

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Tarihi Düşünmek

SARAH MAZA

Tarihi Düşünmek

GEÇMİŞİN DEĞİŞEN EŞKÂLİ

SARAH MAZA

ÇEVİREN / ÇAĞDAŞ SÜMER

FOL

TARİHİ DÜŞÜNMEK
GEÇMİŞİN DEĞİŞEN EŞKÂLİ

FOL' 211

© MAK GRUP MEDYA PRO. REK. YAY. A.Ş.
SERTİFİKA NO: 44396

TARİH 03
TARİH KURAMI 03

TARİHİ DÜŞÜNMEK –GEÇMİŞİN DEĞİŞEN EŞKÂLI–
SARAH MAZA

ÇEVİREN: ÇAĞDAŞ SÜMER

ÖZGÜN ADI: *THINKING ABOUT HISTORY*
EDİSYON: © *THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS 2017*

EDİTÖR: İSMAİL YILMAZ
REDAKSİYON: KADİR GÜLEN
GÖRSEL YÖNETMEN: NURULLAH ÖZBAY
GRAFİK TASARIM VE UYGULAMA: TAVOOS

ISBN 978-625-8411-97-3

BASKI: AYRINTI BASIM YAY. VE MAT. HİZ. SAN. TİC. A.Ş.
MATBAA SERTİFİKA NO: 49599

1. BASKI: EKİM 2022

İLETİŞİM ADRESLERİ
CİNNAH CD. KIRKPINAR SK. 5/4
06420 ÇANKAYA ANKARA
TEL.: 0312. 439 01 69
www.folkitap.com
bilgi@folkitap.com
siparis@folkitap.com
www.twitter.com/folkitap

TARİHİ DÜŞÜNMEK

GEÇMİŞİN DEĞİŞEN EŞKÂLİ

SARAH MAZA

ÇEVİREN
ÇAĞDAŞ SÜMER

SARAH MAZA

Tarih alanında doktora derecesinin Princeton Üniversitesi'nden aldı (1978). Orta ve Yeni ve Yakınçağın Fransa tarihi konusunda uzman olan Maza, geçmişte yaşamış insanların toplumsal kimlikleri, özellikle de sınıf kimliklerini nasıl anladıkları, deneyimledikleri ve temsil ettikleri meselesine odaklanmakta olup 'toplumsal imgelem' mefhumu ve tarih disiplininin metodolojik sorunları üzerine çalışmalar yapmaktadır.

Başlıca eserleri: *Violette Nozière: A Story of Murder in 1930s Paris* (2011), *The Myth of the French Bourgeoisie: An Essay on the Social Imaginary* (2003). *A Companion to Western Historical Thought*, Blackwell (2002). *Private Lives and Public Affairs: The Causes Célèbres of Pre-Revolutionary France* (1993), *Servants and Masters in Eighteenth-Century France: The Uses of Loyalty* (1983).

ÇAĞDAŞ SÜMER

Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden mezun oldu (2003). "Eski Rejimden II. Meşrutiyet'e Osmanlı İmparatorluğu'nda Modern Devlet Oluşumu ve Siyasal Çatışma Dinamikleri" başlıklı teziyle aynı üniversitenin Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nden doktora derecesi aldı (2020). Kapadokya Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nde öğretim üyesidir.

Başlıca eserleri: Ye. Agibalova, G. Donskoy, *Ortaçağ Tarihi* (2021); Neil Faulkner, *Roma: Kartalların İmparatorluğu* (2020); Eugen Weber, *Köylülerden Fransızlara* (2017); G. E d. Croix, *Antik Yunan Dünyasında Sınıf Mücadelesi* (2016); Patrick J. Geary, *Uluslar Miti ve Avrupa Kimliği* (2012).

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	11
I	
KİMİN TARİHİ?	23
1. Yukarıdan Tarih: 'Büyük Adamlar' ve Birkaç Kadın	23
2. Toplumsal Tarih ve Nicelleştirme	28
3. E. P. Thompson'un Tarihsel Devrimi	41
4. Direniş ve Faillik	47
5. İktidar ve Özel Alan	55
2	
NERENİN TARİHİ?	71
1. Ulusal Tarih, Doğallığını Nasıl Yitirdi?	71
2. Okyanuslar, Arada Kalan Bölgeler, Sınırlar	87
3. Küresel Tarihin Yükselişi	106
4. Avrupa-Amerika'yı Yerinden Etmek	114
3	
NEYİN TARİHİ?	122
1. Fikirlerden Şeylere	122
2. Düşüncelerin Değişen Tarihi	126
3. Thomas Kuhn'un Bilimsel Devrimi	134
4. Tarihsel Bağlamda Bilim	139
5. Şeylerin Yeni Tarihi	146
6. Doğa ve İnsan Olmayan Diğer Aktörler	156

	4	
TARİH NASIL ÜRETİLİR?	169	
1. Vakanüvislerden Akademisyenlere	169	
2. Popüler ve Kamusal Tarih	177	
3. Ortodoksi ve Revizyonizm: Tartışma Tarihi Nasıl Şekillendirir?	195	
4. Kaynaklar ve Arşivler Tarih Yapar mı?	207	
	5	
NEDENLER Mİ ANLAMLAR MI?	221	
1. Nedensellik ve Tarih	221	
2. Yasaların ve Örüntülerin Peşinde: Sosyal Bilim Olarak Tarih ve Karşılaştırma	227	
Marksizm ve Annales Okulu	234	
3. Çoknedenli Tarih ve Olayın Dönüşü	239	
4. Anlamın Peşinde: Mikrotarih	249	
5. Cliford Geertz, Michel Foucault ve 'Yeni Kültürel Tarih'	258	
	6	
OLGULAR MI KURGULAR MI?	277	
1. Nesnelliğin Yükselişi ve Düşüşü	277	
2. Postmodernizm ve Tarih: Radikal Kuşkuculuk ve Yeni Yöntemler	290	
3. Her Şey İnşa Edilmiştir	300	
4. Kapıdaki Barbarlar	305	
5. Çarpıtma mı Hayalgücü mü: Çizgiyi Nerede Çekeceğiz?	311	
SONUÇ	326	
DİZİN	331	

TEŞEKKÜR

Eğer bu kitap bir suç kanıtı olsaydı, her yerinde meslektaşlarımın parmak izleri bulunabilir, en korkunç suç ortaklarımdan bazıları da aşağıda ismi geçenler olurdu. Northwestern Üniversitesi Tarih Bölümü'nde ders verdiğim on yıllar boyunca, tarih hakkında bildiklerimin büyük bir kısmını öğrendiğim dikkat çekici araştırmacılardan oluşan ve yavaş yavaş büyüyen bir kadroyla gündelik olarak etkileşimde bulunma şansına sahip oldum. Bu çalışma paylaştığımız disipline dair yıllar süren canlı, zaman zaman çatışmalı, ama her zaman üretken alışverişleri yansıtmaktadır. Çalışma ortamımın nimetleri, birkaç yıl önce Northwestern Üniversitesi'ndeki Nicholas D. Chabreja Tarihsel Çalışmalar Merkezi'nin müdürü olduğumda daha da arttı. Bu görevde bugün çalışan en iyi tarihçilerden bazılarının eserlerine (ve hoşsohbetlerine) maruz kaldım. Dikkatli hafiyeler, kitabın bölümlerinde atıfta bulunduğum yazarların pek çoğu ile merkezin son dönemlerdeki seçkin konuşmacı listesinin örtüştüğünü fark edeceklerdir. Bu yüzden Chabreja Merkezi'ni var eden ve sorunsuz bir şekilde yönetenlere teşekkür ediyorum: Nick ve Eleanor Chabreja, Tim Breen ve Elzbieta Foeller-Pituch.

Kitabın yapısını çıkardığım ilk aşamalarda, aralarında Barbara Bllom-Genevaz, Dina Copelman, Susan Herbst, Yohanan Petrovcky-Shtern, Mike Sherry, Sean Shesgreen, Debora Silverman, Vassa College ve Queen Mary University London öğretim üyeleri ile University of Chicago Press'in çok sayıda anonim okurunun da bulunduğu pek çok kişi çerçevemin çeşitli taslaklarını okudu ve faydalı yanıtlar verdi. Yeni bir bölüme ya da kısma başladığım hemen her

seferinde kendimi konuyla ilgili gerçekten bir şeyler bilen insanlardan yardım dilerirken buldum. Nezaketle kendi alanlarında bana yol gösteren pek çok meslektaşım arasında Ken Alder, Lina Britto, Vincent Brown, Gerry Cadava, Peter Hayes, Donna Harsch, Chris Hodson, Forrest Hylton, Joel Moky, Susan Pearson, Dylan Penningroth, Indire Raman, Mike Sherry ve Scott Sowerby yer alıyor. Doğal olarak, onların muhtelif uzmanlıklarını kesip biçme biçimimden hiçbir şekilde sorumlu değiller. Çeşitli bölümleri okuma ricalarıma cömertçe yanıt verenlere minnettardım. Peter Gordon ve Keith Woodhouse 3. Bölüm için bana tavsiyelerde bulundular ve Amy Stanley Avrupa merkezçiliğini biraz da azaltmak için yazım halindeki çalışmanın büyük bir bölümünü okuyarak bana yardımcı olmaya çalıştı. Sürecin sonuna doğru taslağı inceleyen ve özenli ve isabetli okumalarından yararlanma olanağı sağlayan dört okura en derin teşekkürlerimi sunarım: Meslektaşlarım Deborah Cohen, Jon Glassman ve Daniel Immerwahr ve seçkin bir tarih öğrencisi Christopher Burrows.

Bu kitap büyük oranda dersler için hazırlandığından, taslağı ve fikirlerimi sunma şansı bulduğum öğrencilerin katkıları özellikle değerli oldu. Graham Horn projenin hemen başlarında yararlı bir yanıt verdi ve başlangıçtaki araştırmalarımnda yardımcı oldu. Northwestern Üniversitesi'ndeki doktora öğrencileri, Daniel Immerwahr'ın yürüttüğü bir Teagle Semineri çerçevesinde taslağa dair tepkilerini paylaştılar; Queen Mary University London'daki doktora öğrencileri ise Miri Rubin'in organize ettiği bir oturumda aynı şeyi yaptılar. Mira Choudhury ve Lydia Murdoch'un daveti sayesinde, Vassar College'daki, etkileyici bir belagate sahip tarih öğrencilerinden oluşan bir sınıf, beni başka şeylerin yanı sıra Dördüncü Bölüm'ün başlığı ve içeriği üzerine yeniden düşünmeye teşvik etti.

Önceden talep etmediği halde eline ulaştığında projeye bir şans tanıyan ve her aşamada ideal bir şekilde esnek ve

destekleyici olan editörüm Karen Merikangas Darling'le çalışmak bir zevkti. Joel Score taslağı dört dörtlük bir beceri ve özenle yayına hazırladı. Sean Shesgreen beni içgüdülerime güvenmem konusunda cesaretlendirdi, tek kişilik bir taraftar grubu sağladı ve bitirdiğim gün ilk sayfasından son sayfasına kadar taslağı okuyup yayına hazırladı. Ona ve sevgisi ve bulaşıcı enerjisi için Juliette'e teşekkürlerimi ifade edecek kelimeler yetersiz kalıyor. Kitap kültürel tarih üzerine verdiğim semineri almış olan Northwestern Üniversitesi'ndeki doktora öğrencilerine adanmıştır. Zekice, isabetli tepkileri beni yıllar boyunca onlara ayak uydurmak için düşüncelerimi berraklaştırmaya zorladı. Sonuç bu kitaptır.

GİRİŞ

Tarihçilerin ne yaptığı sorusuna verilecek yanıt aşikârmiş gibi görünebilir ama bir kez bu soru üzerinde düşünülme-ye başlandığında sorunun aslında şaşırtıcı derecede zor olduğu görülür. Çoğu kişi tarih disiplini ‘geçmişin incelenmesi’ olarak tanımlayacaktır. Fakat ‘geçmiş’ bu cümleyi okuduğunuz andan itibaren geçen zamanı da içeren devasa bir kategoridir. Bu bağlamda ‘geçmiş’ ile kastettiğimiz şey, ‘üzerine bir bakış açısı geliştirebileceğimiz kadar geçmişte kalmış’ olandır ki bu da bizi pratikte en az bir ya da iki kuşak geriye götürür. Fakat doğa bilimlerinin dışında kalan birçok akademik disiplin ‘geçmişle’ bu anlamda ilgilenir. Beşerî bilimler alanında –örneğin edebiyat, sanat tarihi, felsefe bölümlerinde– yapılan araştırmaların büyük bir kısmı insanın geçmişini ele alır. Çoğu sosyolog, antropolog ve siyaset bilimci de on yıllar, hatta yüzyıllar öncesine uzanan malzemeler üzerinde çalışır. O hâlde bir disiplin olarak tarihi özel kılan nedir?

Tarih münhasıran geçmişle ilgilense de bir inceleme alanı olarak kapsayıcı bir yapı ya da tanımdan yoksun olması itibarıyla sıradışıdır ve bu, paradoksal olarak, tarihin akademinin dışında yaygın ve sürekli cazibesini açıklayan bir özelliktir. Beşerî ve sosyal bilimlerin diğer alanları, kanonlara veya bilgi külliyatlarına, teknik yöntemlere ya da her ikisine birden daha sıkı bağlıdır. Edebiyat bölümlerinde ders verenlerden, on yıllar içinde, içlerinden bazıları kendilerine yer edinmiş bazılarıysa unutulup gitmiş büyük kurmaca, oyun ve şiir yapıtlarından oluşan bir listeyi okumuş olmaları beklenir. Sosyologların, başka şeylerin yanı sıra Karl Marx,

Emile Durkheim ve Max Weber gibi önemli isimlere, felsefecilerinse Platon'dan John Rawls'a uzanan çekirdek bir yazarlar panteonuna aşına olmaları gerekir. Edebiyat ve sanat tarihi çalışmaları, metinleri çözümlemek ve imgeleri deşifre etmek için son derece spesifik yöntemler geliştirmiştir. Diğer alanlar matematiksel ya da nicel uzmanlıklar gerektirir. Bu ortak noktalar diğer disiplinlere bir tutarlılık sağlar ama ekseriyetle sorunlu bir yan etkileri de vardı: Bir tür 'içeriden konuşma'nın ve bazı örneklerde teknik bir jargonun ortaya çıkmasına neden olurlar. Oysa tek bir tarih bölümü, bir Tokugawa Japonyası uzmanını, Osmanlı İmparatorluğu üzerine çalışan birini ve Reagan'ın başkanlık dönemini inceleyen bir başka tarihçiyi barındırabilir. Bu uzmanlar aynı kitaplarla hiç karşılaşmamış bile olabilirler çünkü tarihyazımının bir 'kanonu' yoktur. Yine de tarihçiler başka tarihsel konulara odaklanan meslektaşlarının çalışmalarını değerlendirme ve kendi araştırmalarını onlara sunma ihtiyacı duyarlar. Akademisyenler tarafından yazılan tarihin, diğer alanlardaki çalışmalara kıyasla daha az jargon ve teknik ayrıntı içermesinin ve genel okurlara daha fazla hitap etmesinin bir nedeni budur. Gönül isterdi ki herkes akademik nitelikli tarih kitaplarını bile konu hakkında mesleki eğitim almadan rahatlıkla okuyup anlayabilsin ama ne yazık ki pratikte böyle bir durum söz konusu değildir.

Bu, tarih alanında araştırma yapmanın ve yazmanın özgül birtakım beceriler gerektirmediği anlamına gelmez. Aksine, odaklanılan döneme ve yere bağlı olarak, teknik gerekliliklerin aşılması güç olabilir. Zor bir dile –diyelim ki Aramcaya ya da Mandarine– ya da bazı durumlarda birden fazla dile hâkim olmanız gerekebilir. Ortaçağ tarihi gibi tarihin bazı alt disiplinlerinde sadece belgeleri okumak için bile ileri paleografya eğitimi almış olmak gerekir. Diğer alt disiplinlerdeyse arkeoloji, makroekonomi ya da dilbilim alanlarında uzmanlığa ihtiyaç duyarsınız. (Yakın bir dönemi ana dilinizde çalışmak daha kolay görünse de, yarı çağdaş tarih

üzerinde çalışan uzmanlar sınırsız sayıda potansiyel kaynağa sahip olmanın da bir çeşit lanet olabileceği konusunda sizi uyaracaktır.) Eldeki tüm malzemeleri derinlemesine incelemekten felsefe okumaya, birçok yöntemi içinde barındırabileceği için, tarihin hâkim bir teknik ‘yöntemi’ yoktur. Fakat tarihçinin araştırmasını tamamladığında eğitilmiş bir insanın anlayabileceği bir anlatı ve argüman sunması da beklenir. Tarihin uzmanlar tarafından uzman olmayanlar için yazıldığı söylenebilir ama aslında bu bile bütünüyle doğru değildir: Alanda ehil olmayan insanların ne kadar sık seçkin tarih çalışmaları kaleme aldıklarına bakın. Sadece son 15 yıl içinde, ABD’deki en itibarlı tarih ödülü olan Pulitzer, bir İngiliz dili profesörüne (2002’de), gazetecilere (2003 ve 2007) ve bir bankacıya (2010) verilmiştir. Durumu karşılaştırmak için, Nobel ödülünün fizik ya da iktisat alanlarında formel bir eğitim almamış birine verildiğini bir hayal edin.

Tarih disiplini bu denli canlı ve cazip kılan şey onun eklektik olmasıdır: Tarihle uğraşmak için gereken beceriler hem uzmanların hem de uzman olmayanların sahip oldukları becerilerdir. En güncel meseleleri tanımlamak için, akademik tarihçiler, konuları ve tartışmaları belirleyen geniş bir araştırma külliyatının içine gömülürler: Amerikan köleciliğinin, Britanya İmparatorluğu’nun ya da Vietnam Savaşı’nın bir yönü üzerine bir proje tasarlamak, yeni ve anlamlı bir katkıda bulunduğunuzdan emin olabilmeniz için uçsuz bucaksız bir literatür içinde yolunuzu bulabilmenizi gerektirir. Öte yandan, araştırma sürecinin kendisi, çoğu tarihçinin yola çıktıktan sonra, ancak araştırma yaparken öğrenebildiği bir şeydir: Dil ve paleografya gibi teknik gerekliliklerin dışında, ‘tarih araştırması’ yapmayı öğretmek çoğunlukla imkânsızdır. Yaratıcılık (17. yüzyılda eşcinsel ilişkilerin durumu hakkında kanıt aramaya nerede başlarım?); nasıl başlanacağını, kimle konuşulacağını, nereye gideceğini çözmek için bilfiil girişimde bulunmayı ve peşine düşülen elde edilmesi zor kanıt bulmak uğruna kutularca arşiv malzemesini

ya da sayfalarca çevrimiçi belgeyi incelemek için sebat etmeyi gerektirir. Araştırmacılara ziyaret ettikleri arşivlerde istediklerini bulamadıklarında yaşayacakları hayal kırıklığıyla başa çıkmayı ya da umutlarını boşa çıkaran belgelerin aslında ummadıkları şeyler içeriyor olabileceğini fark ederek durumu tersine çevirmeleri için gereken hayalgücünü nasıl öğretebilirsiniz ki? Sıkı araştırmacı tarihçilerin becerileri ve mizaçları başarılı gazetecilerinkiyle büyük bir benzerlik sergiler: merak, yaratıcılık, sabır ve azim. Gazeteciler gibi sıkı tarihçiler de bir hikâyeyi nasıl bir araya getireceklerini ve onu geniş bir okur yelpazesi için nasıl anlaşılır kılacaklarını bilirler.

Demek ki tarihi diğer disiplinlerle karşılaştırarak tanımlamak, tarihe bir 'yöntem' belirlemekten çok daha kolaydır. Sanat tarihi, edebiyat ya da felsefe gibi alanlarda insanlar genellikle mevcut bir 'nesne' üzerinde çalışırlar: Toni Morrison'un romanları, Katalan kiliselerindeki Romanesk duvar resimleri ya da Hegel'in toplu eserleri gibi, araştırmaları için bir başlangıç noktası teşkil edebilecek bir dizi metin ya da imge üzerinde yorumlama becerilerini sergilerler.¹ Tarihçiler ise ellerinde böyle bir nesne olmadan işe başlarlar; görevleri araştırma yoluyla, üzerinde çalıştıkları şeyi yaratmalarına bağlıdır. Sosyal bilimciler genellikle projelerine bir araştırma tasarısı ve anketler, deneyler ya da hesaplamalar kullanarak doğrulayacakları ya da çürütecekleri bir varsayım ile başlarlar. Tarihçiler de bir soru ya da kesin olmayan bir tezle yola çıkarlar ama genellikle konularına doğrudan erişimleri yoktur; çoğunlukla tarihsel araştırmanın ürünü olan kaotik kanıtlar, asla herhangi bir kesinlik derecesiyle

Var olan ve inşa edilen nesneler konusunda bkz. Gabrielle Spiegel, "History, Historicism and the Social Logic of the Text in the Middle Ages, *Speculum* 65 (Ocak 1990): 75. Edebiyat ve sanat tarihi disiplinlerindeki araştırmacılar, alanlarını geleneksel sanat ve edebiyat eserlerinin ötesine, geniş bir 'metinler' yelpazesine ve sonsuz bir 'görsel kültür' külliyyatına doğru genişletmiştir; ancak disiplinler alışkanlıklarının nesneler değişse bile aynı kaldığını iddia edebilirim.

yanıtlanmayan başlangıçtaki sorunun yeniden şekillenmesiyle sonuçlanır.

Demek ki tarihçilerin işi, akademideki neredeyse diğer tüm meslektaşlarınıninkine kıyasla kuramlar tarafından daha az belirlenmiştir ama bu tarihte kuramın olmadığı anlamına da gelmez. William H. Sewell'in de belirttiği gibi, tarihçilerin sosyal bilimlere olan ayrıksı katkıları, insan eyleminin zaman içinde nasıl geliştiğini çözümlemeleridir.² Herhangi bir tarihçinin çalışmaları, belirli bir zaman ve mekânın bir başkasıyla kıyaslanamayacak özgün yönlerinden doğar: Bu anlamda, tarihçiler en büyük empiristlerdir. Ama Sewell tarihçilerin karmaşık nedensellik örüntülerinin izini sürerek ve herhangi bir verili durumun sonucunu olumsal kılan bağlamsal etkenler kompleksiyle uğraşarak 'olay' dizilerini ve bunların sonuçlarını yeniden inşa ettiklerini de ileri sürer. Olay ile bağlam arasındaki etkileşime dikkat eden bu ayrıntılı betimleme pratiği, tarihçilerin çalışmalarını yöneten bir 'toplumsal zamansallık' kuramının varlığını gösterir. Sewell, tarihsel zamansallığın 'biçimsiz, eşitsiz, öngörülemez, süreksiz' olduğunu, savaşlar ve devrimler gibi olaylarla hız kazandırdığını ileri sürer.³

Yani tarihçiler de büyük çoğunluğu örtük hâlde bulunan belirli zamansallık ve nedensellik kuramlarıyla iş görürler. Kuram, kısmen disiplinin güçlü empirik eğilimi, kısmense anlatıya ve anımsatıcı yazma idealine geleneksel bağlılığı nedeniyle, tarih çalışmalarında nadiren öne çıkarılır. Çoğu tarihçi, görevinin ideal olarak iki ayağı bulunduğu fikrine muhtemelen katılacaktır. Bunlardan birincisi geçmişte meydana gelmiş değişimleri açıklamak, ikincisiyse dönemin insanların ve mekânlarının, okurları için ete kemiğe bürünmesini sağlamaktır. Dolayısıyla büyük bir tarihçi olabilmek için bir gazetecinin becerilerinin yanı sıra bir romancının ye-

William H. Sewell Jr., *Logics of History: Social Theory and Social Transformation* (Chicago: University of Chicago Press, 2005), 1-21. Age., 9.

teneklerine de sahip olmanız gerekir. (Nitekim birçok insan tarihin belirli bir dönemini incelemeye, entelektüel bir sorun ya da siyasi bir gündem nedeniyle değil, o dönem hakkındaki roman ve filmler hayalgücünü tetiklediği için yönelir.) Sanki geçmişin tarihini yazanlar, her zaman toplumlarının en iyi masalcılarıymış gibi, bazı dillerde ‘tarih’ ile ‘hikâye’ için kullanılan sözcükler bile aynıdır.

Dillerini ve yöntemlerini hem sosyal bilimlerden hem de beşerî bilimlerden alan tarih en melez disiplin olmanın yanı sıra akademik dünyadan kamu alanına en sık geçen disiplindir. Popülerleştirilmiş psikoloji, sosyoloji ya da ekonomi çalışmaları zaman zaman çok satılan kitap listelerinde kendilerine yer bulabilirler, oysa tarih kitapları bu listeleri adeta rehin almıştır. Burada tarihin bir başka ayırt edici özelliği, yani ilk sınıflardan itibaren okul müfredatlarında, müzelerde ve savaş anıtlarında, kültürel miras alanlarında ve lunaparklarda, siyasetçilerin konuşmalarında sabit bir referans noktası olarak kamu hayatındaki görünürlüğü yatar. Nitekim sosyolojinin aksine tarihin kendi televizyon kanalı, iktisatın aksine kendi kitap kulübü vardır. Tarihsel araştırmanın içeriği ve doğası hakkında akademinin hem içinde hem dışında bu kadar sık ihtilaf yaşanmasının nedeni, tam da tarihin kamu hayatında bu denli önemli bir yere sahip olmasıdır.

Kültürel miras alanları ve müzelerle ilgili tartışmaları kitabın Dördüncü Bölümünde ele alacağız ama tarih üzerine verilen tipik kavgalar okul müfredatıyla ilgilidir: Çocuklar ülkelerinin geçmişi hakkında ne öğrenmelidir ve bunu nasıl öğrenmelidir? ABD’de bu tür tartışmaların en büyüğü 1990’ların başlarında, ilk ve orta öğretim için ulusal bir standart oluşturma çabaları bağlamında yaşanmıştı. Akademisyenlerden, öğretmenlerden ve idarecilerden oluşan bir komitenin hazırladığı 1994 Ulusal Tarih Standartları, kadınların ve azınlıkların tarihi üzerine yeni araştırmaları da kucaklayan ve geleneksel ‘Batı uygarlığı’ derslerinin yerini

küresel tarih derslerinin almasını tavsiye ediyordu.⁴ Ulusal Beşerî Bilimler Vakfı'nın (ironik olarak belgeyi hazırlayan ilk heyetin oluşturulmasında da rol oynamış olan) eski müdürü muhafazakâr Lynne Cheney, daha belge yayımlanmadan, *Wall Street Journal*'da "The End of History" [Tarihin Sonu] başlıklı sert eleştiri yazısı yayımladı. Bu yazısında, önerilen müfredatın George Washington, Ulysses S. Grant ve Alexander Graham Bell gibi ABD tarihinde önemli bir yeri bulunan isimlerin yerine, kaçak köle Harriet Tubman gibi tarihsel aktörleri öne çıkardığını, Ku Klux Klan ve McCarthycilik gibi konulara odaklanan 'korkunç ve kasvetli' bir Amerikan tarihi portresi çizdiğini ileri sürüyordu. Gazeteye gönderilen mektuplar, belgeyi hazırlayanları çocukları liberallerin 'Amerika düşmanlığı'yla, 'beyin yıkamak' ve ulusun çokkültürlü 'balkanlaşmasını' derinleştirmek için Ulusal Tarih Standartlarını bir araç olarak kullanmakla suçluyordu.⁵ Bu arbede, siyasi geçişin heyecanlı bir anında patlak vermişti: Bir demokrat olan Bill Clinton 1993 yılında göreve başlamıştı ve ABD sağ, liberallerin bu gündemi hayata geçirmek için nihayet istedikleri gibi at oynatabileceklerinden endişe ediyordu.

Okullardaki müfredat üzerine benzer 'tarih savaşları' Britanya'da ve Avustralya'da da yaşandı ve başka ülkeler de –Rusya, Güney Afrika, Fransa– yurtsever gururu geçmişin daha karanlık veçhelerini açıklayarak dengelemek gibi karmaşık bir süreçle karşı karşıya kaldılar.⁶ İngilizce bölümleri de 1990'larda edebiyat kanonuna kimlerin dâhil edilmesi –ya da bir kanonun olup olmaması– gerektiği konusunda

Gary B. Nash, Charlotte Crabtree ve Ross E. Dunn, *History on Trial: Culture Wars and the Teaching of the Past*, 2. Baskı (New York: Vintage, 2000) 1, 7-10. Bölümler.

Age., 1-6, 189.

Age., 6. Bölüm; Steven L. Kaplan, *Farewell Revolution: Disputed Legacies, France 1789/1989* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1995); Stuart Macintyre ve Anna Clark, *The History Wars* (Carlton, Avustralya: Melbourne University Press, 2003).

verilen ‘kültür savaşları’yla sarsılrsa da, tarih kamusal tartışmalara en düzenli olarak konu olan disiplin olmaya devam etmektedir.⁷ Bunun nedeni açıktır: Tıpkı kişisel kimliğimizi kendimize yaşam öykümüzü anlatarak inşa etmemiz gibi, tarihçiler de ulusal, bölgesel, etnik ve benzeri toplumsal gruplara ortak bir kimlik sağlayan anlatılar inşa ederler. Kuşkusuz anlatıyı dönüştüren yeni bakış açıları kazanarak kendimizi yeniden anlamlandırabiliriz: Nitekim psikoterapinin birçok biçimi, hastaların tam da bunu yapmalarına yardımcı olur. Ulus gibi bir ortak kimliğin hikâyesini değiştirmek özgürleştirici olabilir ama birilerini rahatsız etmesi neredeyse kaçınılmazdır, dolayısıyla genellikle müthiş bir dirençle karşılaşır.

‘Tarih’ sürekli değişir çünkü genellikle ‘bugünün geçmiş hakkında bilmek istediği şey’ şeklinde tanımlanan tarih bugünün kaygılarıyla şekillenir. Arkaik ve hiyerarşik toplumlarda ‘rağbet gören’ geçmiş, hükümdarların, askerî liderlerin ve büyük hanedanların tarihidir, oysa bir demokraside yurttaşlar ‘halkın’ tarihi hakkında bir şeyler duymak isterler. 18. yüzyılın sonundan itibaren hem Batı’da hem de başka yerlerde seçkinlerin anlatmak istediği ve halkın duymak istediği hikâye, uluslarının eşsiz kaderinin hikâyesi olagelmıştır. Daha sonraysa ulusal metinlerden dışlandıklarını hisseden işçiler, kadınlar, etnik ve ırksal azınlıklar gibi topluluklar, hâkim anlatıyla uyuşmayan kendi deneyimlerini yansıtan araştırmalara ihtiyaç duymuşlardır. Son yıllarda küresel tarihler ulusal anlatıları gölgede bırakmaya başladı ki bunda küreselleşme deneyimimizin bu gezegende yaşayan insanların birbirine hem bugün hem de geçmişte ne denli bağlı olduğunu anlamamızı sağlamasının payı büyüktür. Aynı zamanda, tarihçiler her şeyden önce geçmişe saygı duyarlar ve özellikle de önemli, yoğun bir araştırmanın ürünü olan

‘Kanon savaşlarının’ ve ‘tarih savaşlarının’ tarihsel bağlamına dair mükemmel bir tartışma için bkz. Daniel T. Rodgers, *Age of Fracture* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2011), özellikle 6. Bölüm.

kitapların birçoğunun araştırma ve yazma süreçleri 10 ilâ 15 yıl aldığından, tarih disiplini diğer disiplinlerin birçoğundan daha eklektiktir ve yeni eğilimlere daha az duyarlıdır. Askerî tarih ve biyografi gibi okurların iştahının teşvik ettiği geleneksel türler, küresel tarih ve çevre tarihi gibi görece yeni türlerin yanı başında gelişmeye devam etmektedir. Bu disiplin genellikle –dün kültürel, bugünse küresel ve ulusötesi yaklaşımlar gibi– bir ‘en modern’ alan tanımlasa da, en iyi çalışmaların büyük bir kısmı konuların ve yöntemlerin üst üste binmesi ve bir araya getirilmesi yoluyla ilerler.

Tarihi Düşünmek tarihin ne denli geniş ve çeşitli olduğunu hatırlatmakla birlikte, disiplini şekillendiren ve doğasından ileri gelen gerilimlerin ve düzenli tartışmaların da altını çiziyor. Her bölüm, tartışılması için gereken unsurları ortaya koyan ama kesin bir yanıt vermediği temel bir sorunun etrafında şekilleniyor. Kitabın ilk yarısı tarihin geçtiğimiz on yıllar içinde tarihçilerin yeni aktörlere, yeni mekânlara ve yeni nesnelere yönelmesiyle nasıl değiştiğini ele alıyor: Birinci Bölüm, kimin tarihini yazıyoruz ve farklı insanlar hakkında yazmak hangi hikâyelerin ne şekilde anlatıldığını nasıl etkiliyor, sorusuna yanıt arıyor. İkinci Bölüm, insanlar ulusu tarihin kaçınılmaz bağlamı olarak düşünmeye nasıl başladılar ve tarihi bu keyfi ulusal birimlerin öncesinde, arasında ve ötesinde yaşanan hikâyeler olarak, ulusal uzamların dışında düşündüğümüzde ne olur, sorusuna eğiliyor. Üçüncü Bölüm ise tarihin konularının –bilginin en üstte, doğanın ve şeylerinse en altta olduğu– geleneksel hiyerarşisinin yeni yaklaşımlar tarafından sarsılmasının ardından tarihin çeşitli alt disiplinlerinin başına neler geldiğini irdeliyor.

Kitabın ikinci yarısı, tarih uğraşının nasıl üç farklı biçimde iç ve dış ihtilaflara neden olduğunu –yani tarih disiplininin üretken gerilimlerini– konu ediniyor. “Tarih Nasıl Üretilir?” başlıklı Dördüncü Bölüm, akademik, kamusal ve popüler tarih arasındaki farklar ve örtüşmeler ile tarihçinin kaynaklarının erişilmesi zor, zaman zaman da sorunlu

doğası hakkında sorular soruyor. “Nedenler mi Anlamlar mı?” başlıklı Beşinci Bölüm, tarihsel yorumlama alanında, betimleme ile yorumlama diye adlandırabileceğimiz yaklaşım arasında var olan bir diğer fay hattını takip ediyor. Son olarak “Olgular mı Kurgular mı?” başlıklı Altıncı Bölüm ise tarihsel araştırmada nesnellik ve yaratıcılıkla ilgili daima çetrefilli olan soruları, 1990’larda mesleği kasıp kavuran postmodernizm fırtınası üzerinden ele alıyor. Burada, bu krizin geride bırakılmış olmasına rağmen tarihçilerin pratiklerine ilişkin düşüncelerimizi kalıcı biçimlerde şekillendirdiğini ileri sürüyorum.

Bu kitap tarihi neden incelememiz gerektiğini açıklamıyor, tarihi nasıl düşündüğümüzü ele alıyor. Tarih okumanın ve yazmanın önemini açıklamaya çalışan girişimlerin birçoğu “Geçmiş i incelemeyenler onu tekrarlamaya mahkûmdur” gibi klişelere sürüklenmiştir. Tarih bize ders vermez. İnsanın geçmiş e ilişkin bir senaryoyu bugüne uydurmaya çalışması yıkıcı sonuçlar doğurabilir: “Avrupa’yı özgürleştirdiğimiz gibi Irak’ı da özgürleştireceğiz!” veya “Münih’i unutmayın, diplomatik bir çözüm için çabalamayın!” Bununla birlikte, geçmiş i inkâr etme, çarpıtma ya da silme girişimlerinin de toplumlar için yıkıcı sonuçlar doğurabileceğini çoğu insan kabul eder. Tarihle ilgili bir şeyler öğrenmenin siyasal ihtiraslar, kimlik arayışı, entelektüel merak, egzotik olana düşkünlük gibi sayısız nedeni olabilir ve birçok kişiyi geçmiş i incelemeye yönelten de bu nedenlerin bir bileşimidir. Peter Mandler’in de belirttiği gibi, tarihin etik değeri geçmiş ten çıkarılıp düzgünce paketlenmiş ‘derslerde’ değil, bizimkinden çok farklı ortamlarda karmaşık sorunları çözmenin ufkumuzu genişleten deneyiminde bulunabilir.⁸ Bu kitabın amacı okurlara tarihin kendileri ve içinde yaşadıkları topluluk için önemli olduğunu kanıtlamak değildir. Bunun yerine, geçmiş i

Peter Mandler, *History and National Life* (Londra: Profile Books, 2002), 145-47.

şi incelemenin önemini veri kabul ederek, yeniliklerin ve ihtilafların son birkaç on yıl içinde bu araştırma alanını nasıl şekillendirdiğini betimlemeyi amaçlamaktadır.

Kitabın ilerleyen bölümlerinde, yakın geçmişte tarihyazımını şekillendirmiş soruları ve ihtilafları tarafsız bir şekilde betimlemek için elimden geleni yaptım. Fakat özellikle son bölümün de açıkça ortaya koyduğu gibi, bugün çalışan tarihçilerin ezici bir çoğunluğu, herhangi bir araştırmacının gerçekten ‘nesnel’ olabileceği görüşünü reddetmektedir. Ben de bu konuda bir istisna değilim. Elinizdeki kitapta geniş bir örnek yelpazesinden yararlanmış olsam da askerî ya da siyasi tarihten ziyade toplumsal ve kültürel tarih üzerine çalışıyor olmam kuşkusuz soru ve kitap seçimimi etkilemiştir. Bakış açımıysa Fransız (ve daha genel olarak Avrupa ve Batı) tarihindeki uzmanlığımın derinden şekillendirdiğini söylemeliyim: Sunduğum örneklerin ve tartıştığım yazarların çoğu, Avrupa ve ABD’nin tarihi alanlarından alınmıştır. Bu büyük ölçüde kaçınılmazdı: Sevsek de sevmesek de tarih disiplini son yarım yüzyıl içinde sarsan sorular ve kavramlar –örneğin emek tarihi ve toplumsal tarih, faillik ve direniş, toplumsal cinsiyet, kültür çözümlemesi, maddi kültür ve toplumsal pratikler– ilk kez Avrupalı ve ABD’li tarihçiler tarafından dile getirilmiştir. Son yıllarda bu konuda kayda değer birtakım değişimler meydana gelmiş olsa da Avrupa-Amerika tarihinin bu kitaptaki görünürlüğü kısmen Batı’nın dünyanın geri kalanı üzerinde yüzyıllardır süren hâkimiyetinin, başka birçok şeyin yanı sıra küresel düşünce hayatını da şekillendiregelmiş daha geniş hikâyesini yansıtmaktadır. Fakat dünya tarihsel örüntülere başvurmak bir özür olamaz: Afrika ve Asya tarihi çalışan meslektaşlarımdan yardım alarak kısıtlarımın üstesinden gelmeye çalıştıysam da aldığım eğitimin ve çalıştığım alanın getirdiği at gözlüklerinden tamamen kurtulabildiğimi söyleyemem. Bu konuda bir Afrika, Asya, Avustralya ya da Latin Amerika tarihçisinin yazacağı bir kitap muhtemelen çok daha farklı olurdu.

Bu kitabın bir tezi varsa düzeninde saklıdır diyebilirim. Kitabın on yıllar süren söyleşilerin ve ihtilafların tasvir edildiği bölümleri, hazır yanıtları olmayan altı soru etrafında örülmüştür. *Tarihi Düşünmek*, yanıtlar ya da reçeteler sunmuyor, söyleşinin sürdürülmesine davetiye çıkarıyor. Atalarımızın başarılarından ve başarısızlıklarından bir şeyler öğrenmek ve ilham almak, geçmişte ve bugün kim olduğumuzu bulmak ya da hayalgücümüzü beslemek gibi son derece bildik nedenlerle ortak geçmişlerimize ihtiyaç duyuyoruz. Bununla beraber, geçmişi sadece anmakla yetinip üzerinde tartışmasaydık, geçmiş kuşkusuz ölürdü. Tarihin yarattığı heyecanın büyük oranda, esasa ve metodolojiye dair doğurduğu ihtilafların bir ürünü olduğu öncülünden yola çıkan bu kitap, bu tartışmaları canlı tutmak gibi ivedi bir göreve katkıda bulunmayı amaçlıyor.

1. Yukarıdan Tarih: ‘Büyük Adamlar’ ve Birkaç Kadın

Tarihin aktörleri kimlerdir? Birkaç kuşak öncesine kadar, bu sorunun cevabı izahtan varesteymiş gibi görünüyordu. ‘Tarihi yapanlar’, etraflarındaki dünyada olayların akışını etkileyebilme gücüne sahip erkeklerdi. Hükümdarlar, komutanlar ve geçmiş toplumların diğer liderleri başka herkesten daha önemliydi çünkü kendi dönemlerinde yaşamış binlerce ya da milyonlarca insanın tecrübelerini şekillendiren kararlar alıyorlardı. Bireyler böyle bir güce sahip olduklarında, yaşamları kendi zamanlarının tarihinden ayırt edilemezmiş gibi görünebiliyor. İnsanlar Büyük İskender’in, Napolyon Bonapart’ın, Abraham Lincoln’ün, Adolf Hitler’in ya da Mao Zedong’un hikâyelerini kendi dönemlerinin tarihinin kurucu ilkeleri olarak yazıyor ve okuyorlar.

‘Büyük adamların’ (bazen de kadınların) tarihine duyulan bu yaygın ilgi bugün de son derece canlıdır: ABD’de çok satılanlar listeleri, hemen hemen her zaman ABD’nin kurucu babalarının ve başkanlarının ya da Winston Churchill veya Marie-Antoinette gibi hayranlık duyulan ya da tartışmalı isimlerin yaşam öykülerini anlatan kitapları barındırır. Bu tür bir tarihyazımının başarısı, biyografi türünün doğasından kaynaklanır. Tarih kitapları, genel okura zaman zaman soyut ya da kafa karıştıracak denli ayrıntılı gelebilir. Bir dönemin olaylarını, o dönemin ileri gelenlerinden birinin yaşamına bağlamak, geçmişe hem şekil hem de renk verir. Aksi takdirde Rus Devrimi’nin tarihi karşısında gözü kor-

kacak okurlar, Bolşevik yetkililer tarafından eşi ve beş çocuğuyla birlikte bir bodrumda acımasızca idam edilen son çar II. Nikola'nın dramatik kaderinin etkisine kapılırlar.¹ Tarihsel biyografiler sadece okunması zevkli oldukları için değil, bazı bireylerin eylemleri ve kişilikleri çağdaşlarının üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olduğu için de revaçtadır. Bu durum özellikle kamu hayatı ile özel hayat arasındaki sınırların silikleştiği siyasi sistemlerin mutlak hükümdarları söz konusu olduğunda geçerlidir: Kim VIII. Henry'nin erotik ve hanedanlık takıntılarının İngiliz tarihi üzerindeki etkisini inkâr edebilir ki? Nitekim Henry'nin Aragonlu Catherine'den boşanıp Anne Boleyn'le evlenme kararı, İngiliz Kilisesi'nin Roma'dan kopuşuna neden olup kuşaklar boyu sürececek mezhep çatışmalarını tetiklemiş olması itibarıyla, tek bir bireyin bilinçli seçiminin, onun çağdaşlarının ve sonraki kuşakların dinî, toplumsal, siyasi ve diplomatik hayatını tartışmasız bir şekilde şekillendirmesinin klasik bir örneğidir.

Çoğu dünya kültüründe, en eski tarih anlatılarının merkezinde siyasi ve askerî liderler yer alır. Klasik antikiteden görece yakın geçmişe dek “Kimin tarihi?” sorusunun yanıtları arasında Batı’da tarihçiler tarafından en fazla önem atfedileni bir ulusun lideriydi ve o liderin en önemli etkinliği de savaşırmaktı: Klasik siyasi tarih hatırı sayılır ölçüde askerî ve diplomatik tarihle örtüşüyordu. Herodotos’tan Abraham Lincoln hakkında geçen hafta yayımlanan kitaplara kadar, eylemleri tarihin en heyecan veren olayları arasında yer alan sıradışı liderler, araştırmacı ve okurlardan oluşan sadık bir takipçi kitlesine sahiptir. Kleopatra, I. Elizabeth ve Indira Gandhi gibi az sayıda ‘büyük kadını’ da içeren ‘büyük adamlar’ janrı, ekseriyetle tek bir bireyin eylemlerinin bir

Robert K. Massie, *Nicholas and Alexandra: An Intimate Account of the Last of the Romanovs and the Fall of Imperial Russia* (New York: Atheneum, 1967) yayımlandıktan sonra yıllarca çok satan olmayı sürdürmüş ve 1971’de filme çekilmişti.

çağı şekillendirebileceğini ve bu bireyler olmasaydı olayların bütünüyle farklı gelişeceğini ima eder.

‘Büyük adamların’ çoğunlukla koşulların ürünü oldukları görüşünü benimsemek de elbette mümkündür. 1790’ların sonlarında Fransızlar ülkeyi keskin bir şekilde bölen ve siyasetçiler sınıfını büyük oranda itibarsızlaştırıp etkisizleştiren bir devrimi daha yeni yaşamışlardı. Fransa açısından iyi giden tek şey, tutkulu, vatanperver yurttaş-askerlerden oluşan kalabalık bir ordunun düşmanlarını bozguna uğrattığı bir Avrupa Savaşı’ydı. Generallerin itibarı siyasetçilerinkinden çok daha yüksekti. Siyasetçiler siyasi destek için generallere bel bağlamaya başlamışlardı. Bu koşullar altında, Napolyon Bonapart *gibi* birinin –Korsikalı ufak tefek subayımız kadar parlak ve karizmatik bir askerî lider olmasa bile– ülkenin denetimini ele geçirmesi son derece olası değil miydi? Dirayetli, herkesin saygı duyduğu ve feraset sahibi bir lider olan Nelson Mandela’nın 1990’ların başlarında Güney Afrika’nın *apartheid* rejiminden çıkışını yönetmek için orada olması talihli bir tesadüf müydü, yoksa tarihsel uğrak tam da böyle bir figürün ortaya çıkması için uygun muydu? “Kişilik mi koşullar mı?” meselesi derslerde tartışılan geleneksel bir konu, öğrencilerin bir yanda toplumsal ve siyasi şartları diğer yanda kişisel özellikleri arka arkaya sıralamalarını ve aralarındaki bağlantılar üzerine düşünmelerini sağlayan, nihai bir cevabı olmayan, iyi bir sorudur.

Birçok kişi koşulların dikkate değer isimlerin ortaya çıkışında az da olsa rol oynadığını kabul etse de birçoğumuz 18 ve 19. yüzyılın Batı kültüründen miras aldığımız bireysel ‘deha’ fikrine hâlâ bağlıyız.² En adanmış toplumsal belirlenimciler bile Martin Luther, Mohandas Gandhi ya da farklı bir kumaştan gelen Adolf Hitler gibi istisna oldukları aşikâr bireyler karşısında kolaylıkla büyülenirler. Luther

Darrin McMahon, *Divine Fury: A History of Genius* (New York: Basic Books, 2013).

örneğin de gösterdiği gibi, geçmişe ‘büyük adamlar’ yaklaşımıyla bakmak sadece yöneticiler ya da siyasi liderlerle sınırlı da değildir. Siyasi ve askerî meseleler tarihyazımının en eski konuları olsa da (Eski Ahit’teki Krallar kitabını ya da Homeros’un Truva Savaşı üzerine hikâyelerini düşünün), geniş tanımıyla düşünce tarihi hemen bunların ardından gelir. Burada da düşünme ve inanma biçimlerimizdeki önemli tarihsel değişimler, genellikle Konfüçyüs, Copernicus, Karl Marx ya da Simone de Beauvoir gibi bireylerin dehalarının hanesine yazılmıştır. Değişimin unsurları havada bulunuyor olabilir ama ‘dünyayı değiştiren fikri’ formüle etmek o istisnai bireye –Adam Smith, Harriet Beecher Stowe’a ya da Steve Jobs’a– düşmüştür. Entelektüel ‘dehalar’, siyasi ve askerî liderlerinkiyle aynı nedenle, yani geçmişimizdeki en ilginç ya da en önemli hayatların, sıradışı yeteneklere ve etkiye sahip insanların hayatları olduğu varsayımı sebebiyle geleneksel tarihin nesneleri olagelmışlerdir.

“Kimin tarihi?” sorusunu sormak, insan etkinliğinin hangi alanının bizim için önemli olduğu üzerinde düşünmek demektir. Çok uzun bir süre boyunca bu soruya verilen yanıt herkes için aşikâr görünüyordu: Önemli olan tarih, siyaset tarihiydi ve ‘siyaset’ de devlet iktidarın kullanılması ya da devlet iktidarı için verilen mücadele olarak tanımlanıyordu. 18. yüzyıla dek Batı’da tasavvur edilebilen tek siyasi tarih, meşru hanedanların, prenslerin, hükümdarların ve Floransa’daki Mediciler gibi yerleşik yönetici ailelerin tarihiydi. Hükümdarların soy ağaçları, ailenin farklı dalları arasındaki mücadeleler ya da türedi talipler tarafından kırılabilir, budanabilir, bir çubukla desteklenebilir, hatta kopyalanabilirdi ama o ağaç aşağı yukarı aynı ağaç olarak yerinde kalırdı. 1700’lerin sonlarında gerçekleşen Amerikan ve Fransız Devrimleri ‘büyük ulusal liderler’ kanonunu kurulu siyasi sistemlere temelinden meydan okuyan ve bazen de bu sistemleri yıkan bireyleri içerecek şekilde genişletmek üzere bir ağaç budama geleneği başlattı. Bundan sonra si-

yasi tarihler Robespierre, Ho Chi Minh ve Martin Luther King gibi liderlik yetenekleri genellikle siyasi, entelektüel ve manevi boyutları bir arada taşıyan, muhalif ya da devrimci kahramanları da içermeye başladı.

Hiçbir hükümdar ya da lider, iktidarını toplumsal bir boşlukta kullanmaz ve geleneksel ‘yukarıdan’ tarihin büyük bir bölümünde, liderler ‘yönetici’ ya da ‘siyasi’ bir sınıfla aynı sahne ışığını paylaşırlar. Tarihçilerin biyografi merakı her zaman güçlü bireylere, örneğin mutlak monarşilerde bakanlara, kraliyet danışmanlarına ve önde gelen komutanlara, İngiliz örneğindeki gibi karma sistemlerde başbakana ve nüfuz sahibi siyasetçilere, demokrasilerdeyse çok daha geniş bir oyuncu listesine doğru genişlemiştir. Diktatörlerin bile, eylemleriyle birçok anlatı değirmenine öğütülecek malzeme sunan yakın işbirlikçileri olmuştur. Liderler ve hempaları her zaman bir kraliyet ya da prenslik sarayı, bir başkanlık kabinesi ya da bir tür temsilciler meclisi oluşturan daha geniş bir elit siyasi aktörler grubu içinde iş görürler. Tarihçiler yüzyıllar boyunca erkekler ile kadınların bu ortamlardaki etkinliklerinin kaydını tutmuşlardır.

Yaklaşık yarım yüzyıl öncesine kadar, meslekten tarihçilerin birçoğu, en çok liderlerin, siyasi seçkinlerin ve devletle ilişkili faaliyetlerin tarihlerinin önem taşıdığına inanıyordu. Aslına bakılırsa, bugün akademinin içinde ya da dışında yer alan birçok kişi de hâlâ bu düşüncededir. Siyasi tarihe verilen geleneksel öncelik örtük olarak, her biri mutlaka tersine çevrilmediyse bile son birkaç on yıl içinde ciddi itirazlarla karşılaşmış bir dizi varsayım barındırıyor: Devlet ve hükümet insan etkinliğinin en önemli alanlarıdır, siyasi liderler tarihsel değişime diğer herkesten daha fazla yön verir ve ‘siyaset’ kamu alanında gerçekleşen bir etkinliktir. Siyasi tarihin bazı savunucuları daha da ileri giderler. Muhafazakâr kimliğini gizlemeyen tarihçi Gertrude Himmelfarb, Aristoteles’in izinden giderek, siyasi tarihin her şeyin üstünde tutulması gerektiğini çünkü insanların, ‘yasalar, anayasalar ve siyasi

liderler aracılığıyla toplumun rasyonel bir düzene ve örgütlenmeye kavuşturulmasında yansımaları bulan' en yüksek akılçılık biçimlerini gerçekleştirmeye çalıştıkları yerin devlet olduğunu ileri sürmüştür. Himmelfarb, Aristoteles'in nihayetinde insanları hayvanlardan ayıran siyasetin "insanların ortak yarar ve 'iyi yaşam' peşinde aklın en saf ifadesine ulaştıkları polis in daha yüksek alanında"³ gerçekleşen bir etkinlik olduğuna ilişkin görüşünü onaylayarak alıntılar.

2. Toplumsal Tarih ve Nicelleştirme

Tarih disiplini, bir tarih türünün bir başkasının yerini birdenbire ve tamamen almasıyla evrim geçirmez. Siyasi tarih, devlete ve liderliğe yaptığı vurguyla bugün de sapasağlam ayaktadır. Buna karşılık toplumsal tarih geçmişin belirli anlarında, özellikle de 19. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Fransa'da 1820'lerden itibaren Fransız Devrimi'den ilham alan Adolphe Thiers ve Jules Michelet gibi tarihçiler 'burjuvazi' ya da 'halk' gibi çeşitli grupların, kendi çıkarından başka hiçbir şey düşünmeyen bir aristokrasiye karşı verilen ve 1789'da devrim niteliğinde bir olayla, yani ulusun doğuşuyla sonuçlanan destansı mücadelenin asıl devindirici güçleri olduğu tarihler kaleme almışlardır. Hatta önde gelen İngiliz tarihçiler 1960'lardan çok daha önce bir 'toplumsal tarih' yazmışlardır: Thomas Babington Macaulay'in ülkenin ilerlemesini siyasal özgürleşme üzerinden anlatan, 1848 tarihli çığır açıcı vakayinamesi *History of England from the Accession of James the Second*, 1685 İngilteresi'ni toplumsal sınıflardan kahvehanelere, sokakların ışıklandırılmasına ve gazetelere dek her şeyiyle ele alan bir bölüm de içerir.⁴

Gertrude Himmelfarb, *The New History and the Old: Critical Essays and Reappraisals*, 2. Baskı (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2004), 39, 43.

Thomas Babington Macaulay, *The History of England from the Accession of*

Bundan yaklaşık bir yüzyıl sonra, İkinci Dünya Savaşı'nın ortasında, Macaulay'ın torununun torunu, Cambridgeli tarihçi George Macaulay Trevelyan, *English Social History* başlığını taşıyan, son derece başarılı bir kitap kaleme almıştır. Trevelyan'ın İlk kez 1942'de yayımlanan bu kitabı, Ortaçağ'dan 1901 yılına kadar İngiltere'deki toplumsal koşulları ele alan 600 sayfalık bir anlatıydı ve Macaulay'ın kitabı gibi bu kitap da ticaret yollarından nüfus trendlerine, evlilik âdetlerinden beslenme biçimlerine varasıya çok geniş bir konu yelpazesini ele alıyordu. Trevelyan'ın çalışmasının sayfalarını çevirirken, Chaucer döneminde çekici olmayan koca adaylarını kabul etmeleri için dövülen genç kızların hikâyelerine, 17. yüzyılın ikinci yarısında üst sınıfların içki içme ve tütün kullanma alışkanlarına ilişkin raporlara ya da 1750 civarında bir köy evinde (başka şeylerin yanı sıra son derece kederli olan) hayatın neye benzediğine ilişkin canlı bir tasvire de rastlayabilirsiniz.⁵

Macaulay ile Trevelyan'ın yazdıkları türden toplumsal tarihlerin diğer ulusal geleneklerde de muadilleri bulunuyordu ama bu tarih açıkçası siyaset tarihinin kanatları altındaydı ve en fazla bir süsleme niteliği taşıyordu.⁶ Macaulay'ın *History of England* eserinde 'İngiltere'nin 1615'teki durumu' ele aldığı uzun giriş bölümü, ana sahnede yaşanan önemli gelişmelere, II. James'in ve Orangeli William ile ortaklarının siyasi manevralarına pitoresk bir arka plan teşkil ediyordu. Trevelyan, *English Social History*'yi daha önceki siyaset tarihi çalışmalarında kullanmadığı malzemelerden faydalandığı bir yaşlılık dönemi eseri olarak kaleme almıştı. Bu eser büyük oranda sazdan kulübelerin ve 'azimli çiftçile-

James the Second, 3. Baskı (Londra: Longman, 1849-1861), Cilt I, Bölüm 3. G. M. Trevelyan, *English Social History: A Survey of Six Centuries from Chaucer to Queen Victoria* (Londra: Longmans, Green and Co., 1946), 64-65, 314-15, 430.

1940'lardan bu yana Fransa'daki Hachette yayınevi, son derece popüler olan "La Vie quotidienne", [Gündelik hayat] dizisi içinde, tüm dünyadan geçmiş zamanlardaki gündelik hayatı elen alan dört yüzden fazla kitap yayımlamıştır.

rin' ülkesine düzülmüş Shakespearvari bir çeşit methiye olması itibarıyla İngiltere'nin savaş sırasında moralini yükseltmeyi amaçlıyordu. Trevelyan'ın toplumsal tarihle ilgili 'Bir halkın, siyasetin dışarıda bırakıldığı tarihi'⁷ şeklindeki çok alıntılanan, tartışmalı ve özlü tanımına yerinde bir örnek teşkil ediyordu. Trevelyan'ın kitabının temsilcisi olduğu eski 'âdetler ve yaşam koşulları' tarzı toplumsal tarih geleneği, 'siyasetin' yalnızca en yüksek alanda gerçekleşen amaçlı bir faaliyet olduğunu, dolayısıyla genel anlamda toplumda yer almadığını varsayması açısından gerçekten de dikkat çekicidir. Yoksulların ve orta hâlli ahalinin tarihsel değişimi etkilemedikleri varsayılmış, bunun sonucunda *English Social History* gibi bir kitap, bir tartışma ya da hikâyeden ziyade bir dizi pitoresk tasvir olarak görülmüştür.

Demek ki sıradan insanlar tarihçiler tarafından asla bütünüyle göz ardı edilmemişlerdir ama 20. yüzyılın ortalarına kadar tarihin kayda değer aktörleri olarak görüldükleri de pek söylenemez.⁸ Boston Çay Partisi'nde, Bastille Kuşatması'nda ya da Kışlık Saray'ın ele geçirilmesinde kalabalıklar hâlinde etkili olduklarında, tarihçiler onları geleceği öngören amirlerinin hedeflerini gerçekleştirdikleri için andılar ama asla bireysel olarak, isimleriyle haklarını teslim etmediler.

1960'larda 'normal' (siyasi, diplomatik, askerî) tarihin akademik tarihçilerin önceleri 'yukarıdan tarih'e karşı 'aşağıdan tarih' adını verdikleri ikiliğin bir parçası haline gelmesiyle birlikte bunların tümü değişmeye başladı. Birdenbire

Trevelyan'ın biyografisini kaleme alan David Cannadine, bu ünlü ifadenin bağlamından kopartıldığını ve Trevelyan'ın bunu ancak, tam da siyasete ilişkin yazılarını tamamlamak için tasarladığı bir kitap projesinin tasviri olarak gönülsüzce benimsediğini ileri sürer. Cannadine, G. M. *Trevelyan: A Life in History* (Londra: HarperCollins 1922), 224.

Az sayıda Amerikalı tarihçi, iki savaş arası gibi erken bir tarihte Afrika-Amerikalı, Yerli Amerikalı ve işçi sınıfı tarihi üzerine eserler üretmişti: bkz. Ellen Fitzpatrick, *History's Memory: Writing America's Past, 1880-1980* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2002).

herkes tarihi seçkinlerin değil kitlelerin bakış açısından yazmak istemeye başlamıştı. Bakış açısındaki bu yeni tarihsel değişimin istikrarsızlaştırıcı yaratıcılığının belki de en iyi örneğini 1976'da yeni askerî tarih adı verilen alt dalın ortaya çıkışını haber veren John Keegan'ın *The Face of Battle* isimli kitabı teşkil ediyordu. Sıradan bir erin deneyimlerine yer vermek daha önceki askerî tarih eserlerinde görülmedik bir şey değildi ama Keegan'ın kitabı bunu araştırmasının ana konusu haline getiren ve böylece savaşların nasıl yapıldığına, kazanıldığına ve kaybedildiğine dair görüşlerimizi tersyüz eden, dikkate değer ilk çalışmaydı.

Keegan, *The Face of Battle*'da, askerî tarihçiler arasında hâkim olan, savaşın başarı ya da başarısızlığının liderlik, komuta ve disipline bağlı olduğu varsayımına itiraz ediyordu. Muharebe “diğer insan etkinlikleri kadar, hatta mevzubahis olanların birçoğundan daha karmaşık ve çokbiçimlidir”⁹ diye yazıyordu. Cesur ve idealist askerler bile komutanlarıyla aynı sonuçlara ulaşmayı istemek zorunda değildir ve savaşçıların büyük bir tehdit karşısında ilerlemelerine dair en sık atıfta bulunulan saikleri –talim, baskı, kardeşleriyle dayanışma– gerçek tehlike karşısında ekseriyetle buharlaşır. Keegan, muharebelerin komutanlardan ziyade ordular tarafından kazanılıp kaybedildiğini, bu nedenle bir askerî tarihçinin en önemli görevinin, muharebelerin ‘tabanda’ nasıl hissedildiğini, askerlerin hangi koşullar altında geri adım atmayıp hangi koşullar altında dağılıp kaçtıklarını anlamak olduğunu ifade ediyordu.

Keegan, Napoleon'un ordusunun 18 Haziran 1815'te Wellington Dükü karşısında yenilgiye uğradığı Waterloo Muharebesi'ni parlak biçimde yeniden inşa ettiği anlatısında, ilk olarak her iki taraftan askerlerin fiziksel durumlarını ve deneyimlerini yeniden kuruyordu. Bir önceki gün ger-

John Keegan, *The Face of Battle: A Study of Agincourt, Waterloo, and the Somme* (New York: Vin, 1977), 53.

çekleştirdikleri uzun yürüyüşten tükenen, gece boyu nem ve soğuk yüzünden uykusuz kalmış ve yetersiz beslenmiş askerlerin algıları, savaş meydanında karabarutlu silahlardan çıkan duman bulutunun ve kılıçlara çarptıkça ‘parmaklıklara sürtülen bir demir çubuk’¹⁰ gibi tıngırdayan mermilerin hücumu altındaydı. Böyle koşullar altında verilen salt dehşet tepkileri şaşırtıcı değildir. Fransız İmparatorluk Muhafızları kendilerini birdenbire konuşma mesafesinde sisin içinden çıkan bir İngiliz birliğiyle karşı karşıya bulduklarında, sayıları düşmanlarıninkinden fazla olmasına rağmen düzenlerini bozdular ve geri çekildiler. Keegan’ın yorumuna göre Waterloo’da İngiliz askerleri, komutanları daha iyi olduğu için değil, bir yandan tükenme ve alkolün bileşimi, diğer yandan kendilerini yoldaşları tarafından korunuyor hissetmelerini sağlayan kare tertipleri sayesinde (aslında bu tür geniş tertipler topçu ateşinin ana hedefi olmalarına rağmen) düşmanlarından daha iyi dayanmışlardı.¹¹ Keegan’ın çalışması, bakış açısının çadırlarındaki ve atlarının üstlerindeki subaylardan, kara dumanların içinde el yordamıyla ilerleyen erlere çevrilmesiyle kazanılabilecek kavrayışlara canlı bir örnek teşkil eder. Onun eseri, sıradan insanların ‘büyük olaylar’ üzerinde –bu örnekte istemeden de olsa– sahip olabilecekleri etkiyi çarpıcı bir şekilde bize hatırlatır.

1970’lere gelindiğinde ‘toplumsal tarih’ alt disiplini, ABD’de tarihçilik mesleğini etkisi altına almıştı (‘aşağıdan tarih’, ‘aşağıdan yukarı tarih’ gibi ifadelerse kulağa yargılayıcı ya da fazla iddialı geldiği için gözden düşmüştü). 1948 yılına dek ABD’deki üniversitelerde toplumsal tarih alanında neredeyse hiç tez savunulmamıştı. 1978’e gelindiğindeyse toplumsal tarih tezlerinin oranı dörtte bire ulaşmıştı ve giderek artıyordu. 1950’lerin sonlarında Harvard, Yale, Michigan ve Wisconsin gibi üniversitelerde her yıl açılan

Age., 134-43, alıntı s. 141.

Age., 167-84.

toplumsal tarih derslerinin sayısı sıfır ilâ iki arasında değişirken, bundan sadece 20 yıl sonra aynı kurumlarda 13 ilâ 17 toplumsal tarih dersi verilmeye başlanmıştı.¹²

Yine de tarih disiplininin en çağdaş akımı sayıldığı en parlak günlerinde bile ‘toplumsal tarih’in ne olduğu ya da nasıl yapılacağı üzerinde pek az fikir birliği vardı. Taraftar toplayan ilk görüşlerden biri, toplumsal tarihin toplumsal yapının tarihi olduğunu, ‘toplumu’ yansıtmanın en iyi yolunsa geçmişte yaşamış insanlar hakkında mümkün olan en fazla karşılaştırılabilir veriyi sistematik biçimde toplamaktan geçtiğini savunuyordu. Başka bir deyişle, tarihe bir sosyal bilim muamelesi yapılmalıydı. Sayıların yalan söylemeyeceği ve bir örneklemin güvenilirliğinin büyüklüğüne bağlı olduğu fikri sorgusuz sualsiz bir kez kabul edildiğinde, tarihle ilgili en sağlam hakikatlerin de büyük sayılarda aranması kaçınılmaz hâle geliyordu. Nitekim bu akıl yürütme 1960’larda ve 1970’lerde ‘nicel tarih’ diye bilinen yaklaşımın doğup bir süreliğine öne çıkmasıyla sonuçlandı.

Hâlâ birçok tarihçi tarafından kullanılan nicelleştirme, başlangıçta toplumsal tarihin ‘bilimsel’ ehliyetini ortaya koymanın bir yolu olarak benimsenmişti. Muazzam miktarda veri toplayarak bunları karşılaştırmak ve veride zamana yayılan değişimleri izlemek, Trevelyan’ın kullandığı türde edebi ve betimsel kanıtların başaramadığı şekilde, tartışmaya açık olmayan kanıtlar sağlıyordu. Nicel tarihin dikkate değer bir özelliği, en güvenilir kaynaklarının öngörülebilir alanlarda toplanmasıdır. Geçmiş yüzyıllardaki çeşitli yetkililer, zaman içinde fiyatlar ve rekolteler gibi iktisadi etkinliklerin kaydını tutmuş ve doğum, evlenme ve ölüm gibi insanların hayatının dönüm noktalarını kâğıda geçirmişlerdi. Devletler de daha etkili vergilendirmeyi mümkün kılan nüfus sayımları yapmaya yüzlerce yıl önce başlamış ve modern

Robert Darnton, “Intellectual and Cultural History”, *The Past before Us: Contemporary Historical Writing in the United States*, der. Michael Kammen (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1980), 336, 350-51.

demokrasiler genellikle seçmenlerin ikamet örüntülerinin ve siyasi tercihlerinin kaydını tutagelmışlerdi. Kısacası nicelleştirme en çok, nüfus, ekonomi ve kitle siyaseti hakkında geniş tarihsel sorunlar söz konusu olduğunda işe yaramaktadır.

Nicelleştirmenin tarihsel araştırmalarda sürdürülebilir kullanımı, bugüne kadar uzun süredir kliometri adı verilen, ‘iktisat kuramı ile nicel tekniklerin tarih çalışmalarına uygulanması’¹³ yaklaşımının hâkimiyeti altındaki iktisat tarihi alanında egemenliğini sürdürdü. İktisat tarihi başlangıçta neredeyse diğer alt disiplinler kadar anlatıya dayanıyor ve tarım teknikleri, hayvancılık ve ticaret güzergâhları gibi meselelerin betimlenmesinden oluşuyordu. 1950’lerde ve 1960’larda iktisat bölümlerinde eğitim görmüş genç Amerikalı araştırmacılardan oluşan bir grup, hayatın maddi temellerine ilişkin nicel kanıtların, Ortaçağa kadar uzanan geniş bir tarihsel kaynaklar yelpazesinden elde edilebileceğini ve yakın tarihli veriler için ana akım iktisatçıların yaptıklarına benzer çözümlemelere tâbi tutulabileceğini ileri sürmeye başladı: Disiplin bugünkü haliyle iktisatla ilgilenen tarihçilerden ziyade, tarihle ilgilenen iktisatçılar tarafından şekillendirildi.¹⁴ 1960’lardan bu yana ‘yeni iktisat tarihi’ zaman zaman ortaya çıkan ihtilafların arasında serpilip gelişti ki bu ihtilafların en bilineni Amerika’da köleciliğin verimli ve görece merhametli bir üretim sistemi olduğunu göstermek üzere kaleme alınmış 1974 tarihli *Time on the Cross*’un etrafında cereyan etmişti.¹⁵ Kliometrinin altın çağından bu yana,

“Cliometrics”, *The Oxford Encyclopedia of Economic History*, 5 cilt, der. Joel Mokyr (Oxford: Oxford University Press, 2003), I:446-47.

¹⁴ Disiplinin doğuşuna ilişkin erken tarihli bir betimleme için bkz. D. N. McCloskey, “Does the Past Have Useful Economics?” *Journal of Economic Literature* 14 (Haziran 1976): 434-61. Daha yakın tarihli bir çalışma için bkz. J. W. Drukker, *The Revolution That Bit Its Own Tail: How Economic History Changed Our Ideas on Economic Growth* (Amsterdam: Aksant, 2006) ve daha polemikçi bir eser için bkz. Francesco Boldizzoni, *The Poverty of Clio: Resurrecting Economic History* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2011).

¹⁵ Robert Fogel ve Stanley Engerman, *Time on the Cross: The Economics of*

iktisat tarihi alanı fikirlerden ve teknolojilerden ailelere ve bankalara varasıya her şeyi kapsayan çalışmaları içerecek şekilde çeşitlendi.¹⁶ İktisat tarihinin nicel yöntemlere diğer herhangi bir tarih türünden daha merkezî bir bağlılık sergilemesinin ötesinde, sayıların yakın gelecekte daha da önem kazanacağına dair işaretlere de sahibiz. Nüfus, askerlik, evlilik, ölüm ve benzeri kayıtlar giderek daha fazla ulaşılabilir ve veritabanları aracılığıyla bireyleri birbirine bağlayan teknoloji daha erişilebilir hâle geldikçe, Ran Abramitzky'nin de belirttiği gibi 'büyük ölçekli nitel bilgilerin nicel verilere dönüştürülmesi'¹⁷ daha da kolaylaşacaktır. Geçtiğimiz on yıllarda yaşanan bilişim devrimi, iktisat tarihinin iktisat bölümleri içindeki statüsünü desteklerken, diğer tarihçiler hâlâ çoğunlukla sayıları argümanlarının merkezine yerleştirmekten çekiniyorlar.

Tarih disiplininin ana akımında nicel yönetime gösterilen ilgi, Avrupa ve Amerika'daki tarihçi zümrelerinde 1950'lerin sonları ile 1970'lerin başları arasında zirve noktasına ulaşmıştı. Batı'daki tarihçiler için, geçmişteki anonim yaşamlar hakkında devasa miktarda veri toplayıp bunları sınıflandırmak, Soğuk Savaş döneminin hem bilime hem de demokrasiye olan bağlılıklarıyla kusursuz biçimde örtüşüyordu (bkz. Dördüncü ve Altıncı Bölümler). 1961'den 1978'e kadar, ABD'nin önde gelen akademik tarih dergilerinde sayısal tablolar içeren sayfaların oranı beş katına çıkarken, çok sayıda doktora öğrencisi ve genç profesör de istatistiğin inceliklerini öğrenmek için, ileri gelen kurumlarda yaz programlarına kayıt yaptırmaya başlamıştı.¹⁸

Nicel tarih altın çağını yaşarken büyük sorular sorup bu

American Negro Slavery (Boston: Little Brown, 1974).

¹⁶ Alanın bugünkü genişliğine ilişkin iyi bir tasvir için bkz. Jeol Mokyr'in *Oxford Encyclopedia of Economic History*'ye yazdığı önsöz, I:xxi-xxvii.

¹⁷ Ran Abramitzky, "Economics and the Modern Economic Historian", *Journal of Economic History* 74 (Aralık 2015): 1248

¹⁸ J. Morgan Kousser, "Quantitative Social-Scientific History", *Past Before Us*, Kammen, 437-39, 449-50.

sorulara büyük sayılarla yanıtlar verdi. Bu türün ABD tarihindeki dikkat çekici bir örneği Stephan Thernstrom'un 1973 tarihli *The Other Bostonians* (Diğer Bostonlular; başlık 'Brahman seçkinlerinin dışındakiler' anlamına geliyordu) başlıklı kitabıydı. Bu kitap 1880'ler ile 1960'lar arasında kalan dönemde Boston şehrindeki toplumsal hareketliliği inceliyor ve bunun için nüfus sayım tutanaklarından, evlilik kayıtlarından, doğum belgelerinden ve Boston Şehir İdaresi'nden elde edilmiş büyük miktarda verinin bilgisayarla çözümlenmesinden (o dönem için bir yenilikti) faydalaniyordu. Thernstrom, örneklem olarak alınan erkek bireyleri zaman içinde takip ederek, mesleklerini babalarınıninkiyle karşılaştırarak ve bölgedeki konutlarda bir mahalleden diğerine yaşanan değişimleri izleyerek, iyi belgelendirilmiş, akla yatkın sonuçlara ulaşabilmişti. Thernstrom, statü değişimlerinin genellikle sınırlı kaldığını (bir fabrika işçisinin oğlunun bir tezgâhtar olma ihtimali, hekim olma ihtimalinden çok daha fazlaydı); bedensel işlerden bedensel olmayan işlere geçiş kalıplarının bu dönem boyunca kabaca aynı oranda gerçekleştiğini; bazı grupların (Rusya Yahudileri) toplumda diğerlerinden (İtalyanlardan) daha hızlı yükseldiklerini ve siyah Bostonlular için hareketliliğin neredeyse sıfır olduğunu göstermişti.¹⁹ *The Other Bostonians*, diğer araştırmacıların aynı çizgideki eserleriyle birlikte, "Amerika son iki yüzyıldır bir fırsatlar ülkesi midir ve eğer öyleyse kimler içindir?" sorusunu yanıtlamaya izin veren sağlam kanıtlar sunuyordu.

1960'larda ve 1970'lerde meslekten tarihçilerin birçoğu için Thernstrom'un kine benzer çalışmalar 'toplumsal tarih'in en yetkin örneklerini temsil ediyordu. Eğer toplumsal tarih derken 'toplumun tarihini' kastediyorsak, toplumsal hareketlilikle ilgili sorular sormak ve bu soruları yanıtlamak, kuşkusuz bu alt disiplinin gündeminin merkezinde

¹⁹ Stephan Thernstrom, *The Other Bostonians: Poverty and Progress in the American Metropolis, 1880-1970* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1973).

yer almalıdır. Nicel kaynaklar mümkün olan en fazla sayıda bireyi kapsar ve metodolojiyle ilgili bitmek bilmeyen tartışmalara rağmen, ekseriyetle ikna edici sağlam bilgiler sunar. Gelgelelim, birbiriyle ilişkili iki sorun en başından itibaren nicelleştirilmiş tarihin peşini bırakmamıştır: Bu yaklaşım bir yandan insanları tek boyutlu topluluklara indirger, diğer yandansa nadiren heyecan verici bir okuma imkânı sunar. Bu türün ustası olan Thernstrom, sarıh bir düşünür ve zarif bir yazardır ama çoğunluğu şu tür pasajlardan oluşan bütün bir kitabı okumak yine de sabır ister: “Orta sınıf ailelerden gelen ve mavi yakalı işlere giren erkeklerin yarıdan fazlası –sırasıyla %63, %51 ve %50– yalnızca geçici bir süre beden işçiliği yapıyor, daha sonra içinden çıktıkları sınıfa geri dönüyorlardı. Buna karşılık mavi yakalı kökenlerden gelen ve ilk işi mavi yakalı olan gençlerin ancak yarısı ilâ üçte biri daha sonra beden işçiliği gerektirmeyen bir konuma gelebiliyordu.”²⁰

Sayıların anlatacak hikâyeleri vardır ve bunlar bazen sürükleyici, bazen da rahatsız edici olabilir. Örneğin yakın tarihli bir transatlantik köle ticareti atlası, 1642 ile 1807 yılları arasında Batı Afrika’dan taşınan kölelerin toplam sayısını gösteren haritalar gibi dikkat çekici belgeler sunar. İngiliz gemileriyle Karayipler’e taşınan 3,2 milyon ve Portekiz gemileriyle Brezilya’ya taşınan 3 milyon siyah tutsağı temsil eden kalın kırmızı oklar, tek bir kişi hakkında bile bir şeyler okumamış olsanız da midenize ağrılar girmesine neden olabilir.²¹

Bununla birlikte nicel tarih itibarının zirvesinde olduğu dönemde bile meslekten tarihçilerin birçoğunu tatmin

²⁰ Age., 95-96.

²¹ David Eltis ve David Richardson, der. *Atlas of the Transatlantic Slave Trade* (New Haven, CT: Yale University Press, 2010), 26. En ‘nesnel’ görünen nicel kanıtlar bile tartışma yaratacak fikirler sunabilir: bkz. Eltis ve Richardson’un *Atlas*’ına ilişkin Stephanie Smallwood’un *The William and Mary Quarterly* 58 (Ocak 2011): 253-61’de çıkan eleştirel değerlendirmesi.

etmekten uzaktı. Üstelik bunlar yalnızca Amerika Tarih Cemiyeti'nde yaptığı 1962 tarihli Başkanlık Konuşmasında, “en iyi tarihçiler Cadaloz NİCELLEŞTİRME Tanrıçasının tapınağında ibadet edenler olmayacak” diye esip gürleyen meşhur Carl Bridenbaugh gibi metodolojik muhafazakârlardan ibaret de değildi.²²

İstatistiksel yöntemler tarihçinin kaynaklarda mevcut olan en geniş insan grupları hakkında iddialarda bulunmasını ve bir veritabanını zaman içinde takip ederek değişimle ilgili soruları ikna edici bir şekilde ele almasını mümkün kılar: Buğday fiyatlarındaki artış ve düşüşler, bebek ölümü örüntüleri ya da Boston'daki İrlandalı işçilerin toplumsal hareketliliği, kaynağa bağlı olarak, epey kesin bir şekilde izlenebilir. Fakat sayılar bize bir köylü ailesinin kıtlığı Tanrı tarafından gönderilmiş bir sınav olarak mı kabul ettiğini, başka bir küçük çocuğun kaybıyla yasa mı boğulduklarını, yoksa salgında zaten üç çocuklarını kaybettikleri için buna alışmış mı olduklarını, Joseph O'Shea'nın Amerika'yı County Clare'de tahayyül etmiş olduğundan daha mı iyi yoksa daha mı kötü bulduğunu söylemez.

Stephanie Smalwood'un ileri sürdüğü gibi, tarihçilerin Middle Passage²³ sırasında ölen kölelerin tam sayısı üzerindeki geleneksel vurguları, onları köle sahiplerinin hesaplarına rahatsız edici bir şekilde yakınlaştırır; tekil ölümlerin gemilerde kalan ve gemide sıkışıp kalmış bir ruhun atalarına katılamayacağına inanarak acı çeken köleler açısından gerçekten ne anlama geldiğinin üstünü örter.²⁴ Saymak dışarıdan büyük grupların deneyimini tarif edebilir, ama bir insanın yurdundan ayrılmasının, evlenmesinin ya da bir köle ge-

Carl Bridenbaugh, “The Great Mutation”, *American Historical Review* 68, sayı 2 (Ocak 1963): 326.

Atlantik köle ticaretinin, milyonlarca köleleştirilmiş Afrikalının üçgen köle ticareti in bir parçası olarak Amerika'ya nakledildiği güzergâh, ç.n.

²⁴ Stephanie Smallwood, *Saltwater Slavery: A Middle Passage from Africa to American Diaspora* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2007), 5. Bölüm.

misiyle taşınmasının bireyler açısından ne anlama geldiğini açıklayamaz. Bu da sonuçta daha büyük bir sorunun belirtisidir: Nicel tarihlerde bireyler yalnızca isimsiz değildir, aynı zamanda atıldır da. Sayılar milyonlarca kölenin Atlantik'in karşı tarafına 'taşındığı' gibi sarsıcı bir gerçeği edilgen kiple sunarlar. Peki ya köle tüccarlarına karşı yenilgiye mahkûm isyanlara katılan esirler? Nicelleştirme size 'toplum' içindeki çoğunluklara ne olduğunu gösterebilir ama bireysel toplumsal aktörlerin ne yaptığını ve bu eylemlerin onlar için ne ifade ettiğini göstermez. Okuma zevklerinden dünyanın iklimine dek her alanda yaşanan değişimler hakkında ikna edici iddiaların dile getirilmesini mümkün kılarak, geçmişe ait pek çok farklı veri türünü çözümlemenin güçlü bir yolu olarak kalır. Birçok tarihçi avadanlıklarındaki pek çok aletten biri olarak nicel çözümlemeye başvurmaya devam etmektedir. Fakat bugünlerde, esasen sayılara dayanan tarih çalışmalarıyla çok daha nadiren karşılaşırız: Ekseriyetle bunlar başka, daha betimleyici kanıtlarla birlikte kullanılırlar.

'Toplumsal tarih'teki 'toplum' (Thernstorm'un çalışmalarının toplumun yarısını, yani kadınları bütünüyle dışarda bıraktığını belirtmek gerekse de) 'toplumun bütünü'ne atıfta bulunabilir ama 20. yüzyıldaki pek çok tarihçi ve toplumsal eylemci için 'toplum', 'işçi sınıfı' anlamına geliyordu. Bu denklem, Avrupa ve Amerika'daki reformcuların, sanayi devriminin işçilerin yaşamları üzerindeki yıkıcı etkisini kastederek 'toplumsal sorun' adını verdikleri meseleye dair uyarı çanlarını çaldıkları 19. yüzyılın mirasıdır. 1830'lar da ve 1840'larda, orta sınıftan gözlemciler, yeni makine ve teknolojilerin kullanılmaya başlamasının ve bunların beraberinde getirdiği sömürüye dayalı emek pratiklerinin bariz bir sonucu olan dönemin kentli işçilerinin yaşadıkları sefaleti gözler önüne seren yazılar kaleme almışlardı. Bunlardan en önemlisi, Karl Marx'ın yakın çalışma arkadaşı Friedrich Engels tarafından kaleme alınan *İngiltere'de Emekçi*

Sınıfın Durumu'ydu. Avrupa işçi sınıfı hareketlerinin 19. yüzyıldaki gelişimi, 1900'ün hemen öncesi ve sonrasındaki on yıllarda faal olan ilk emek tarihçileri kuşağına, sadece sanayileşmenin işçilere ne yaptığının tarihini değil, işçilerin buna yanıt olarak neler yaptıklarının, nasıl örgütlendiklerinin, protesto ettiklerinin, greve çıktıklarının, devrimlere öncülük yaptıklarının da tarihini yazmaları için ilham kaynağı olmuştur. İçlerinde İngiltere'den John Lawrence, Barbara Hammond ve Sidney ile Beatrice Webb'in, Almanya'dan Eduard Bernstein'in ve Fransa'dan Edouard Dolléans'ın yer aldığı bu tarihçiler topluluğu, genellikle akademisyenlerden değil, işçi hareketine yakın gazetecilerden, yazarlardan ve siyasetçilerden, faal sosyalistlerden ve bazen de sendika üyelerinden oluşuyordu. Onları 'içeriden' bir görüştü ve beklenebileceği üzere araştırma nesnesine büyük bir sempatiyle yaklaşıyordu.

İlk emek tarihi, Trevelyan'ın ifadesini tersine çevirecek olursak, siyasetin, genellikle de ifrata varmış şekilde yeniden dahil edildiği toplumsal tarihti. Önde gelen Britanyalı bir solcu tarihçi olan Eric Hobsbawm, bir defasında emek hareketinin en geleneksel tarihinin 'teknik ve metodolojik olarak daha ziyade ortodoks' olduğunu, sıradan işçilerin tecrübelerinden ziyade liderliğin faaliyetlerine öncelik tanıyan eski tarz siyasi tarihi andırdığını ve sık sık hareket içindeki hizip mücadelelerine dair sonu gelmez tartışmalara saplanıp kaldığını belirtmişti.²⁵ Toplumsal tarihin klasik emek tarihi versiyonu, yoksul emekçilerin dünyasına ilişkin, erkek sendika üyesinin baskın figür olduğu hiyerarşik bir görüşe dayanır: Bu görüşe göre 'emekçi sınıflar' ile 'emek hareketi' birbiriyle özdeştir.²⁶ Çoğunlukla 20. yüzyılın başlarında ve ortalarında kaleme alınmış olan klasik emek tarihi, emekçi erkeklerin (kadınlar neredeyse hiç görülmez) siyaset alanın-

Eric Hobsbawm, "Labor History and Ideology", *Journal of Social History* 7 (1974), 374.

²⁶ Age., 372.

da kolektif güçlerini gösterme çabalarını vitrine çıkarmıştır. Bu hâliyle, ‘aşağıdan tarih’in geçmişteki mücadelelerin daha sonraki ilerici ve radikal gelenekler için bir köken anlatısı teşkil ettiği önemli bir erken biçimini temsil eder. Bununla birlikte, ilgili emek hareketiyle arasında herhangi bir mesafe olan birisi için, rakip grupların baş harfleriyle (TUC ve STUC, SFIO, CGT ve CGTU, AFL ve IWW, CISL, DGB) dolup taşan parti ve sendika mücadelelerine ilişkin bu vakayinameleri okumak zor bir iştir. Kısacası, emek tarihinin dışındakiler, ekseriyetle klasik emek tarihini dar bakışlı ve itici bulurlar.

3. E. P. Thompson’un Tarihsel Devrimi

Bu arka plan, “dünyada en yaygın şekilde atıf alan 20. yüzyıl tarihçisi”²⁷ diye anılan E. P. Thompson’ın *The Making of the English Working Class* (İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu, 1963) başlıklı ünlü çalışmasının köktenci yeniliğini ve muazzam etkisini açıklamaktadır. Thompson’ın, yeni doğan kapitalizmin 1780 ile 1830 yılları civarında sıradan İngiliz insanları üzerindeki etkilerine dair destan uzunluktaki vakayinamesi, emek tarihinin ve aslına bakılırsa bir bütün olarak toplumsal tarihin de kurallarını yeniden yazmıştır. En azından İngilizce konuşulan dünyada, *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu* 20. yüzyılın ikinci yarısında meslekten tarihçiler tarafından en yaygın şekilde okunan ve en sık alıntılanan eser olmuştur. Peki, tek bir eserin bu denli yaygın ve derin bir etki bırakmasının nedeni neydi?

Kitaba gösterilen ilgi kuşkusuz kısmen yazarın kişiliği ve şöhretiyle ilgilidir. Belagat sahibi, karizmatik ve dikkat çekici şekilde yakışıklı olan Edward Palmer Thompson (1921-2993), misyonerlerden ve akademisyenlerden oluşan,

kozmopolit bir üst orta sınıf İngiliz ailesinden geliyordu. Tarihçi olmanın yanı sıra bir şair, bir edebiyat eleştirmeni ve siyasi bir eylemci de olan Thompson, yaşamı boyunca cüretli bir şekilde yaptığı ilkeli tercihleriyle bilinegelmiştir: Öğrenciyken Komünist Parti'ye katılmış, Stalinizmin dehşetinin aşikâr hale gelmesiyle Parti'den ayrılmış; meslek hayatının ilk yıllarını üniversitede kadro peşinde koşmak yerine yetişkin eğitimi sınıflarında işçilere ders vererek geçirmiş; ömrünün büyük bir bölümünü dünya çapında nükleer silahsızlanma kampanyası gibi toplumsal ve siyasi hareketlere adamıştır.²⁸ Thompson'ın İngiltere'de ve başka yerlerde siyasi yelpazenin solu üzerindeki ahlaki otoritesi, kuşkusuz Thompson'un kitabının ve daha sonraki çalışmalarının gördüğü ilgiyle de alakalıdır.

Yine de Thompson, en çok eserleriyle, özellikle de *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*'yla tanınıyordu. Marksist bir tarihçiydi ve bu entelektüel gelenekle, kapitalizmin yoksulların yaşamları üzerindeki yıkıcı etkilerini belgelendirmek ve açıklamak gibi temel bir tasarımı paylaşıyordu.²⁹ Fakat beylik Marksist tarihler emek hareketlerinin zaferlerine ve başarısızlıklarına odaklanırken, *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, işçi örgütleriyle çok az ilgileniyordu. Hatta Marksizm 'bilimsel' kesinlik iddiasında bulunurken, Thompson'un kitabında tek bir sayısal tablo bile yer almıyordu. Bunun yerine, kitapta hareketin taraftarlarının öznel deneyimlerine odaklanılmıştı. *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu* özel olarak, genellikle sanayileşmenin esas kurbanları olduğu düşünülen insanlar, yani fabrika işçileri hakkında *değildi*. Bunun yerine erken kapitalizmin İngiltere'nin geleneksel işçilerini, yani dokumacıları, ayakkabıcıları, demircileri ve çalışma örüntüleri ve yaşam biçimleri makineleşme ve ucuz vasıfsız eme-

²⁸ Harvey J. Kaye, *The British Marxist Historians: An Introductory Analysis* (Cambridge: Polity Press, 1984), 6. Bölüm; Bryan D. Palmer, *E. P. Thompson: Objections and Oppositions* (Londra: Verso, 1994), 1. Bölüm.

²⁹ Marksist tarih üzerine, bkz. aşağıda 5. Bölüm.

ğın rekabeti nedeniyle mahvolmuş diğer zanaatkârları nasıl etkilediğini gösteriyordu. Thompson bu insanların üzerindeki baskının iktisadi olduğu kadar kültürel de olduğunu ileri sürüyordu. Örneğin işçiler vakitleri üzerindeki kontrollerini yitirmişlerdi; belirli işlerde yoğun patlamalar halinde çalışmak, pazar günleri içmek ve ertesi gün ‘Aziz Pazartesi’ şerefine tatil yapmak yerine, düzenli üretkenliği sürdürmek üzere modern ‘iş disiplinine’ tâbiydiler. Yoksulların çocukları her zaman çok çalışsalar da, eskiden bunu evlerinde, ailelerinin gözetimi altında yapıyorlardı, şimdiyse çocuklar sömürü riskinin çok daha yüksek olduğu imalathanelere ve madenlere zorla gönderiliyorlardı. Thompson, işçiler “yoksullaşma tecrübesini yüz farklı biçimde deneyimliyordu” diye yazmıştı, “tarım işçisi için müşterek haklarının ve köy demokrasisinin son kalıntılarının kaybı; zanaatkâr için zanaatkârlık statüsünün kaybı; dokumacı için geçim yolunun ve bağımsızlığının kaybı; çocuk için evde çalışıp oynayabilmenin kaybı; gerçek kazançları artan pek çok işçi grubu için, iş güvencesinin, boş vaktin kaybı ve kentsel çevrenin bozulması.”³⁰ Bu tecrübelerden sınıf bilinci, yani müşterek sömürünün farkında olma hali doğmuştu.

İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu, bugün okunması kolay bir kitap olmasa da –800 sayfa uzunluğunda ve gelişigüzel tertiplenmiş kitap, İngiliz tarihine dair derin bir arkaplan veri kabul edilerek yazılmıştır– kısa süre içinde ‘yeni toplumsal tarih’ için bir altın standardı haline geldi. Bıraktığı miras, iki noktada tarihyazımı açısından özellikle önemliydi. İlk olarak, Thompson’ın kitabının büyük bir bölümü, öncü örgütlenmenin içinde yer almayan ve belirli siyasi taleplerde bulunmayan işçilerle ilgileniyordu; onun ‘işçi sınıfı’ çok yoksul, marjinal, kendilerini ifade edemeyen, tarihin ‘kaybeden tarafında’ yer alan kişileri kapsıyordu. Thompson, bu

E. P. Thompson, *The Making of the English Working Class* (New York: Vintage, 1963), 445.

kişilerin de ilgimizi hak ettiklerini savunuyordu. “Yoksul çorapçıyı, Luddcu ortakçıyı, ‘ütopyacı’ zanaatçıyı gelecek nesillerin muazzam hor görüsünden kurtarmaya çalışıyorum” diye yazmıştı unutulmaz bir şekilde.³¹ İkinci olarak, Thompson, ‘sınıf’ın ve ‘sınıf bilinci’nin kuramlardan ya da sayılardan çıkarılabilecek sosyolojik soyutlamalar değil, belirli bir zaman ve mekân içinde tarif edilmesi gereken somut ilişkiler ve deneyimler olduğu konusunda ısrarcıydı: Yüzlelerini siyaha boyayıp yeni makineleşmiş şardonlama silindirlerini kırıp dökmek için gece dışarı çıkan tekstil işçileri ya da binyılcı peygamber Joanna Southcott’ın ‘fahişemsi’ paralı seçkinler için Tanrı’nın gazabını çağırdığı konuşmaları dinlemek üzere toplanan on binlerce kişi, en az sendikalar kadar sınıf bilincine sahipti.³²

Bu noktaların bize bugün aşikâr görünmesi, Thompson’ın ve onun gibi tarihçilerin tarihin ‘aktörlerine’ ve ‘siyasi’ taleplerde bulunmanın ne anlama geldiğine ilişkin tanımlamaları genişletmekte gösterdikleri başarının bir kanıtıdır. Geçmişte insanların maddi kaynaklara ya da eğitime sahip olmayan ezici bir çoğunluğunun, hayallerini ya da şikâyetlerini kayda geçirmelerinin hiçbir yolu yoktu. Peki, onların da hikâyelerinin anlatılması, öfke ya da başkaldırı hareketlerinin, anlaşılması güç inançlarının ciddiye alınması gerekmez mi? Thompson’un eseri, kimin ‘işçi sınıfının’ (ya da sınıflarının) bir üyesi olarak görülmesi gerektiğine ilişkin tanımı ve bununla birlikte toplumsal tarihin kapsamını da genişletti. Fakat yaptığı bundan ibaret değildi. Thompson maddi koşullara ve gündelik hayata ciddi bir ilgi gösterdi: İşçilerin bu dönemde, erken kapitalist basınçların sadece gelirlerini değil, aile hayatlarını, çalışma ve dinlenme örüntülerini, dinî inançlarını, geleneksel olarak bir şeyleri yapma biçimlerini etkilediği için radikalleştiklerini ileri sürdü. *İngiliz İşçi*

Age., 12.

³² Ibis., 382-93, 523-30.

Sınıfının Oluşumu bu temaların, sınai değişim ve radikal muhalefet gibi bariz ‘kamusal’ meselelere nasıl bağlanabileceğini göstererek, Trevelyen tarzı toplumsal tarihi –maddi çevrenin, aile hayatının, halk âdetlerinin ve inançların tarihini– ikinci sınıf statüsünden kurtarma sürecini başlattı. O zamandan bu yana toplumsal tarihi ‘apolitik’ diyerek karalamak herkes için son derece güçleşti.

Kuramsal olarak, hiçbir tarihsel yaklaşım, doğası gereği belirli bir siyasi inançlar kümesini taşımasa da, pratikte durum her zaman böyle değildir. Toplumsal tarih, başlangıcından itibaren, neredeyse her zaman demokratik ya da ilerici gündemlerle bağlantılı olmuştur ve ‘toplumsal’ sözcüğü de bu bağlamda ya ‘insanların çoğunluğu’ ya da ‘yoksullar’ anlamına geliyordu. ‘Halk’ın bir ulusun kaderinin ifadesi sayıldığı tarih çalışmaları, ilk olarak 19. yüzyılın Batı demokrasilerinde ortaya çıktı ve Fransa’da Michelet, Britanya’da Macaulay ve ABD’de George Bancroft gibi siyasi yelpazenin liberal ucunda mevzilenmiş insanlar tarafından kaleme alındı.³³ Daha sonraki kuşaklarda ise nicelleştirme, demokrasi ile toplumsal tarih arasında bağlantıyı zayıflattı çünkü çoğunlukların tecrübelerinden birtakım sonuçlar çıkararak geçmiş kuşakların kim olduklarına ve ne yaptıklarına dair ‘görüş beyan etmelerine’ izin verecek bazı yollar sunuyordu. Örneğin Fransa’da, 20. yüzyılın ortasına denk düşen on yıllarda, isimlerini amiral gemisi dergilerinden alan, yeni *Annales* tarih okulunun üyeleri, erken modern Fransız bölgesel tarihi, özellikle de Fransız köylülüğü üzerine hacimli eserler kaleme alarak kendilerini uluslarının tarihini yeniden yazmaya adanmışlardı. Tamamlanması 15-20 yıl süren ve genellikle yüzlerce sayfa tablo ve grafik içeren bu kapsamlı eserler, Fransa’nın gerçek ve derin tarihinin, 20. yüzyıla kadar

³³ Thomas N. Baker, “National History in the Age of Michelet, Macaulay, and Bancroft”, *A Companion to Western Historical Thought*, der. Lyord Kramer ve Sarah Maza (Londra: Blackwell, 2002), 185-204.

Fransız nüfusunun ezici çoğunluğunu oluşturan köylülükte yattığı inancından güç almıştı.³⁴

Peki, ‘toplumsal tarih’, ‘yoksul çoğunluğun tarihi’ anlamına mı gelmelidir? Hayır, illa böyle olmak zorunda değildir. Üst sınıfları betimleyen tarihler zaman zaman meslekten tarihçiler tarafından BBC’nin dönem filmlerini izlemekle karşılaştırılabilecek anlamsız bir oyalanma olarak görülmüştür. Fakat toplumsal tarih başlangıçta esasen yoksullara odaklanmış olsa da, sağlam bir solcu siciline sahip tarihçiler bile ‘zalimlerin’ de en az ‘mazlumlar’ kadar bir toplumsal grup teşkil ettiklerini ve ortak davranışlarının ve kaderlerinin ciddi bir tarihsel önem arz ettiğini kabul etmiştir. Örneğin, 1950’lerde ve 1960’larda, Britanya’da Tudor-Stuart dönemi üzerinde uzmanlaşmış ileri gelen tarihçiler arasında çok büyük bir akademik tartışma yaşandı. Tartışmanın konusu 1640’ların İngiliz Devrimi’nin, Britanyalı seçkinler arasında daha küçük toprak sahiplerinden oluşan *gentry*’nin yüksek aristokrasinin üstünlüğünü sarstığı muazzam bir statü ve servet kaymasının sonucu olup olmadığıydı. Taraflarından birisinin daha sonra “hiç kimsenin canının bağışlanmadığı bir tür akademik gladyatör gösterisi” olarak tasvir edeceği ‘*gentry* üzerine savaş’, yeni toplumsal tarihin silahlarıyla, yani daha betimleyici kaynakların yanı sıra toprak sahipliğine, malikânelere, borçluluk örüntülerine ve benzerlerine ilişkin kapsamlı sayısal derlemelerle verildi.³⁵ Fransız Devrimi’nin ortaya çıkışında burjuvazinin rolü ve ABD’de

³⁴ Bkz. Peter Burke, *The French Historical Revolution: The Annales School, 1929-89* (Cambridge: Polity Press, 1990), ve André Burguière, *The Annales School: An Intellectual History*, çev. Jane Marie Todd (Ithaca, NY: Cornell University Press, 2009). Bu türün ünlü örnekleri arasında Pierre Goubert, *Beauvais et le Beauvaisis de 1600 à 1730* (Paris: SEVPEN, 1960) ve Emmanuel Le Roy Ladurie, *Les paysans de Langueadoc* (Paris: Mouton, 1966) yer alır. Ayrıca bkz. aşağıda 5. Bölüm.

³⁵ Tartışmanın bir özeti için bkz. Lawrence Stone, *The Causes of the English Revolution, 1529-1642* (New York: Harper & Row, 1972), 2. Bölüm, alıntı s. 31; tartışmaya ilişkin bir kaynakça bölümün son notlarında (41-43) bulunabilir.

köle sahipliğinin doğası hakkında da tarihçiler arasında buna benzer ateşli tartışmalar yürütüldü: Fransız burjuvazisi, soyluluğu yok etmeye niyet etmiş, sınıf bilincine sahip bir grup muydu, yoksa aristokratik değerleri ve özlemleri mi benimsemişti? Amerikalı köle sahipleri kapitalist iş adamları mıydı, yoksa sanayi öncesi paternalistler miydi?³⁶ Büyük bir ihtilafın olmadığı alanlarda bile, orta sınıflar dâhil seçkinlerin toplumsal tarihlerinin, herhangi bir verili toplumda sınıf ilişkilerini ve toplumsal değişimi anlamak açısından hayati olduğu artık yaygın olarak kabul edilmektedir.³⁷

4. Direniş ve Faillik

Toplumsal tarihin merkezî gündemlerinden biri hep toplumda güçsüzleştirilmiş grupların yaşamlarını, seslerini ve mücadelelerini yeniden görünür hale getirmek olmuştur. E. P. Thompson'un çağdaşları ya da 1960'larda rüştünü ispatlayan bir sonraki kuşak için, yoksul emekçilerin protestolarının ve başkaldırılarının tarihi, doğal bir odak noktasıydı. Örgütlü emek tarihçileri işçilerin düzenlediği grevlerin arkasında yatan saikleri açıklamak konusunda hiçbir zaman sıkıntı çekmemişlerdi. Bir insanın özellikle de kolektif çabanın sonuç vereceğine inanmak için haklı sebeplerin bulunduğu bir bağlamda, düşük ücretlere, korkunç çalışma ko-

³⁶ Bkz. Willaim Doyle, *Origins of the French Revolution*, 3. Baskı (Oxford: Oxford University Press, 1999); Eugene Genovese, *Roll, Jordan, Roll: The World the Slaves Made* (New York: Pantheon, 1974); ve James Oakes, *Slavery and Freedom: An Interpretation of the Old South* (New York: Knopf, 1990).

³⁷ Geçtiğimiz on yıllarda, örneğin orta sınıflar ya da burjuvazi üzerine önemli çalışmaların yayımlanmasına tanıklık edildi. Kimi dikkat çekici örnekler için bkz. Peter Gay, *The Bourgeois Experience: Victoria to Freud*, 5 cilt (New York: Oxford University Press, 1984-1998); Leonore Davidoff ve Catherine Hall, *Family Fortunes: Men and Women of the English Middle Class, 1780-1850* (Chicago: University of Chicago Press, 1987); ve Jerrold Seigel, *Modernity and Bourgeois Life: Society, Politics and Culture in England, France and Germany since 1750* (Cambridge: Cambridge University Press, 2012).

şullarına ve diğer sömürü biçimlerine karşı neden örgütlenip eyleme geçebileceğini anlamak kolaydır. Bununla birlikte 1960'ların ve sonrasının 'yeni toplumsal tarihçileri', diğer protesto biçimlerinin, yoksulların arkaik, görünüşe bakılırsa sonuçsuz ve akıl dışı isyanlarının cazibesine kapılmışlardı. Bu yazarların gündemi, mülksüzleştirilmişlerin, belirli protesto biçimleri modern gözlemciler için kafa karıştırıcı olabilse bile, algıladıkları adaletsizliklere karşı harekete geçme biçimlerini göstermekti. Thompson yine, "The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century"³⁸ [18. Yüzyılda İngiliz Ahalisinin Ahlak Ekonomisi] başlıklı etkili makalesiyle bir model sunmuştu. Thompson sanayi öncesi kitle hareketlerini tahıl kıtlığına karşı şiddet içeren, düşüncesiz yanıtlar olarak gören geleneksel betimlemelere karşı çıkarak, davranış ve taleplerin belirli örüntülerine dikkat çekmişti. Kırsal kalabalıklar çiftliklere, değirmenlere ya da ambarlara, bilinçsiz bir öfke ya da tahıl çalmak için saldırmamışlardı. Bir çiftçinin ambarına asılan imzasız bir mektupta ifade edilene benzer belirli talepleri vardı: "Efendim, eğer buğdayınızı pazara getirmez ve makul bir fiyattan satmazsanız ambarlarınız yıkılacaktır."³⁹ Kimi zaman kadınların başını çektiği kalabalıklar, tahıl yığınlarına el koyuyor ve içindekileri çalmak yerine yola saçıyor ya da bir nehere döküyorlardı. Cemaatleri adına, tahılı 'adil bir fiyattan', en yoksul ailelerin hayatta kalmasını sağlayacak 'âdetlere uygun' bir seviyeden satmaları için tüccarların, çiftçilerin ve değirmencilerin gözünü korkutmaya çalışıyorlardı. Kısacası söz ve eylemleriyle, cemaat değerlerine dayanan bir 'ahlak ekonomisi' içinde piyasanın ahlak dışı işleyişine karşı çıkıyorlardı.

Yeni toplumsal tarihin yükselişiyle birlikte, iktidara ya da eğitime pek az erişimi olan insanların nasıl itiraz edip

³⁸ E. P. Thompson, "The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century", *Past & Present* 50 (Şubat 1971): 76-136.

³⁹ Age., 125.

taleplerde bulunduklarına dair çok şey öğrendik. 1830'ların İngilteresi'nde, harman makinelerini parçalayıp "Captain Swing" diye imzalanmış notlar bırakan kalabalıkların; aynı yıllarda Güney Fransa'da kendilerine *demoiselles* ya da 'hanımefendiler' adını veren, suratları kırmızı ve siyaha boyalı halde bol gömlekleriyle geceyi dışarda geçirerek yeni çıkarılan, saldırgan bir Orman Yasası'nı protesto eden köylülerin; on yıl kadar sonra Galler'de öfkeyle adaletsiz vergilendirmeye karşı ücretli geçiş gişelerine karşı saldırmadan önce kadın elbiseleri giyen 'Rebecca' isyancılarının kırsal bölgelerdeki kitlesel ayaklanmalarına ilişkin çalışmalar yapılmıştı.⁴⁰ 16. yüzyılda Fransız kasabalarında genç erkekler ve 18. yüzyılda Atlantik'teki denizciler yerleşik kurumlarla dalga geçen yalancı mahkemeler kurmuşlardı.⁴¹ 19. yüzyıl Swahili köylerinde genç erkekler Kurban Bayramı ve Ramazan Bayramı gibi önemli dinî bayramları süslü elbiseler giyerek, kolaylıkla toplumsal üstlerine karşı tehditkâr bir hâl alabilen ve zaman zaman şiddetle sonuçlanan danslar ederek ve taşlamalı şarkılar söyleyerek kutlardı.⁴²

Tarihçiler bu direniş eylemlerini, sosyoekonomik bağlamlarını titizlikle inceleyerek, bunları neyin (çoğu örnekte yabancıların aldığı ve göreneksel yaşam biçimlerine ve değerlerine saldırı olarak algıladıkları kararlar) tetiklediğini izah ederek ve simgesel boyutlarını yorumlayarak açıkla-

Eric Hobsbawm ve George Rudé, *Captain Swing* (New York: Pantheon, 1968); Peter Sahlins, *Forest Rites: The War of Demoiselles in Nineteenth-Century France* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1994); David J. V. Jones, *Rebecca's Children: A Study of Rural Society, Crime and Protest* (Oxford: Clarendon Press, 1989).

Natalie Zemon Davis, *Society and Culture in Early Modern France* (Stanford, CA: Stanford University Press, 1975), Bölüm 4; Marcus Rediker, *Between the Devil and the Deep Blue Sea: Merchant Seamen, Pirates, and the Anglo-American World, 1700-1750* (Cambridge: Cambridge University Press, 1987), 245.

Jonathon Glassman, *Feasts and Riot: Revelry, Rebellion, and Popular Consciousness on the Swahili Coast, 1856-1888* (Portsmouth, NH: Heinemann, 1995), 170-174.

mişlardır. Örneğin sanayi öncesi dönemde işçilerin isyan etmek için karşı cinsin elbiselerini giymelerinin birbiriyle çakışan pek çok sebebi vardı: Kadın elbiseleri en kolay ve ucuza bulunabilen kıyafetlerdi; gerçek kadınlar sık sık tahıl isyanlarına katılıyor ve geleneksel olarak yakalandıklarında kovuşturmaya uğramaktan kurtuluyorlardı; karşı cinsin rollerini benimseme, kimlik değiştirmenin ve insanın kendisinden yukardakilerle alay etmesinin hoş görüldüğü bir zaman olan Karnaval'ın simgesel repertuvarının bir parçasıydı ve Alfred Hitchcock'un da sezdiği gibi, kadın gibi giyinmiş iri bir erkek, özellikle de maske takmış ya da yüzünü boyamışsa son derece korkutucu olabiliyordu. E. P. Thompson'ın çalışmasından ilham alan tarihçiler 1960'larda ve 1970'lerde efendilerin ya da piyasanın yasalarına karşı halk direnişinin, sendikalar gibi kurumların dışında yaşandığında ya da görünüşte tuhaf, akıl dışı ya da kendi kendini baltalayan kılıklara büründüğünde, dikkate daha az değer ya da daha az önemli olmadığını göstermeye başladılar.

Toplumsal tarihçiler, aşırı yoksulluk ya da güçsüzlük durumlarında bile, kadınların ve erkeklerin geçmişte kendilerini ezen güce meydan okumak, onun etrafından dolaşmak ya da psikolojik olarak üstüne çıkmak için stratejiler bularak özgürlük alanları yarattıklarını göstermiştir. Bu önermenin sınanabileceği en zengin ve en tartışmalı alanlardan biri Amerikan köleciliğinin tarihiydi. Kuzey Amerika'nın köle kültürüne ve direnişine ilişkin tartışmalar, uzun bir süre önce Stanley Elkins'in *Slavery: A Problem in American Institutional and Intellectual Life* isimli kitabının yayımlanmasıyla başlamıştı. Bir zamanlar kölelerin içinde bulunduğu kötü duruma sempatiyle yaklaşan ve İkinci Dünya Savaşı'nın dehşeti karşısında derinden etkilenen Elkins, Kuzey Amerikan köleciliğinin toplama kamplarının dünyasına benzeyen, 'mahkumlarının' içinden özgün Afrikalı kültürlerini çekip çıkaran ve şiddete başvurarak onları bütün insani bağlantılarından yoksun bırakan, akıllarını iğdiş ederek ve kültürel

kaynaklarını ellerinden alarak köleleri içinde bulundukları acımasız koşullara direnemez hale getiren ‘kuşatıcı bir kurum’ olduğunu ileri sürmüştü. Takip eden on yıllarda, Eugene Genovese, Lawrence Levine, Ira Berlin, Philip Morgan ve diğer tarihçilerin olağanüstü bilimsel çalışmaları Elkins’in tezini bütünüyle çürüttü. Örneğin Levine ve Sterling Stuckey, Afrika kökenli Amerikalılar arasında halk kültürünün canlı bir şekilde yaşadığını gösterdiler.⁴³

Kuzey Amerika’daki kölelerin kendilerine gaddarca davranan bir sisteme açıktan meydan okumaları neredeyse imkânsızdı. 19. yüzyıla gelindiğinde, çok sayıda başarılı ayaklanma gerçekleştirmiş Karayıplı kölelerin aksine Amerika’daki köleler, tipik olarak kendilerini tek tek tanıyan sahiplerinin yakın gözetimi altında, daha küçük çiftliklerde ve plantasyonlarda çalışıyorlardı ve beyazların sayısı kölelerinkinden çok daha fazlaydı. Eugene Genovese klasikleşmiş çalışması *Roll, Jordan, Roll: The World the Slaves Made*’de (1974), Eski Güney’de efendilerle köleler arasındaki kültürel dinamiğin kalbinde yatan ve tam da Amerikan köleciliğinin küçük ölçekli ve kişiselleşmiş doğasından kaynaklanan ironiyi tasvir etmişti. Köle sahipleri kölelerini günlük olarak aşağılıyor ve sömürüyorlardı. Ama aynı zamanda kendilerini ‘insanlarının’ refahını gözetken hayırsever paternalistler olarak da görüyorlardı ve bu durum tam da kölelerin hayatta kalmasını ve en azından fiziksel ve manevi olarak direnmesini mümkün kılan kurum ve değerleri –aile ve kilise– güçlendiriyordu. Köle sahipleri, görünüşte ahlaki nedenlerle çocuk sahibi olmayı ve aile yapılarını teşvik ediyor, kölelerse karşılığında maddi ve psikolojik kaynaklar ve köleliğin güçlüklerine direnmek için ailelerine bel bağlıyor, örneğin efendinin kültürüyle olan mesafelerini güçlendiren ve plantasyondan ayrılmaları halinde aile üyelerini bulma-

Tartışmaların ve ulaşılan sonuçların işe yarar bir özeti için bkz. Peter Kolchin, *American Slavery, 1619-1877* (New York: Hill and Wang, 1993), özellikle 5. Bölüm.

larını mümkün kılan isim alma örüntülerine başvuruyorlardı. Benzer şekilde köle sahipleri, Afrika dinlerine tapınmasını caydırmaya çalışmış ve bunun yerine tevekkülü ve itaatkârlığı güçlendireceğine inandıkları Hristiyanlığı tercih etmişlerdi; ama köleler Hristiyan geleneklerini ve metinlerini kendi amaçları için benimsediler ve onlarda topluluklarını güçlendirmenin ve kefarete ve özgürleşme ideallerini övmenin yollarını buldular.⁴⁴ Eski bir kölenin deyişiyle “O yaşlı beyaz vaiz biz kölelere efendilerimize karşı iyi olmamız gerektiğini söylüyordu. Bize anlattığı o şeylere hiç kulak asılmıyorduk, çünkü Tanrı’ya kendi bildiğimiz şekilde ilahiler söylemek, dua ve ibadet etmek istiyorduk.”⁴⁵ Kısacası Genovese, kölelerin kendi ‘göze batmayan’ direniş biçimlerini geliştirmek için efendilerinin kendi çıkarlarına hizmet eden paternalizminden yararlandıklarını ileri sürmüştü.

Genovese’in kitabı yıllar içinde, köle sahiplerinin hayırseverliğinin boyutunu abarttığı ve kölelerin özerk bir şekilde etkin ve yaratıcı, hatta doğrudan isyankâr olma derecelerini hafife aldığı gerekçesiyle diğer tarihçilerin eleştirilerinden payına düşeni aldı.⁴⁶ Ancak kitap, tarihçileri insanların en sıkı kontrol edilen ortamlarda bile üstü örtülü, gündelik direniş biçimleri geliştirebilme yolları üzerine düşünmeye davet eden bir dönüm noktasıydı. Bu tür stratejileri tespit etmek ve yorumlamak için, tarihçiler sık sık diğer disiplinlerin kavrayışlarını ödünç aldılar. 1990’larda pek çok tarihçi, güç sahibi olmayanların ‘perde arkasındaki’ konuşma ve davranışlarını ‘tarif etmek’ için ‘gizli senaryo’ ifadesini bulan siyaset bilimci ve antropolog James C. Scott’ın eserlerinden etkilendi. ‘Kamusal bir itaat senaryosuna zorlanan’ madunlar

⁴⁴ Genovese, *Roll, Jordan, Roll*; birinci kısım, “On Paternalism” (3-7), kitabın analitik çerçevesini çizer.

⁴⁵ Kolchin, *American Slavery*, 144’de alıntılanmıştır.

⁴⁶ Örneğin bkz. Peter H. Wood’un *Journal of Interdisciplinary History* (Güz 1975): 289-97’de yer alan eleştirisi ve James P. Anderson, “Aunt Jemima in Dialectics: Genovese on Slave Culture”, *Journal of Negro History* 61 (Ocak 1976): 99-124

efendilerinin arkasından farklı bir dil kullanırlar: ‘Kendilerinden yukarda olanlar’ hakkındaki gerçek duygularını dile getirmekle kalmaz, ayrıca kendi aralarında, örneğin fazla çalışmamaya ya da belli bir fiyatın altında satış yapmaya da karar verebilirler. Köleler ve güç sahibi olmayan diğerleri de Scott’ın ‘altpolitika’ adını verdiği, zaman kaybetmek, aletlere zarar vermek, işyerinde gözden kaybolmak ya da emirleri yanlış anlamış gibi yapmak ve benzeri –belirli gruplara yakıştırılan tembel veya beceriksiz gibi klişeleri açıklamaya yardımcı olan- davranışlar da geliştirirler. Ezilenler duygusal stratejiler de üretebilir, örneğin Afrikalı-Amerikalı gençlerin laf dalaşına girdiklerinde yaptıkları gibi kendilerini hakaretlere yanıt vermemek konusunda eğitebilirler: ‘Cool’ olmayı öğrenmek, belirli gruplar için, kendilerini korumanın hayati bir yoludur.⁴⁷ Altpolitika gibi kavramlar, gündelik hayatın olağan etkinliklerinin, baskıcı bir iktidara karşı direniş için bir çerçeve olarak görülebilmesinin yollarına dair kavrayışımızı büyük oranda genişletmiştir.

O halde toplumsal tarihin büyük bir kısmı, zayıf ya da bütünüyle güçten yoksun grupların benimsediği, iyi örgütlenmiş grevlerden ve protesto gösterilerinden çözülmesi zor sabotaj eylemlerine ve yalnızca çaresizlikten kurulmak için duygusal ve manevi kaynaklar bulmaya kadar pek çok direniş biçimine ilişkin sorularla ilgilenmiştir. Güç dengesizliği ne kadar büyükse, tarihçiler güç sahibi olmayanların kendilerini ezenlere yanıt verme biçimlerini tespit etme ihtiyacını da o denli yakıcı bir şekilde hissetmişlerdir. Örneğin Walter Johnson, Amerika’da ülke içinde gerçekleşen köle ticaretine ilişkin çığır açan kitabında, salt birer metaya indirgenmiş bazı erkeklerin ve kadınların, satılmayı istemedikleri efendilerinin

James C. Scott, *Domination and the Arts of Resistance: Hidden Transcripts* (New Heaven, CT: Yale University Press, 1990). Scott’un *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance* (New Haven, CT: Yale University Press, 1985) künyeli daha önceki eserinde daha spesifik odaklı benzer fikirler geliştirilmişti.

dilerinden kurtulabilmek için kendi satışlarını nasıl şekillendirebildiklerini belgelendirmişti: Ses tonlarını ve duruşlarını ayarlıyor, berbat yemekler pişiriyor, hastalıkları hakkında yalan ya da gerçekleri söylüyor, bütün bunları yaparken, her ikisi de korkunç cezalar verebilecek olan alıcı ile satıcı arasında tehlikeli ve hassas bir çizgi üzerinde yürüyorlardı. Eski köle John Parker “Kararımı verdim kendi sahibimi seçecektim, bu yüzden hoşlanmadığım birisi bana bakmaya geldiğinde, bütün soruları bir ‘evet’le yanıtladım ve kendimi uyumsuz gösterdim”⁴⁸ diye hatırlıyordu.

Belirli grupların –sanayi öncesi ya da sanayi işçilerinin, sömürgeleştirilmiş halkların, okuma yazma bilmeyen köylülerin, kölelerin ve diğerlerinin– açık ya da örtük, etkili ya da simgesel direniş eylemlerinde bulunduklarının ortaya konması neden önemlidir? Bu tür tarihler yazmak neden zorunludur? Ezilenlerin direnişinin tarihsel kaydı, bir ilham biçimi olarak mı, başkalarını ezebileceklere bir ders olarak mı, bugünün siyasi tartışmalarında cephane olarak mı, yoksa bir grubun günümüzdeki kimliğinin bir bileşeni olarak mı önem taşır? Tarihi okuyanlar ve yazarlar olarak ‘biz’ ezilenlerin soyundan geldiğimizi ya da müttefikleri olduğumuzu mu varsayıyoruz? Bu tarihler eşitsiz gruplar arasındaki dinamığın ortak insanlık geçmişimizin en kayda değer özelliği olduğuna ilişkin daha genel bir iddiaya mı katkıda bulunuyor? Yoksa ister Koreli olsun ister İspanyol, ister kuir olsun ister Cherokee, her ‘ulus’, zulmü, direnişi ve zaferi içeren bir hikâyeye mi ihtiyaç duyuyor?

Ezilen gruplar üzerinde çalışan birçok tarihçi geçtiğimiz birkaç on yıl içinde, inceledikleri halkların ‘failligini’ ödüllendirmeyi ya da geri vermeyi –kölelerin, emekçilerin, köylülerin, mahkûmların ya da marjinalleştirilmiş azınlıklara mensup olanların edilgen bir şekilde acı çekmediklerini, için-

⁴⁸ Walter Johnson, *Soul by Soul: Life inside the Antebellum Slave Market* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1999), 176-88, alıntı s. 179.

de bulundukları koşullara karşı bilinçli eyleme geçtiklerini göstermeyi– amaçladıklarını belirtmiştir. Köle ticaretiyle ilgili kitabından yukarıda söz ettiğimiz Walter Johnson, bunun özellikle ABD’de toplumsal tarihçiler için neden merkezî bir proje haline geldiğini sorgulayan bir dizi isabetli makale kaleme aldı. Biz kim oluyoruz da uzun süre önce bu dünyadan ayrılmış insanlara failliklerini ya da başka herhangi bir şeyi ‘geri veriyoruz’, diye soruyordu ve failliğin suçu, ihaneti ve işbirliğini de içerebilmesi nedeniyle tarihçilerin her zaman isteyecekleri bir şey olmadığını da ekliyordu. Daha da önemlisi, kabaca ‘bağımsız eylem’e denk düşen ‘failliğin’ genellikle üstü kapalı bir liberal bireycilik idealine atıfta bulunduğunu aklımızda tutmamız gerektiği konusunda bizi uyarıyordu. İnsanın eyleme geçmesinin ve içinde bulunduğu koşulları daha iyi yönde değiştirmesinin yaşamın temel amaçlarından biri –dolayısıyla tarihsel araştırmanın doğal bir odak noktası– olduğu varsayımının, modern Anglo-Amerikan kendini geliştirme idealleri dışında pek az muadili vardır.⁴⁹ Fakat bu, faillik kavramının bir kenara bırakılması gerektiği anlamına da gelmez, zaten Johnson da bunu ima etmez. Yine de eğer bu kavrama böylesi bir önem yükleyeceksek, tam olarak ne anlama geldiğini ve neden önemli olduğunu açıklamak konusunda istekli olmamız da gerekir.

5. İktidar ve Özel Alan

Kadınlar, son birkaç on yıl içinde ‘faillikleri’ büyük bir gayretle yeniden ele alınan gruplardan biridir. Önceki sayfala-

En gelişkin ifadesi için bkz. Walter Johnson, “On Agency”, *Journal of Social History* 37 (Güz 2003): 113-24. Ayrıca bkz. Johnson, “OAH State of the Field: Slavery”, <http://156.56.25.5/meetings/2004/johnson.html> (erişim tarihi 3 Şubat 2016) ve Johnson, “A Nettlesome Classic Turns Twenty-Five”, *Common-Place* 1, sayı 4 (Temmuz 2001), <http://www.common-lace-archives.org/vol-01/no-04/reviews/johnson.shtml> (erişim tarihi 3 Şubat 2016).

rın da akla getirebileceği gibi, kadınların tarihi, yeni toplumsal tarih dâhilinde görece yeni ortaya çıkmış bir alandır. Thompson'ın işçileri, Thernstrom'un Bostonluları ve yapıp ettikleri erken tarihli ünlü çalışmalarda kayda geçirilmiş sayısız köylü ve zanaatkârın neredeyse hep erkekti. Kadınların varlığı, zorunluluktan teslim edilmiştir: Köylü hanelerini, zanaatkârların dükkânlarını, tahıl ayaklanmalarını ya da fabrikaları, kadınların varlığını ya da etkinliğini hesaba katmadan hakkıyla incelemek mümkün değildir. Fakat kadınlar hiçbir zaman hikâyede bir fark yaratır gibi görünmemiştir; onlar gölgede kalmış, sahne ışıkları başka yere çevrilmiştir.

'Kadınların tarihi' de tıpkı 'toplumsal tarih' gibi uzun bir süredir önemini koruyor ve bu alanda, aralarından Alice Clark'ın *Working Life of Women in the Seventeenth Century* (1919) ve Ivy Pinchbeck'in *Women Workers and the Industrial Revolution* (1930) başlıklı kitaplarını örnek gösterebileceğimiz klasik eserler de verilmiştir. Fakat 1970'lerden önce, kadınların tarihi özel bir uzmanlık alanı, akademiye girmiş çok az sayıda kadına ya da 1921 yılında feminizmin genel bir tarihini yazan Fransız araştırmacı Léon Abensour gibi eşine nadir rastlanan eksantrik erkeklerle uygun bir faaliyet olarak görülüyordu. Kadınların her zaman nüfusun en az yarısını oluşturmuş olmalarının –kuşkusuz hem Elizabeth Tudor ya da Büyük Catherine gibi bir kadının ilgi odağını işgal ettiği istisnalar dışında eski tip siyasi tarihçiler hem de uzun bir süre boyunca savaş sonrası yeni toplumsal tarihçiler açısından– sanki hiçbir önemi yoktu. 1960'ların ve 1970'lerde, çalışan erkeklerin tarihini yeniden ele almakla meşgul radikal genç tarihçileri arasında bile, kadınların geçmişte tarihin dışında yaşadıkları varsayımı ağırlığını korumuştur. En iyi ihtimalle yararlı yardımcıları olarak görülen kadınlar, siyasetten uzak bir biçimde özel alanda yaşıyor, üretmek yerine yeniden üretiyor ve kadınların oy hakkı hareketi gibi nadir ve kısa süreli istisnalar dışında asla tarihin

akışına yön vermiyorlardı. Bu nedenle kadınların tarihi yerel bir renk olarak toplumsal tarih türüne tahsis edilebilirdi: Evlilik, aile, çocuk yetiştirme, yiyecek ve yemek pişirme, hizmetçiler, aktrisler, fahişeler gibi konular meraklı amatörlerin ilgisini çekebilirdi ama iktidar, çatışma ve değişimin tarihini yazan ciddi tarihçilerin değil.

Ailenin iktidar mücadelelerinden azade bir alan olduğu fikri, hayatının bir döneminde çocuk, ebeveyn ya da eş olmuş birine, en iyi ihtimalle kötü bir şaka gibi gelir. Aslına bakılırsa bu varsayım, çalışmaları 'ataerkinin' kökenlerinin gün yüzüne çıkarılmasının etrafında dönüp duran ilk feminist tarihçiler kuşağının öfkesine neden olmuştu. Shulamith Firestone ve Mary O'Brien gibi, kadınların emeğinin ve cinselliklerinin aile yapıları içinde sömürülmesinin sınıf tahakkümü ilişkileriyle benzerlik taşıdığını (hatta bu ilişkileri önelediğini) ileri süren kuramcılardan ilham alan feminist tarihçiler, kadınların erkekler tarafından ezilmesinin kökenlerini ve gelişimini çözümlemeye koyuldular.⁵⁰ Sheila Rowbotham'ın *Hidden from History: Three Hundred Years of Women's Oppression and the Fight against It* (1973) ve Gerda Lerner'in *The Creation of Patriarchy* (1986) isimli eserleri gibi kitaplar sürekli olarak kadınların tahakküm altına alınmasına ve sömürülmesine odaklanmaları nedeniyle kaba görülebilir ama bu ilk çalışmalar tarihçilerin kamusal ve özel alanlar arasındaki ilişkiye ilgi göstermeleri ve özel alanda sömürünün ve şiddetin varlığını teslim etmeleri açısından hayatiydi.⁵¹

Sulamith Firestone, *The Dialectic of Sex: The Case for Feminist Revolution* (New York: Morrow, 1970); Mary O'Brien, *The Politics of Reproduction* (Boston: Routledge and Kegan Paul, 1981).

⁵¹ Sheila Rowbotham, *Hidden from History: Three Hundred Years of Women's Oppression and the Fight against It* (Londra: Pluto Press, 1973). (Rowbotham'ın kitabı Birleşik Devletler'de ertesi yıl *Rediscovering Women in History from the Seventeenth Century to the Present* [On Yedinci Yüzyıldan Günümüze Tarihte Kadınları Yeniden Keşfetmek] gibi sulandırılmış bir başlıkla yayımlanmıştı.) Gerda Lerner'in *The Creation of Patriarchy* (New York, Oxford University

1980’ler gibi geç bir tarihte bile, genç kadınlar tez konularını seçerken kadınların tarihinden uzak durmaları konusunda uyarılıyordu. Kadınların tarihi en iyi ihtimalle geçmişle ilgili önemli meselelerle pek de ilgili olmayan, akademik bir getto olarak görülüyordu. En kötü ihtimalle bu alanı seçmek “hırçın feminist” yaftası yemenize neden olabilirdi. Genellikle “bunu kadronu aldıktan sonraya, ikinci kitabına sakla” tavsiyesiyle karşılaşılıyordu. Kadınların tarihiyle ilgilenen ilk ve en sert isimlerden bazıları, alanlarını ‘ana akım’ haline getirmekle hiç ilgilenmemişlerdi: Andrea Dworkin gibi 1970’lerin ve 1980’lerin radikal feminist filozoflarının bütün heteroseksüel ilişkilerin tecavüz anlamına geldiğini savunmalarını andıracak şekilde, ‘herstory’nin kimi savunucuları da geçmişte erkekler ile kadınlar arasında mümkün olan tek ilişkinin ezenle ezilen arasında kurulan ilişki olduğuna inanıyorlardı. Fakat ideolojik olarak en adanmış feminist için bile, erkekler/kadınlar ile patronlar/işçiler arasında kurulacak katı bir benzerlik, aşikâr nedenlerle her zaman sorunlu olagelmmişti: İşçilerin, köylülerin ve kölelerin çoğunun patronları, beyleri ya da efendileriyle ya çok az ilişkileri vardı ya da hiç yoktu. Oysa neredeyse bütün erkekler, kadınlar tarafından yetiştirilmişlerdi; onlarla yatıyor, onlara babalık yapıyor yahut her gün onlarla yakın temas hâlinde yaşıyorlardı. Kadınların tarihiyle ilgilenen bir tarihçi için erkekleri göz ardı etmek, bir emek tarihçisinin işçileri patronlarından ayrı ele almasından çok daha zordur; ana akım bir tarihçi için de kadınları görmezden gelmek imkânsız olmalıdır.

Kadınların tarihine ilişkin ilk ve önemli çalışmalardan bazıları, ana akım tarihçiler tarafından, “Evet, kadınlar da oradaydı” mesajına varacak şekilde ‘dengeleyici’ ya da yalnızca katkı sağlayan çabalar olarak küçümsenmişti. Örneğin

Press, 1986). Ayrıca bu genel yaklaşımın korunmasını savunan bir çalışma için bkz. Judith M. Bennett, “Feminism and History”, *Gender and History* I (Güz 1989): 251-72.

kadınların Fransız Devrimi'nde etkin olduğunu öğrenmiştik: Bazı kadınlar broşürler kaleme almış, birçoğu yürüyüşlere ve gösterilere katılmış, ünlü Madam (Marie-Jeanne) Roland gibi birkaçı yüksek siyaset çevrelerinde nüfuz kazanmış, birçoğu plebyen sankülotların radikal faaliyetlerinde yer almış, az sayıda orta sınıf kadınsa siyasi kulüpler açmıştı.⁵² Kuşku-cular bundan hiç de etkilenmemişti: Bu bilgi ilginç bir ders konusu ya da ders kitaplarına eklenecek yeni bir bölüm ola-bilirdi ama Fransız Devrimi'ne ilişkin temel kavrayışımızı herhangi bir biçimde değiştirmesi mümkün müydü?

Kimi örneklerde, kadınların tarihi, bizzat tarihteki 'bü-yük olayların' tanımına meydan okuyordu. Örneğin 1977 yılında Joan Kelly tarafından kaleme alınan ünlü bir ma-kale, "Kadınların bir Rönesansı var mıydı?" sorusunu sormuştu. Herkesin bildiği gibi Rönesans Batı'da 'modern erkeğin' ortaya çıktığı potaydı: Erken Modern dönemin İtalyası'nda yeni devlet biçimlerine, gelişkin ticari ekonomi-lere ve bunlarla birlikte 'hümanizm' adıyla bilinen, bireyi öven ve insanlığa methiyeler düzen kültürel ifade bolluğu-nun doğuşuna tanıklık edilmişti. Fakat Kelly, 'Rönesans'ın seçkin erkekler için yeni özgürlük ve yaratıcılık biçimleri ge-tirdiğini, kadın emsalleri içinse hikâyenin bunun tam tersi olduğunu ileri sürüyordu. Rönesans'tan önce, tarım temelli feodal toplumlarda seçkin kadınlar sık sık hatırı sayılır bir otorite kullanıyorlardı: Miras yasaları onların lehine işleye-biliyordu ve savaşa giden kocalarının onların yanında olma-dığı uzun dönemler vardı. Bazı örneklerde zinayı onaylayan saray aşkları literatürü, bazı kadınların duygusal ve erotik özgürlüğe sahip olmuş olabileceklerini düşündürür. Ticari toplumların ve onlarla birlikte kişisel ve kamusal yaşamlar arasında daha katı bir ayrımın doğması, cinsiyetler arasın-da, üst sınıf kadınların özgürlüklerini ve kendilerini ifade

Dominique Godineau, *The Women of Paris and Their French Revolution*, çev. Katherine Steip (Berkeley: University of California Press, 1998).

etmelerini keskin bir şekilde sınırlayan farklı bir ilişkiyi ortaya çıkarmıştır. Kelly açıkça, “Kadınlar en azından Rönesans sırasında bir rönesans yaşamadılar” sonucuna varmıştı.⁵³ Benzer bir anlayışla yapılmış bir çalışmada Fransız Devrimi’nin, Yunan ve Roma erkeklik kültü ve kültürel bir ideal olarak askerî ‘kardeşliğe’ atfettiği kutsallıkla, aslında kadınlar için bir geri adım anlamına geldiği iddia edilmişti. Bu tür okumalar kadınların Fransız Devrimi’nden çok bir Fransız Gericiliği yaşadıklarını ima ediyordu.⁵⁴

Kadınların tarihine ilişkin öncü feminist çalışmaların büyük bir kısmı ya kadınların geçmişte maruz kaldıkları baskıların ya da deneyimlerinin erkeklerinkinden farklı olmadığını altını çiziyordu. “Affedersiniz: Biz de ordaydık ve bizim için o şekilde yaşanmadı”, zorunlu bir başlangıç ifadesiydi. Fakat kadınların deneyimlerinin farklılığına sürekli vurgu yapılmasına rağmen, kadınların tarihini yazanlar neredeyse en başından itibaren kadınların tarihinin gerçek gücünün, kadınların hikâyesinin erkeklerinkinden ayrılamayacağını ve toplumsal cinsiyet ilişkileri titiz bir şekilde değerlendirilmeden *herhangi bir* tarihin hayati veçhelerinin gözden kaçırılacağını, anlaşılmaz hale geleceğini ya da yoksullaşacağını göstermek olduğunu kabul etmişlerdi.

Kadınların tarihte uzun süre görünmemelerinin nedenlerinden biri, çalışmadıkları ya da yaptıkları işlerin yaratıcı, üretken ya da kayda değer olmadığı, çünkü parasal bir karşılıkla tanınmadığı, dolayısıyla ‘gerçek’ kılınmadığı varsayımıydı. Aslında, bilinen neredeyse her toplumda, kadınların çoğunluğu, karşılığı ödense de ödenmese de ömürleri

⁵³ Joan Kelly, *Woman, History and Theory: The Essays of Joan Kelly* (Chicago: University of Chicago Press, 1984), 19. Makale ilk olarak 1977 yılında Joan Kelly-Gadol imzasıyla yayımlandı. Alanın gelişimine ilişkin iyi bir genel değerlendirme için bkz. Laura Lee Downs, *Writing Gender History* (Londra: Bloomsbury, 2004).

⁵⁴ Joan Landes, *Women and the Public Sphere in the Age of the French Revolution* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1988); Lynn Hunt, *The Family Romance of the French Revolution* (Berkeley: University of California Press, 1992).

boyunca çalışmış ve yaptıkları işler de çoğu ekonominin temel direklerinden biri olmuştu. Kadınların tarihinin esas görevlerinden biri bu basit gerçeği görünür hale getirmek ve herhangi bir verili toplum için doğurduğu sonuçları takdir etmektir. Burada mesele, bebek bakmanın ya da bahçe sebzeleri yetiştirmenin (tarihsel olarak) tanınmayı hak eden faaliyetler olması değil, zenginler dışında, iki yakayı bir araya getirmeye çalışmanın, her zaman erkekler kadar kadınları ve çocukları da içeren bir aile stratejisi olmuş olmasıydı. Sömürge dönemi Kenyası'nda kız çocuklar Nairobi'de seks işçisi olarak kazandıkları paraları, aile çiftliklerini kuraklığın ve hastalıkların etkilerinden kurtarmak ve erkek kardeşlerinin başlık paralarını ödemek için evlerine gönderiyorlardı.⁵⁵ Avrupa'da 19. yüzyıla kadar kadınlar ev işlerinden çok daha fazlasını yapıyor; erkeklerle birlikte ekin ekmenin, hasat kaldırmanın ve hayvanlara bakmanın yanı sıra yün eğiriyor, kumaş dokuyor, ücret karşılığında dikiş dikiyor, diğer insanların çocuklarına sütanneliği yapıyor ve ilk gençlik yıllarında hizmetçi ya da fabrika işçisi olarak para kazanmak için uzun süreler boyunca evlerini terk ediyorlardı.⁵⁶

Kadın emeği daha sonraki tarihçiler kadar o dönem yaşamış olanlarca da görmezden gelinmişti çünkü aileler geleneksel olarak evin reisi olan erkeğin kimliği ve statüsüyle tanımlanıyordu. Thernstrom, başka birçok tarihçi gibi, toplumsal hareketliliği, *diğer* 'diğer Bostonlulardan' hiç söz etmeden, erkeklerin meslek hayatlarını takip ederek incelemişti. Fakat bazı önemli çalışmaların göstermiş olduğu gibi, erkeklerin statüsü ekseriyetle hane içi hiyerarşi ve sömürü üzerinden elde ediliyor ve korunuyordu. Tessie Liu'nun 19.

Luise White, *The Comforts of Home: Prostitution in Colonial Nairobi* (Chicago: University of Chicago Press, 1990).

Örneğin bkz. Louise Tilly ve Joan Scott, *Women, Work and Family* (New York: Holt, Rinehart and Winston, 1978); Olwen Hufton, *The Prospect before Her: A History of Women in Western Europe, 1500-1800* (New York: Knopf, 1996), 2-6. Bölümler.

yüzyılda Batı Fransa'daki tekstil işçilerine ilişkin çalışması, erkek dokumacıların, E. P. Thompson'ın savaş hazırlığında ki zanaatkârlarına benzer şekilde, iktisadi bağımsızlıklarını ve haysiyetlerini korumak için, zanaata yönelik tehditlerin karşısında geleneksel üreticiler olarak mücadele ettikleri bir dünya tasvir eder. Liu, dokumacıların, eşleri ve kızları uzun saatler boyunca, düşük ücretler karşılığında, kitlesel giysi ve ayakkabı üretimi gibi düşük statülü 'angarya' işlerde çalıştıkları için başarılı olduklarını gösterir. Bir işçinin haysiyeti için ödenen bedel sömürüye dayalı bir aile hiyerarşisiydi.⁵⁷ Benzer şekilde, İç Savaş'tan önce Güney Carolina'nın ovalarındaki *yeoman* çiftçiler (küçük toprak sahipleri) kendi başlarına ayakta durabilmekle ve komşuları olan büyük plantasyon sahibi aristokratlarla kâğıt üstünde eşit oldukları iddiasıyla gurur duyuyorlardı. Fakat bu 'küçük dünyaların efendilerinin' bağımsız bir statü sahibi olduklarını iddia edebilmelerinin tek nedeni, eşlerinin pazar için mal üretiyor ve tarlalarda ailenin az sayıda kölesiyle zaman zaman yan yana çalışıyor olmalarıydı. Güneyli *yeoman*lar ayrılıkçıların davasını sadece köleciliği değil, nazarlarında aynı ilkelere uyan ilahi olarak kutsanmış aile ve toplumsal cinsiyet hiyerarşisini de savunmak için şevkle benimsediler.⁵⁸

Kısacası, kadınların tarihinin temel görevlerinden biri, kadınların birer aktör olarak varlıklarının üstü hâkim ideolojilerce örtüldüğünde bile, kadınlarla erkekler arasındaki ilişkinin geçmişteki bütün toplumları nasıl şekillendirdiğini göstermek oldu. Kadınların tarihi üzerine yazan bazı araştırmacılar, kadınların ve erkeklerin tarihlerinin iç içe geçme biçimleriyle, bu ilişkinin ideolojik boyutlarını yansıtan

⁵⁷ Tessie P. Liu, *The Weaver's Knot: The Contradictions of Class Struggle and Family Solidarity in Western France, 1750-1914* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1994), özellikle 9. Bölüm.

⁵⁸ Stephanie McCurry, *Masters of Small Worlds: Yeoman Households, Gender Relations and the Political Culture of the Antebellum South Carolina Low Country* (New York: Oxford University Press, 1995), özellikle 2. Bölüm.

‘toplumsal cinsiyet tarihi’ ifadesini tercih ederler. Tarihçi Joan Scott’ın, konuyla ilgili en ünlü çalışma olma niteliğini koruyan makalesinde açıkladığı gibi, dilbilimden türetilen bir terim olan ‘gender’ (toplumsal cinsiyet) erkeklik ve kadınlığın, zamana ve mekâna göre değişiklik gösteren ve sabit biyolojik cinsiyet farklılıklarına indirgenmesi mümkün olmayan, toplumsal olarak inşa edilmiş kategoriler oldukları fikrini dile getirmeye hizmet eder. Toplumsal cinsiyetin, aynı zamanda “iktidar ilişkilerini göstermenin başlıca yolu olduğunu” da işaret eder.⁵⁹ Toplumsal cinsiyet ideolojileri, aynı cinsiyete mensup olanların arasındaki dinamikler dahil olmak üzere birçok insan faaliyetini yapılandırır. Örneğin Jim Crow döneminde Amerika’nın güneyinde linç, yani siyah erkeklerin gayriresmi bir onayla öldürülmesi, bu eyleme katılanlar tarafından bir tür ‘şövalyelik’ şeklinde meşrulaştırılıyordu: Beyaz erkeklerin siyahların özgürleşmesi karşısında duydukları korku ve hınç, ilk saldırıyı gerçekleştirerek kadınlarının namusunu korumaya yönelik bir zorunluluk biçiminde ifade ediliyordu.⁶⁰

Toplumsal cinsiyet çözümlemeleri, en geleneksel erkek işlerinin ve alanlarının –özellikle de kamusal iktidarla ilgili olanların– ya kadınların faaliyetleri ya da muhayyel bir kadınlığa simgesel karşı çıkış tarafından şekillendirildiğini göstererek kadınların tarihinin kapsamını büyük ölçüde genişletti. Örneğin 20. yüzyılın dünya savaşları gibi “topyekûn savaşlar”, “savaşçı olsalar da olmasalar da, toplumun tüm üyelerinin toplumsal cinsiyetini ritüel olarak imleyen olaylardır. Sivil cephedeki kadınlar isteyerek ya da istemeden erkeklerin yokluğu sayesinde açılmış rol ve etkinliklere adım

Joan Wallach Scott, “Gender: A Useful Category of Historical Analysis”, *Gender and the Politics of History* (New York: Columbia University Press, 1988), 42. Makale ilk kez *American Historical Review*’da 1986 yılında yayımlanmıştır.

Nancy Maclean, *Behind the Mask of Chivalry: The Making of the Second Ku Klux Klan* (Oxford: Oxford University Press, 1914).

atarken bile, en geleneksel biçimlerde –hemşire, anne, sabırla bekleyen eş– idealize edilirken savaş cephesindeki eril faaliyet ‘iktisadi ve kültürel öncelik’ kazanır.⁶¹ 18 ve 19. yüzyılda siyasal bedenlerin, kesinlikle ve tamamıyla modern yurttaşlık ve sözleşmeye dayalı hükümet mefhumlarına toplumsal cinsiyet atfedilmesinin eril türevleri olduğu gerçeğini bir diğer örnek olarak verebiliriz. Yurttaşların ve temsilcilerinin sahip olması gereken nitelikler –bağımsızlık, akılcılık, daha geniş siyasaya adanmışlık– kadının karakteristik bağımlılık halinin ve aile ile evinin dar çıkarlarına adanmışlığının aksine, kaçınılmaz bir şekilde eril özellikler olarak tahayyül ediliyordu.

Dolayısıyla, toplumsal cinsiyet tarihi, tam da bu alanlar ‘açıkça kadın olmama’ anlamında ‘erkek’ oldukları ve erkek ve kadın aktörlere keskin şekilde tanımlanmış roller dayatıkları için tarihyazımının en geleneksel alanlarını da –savaş ve siyaseti– içine alabilir. Bu tür argümanlara göre, erkekler erilliklerini öne sürerek iktidar üzerinde hak iddia ederler ki bu da bizatihi kadınlığın sürekli olarak inkâr edildiği ve bastırıldığı bir sürece dayanır. Aynı zamanda, kadınlara ilişkin kullanılan dil de her zaman erkekler arasındaki iktidar ilişkilerini tarif etmenin ve anlamının bir yolu olagelmıştır. Toplumsal cinsiyet tarihçileri, örneğin İmparatorluk Çininde seçkin kadınların özel alandaki davranışlarının siyasi sadakat için bir model sağladığını göstermişti: Kocasının ölümünün ardından törenle intihar eden ya da hayatının geri kalanı boyunca ailesine hizmet etmek için hayatta kalan bir kadın erdemli bir erkekle hükümdarı arasındaki ideal ilişkiyi cisimleştiriyordu. Öte yandan, 20. yüzyılın başlarında, Çinli entelektüeller geleneksel kadınlığı ve ayak bağlama gibi ritüelleri “cehalet, iktisadi asalaklık ve Çin’in daha er-

Margaret Higonnet, Jane Jenson, Sonya Michel ve Margaret Weitz, der., *Behind the Lines: Gender and the Two World Wars* (New Haven, CT: Yale University Press, 1987), 4, 7.

keksi güçler karşısında aşağılanmasının” sembolleri olarak görüyorlardı.⁶²

Toplumsal cinsiyet çözümlemesi kadınların tarihinin kapsamını genişletmekle kalmamış, başta gey ve lezbiyen tarihi olmak üzere diğer alanların da gelişmesine yardımcı olmuştur. Bu alan, tarihçileri özellikle ilginç sorunlarla karşı karşıya bırakmaktadır çünkü geyler ve lezbiyenler sadece kadınlar ve yoksullar gibi tarihsel kayıtlarda göz ardı edilmiş insanlar olmakla kalmazlar, aynı zamanda birçok gey ve lezbiyen etraflarındaki insanlar ve birçok örnekte birbirleri açısından bile görünmez olmuşlardır ve bugün de birçok kültürde bu durum devam etmektedir. Gey ve lezbiyen tarihi, erken tarihli belgelendirme çabalarından tarihsel araştırmanın tüm alanları için çıkarımlar sunan yorumlamaya dayalı kavrayışlara, kadınların tarihiyle aynı güzergâhı takip etti. Gey ve lezbiyen tarihi alanı, başlangıçta kadınların tarihinden bile daha fazla küçümseme ve kuşkuyla karşılandı ve küçük bir ilgi grubunun dar ve biraz da önemsiz uğraşı denilerek ciddiye alınmadı. Çoğu örnekte akademide homofobinin yaygın olmayı sürdürdüğü bir döneme denk geldiğinden bu konu hakkında çalışmayı seçmenin araştırmacılar için daha da kayda değer sonuçları oldu. İlk araştırmaların büyük bir kısmı, o günde kadar tarihçiler tarafından göz ardı edilmiş dünyaları ele alıyordu: Ortaçağda erkek din adamlarının arasındaki tutkulu arkadaşlıklar, Rönesans saraylarında homoseksüellik, 18. yüzyılda erkek fahişeliği, erkek ve kız yatılı okullarında yakın ilişkiler ve benzerleri. Bununla birlikte en iyi ve iddialı gey tarihleri bizi cinsel kimlikler ve ilişkiler konusunda tarih boyunca inandığımız her şeyi yeniden değerlendirmeye zorladı.

1980’lerde ve 1990’larda alandaki klasik çalışmalar, eşcinselliğin, Antik Yunan dışarda bırakılırsa, 20. yüzyılın

Gail Herschatter ve Wang Zheng, “Chinese History: A Useful Category of Gender Analysis”, *American Historical Review* 113 (Aralık 2008): 1407-9.

ikinci yarısında daha açık fikirli tutumlar ortaya çıkmaya başlayana dek her yerde hor görüldüğünü ve cezalandırıldığını ileri süren, eşcinselliğe yönelik geçmişteki ve bugünkü tutumlara ilişkin basit görüşü alt üst etti. Ortaçağ uzmanı John Boswell'in tumturaklı kitabı *Christianity, Social Tolerance, and Homosexuality* (1980), İncil'in ve erken dönem Hristiyan kilisesinin kendi başına eşcinsellikle değil, genel olarak şehvet düşkünlüğüyle ilgilendiğini göstermeye çalışmıştı. Boswell, erken Ortaçağ'da eşcinsel eylemlerin suç olarak görülmediğini ve takibata uğramadığını ve gey ilişkilerinin, örneğin 12. yüzyıl aristokrasisinin bazı kesimleri arasında açıktan yaşandığını ileri sürmüştü. Eşcinsellik ancak 13. yüzyıldan itibaren sert bir kınama konusu haline gelmiş ve işkence ya da ölümle cezalandırılmaya başlanmıştı.⁶³ Gregory Pflugfelder'in gösterdiği gibi Japonya'da erkeklerle ergen oğlanlar arasındaki –'gençliğin yolu' diye adlandırılan ve belirli bilgi ve yetileri gerektiren bir uğraş olarak değer atfedilen– cinsel ilişkiler, üreme amaçlı olmayan seksi yasaklamayan bir kültürde önemli bir sorun teşkil etmiyordu. Erkekler arası cinsel ilişki, ancak Batılı toplumsal kurallara uyum sağlama çabasıyla Meiji döneminde (1868-1921) yasaklandı ve Japon hekimler eşcinselliği 1900'den sonra bir hastalık olarak tanımlamaya başladılar.⁶⁴

1980'lerden bu yana gey ve lezbiyen tarihindeki önemli çalışmalar, cinsel ve toplumsal kimliklere dair bildiğimiz her şeye, hatta yakın geçmiştekilere bile meydan okudu. George Chauncey'in *Gay New York* isimli çalışmasının 1994'te yayımlanmasına dek, genel olarak Amerikan şehirlerinde gey erkek yaşamının 1970'lere dek gizlilik ve utançla sarı-

John Boswell, *Christianity, Social Tolerance, and Homosexuality: Gay People in Western Europe from the Beginning of Christianity to the Fourteenth Century* (Chicago: University of Chicago Press, 1980).

⁶⁴ Gregory M. Pflugfelder, *Cartographies of Desire: Male-Male Sexuality in Japanese Discourse, 1600-1950* (Berkeley: University of California Press, 1999).

lup sarmalandığı; bunun ancak hem bireysel toplum önüne çıkışları hem de meydan okuma ve onurun, açık ve aktivist bir gey topluluğu şeklini alan kolektif ifadelerini tetikleyen bir dönüm noktası olarak görülebilecek 1969 Stonewall Ayaklanmaları'nın ardından değişmeye başladığı varsayılıyordu. Bugün toplumsal ve kültürel tarih alanında bir klasik kabul edilen kitabında Chauncey, 1890'larla 1930'lar arasında New York'un eşcinsel hayal edilenden çok daha karmaşık ve şaşırtıcı, heteroseksül dünyayla çok daha iç içe geçmiş olduğunu gösterdi.⁶⁵ Chauncey'nin araştırmaları, basit bir ikili hetero ve homoseksüellikle karşıtlık içinde bulunan –'fairy', 'pansy', 'sissy', 'nance', 'gay', 'trade', 'faggot' ve 'queer'lerden oluşan– karmaşık bir kimlik manzarasının varlığını gün yüzüne çıkardı. Örneğin 1910'larda ve 1920'lerde İrlandalı ve İtalyan erkek işçiler, kıyı iznindeki denizcilerle birlikte, efemine 'fairy'leri kadın fahişlerle aynı kolaylıkta tutabiliyorlardı, öyle ki kadın fahişeler bu rekabetin adil olmadığından şikâyetçiydiler. Bir tür üçüncü cinsiyete mensup oldukları düşünülen 'fairy'lerle seks yapan erkekler, ilişkide cinsel açıdan aktif rol oynadıkları sürece kendilerinin son derece normal olduklarını düşünüyorlardı. Diğer yandan, orta sınıftan 'eşcinsel erkekler' utanç içinde gizli yaşamlar değil, bazen büyük bir rahatlık ve tatmin duygusu içinde, iki rolü birden oynadıkları ikili bir yaşam sürdürüklerini düşünüyorlardı. Bu tür ikili yaşamlar ancak savaş sonrasında, kişinin kendisine karşı 'dürüst' olması idealinin ortaya çıkışıyla birlikte bir kafa karışıklığının ve kendinden nefret etme davranışının kaynağı haline geldi. Savaş öncesinde gey yaşamı görece açıktı ve eşcinsel olmayan New Yorkluların rağbet ettiği, o dönemler 'pansy modası' olarak bilinen karşı cinsin kıyafetlerinin giyildiği devasa balolarda doruğuna ulaşıyordu. O dönem ortaya atılan 'dışarı çıkma'

⁶⁵ George Chauncey, *Gay New York: Gender, Urban Culture, and the Making of the Gay Male World, 1890-1940* (New York: Basic Books, 1994)

deyimi, üst sınıf genç kızların ilk kez cemiyet karşısına çıktığı balolar geleneğine yapılmış açıkça efemine bir atıftı. Bu deyimin kökeni, Chauncey'nin isabetli bir şekilde belirttiği gibi, açıklayıcıydı: 1920'lerde ve 1930'larda gey insanlar kapalı bir yerden *dışarı çıktıklarını* değil 'eşcinsel toplumun' *içine çıktıklarını* düşünüyorlardı.⁶⁶

Chauncey'nin yapmaya çalıştığı şey, eşcinsellerin genellikle dalga geçilip hor görüldüğü ve sık sık taciz edildiği, dövüldüğü ve tutuklandığı savaş arası dönemin New York'undaki gey yaşamına ilişkin pembe bir tablo çizmek değildi. Boswell gibi Chauncey de 'gay' adını verdiğimiz cinsel kimlikleri ve pratikleri tarihselleştirmeye çalışmıştı. Chauncey bunun için söz konusu kimlik ve pratiklerin zaman, mekân ve toplumsal sınıfa bağlı olarak büyük değişiklikler arz ettiğini ve onların tarihinin, geçmişteki eski kötü günlerden özgürlüğe kavuşulmuş bugüne doğru ilerlemeye dayanan her türlü basit anlatıyı boşa çıkardığını göstermişti. Chauncey'nin çalışmasının da ileri sürdüğü gibi, cinselliği konu edinen tarihler bizi kanıksadığımız kategori ve yaftaları sorgulamaya zorlar. Başka tarihçilerse, örneğin geçmişte aynı cins arasındaki yoğun ilişkilerin asla sapkınlık olarak görülmediğini belgelerle ortaya koymuşlardı: 19. yüzyılda kadın arkadaşlar birbirine tutkulu, uzun mektuplar yazıyor, birbirini öpücüklere boğuyor, yatakta kucak kucağa geceler geçiriyorlardı. 1870 yılı civarında Molly Hallock Foote sevgili arkadaşı Helena'ya şöyle yazmıştı: "Bir düzine öpücük kondurulduğunu hayal et sevgilim. Belki de ayrı olmamız senin için iyi olmuştur. Teşekkürlerimi böyle ifade etmemi bunaltıcı bulabilirdin."⁶⁷ O dönem yaşayanlar Molly ve Helena gibi kadın arkadaşlar arasındaki samimi ve hararetli ilişkileri son derece münasip görüyorlardı. Bu ilişki biçimi 'gay tarihi' kategorisinin

⁶⁶ Age., 7.

Carroll Smith-Rosenberg, "The Female World of Love and Ritual: Relationships between Women in Nineteenth-Century America", *Signs* I (Güz, 1975): 6-7.

altına yerleştirilebilir mi? Önemli olan, bu alıntıyı yapan makalenin yazarının da belirttiği gibi, bu genç kadınların birlikte cinsel eylemler içine girip girmedikleri değil (ki bu neyi ‘cinsel’ sayacağımız meselesini gündeme getirir), bu zaman ve mekânda kadınlar arasındaki arkadaşlıkların duygusal ve bedensel açıdan neden bu denli yoğun olduğu ve bu genç kadınların etrafındaki toplumun bu tür ilişkileri neden kınamayıp teşvik ettiği⁶⁸ Gey ve lezbiyen tarihi, hayalgücü en kuvvetli ve en sebatkar tarihçiler dışında herkese anlaşılması zor gelen, en gizli ve akışkan kimliklere dair uç bir örnek sunarak, bizi geçmişte incelediğimiz grupların tanımları üzerine yeniden düşünmeye davet eder.

Bu bölüm hiçbir şekilde tarihçilerin incelemek için seçtikleri bütün insan topluluklarının listesini çıkarmaya kalkışmıyor; hepsi olmasa da bazıları daha sonraki bölümlerde karşımıza çıkacak. Yapılmaya çalışılan, meslek grupları, etnisiteler, dinî çoğunluk ve azınlıklar gibi tarihsel kanona yapılan ilaveleri listelemekten ibaret değil. Önceki sayfalarda çıkarılabilecek sonuç, her yeni aktör kümesi kendi geçmişi üzerinde hak iddia ettiğinde, tarih pratiğinin kendisinin ve tarihçilerin sordukları soruların nasıl dönüşüm geçirdiğine ve yenilendiğine dair bir fikirdir. Örneğin, nicelleştirme sıradan bireyin demokratik tarihine derin bir bağlılığın ürünü olarak ortaya çıktı ve kısıtlılıkları ne olursa olsun, geleneksel siyasi tarihin anlatıya dayalı biçiminden keskin bir kopuş teşkil etti. Çeşitli kılıklarıyla toplumsal tarih bize güçsüzlerin ve okuryazar olmayanların inançlarına ve özlemlerine erişmemizi sağlayan davranış örüntülerinin şifrelerini çözmeyi öğretti. Süreç içinde tarihçiler, salt tahıl çöpe dökmek için bir tahıl ayaklanması başlatmak gibi ‘rasyonel’ zihne hiçbir anlam ifade etmeyen eylemleri yorumlamanın yeni yollarını buldular.

Araştırmacılar erkek ve kadın kölelerin kuşaklar boyun-

⁶⁸ Age., 27-29.

ca sadece içinde bulundukları koşullara katlanmakla kalmayıp, özgürlüklerinden mahrum bırakılmış halde ve sürekli bir tehlike içinde yaşarken kendilerini nasıl savunduklarını ve zengin kültürler yarattıklarını anlamaya çalıştıkça, Amerikan köleliğinin tarihi masaya tamamen yeni gündemler getirdi. Bunun ürünü olan –kültüre, direnişe ve faillige ilişkin– sorular Afrika-Amerika tarihinin çok ötesindeki alanları şekillendirdi. Kadınların tarihi, tarihçilerin ‘normal’ tarih olarak gördükleri şeyin aslında eril tarih olduğunu, erkeklerin yaşamlarını kadınlarinkinden koparmanın mümkün olmadığını ve bir toplumun ideallerinin ve değerlerinin her ifadesinin, erkeklik ve kadınlık hakkında açık ya da örtük önermeler biçimini aldığını fark etmelerini sağladı. Kadınların tarihi hepimizi, geçmişin dile getirilmeyen, çatlakların arasında kalmış ve bastırılmış veçhelerini aramak için eğitti ve daha genel olarak cinselliğin tarihiyse bu alanın araştırmacılarını ve okurlarını, modern kategorilerimizin geçmişteki samimi davranışları ve kimlikleri anlamak için uygun olmadığını kabul etmeye zorladı. Kısacası, bir başka insan kümesini hesaba katmak için tarihsel resmin çerçevesini kısmen her yeniden çizişimizde, bütün görüntü değişmektedir. Bir sonraki bölümün göstereceği gibi, aynı şey tarihin ‘yeri’ açısından da geçerlidir: Tarihi nasıl anladığımız, sadece insanlara nasıl baktığımıza değil uzamı nasıl biçimlendirdiğimize de bağlıdır.

1. *Ulusal Tarih, Doğallığını Nasıl Yitirdi?*

Aksi belirtilmediği takdirde tarihin ‘yeri’ ulustur. Ulusal çerçevelerden kurtulmaya yönelik giderek artan girişimlere rağmen, ‘normal’ tarih temelini birbirinden ayrı siyasi-kültürel-coğrafi birimlerden alır. Okullar ve üniversiteler ‘dünya tarihi’ ya da ‘küresel tarih’ alanlarında sundukları programların yanı sıra tematik, karşılaştırmaya dayalı ya da uluslararası konularda açtıkları dersleri belirgin bir şekilde arttırmışsa da, öğretim üyeleri, çoğu örnekte, ‘ABD, ‘Çin’ ya da ‘Alman’ tarihçileri olarak sınıflandırılmaya devam etmektedir. Pratik ve lojistik meseleler bu gelenekten ayrılmayı son derece zorlaştırmaktadır: Saygın bir Meksika ya da Güney Afrika tarihçisi olmanız için sadece alandaki temel çalışmaları –kitap ve makale yığınlarını– özümsemiş olmanız yetmez, arşivlerde ve kütüphanelerde neyin nerede olduğunu öğrenmeniz, bir ya da daha çok dile bütünüyle hâkim olmanız ve kendi ülkeniz ya da yurtdışındaki ilgili yerlerde çokça zaman geçirmeniz gerekir. Örneğin ABD’deki bir tarihçinin, Brezilya ya da Japon tarihindeki bir konuya aniden merak saldığı için kariyerinin ortasında vites değiştirmesi son derece güç, genellikle de bütünü imkânsızdır. Yeniden başlamanın maliyeti çok yüksektir. Yakın zamana kadar akademik tarihçilerin birden fazla ulusal bağlam içinde çalışmalarına nadiren rastlanırdı.

Tarihçiler kendilerini bir ülkenin uzmanı olarak tanımlamak üzere eğitilirler ve eğer lisansüstü öğrencileri varsa çoğunlukla bu uzmanlığı onlara da aktarırlar. Dahası, 20. yüzyılın büyük bir bölümünde, bazı ulusal tarihler kesin bir

biçimde diğerlerine galebe çalmıştı: Amerika'daki belirli bir büyüklükteki saygın tarih bölümlerinin hiçbiri, bir Amerika uzmanları topluluğunun yanı sıra Britanya, Fransa ve Almanya üzerine çalışan en az bir (ekseriyetle de daha fazla) tarihçi olmadan işleyemezdi. Oysa Latin Amerika ya da Afrika tarihinin tümünü öğretecek tek bir öğretim üyesinin bulunması kabul edilebilir bir durumdu. Kuzey Amerika ya da Batı Avrupa dışında kalan yerler üzerine çalışan araştırmacılar ekseriyetle Soğuk Savaş sırasında kurulan ve vakıflar ya da hükümete bağlı kuruluşlar tarafından finanse edilen, disiplinlerarası 'bölge çalışmaları' gruplarına bağlanırdı. Bu tür düzenlemeler Doğu Avrupa, Endonezya ya da Mısır gibi yerlerin tarihlerinin kendi başlarına bir anlam taşımadığının, ama ulusun çıkarları açısından ihtiyaç duyulması halinde görevlendirilecek bir bölgesel uzmanlık paketinin parçası olarak önemli görüldüğünün işaretiydi.¹

Yakın zamana dek, tarihyazımında bir ulusa odaklanmak bütünüyle sorunsuz bir durum gibi görülüyordu, çünkü birçok kişi, Afrika Kıtası, Fransız altıgeni, Hindistan'ın pırlanta şekli, Britanya Adaları gibi sınırları keskin bir şekilde tanımlanmış belirli kara parçalarının, yani harita üzerinde kolaylıkla tespit edilebilecek bölgelerin içinde gelişen farklı "tarihler" hayal ediyordu. Birçok kişi bunu yapmaya devam ediyor.² Bu düşünme biçimi o kadar derinlere kök salmıştı ki ulusal tarihlerin coğrafi kaderin gerçekleşmesi olarak hayal edilmesi sağduyunun gereği gibi görülüyordu. Uzun bir süre boyunca Fransa'nın birbirini takip eden bir dizi erken modern kral tarafından, tıpkı Almanya'nın 19. yüzyılda Bismarck tarafından birleştirilmesi gibi, adeta bir

Masao Miyoshi ve H. D. Harootunian, der., *Learning Places: The Afterlives of Area Studies* (Durham, NC: Duke University Press, 2002); özellikle bkz. Bruce Cumings, "Boundary Displacement: The State, the Foundations, and Areas Studies during and after the Cold War", 261-302.

Coğrafi tahayyülün tarihi için bkz. Martin W. Lewis ve Karen E. Wigen, *The Myth of Continents: A Critique of Metageography* (Berkeley: University of California Press, 1997).

yapbozun parçaları gibi ‘birleştirildiği’ veri kabul edilmişti. Aynı şekilde, 20. yüzyılın sömürgecilik karşıtı mücadeleleri, Cezayir, Endonezya ve Angola gibi 19. yüzyılda sömürgeleştirilmiş birimler haline gelmeden önce var olmayan ülkeleri ‘öзgürleştirmişti.’ İtalya ve Almanya’nın nüfusları bir araya getirilmeden önce gerçekten kendilerini ‘dağılmış’ gibi mi görüyorlardı? ABD’nin bir uçtan öteki uca uzanması ya da İtalya’nın dizüstü bir çizmeye benzemesi gerektiğine kim karar vermişti? Büyük Britanya adını verdiğimiz büyük ada kaçınılmaz bir ulusal birimmiş gibi görünür ama İskoçlar ve Gallerliler dâhil olmak üzere ada sakinlerinin büyük bir kısmı, ancak 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kendilerini ‘Britanyalı’ olarak görmeye başlamıştı.³

Bugün doğal kabul ettiğimiz uluslar ve ulusal tarihler yakın tarihli yaratımlardır. Bugünkü dünya haritalarında yer alan ülkelerin birçoğu 100 yıl önce mevcut değildi: Bağımsızlıklarını, kendi ulusları 18 ve 19. yüzyılın devrimci hareketlerinin ürünü olan Batılı emperyalistlerce önceden çizilmiş sınırlar içinde elde etmişlerdi. 19. yüzyıldan önce ‘ulus’ genellikle Batılı tarihyazımının bağlamı ya da nesnesi değildi. Geçmişteki vakayinameler Yunanistan, Roma ve Rönesans Avrupası’ndaki şehir devletleri gibi küçük ya da Hristiyan dünyası ya da Roma İmparatorluğu gibi daha büyük birimlere odaklanabiliyordu. Avrupa tarihleri, daha geniş toprak parçalarının hikâyelerinin değil, piskoposların, papaların, hükümdarların ve hanedanların kaderlerinin etrafında şekilleniyordu.⁴ Bütün bunlar Amerikan ve Fransız Devrimlerinin çağı olan 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren değişmeye başladı. Ulusal duygular kuşkusuz 18. yüzyıldan önce de mevcuttu ve genellikle başka bir ulusal ya da dinî gruba karşıt olarak ifade ediliyordu: 16. yüzyılda

Linda Colley, *Britons: Forging the Nation, 1707-1837* (New Haven, CT: Yale University Press, 1992).

Lloyd Kramer ve Sarah Maza, der., *A Companion to Western Historical Thought* (Londra: Blackwell, 2002), 1-6. Bölümler.

Flaman olduğunuzu bilirdiniz çünkü İspanyollardan nefret ederdiniz ya da 18. yüzyılda Britanyalı olduğunuzu bilirdiniz çünkü Fransızları hor görürdünüz.⁵ Fakat ‘devrimler çağı’ milliyetçiliğin demokrasiyle birleşmesine, yani bir tarihçinin deyişiyle “devlet iktidarının büyük, iyi tanımlanmış bir toprak parçasının sınırları içinde yaşayan belirli bir nüfusun ya da ‘yurttaşlar topluluğunun’ kolektif iradesini temsil etmesi gerektiği” inancının doğuşuna tanıklık etti.⁶

19. yüzyılda, çeşitli Batı ülkelerindeki önde gelen tarihçiler, ülkelerinin geçmişinin, halkta cisimleşmiş, takdire şayan değer ve ideallerin ortaya çıkışının bir yansıması olduğu önermesi çevresinde inşa edilen, klasik ulusal tarih çalışmaları yayımladılar. Jules Michelet’in *History of the French Revolution* (1853) isimli kitabı, büyük 1789 Devrimi’nin Fransa halkının, ana çekirdeğinin, yani köylülüğün etrafında bir araya gelmesi ve daha mütekâmil bir özgürlük ve eşitliğe doğru istisnai yürüyüşüne başlaması için gereken temelleri attığını gösterir. Thomas Babington Macaulay’in *History of England* (1848) başlıklı çalışması, tedrici reform yoluyla bilgece ilerleme kaydeden Britanya halkını ve devletini, itidal ve ölçülülüğün modelleri olarak sunar. George Bancroft’un 1850’ler ile 1870’ler arasında kaleme aldığı eseri *History of United States* ise Amerikalıların özgürlük ruhuna olan adanmışlıklarını ve Takdiri İlâhî’nin yol göstericiliğine duydukları borcu öven bir anlatıda demokratik ve dinî temaları birleştirir. Bu örneklerin her birinde, yazarın mensubu olduğu ulusun kaderi hem kendine özgüdür hem de diğerleri için parlak bir örnek teşkil eder.⁷

19. yüzyıl milliyetçiliği, kökleri derinlerde yatan bir

Örneğin bkz. David Bell, *The Cult of the Nation in France: Inventing Nationalism, 1680-1800* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2003); Colley, *Britons*.

Lloyd Kramer, *Nationalism in Europe and America: Politics, Cultures and Identities since 1775* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2011), 29.

Thomas N. Baker, “National History in the Age of Michelet, Macauley ve

Anglo-Sakson kimliğine ilişkin İngiliz miti ya da kıtadaki muhafazakârlar arasında yaygın olan ‘kan ve toprak’ inanışları gibi ırksal varsayımlarla da iç içe geçmişti.⁸ Bu dönemin ırk fikri diğer sağlam muhayyel coğrafya biçimlerine de damgasını vurmuştu. Bugün insanlar İtalya ya da İsviçre’den gelen birisine aynı şekilde ‘Avrupalı’ demezken, neden Senegal ya da Botswana’dan gelen birini hiç düşünmeksizin ‘Afrikalı’ olarak tarif ediyorlar? Çoğul tarih ve kültürlerin, tek, kıtasal bir kimliğe yığılması kısmen Batı’nın uzun süreli önyargı ve cehaletinin bir sonucudur. Fakat bu aynı zamanda Alexander Crummell ve W. E. B. Du Bois gibi Amerikalı ilerici siyah Pan-Afrikacıların 19. yüzyıldaki ve bütün Afrikalıların, örneğin ortak bir ekoloji ya da hepsinin Batı sömürgeciliğini deneyimlediği ortak bir tarih nedeniyle değil, hepsi tek bir ırka mensup olduklarından ortak bir kaderi paylaştıklarını savunan, *négritude* adı verilen Afrika merkezci hareketin taraftarlarının 20. yüzyıldaki çabalarından da kaynaklanır.⁹ Afrika-Amerikalı ve Afrikalı entelektüellerinkiler de dahil olmak üzere pek çok ırksal inanç türü, böylece kıtanın engin dilsel, dinî ve kültürel farklılıklarının üstünü örterek ‘Afrika’nın bir birim olarak doğallaştırılmasına katkıda bulunmuştur.

Avrupa söz konusu olduğunda, tarihin 19. yüzyılın ikinci yarısında bir meslek olarak örgütlenme şekli ulusal ve milliyetçi uzmanlıkların yükselişini daha da güçlendirdi. 1870’lerde ve sonrasında büyüyüp gelişen üniversiteler, Kıta Avrupası’nın büyük bir bölümünde devlet kurumlarıydı. Britanya ve Birleşik Devletler’deki prestijli özel yükseköğ-

Bancroft”, *Companion to Western Historical Thought*, der. Kramer ve Maza, 185.

Hugh B. MacDougall, *Racial Myth in English History: Trojans, Teutons, and Anglo-Saxons* (Hanover, NH: University Press of New England, 1982); Zeev Sternhell, *Neither Right nor Left: Fascist Ideology in France* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1996).

Kwame Anthony Appia, *In My Father’s House: Africa in the Philosophy of Culture* (Londra: Methuen, 1992), özellikle 1-2. Bölümler.

retim kurumlarıysa, profesörler siyasetçilerle aynı küçük üst sınıfın üyeleri olduklarından başka şekillerde hükümetle örtüşüyorlardı. ‘Meslekten’ tarihçilerin ilk kuşakları için, kendi uluslarının tarihine odaklanmaları ve methiyeler düzmeleri, kaçınılmaz değilse bile doğaldı.¹⁰

Elbette, tarih kitaplarının büyük bir bölümü bir ülkenin geçmişine ilişkin genel araştırmalardan oluşmaz; daha odaklanılmış konularla, bir kişi ya da insan grubuyla, bir kasabayla, bir olayla, spesifik bir konuyla ilgilenirler. Meslekten tarihçiler için şeyleri idare edilebilir kılan ve derinlemesine araştırmaya izin veren ölçek bölgeseldir; fuhuş, emek ihtilaf-ları, dinî pratikler, tüketici kültürü ya da savaşın sonuçları hakkında kayda değer bir şey söylemek için genellikle belirli bir bölgeye odaklanmak en iyisidir. Örneğin Leonore Davidoff ve Catherine Hall’un alanında klasik olarak görülen *Family Fortunes: Men and Women of the English Middle Class, 1780-1850* isimli, şu cümleyle başlayan kitabını ele alalım: “*Family Fortunes* 18. yüzyılın sonundan 19. yüzyılın ortasına kadar İngiliz orta sınıfının ideolojileri, kurumları ve pratikleri hakkında bir kitaptır.”¹¹ Aslında, kitap son derece spesifik bir yere, bir imalat şehri olan Birmingham’a ve bitişiğindeki iki kırsal ilçeye, Essex ve Suffolk’a odaklanmaktadır. Yine de yazarlar ulaştıkları sonuçları bir bütün olarak ‘İngiltere’ye teşmil ederek, orta sınıfların evanjelik Protestanlığa dayanarak hem aristokrasi hem de emekçi sınıflar üzerinde ahlaki üstünlük iddiasında bulunduklarını, kadınların bu sürecin merkezinde durduğunu ve din merkezli kültürlerinin “sadece cinsiyetler arasındaki ilişkilerde değil,

¹⁰ Georg Iggers ve Q. Edward Wang, *A Global History of Modern Historiography* (New York: Routledge, 2013), 2. Bölüm.

Leonore Davidoff ve Catherine Hall, *Family Fortunes: Men and Women of the English Middle Class, 1780-1850* (Chicago: University of Chicago Press, 1987), 13.

aynı zamanda kimin İngiliz ulusunun bir parçası olduğuna dair tanımlarda da kalıcı etkiler bıraktığını” ileri sürerler.¹²

Family Fortunes birçok akademik tarih pratiğinin kalbinde yatan paradoksa verilebilecek tek bir örnektir sadece, bu örneklerin binlercesi kolaylıkla bulunabilir: Ciddi çalışmalar yapabilmek için odağınız yerel olmak zorundadır; ciddiye alınmanız için sorularınız ve argümanlarınız ulusal olmalıdır.¹³ Kentucky, Chiapas ya da Hubei Eyaleti üzerine çalışıyor olabilirsiniz, ama meslekten tarihçilerle Birleşik Devletler, Meksika ya da Çin üzerine bir diyalog içine girersiniz. Yüksek lisans ya da doktora tezi yazan lisansüstü öğrencileri, hatta ödev ve tez hazırlayan lisan öğrencileri bile, hocaları tarafından çalışmalarının Büyük Soru hakkındaki tartışmaya nasıl katkıda bulunduğunu açıklamaları için düzenli olarak rahatsız edilirler. Ve bu soru neredeyse her zaman kapsamı açısından ulusaldır.

Neden –aslında büyük ölçüde yaptığımız gibi– tarihi ulusal olaylar ve ulusal kaderler hakkında bir konuşma olarak yazmaya devam etmemeliyiz? Bu soruya verilecek yanıtın esasen iki boyutu vardır: Birincisi, on yıllar boyunca örtüşen gelişmeler araştırmacıları, ulus devlet kavramının ne denli yakın tarihli, suni, kırılğan ve kültürel olarak sınırlı olduğunu vurgulamaya sevk etmiş; ikincisi, son yıllarda araştırmacılar, özellikle de tarihçiler, kendimizi ulusal bağlamlarla sınırlamamız halinde geçmişin ya görmezden gelinen ya da çarpıtılan pek çok veçhesinin giderek daha fazla farkına varmıştır. Bir önceki bölümde gördüğümüz üzere, tarihsel incelemenin doğası, geçmişteki farklı türde insanlara baktığımızda kayda değer bir değişim geçirir. Benzer şekilde,

Age., 450.

¹³ Bu yerel/ulusal örüntüsü özellikle toplumsal tarih açısından geçerlidir. Akademik tarihçilerin tipik yaklaşımı olan, büyük ölçekli argümanlar için ince eleyip sık dokuma stratejisi, bir düzine bilim insanından oluşan bir çevrenin çalışmasının “Scientific Thought in the Sixteenth Century” alt başlıklı bir kitaba temel teşkil etmesinde görüldüğü üzere farklı alt alanlara, başka biçimlerde uygulanır.

sorular ve yanıtlar da uzamı nasıl böldüğünüze bağlı olarak hatırı sayılır ölçüde değişir.

Bir yüzyıl önce milliyetçilik zirvedeydi. Uluslararası diplomasi bilinemeyen nedenleri yüzünden 1914 yılında Avrupa çapında bir savaş patladığında, her bir ülkedeki siyasi partiler farklılıklarını bir kenara bıraktılar, askerler yurtsever bir coşku sisi içinde yürüyüşe geçtiler ve neredeyse hiç kimse Avrupalı kardeşlerini neden boğazlamaları gerektiğini ya da savaş meydanında ölmenin şanını sorgulamadı. O zamandan bu yana, birbiriyle örtüşen birçok tarihsel gelişme, bu türden sorgulanamaz bir ulusal şevki geçmişte kalmış bir şey haline getirdi. Son yüzyılda, İkinci Dünya Savaşı gibi ahlaken savunulabilir her çatışmanın karşılığında, Birinci Dünya Savaşı'ndan Vietnam, Afganistan ve Irak'taki çatışmalara dek, neden bu kadar çok sayıda kişi 'ulusal çıkar' uğruna mahvolup gidiyor sorusunu insanlara sorduran çok daha fazla çatışma yaşandı. Arketipik 'hayırlı savaş' bile Hiroşima ve Nagazaki'deki dehşete yol açtı. Aşırı milliyetçilik 20. yüzyılın ortalarında, İspanya, İtalya, Japonya ve özellikle de Almanya'daki eli kanlı baskıcı rejimlerle ilişkisi nedeniyle lekелendi. İlerleyen on yıllarda, Batı'yı eleştirenler, standart ulus ve milliyetçilik kavramlarının, sömürgeleştirilmiş halklara keyfi bir şekilde dayatılan Avro-Amerikan icatları olduğuna dikkat çekmeye başladılar. Milliyetçi girişimlerin giderek daha fazla sorgulanır hale gelmesiyle, pek çok insan, özellikle de gençler, bir zamanlar ulusal ruhla ilişkilendirilen diğerkâm idealizmi Birleşmiş Milletler ya da Uluslararası Ceza Mahkemesi gibi uluslararası kurumlarda, özellikle de Uluslararası Af Örgütü ve Sınır Tanımayan Doktorlar gibi devlet dışı örgütlerde arar oldular. Son olarak, geçtiğimiz on yıllarda hava ulaşımının ve telekomünikasyonun ucuzlaşması, en çok da internet, ulusal engelleri –özellikle de tarih okuyan, yazan, öğreten ve öğrenen insanlar için– artan bir hızla ortadan kaldırdı.

Kamusal dünyada yaşanan bu gelişmeler yansımalarını,

ulus olma hâlini ‘doğal olmaktan çıkarmaya’, yani insan topluluklarını tasavvur etmenin bu belirli biçiminin nasıl ve neden ortaya çıktığına bakarak suniliğini göstermeye yönelik bilimsel eğilimler üzerinden akademik dünyada da buldu. Bu yaklaşımı tetikleyen ve son derece etkili olmayı sürdüren kitap, siyaset bilimci Benedict Anderson tarafından kaleme alınan *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (Hayali Cemaatler, Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması, 1983) idi.¹⁴ Birçok insanın ‘ulus’u doğal ve kaçınılmaz bir birim olarak gördüğü bir dönemde, Anderson çok daha farklı bir tanım önerdi: Ulus “hayali bir siyasi topluluktur; kendisine aynı zamanda hem egemenlik hem de sınırlılık içkin olacak şekilde hayal edilmiş bir cemaattir.” Anderson, ulusların *hayal edilmiş* olduklarını ileri sürer çünkü bir kilise bölgesi, köy ya da şehir, devletten farklı olarak büyük oranda asla bir araya gelmeyecek insanlardan oluşur: ‘Orada bir yerde’ değil, insanların kafalarında mevcuttur. İmparatorluklar ve dinler gibi potansiyel açıdan evrensel birimlerin aksine, bir ulus onu diğer devletlerden ayıran mahdut fiziki sınırlara sahip olması anlamında *sınırlı*, ‘Tanrı’nın nezdinde bölünmez tek bir ulus’ta¹⁵ olduğu gibi herhangi bir ulus üstü varlıktan bağımsız olması anlamında *egemen* ve erkeklerin –yurttaşların uzun bir süre boyunca sadece erkeklerden oluştuğu tahayyül edilmiştir– onlar için ölmek ve öldürmek isteyeceği kadar canlı duygusal bağ ve inanışlarla bir araya gelen varlıkların yatay kardeşliği olması anlamında bir *cemaat* olarak tahayyül edilir.¹⁶ Milliyetçilik içgüdüsel ve idealist olabilir, diye ileri sürer Anderson, fakat bize günlük gazeteyi sunan ‘mat-

¹⁴ Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, 1. gözden geçirilmiş baskı. (Londra: Verso, 1991) [*Hayali Cemaatler, Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, çev. İskender Savaşır (İstanbul: Metis, 1995)]

Amerika Bağlılık Yemini’nde geçen bir ifade, ç.n. Age., 6-7.

baa kapitalizmi' gibi 18 ve 19. yüzyılın teknolojik ve ticari gelişmelerinin bir ürünüdür. Aynı bilgiyi, aynı gün, kendi ülkelerinde konuşulan dilde tüketen okurlar, zamana ve uzama bağlı bu gibi ritüeller aracılığıyla sanal olarak bağlandıkları başka kişilerin varlığını sürekli olarak fark ederler.¹⁷ 19. yüzyılda Batı'da, iman bireyler için güçlü bir kılavuz ve teselli olmayı sürdürdü ama dinin daha geniş kamusal ve tarihsel güçleri açıklamanın bir yolu olarak gerilemesiyle birlikte özel, özgürleştirici bir kadere sahip olan bir 'ulusa' mensup olmak, gelişigüzel bireysel kaderleri daha büyük bir amaca bağlamanın, "ölülerle henüz doğmamışlar arasında bağlar yaratmanın" bir yolu haline geldi.¹⁸ Anderson'ı izleyen araştırmacılar modern ülkelerin ne doğal ne de 'zamandan münezze' olduklarını vurgularken, aynı zamanda ulusların maddi etkiler doğuran somut biçimler aldıklarını da kabul ettiler. 'Hayali cemaatler' bürokrasilere, ordulara, okullara, yasalara, polis güçlerine, nüfus sayımlarına, pasaportlara, kısacası milyonlarca insanın gerçek yaşamını bazen trajik bir şekilde etkileyen çok sayıda yönlendirme ve denetleme biçimine hayat verdi.

Anderson'un kitabının yayımlandığı sıralarda, tarihçiler modern ulusun derin tarihsel kökenlerine dair kurguların inşa edilmesinde başvurulan çeşitli yollara dikkat çekmeye başlıyorlardı.¹⁹ Avrupa ve Amerika'da ulusal aidiyetin önde gelen simgelerinin birçoğunun tarihi –bayraklar, ulusal başkentler, milli marşlar, anıtlar ve anma günleri– 19. yüzyılın son çeyreğine dek uzanmaktadır: Fransa'da Bastille Günü 1880'e kadar ulusal tatil ilan edilmemiş, İngiltere'de kraliyet yıldönümü törenleri Kraliçe Victoria döneminde

Age., 22-46.

¹⁸ Age., 10-11.

¹⁹ Bu araştırma hattını açan kitap *Imagined Communities* ile aynı yıl yayımlanan Eric Hobsbawm ve Terence Ranger, der., *The Invention of Tradition* (Cambridge: Cambridge University Press, 1983)'tür [*Geleniğin İcadı*, çev. Mehmet Murat Şahin (İstanbul: Agora, 2006)].

başlamış ve her tartışma çıktığında hatırlatıldığımız üzere, Amerikan Bağlılık Yemini 1892’de kabul edilmiş ve ancak 1942 yılında federal hükümetten onay almıştı. Derin kökler yanılmasının uydurulması üzerinde çalışan rejimler sadece cumhuriyetler değildi. Ulusal ‘gelenek’ mimarlarının en yeteneklileri, Kraliçe Victoria’nın hükümdarlığının ikinci yarısında, hızla uzak geçmişten bu yana korunan görenekler olarak kutsanan kraliyet törenlerini ve tezyinatını icat etmeye ve pazarlamaya başlayan Britanyalıları: Kraliyet düğünleri, taç giyme törenleri, yıl dönümü törenleri ve cenazeler, Parlamento’nun açılışı, atla çekilen arabalar ve gösterişli kraliyet sembolleri..., Britanyalılar iki yüzyıl önce görseller bunların hiçbirini tanıyamazlardı.²⁰ (Bununla birlikte Britanya Adaları’nda ‘gelenek icadı’nın en korkunç örneği, bir yüzyıl önce, aralarında Britanyalı müteşebbis iş adamlarının da bulunduğu İskoç geçmişi hayranlarının, geçmişi olmayan, uydurma eteklerden, ekose kumaştan ve Ossian adı verilen bütünyle sahte kadim bir ozandan İskoç Dağ geleneğini yarattıkları 1760’larda yaşandı.)²¹ Batılı diplomatlardan ilham alan Japon siyasi seçkinleri de, 1889’da bir imparatorluk sarayı inşa ederek, hükümdarın etrafında sayısız tören tesis ederek ve onu mümkün olduğunca fazla sayıda tebaasının göreceği emperyal seyahatlere göndererek, ulusun ‘yüzlerce yıllık’ simgesi olan imparator kültürünü inşa ettiler. Meiji döneminden önce, imparatora dair halk arasında yaygın olan izlenimler müphemdi, hiç yoktu ya da siyaset veya ulusal bilinçle pek az ilgisi olan halk inanışlarıyla hercümerç olmuş hâldeydi.²²

O halde uluslar bütün siyasi, kültürel ve duygusal güçlerine rağmen, derin tarihsel köklere sahip oldukları yanılmasının zaman içinde tarihçiler, siyasetçiler ve diğerleri

Age, 1, 4 ve 7. Bölümler.

Age., 2. Bölüm.

Takashi Fujitani, *Splendid Monarchy: Power and Pageantry in Modern Japan* (Berkeley: University of California Press, 1996).

tarafından yaratıldığı, görece yakın dönemli tarihsel gelişmelerdir. Bu yaratım ülke içi olduğu kadar uluslararası gelişmelerden de kaynaklanır: Modern milliyetçiliğin ilk biçimleri Kuzey ve Güney Amerika’da sömürgeci İngiliz ve İspanyol gücüne karşı, son biçimleri ise 20. yüzyılda Afrika ve Güneydoğu Asya’da yabancı sömürgecilerin taklit ve reddedilmesinden oluşan karmaşık bir dinamiğin parçası olarak ortaya çıkmıştır.²³ Bütün bunlar her ne kadar görece yakın tarihli gelişmeler olsa da, ulusal kimlik insanların kendilerini kavrayışlarında büyük bir öneme sahiptir ve tarihçiler de insanların kendilerini nasıl ‘Koreli’, ‘İrlandalı’ ya da ‘Avusturyalı’ olarak görmeye başladıklarını ve bu kimliğin belirli bileşenlerinin zaman içinde nasıl değişebileceğini keşfetmekle uzun bir süredir ilgilenmektedir.

Bireyler için olduğu gibi cemaatler için de, ne yapmayı seçtiğimiz (faillik) ne olduğumuzu düşündüğümüzden (kimlik) ayrılamaz ve kimlik de sonuçta bireysel ve kolektif geçmişimize ait anıların seçilmesine ve yönetilmesine dayanır. Bilişsel psikologların bize hatırlattıkları gibi, ‘hatırlamak’ geçmişle ilgili fikirlerimizle olduğu kadar geleceğe dair tasavvurlarımızla da yakından ilişkili, kaygan bir süreçtir.²⁴ Tarihçiler 1980’li yıllarda modern ulusa ‘hayali cemaat’ gözüyle yaklaşmaya başladıklarında, tarihte belleğin incelenmesine, özellikle de modern ulusların liderlerinin ve halklarının kolektif geçmişlerinin öğelerini hatırlamayı, ama aynı zamanda kritik bir şekilde unutmayı da nasıl seçtiklerine hasredilmiş yeni bir tarihsel çalışma alanı ortaya çıktı. 19. yüzyılda yaşamış Fransız yazar Ernest Renan’ın meşhur ifadesiyle, “Bir ulusun özünü, o ulusun tüm bireylerinin birçok ortak şeye sahip olmaları ve birçok şeyi hep birlikte unutmuş olmaları teşkil eder.”²⁵

Anderson, *Imagined Communities*, 4. ve 7. Bölümler.

²⁴ Jay Winter, *Remembering War: The Great War between Memory and History in the Twentieth Century* (New Haven, CT: Yale University Press, 2006), 3-4. Alıntılayan Kramer, *Nationalism in Europe and America*, 73. Ayrıca bks. John

Modern ulusların birçoğu, reddetme ve anmadan oluşan ikiz bir süreçten doğmuştur. Örneğin Fransa'da 1789'un devrimcileri, aralarına mesafe koydukları geçmişi hızla 'Eski Rejim' diye adlandırmaya başladılar ve başlangıç yılı Cumhuriyet'in kurulduğu 1792 olan yeni bir takvim kabul ettiler. Fransız Devrimi'nin liderleri, bir tarihinin deyişiyle 'mitsel bugünü' kutlamak adına büyük festivaller düzenleyerek geçmişi sildiler: Bastille'in düşüşünün ilk yıldönümünde, ülkenin her yerinden yüzbinlerce insan, yeni düzenin buna benzer birçok kutlamasının ilki olan dev 'Federasyon Festivali'nde bir araya geldi.²⁶ ABD doğuşunu, daha sonra Amerika, Afrika ve Asya kıtalarında birçok ulusun da yapacağı gibi, sömürge yönetimini reddetmesiyle başlatır. Devrimci kökenlerin anılmasına eşlik eden törenler –havai fişekler, konuşmalar, askerî geçit törenleri– ulusal kimliğin inşasının ve güçlendirilmesinin en bariz ifadeleri oldukları için tarihçileri ilgilendirmiştir. Buna rağmen ulusal bellek tarihleri çoğunlukla ulusların savaşın hatırlanmasını örgütleme biçimlerinin çekimine kapılmıştır: Kanlı bir çatışmanın ardından ne, nasıl ve neden hatırlanır?

20. yüzyıldan önce, askerî kahramanlıklar –tarih kitaplarında, tabloları, duvar halılarında ve heykellerde– hükümdarların ve komutanların yiğitlikleriyle anılırdı: Savaşları 'kazananlar', ordu üstlerini toprakla kapatmadan önce alelacele mezar çukurlarına atılan, ölmeleri için savaşa gönderilmiş isimsiz askerler değil, İskender, II. Mehmed ya da Büyük Frederick'ti. 20. yüzyılın öncesinde kanlı olaylarda ölen tanınmamış kişilerin –1819 Peterloo Katliamı'ndaki İngiliz asilerin, 1830 Devrimi'nde hayatlarını kaybeden

Gillig, der., *Commemorations: The Politics of National Identity* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1994), 7.

Lynn Hunt, *Politics, Culture and Class in the French Revolution* (Berkeley: University of California Press, 1984); Mona Ozouf, *Festivals and the French Revolution*, çev. Alan Sheridan (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1991).

Parislilerin– isimlerine anıtlarda nadiren yer verilirdi ama 1914-1918 Büyük Savaşı, ulusal anmanın demokratikleşmesi açısından bir dönüm noktası oldu. Avrupa ve Amerika’daki hükümetler ilk kez, savaşta hayatını kaybeden yüzbinlerce sıradan askerin ismini kaydetmeye ve cesetlerini teşhis etmeye başladı. 1916 gibi erken bir tarihte Britanya hükümeti, hayatını kaybetmiş askerin naaşlarını olabildiğince toplayıp mezarını işaretlemeye koyuldu ve savaş biter bitmez önemli muharebe alanları ölenlerin isimlerini taşıyan büyük mezarlıklar ve anıtlarla işaretlendi. Yüzlerce Fransız köyünde, ana meydanlara hayatını kaybeden yerlilerin isimlerinin yazıldığı bir kaidenin üzerinde bir *poilu*’yu –sakallı siper savaşçısını– tasvir eden heykeller dikildi ve kıyıda bedenleri ve isimleri kaybolanları onurlandırmak için hükümetler bir ‘meçhul asker’ mezarı yaratıp resmî bir şekilde onurlandırdılar.²⁷ Birinci Dünya Savaşı’ndan Vietnam’a ve ötesine, modern savaş hatırlama pratikleri böylece demokrasi ve ulusçuluk arasındaki bağı ortaya koydu: Sadece hayatını kaybetmiş olanların sayısı, Menin Kapısı’nda ya da Vietnam Savaşı Anıtı’nda üstünüzde duran ya da etrafınızı çevreleyen isimler, ulusun varlığının nihai kanıtının ‘sıradan kahramanların’ savaş meydanında bilinçli bir şekilde ve kitlesel olarak kendilerini feda etmeleri olduğuna ilkel bir kanıt sağlar.

Demek ki bir ulus, neyi ve nasıl hatırlamayı tercih ettiği üzerinden var olur. Fakat ulusun yaratılması ve büyütülmesi, Renan’ın da belirttiği gibi, kolektif unutkanlık biçimlerini de içerir ve ayrılıklara neden olan travmatik olayların ardından genellikle yaşanan da budur. Örneğin Amerikan İç Savaşı’nı ele alalım: Savaş sona erdikten sonra ABD yaklaşık 620.000 askerin hayatını kaybettiği, ulusu paramparça

Thomas W. Laqueur, “Memory and Naming in the Great War”, ve Daniel Sherman, “Art, Commerce, and the Production of Memory in France after World War I”, *Commemorations*, Gillis, 150-67, 186-211; Winter, *Remembering War*.

eden bir çatışmanın üstesinden nasıl gelecekti? Bu denli derin ayrılıklara neden olan bir katliam nasıl olur da anılabılırdi? David Blight'ın bu konuda bir nirengi noktası hâline gelen çalışması *Race and Reunion*'da ileri sürdüğü gibi, Kuzey ile Güney savaşın ardından, çatışmanın asıl nedenini, yani köleciliği ve bu faaliyetin sonucunu, yani siyahların özgürleşmesini işlerine geldiği gibi 'unutarak' bir araya geldi. Savaşı takip eden on yıllarda, 'Decoration Days'²⁸ ya da yeni yaratılan Memorial Day gibi resmî anmalara, hayatını kaybeden 'maviler' ile 'griler' arasındaki ortaklıkları vurgulayan 'uzlaşmacı' bir hava hâkim oldu. Şairler, siyasetçiler ve bizzat gaziler, hak ve adil olduğuna inandıkları bir dava için canlarını cesurca verdikleri söylenen Kuzeyli ve Güneyli askerler arasındaki benzerliklerin altını çizdiler. Bu esnada, geçmişte yaşanan olayların en ünlü ifadesini D. W. Griffith'in gişe rekorları kıran filmi *Birth of a Nation*'da (1915) bulan beyaz üstünlükçü bir versiyonu, 'Aryan' kardeşlerin arasını açarak ve kadınlarını cinsel açıdan tehdit ederek savaşa bizatihi siyahların neden olduğunu ileri sürdü. 1913 yılının Temmuz ayının başlarında, Başkan Woodrow Wilson'ın yanı sıra hayatta kalmış 50 bin muharipin katıldığı Gettysburg muharebesinin 50. yıl dönümü anmasında, kölecilik ve özgürleşme konusunda tek bir söz bile edilmedi ve siyah gaziler özellikle törenin dışında bırakıldı. Blight, Afrikalı-Amerikalıların medeni ve siyasi haklarının, "birlik sunağında kurban edilen adaklar" haline geldiği sonucuna varmıştır.²⁹

Birlik ve uzlaşma, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Fransızlar açısından da benzer şekilde yakıcı meselelerdi. Fransa'nın 1940 yılında işgal edilmesinin ardından ülke Fransızlar; Alman yetkililer ve Mareşal Pétain'in Vichy'deki

²⁸ ABD'nin Güney eyaletlerinde İç Savaş'ta ölenler için düzenlenen anma günleri, ç.n.

David W. Blight, *Race and Reunion: The Civil War in American Memory* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2001), 139.

işbirlikçi hükümeti tarafından ortaklaşa yönetilirken, General Charles de Gaulle, Londra'ya kaçık kendini Özgür Fransızların lideri ilan etti. 1941-1945 yılları arasındaki 'karanlık yıllar' çetin bir uzlaşma ve ihanet dönemi idi; yaygın olarak bilindiği gibi, Fransız yetkililer, büyük bir kısmı Naziler tarafından öldürülecek yaklaşık 77.000 Yahudi'nin ülkelelerinden tehcir edilmesinde bilfiil rol oynadılar, hatta bazı vakalarda buna düpedüz önyak oldular. Fransız nüfusunun bazı kesimleri, kimi zaman gecikmeli bir şekilde, çok sayıdaki Alman karşıtı direniş gruplarına katıldı; kurtuluşun ardından direnişçiler bilinen ya da kuşku duyulan işbirlikçilerden şiddetli bir intikam aldılar. 1950'lerde iktidara gelen De Gaulle ve arkadaşları yakın geçmişe dair Vichy hükümetinin halktan destek görmediği ve Fransızların büyük bir çoğunluğunun Direniş'e ya bizzat katıldığı ya da destek verdiği bir anlatıyı destekleyerek ülkeyi bir araya getirdiler. Yeni liderler bilinçli bir şekilde Özgür Fransız Direnişi'nin başı olan Jean Moulin'in etrafında bir kült yarattılar; Almanlar tarafından işkence ve idam edilen Moulin savaş yıllarının resmî yüzü haline geldi. 1944 yılında 600'den fazla köylünün Almanlar tarafından katledildiği Orta Fransa'daki Oradour-sur-Glane'ın yakıp yıkılmış harabeleri özenle korunup 1946 yılı gibi erken bir tarihte ziyaretçileri için bir hac mekânı haline gelirken, Fransız yetkililerin yüzlerce Yahudi çocuğun ölümüne gönderilmesinde oynadıkları rolü kabul etmeleri onlarca yıl aldı.³⁰ Amerikan İç Savaşı örneğinde olduğu gibi bu örnekte de ulusal birlik unutkanlık üzerine inşa edildi. Fransız örneğinde unutulmuş şey, Fransa'nın savaş sırasında Almanlarla bilfiil işbirliği yapmış ve Holokost'ta rol oynamış olmasıydı.³¹ Hem Amerikan hem de Fransız örneğinde,

³⁰ Sarah Farmer, *Martyred Village: Commemorating the 1944 Massacre at Oradour-sur-Glane* (Berkeley, University of California Press, 1999).

³¹ Henry Rosso, *The Vichy Syndrome: History and Memory in France since 1944*, çev. Arthur Goldhammer (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1991).

ulusal kimliğin inşası üzerinde çalışan tarihçiler, liderlerin ve halkların nasıl bazı anıları parlatan, bazılarını da kimi zaman nüfusun kimi kesimlerinin bir bütün olarak aleyhine olacak şekilde halının altına süpürmeye çalışan hikâyeler ve törenler yarattıklarını gün yüzüne çıkardılar.

Bir ‘hayali cemaat’ ve ‘geleneğin icadı’ olarak ulus, ‘ulusal belleğin’ yaratılması ve manipüle edilmesi, bütün bu araştırma alanları, ‘ulusal kimliğin’ tipik olarak kökleri derinlerde, kaçınılmaz ya da ebedi olmadığı önermesini destekleyen tarihçilerin kaleminden çıkmış araştırmalar ve eserler üretti. Çoğu tarihçi Japonya, Almanya ya da Brezilya gibi birimlere odaklanmaya devam etse bile, ulus olma hâlinin ‘kültürel inşasına’ ilişkin birkaç on yıla yayılan çalışmalar, tarih ile ulusal bağlam arasındaki, bir zamanlar kendinden menkul olan bağa dair daha fazla entelektüel kuşkuyla yol açtı. Ulusun bu şekilde doğallıktan çıkarılmasının yanı sıra insanlığın geçmişinin son derece önemli birçok veçhesinin bir ulusun sınırları içinde ele alınamayacağına dair giderek artan bir farkındalık da ortaya çıktı.

2. Okyanuslar, Arada Kalan Bölgeler, Sınırlar

Muhtemelen sadece ulusal sınırları değil kıtasal ayrımları da aşan bir tarihin en bilinen örneği, 16. yüzyıldan 19. yüzyıla dek, yaklaşık 11 milyon Afrikanının (gerçek sayı tartışmalı olsa da yaklaşık büyüklüğü su götürmez) kendi kıtalarından Amerika’ya zorla götürüldüğü Atlantik köle ticaretinin hikâyesidir. ‘Üçgen ticaret’ uzun bir süre boyunca, erken modern Avrupa tarihinin ekseriyetle 18. yüzyılda gerçekleşen ahlaki açıdan kınanmaya açık ama marjinal bir veçhesi olarak görüldü: Britanyalı ve Fransız tüccarlar kolaylıkla aldatılabilen Afrikalı şeflere ‘incik boncuk’ getirdiler, bunları kölelerle takas ettiler, insan yüklerini verip kolonyal ürünler aldılar ve kendilerini ve memleketlerini zenginleştirmek üze-

re geri döndüler. Bugün tarihçiler on yıllardır Atlantik köle ticaretinin çok uluslu, uzun, derin ve karmaşık bir tarihi olduğunu göstermek için bu basitleştirici, Avrupamerkez senaryonun çok daha ötesine geçmiş durumdalar. Tartışmalı nedenleri ve sonuçlarıyla bu hikâye dünyanın bir bölgesinde incelenebilir, ama nihai açıklaması birçok halka, ekonomiye ve kültüre ilişkin bilgi sahibi olmayı gerektirir.³² Kayda değer sayıda Afrikalının esir edilerek köleleştirilmesinin tarihi, en azından Portekizlilerin bu köleleri Atlantik'te bulunan Azor Adaları, Kanaraya Adaları ve Cape Verde gibi yerlerdeki şeker plantasyonlarında çalıştırdıkları 16. yüzyıla kadar gitmektedir. Bu ticaret Avrupa'nın batı ucundaki bütün ülkeleri –Portekiz, İspanya, Fransa, Hollanda ve esasen Britanya'yı– kapsamış ve sadece ABD tarihi öğrencilerinin aşına olduğu türde bir plantasyon köleciliğiyle değil, Meksika ve Brezilya'daki altın, gümüş ve elmas madenciliğinden, New England'daki ev içi hizmete kadar değişen çalışma alanlarında kölelerin zorla çalıştırılmasıyla da sonuçlanmıştır.

Atlantik köle ticaretinin açıklanması, “Afrikalıların kaderinde kölelik vardı” ya da “Köle tüccarları kötü kalpli ırkçılardı” gibi yüzeysel varsayımlardan kurtulmakla ve yanıtlanması üç kıtanın ekonomisi ve kültürleri hakkında derin bilgi gerektiren sorular sormakla mümkündür. Avrupalılar neden sadece kendi kültürlerindeki çok yoksul kişileri taşımadılar? Neden Amerika'nın yerli nüfusunu köleleştirmediler? Ve en tartışmalı olanı, Afrikalıların kendileri ne ölçüde ve neden bu ticarete, kendi insanlarını köle pazarı için

³² Bu konuya ilişkim muazzam bir literatür bulunmaktadır; İngilizce olan kısmı Philip Curtin, David Eltis, Stanley Engerman, David Galenson, Herbert S. Klein, Joseph Miller, David Richardson ve John Thornton'ın yanı sıra başka pek çok ismin çalışmalarını içerir. Konuya dair çarpıcı bir görsel genel değerlendirme için bkz. Eltis ve Richardson, der., *Atlas of the Transatlantic Slave Trade* (New Haven, CT: Yale University Press, 2010). Anlatısal bir genel değerlendirme için bkz. yararlı bir bibliyografik deneme de içeren Klein, *The Atlantic Slave Trade* (Cambridge, Cambridge University Press 2010).

esir eden etkin faillerdi? Bu ve benzeri sorulara verilecek yanıtlar, uzun bir konu listesinden sadece birkaçına değinecek olursak, Avrupa'daki demografiye ve emek piyasaları, fetih öncesi Latin Amerika'daki toprak sahipliği ve siyaset yapıları, epidemiyolojiye, Afrika'nın savaş tarihi, modern öncesi Avrupa'da ticari kurumlar ve dinsel ve ırksal 'ötekilere' yönelik tutumlar hakkında bilgi sahibi olmayı gerektirir. Tıpkı bu devasa tarihin nedenleri gibi sonuçları da tek bir ulusun, hatta kıtanın bağlamına sığdıramaz. Hem Yeni Dünya'daki hem de bizatihi Afrika'daki birçok Afrikalının neden Hristiyanlığı benimsediği sorusunu yanıtlamak hem Afrika hem de Avrupa dinî gelenekleri hakkında derin bir kavrayışa sahip olmayı zorunlu kılar: Benzerlikler de (her iki gelenek de vahyin yorumlanmasının etrafında dönüp durmuştur) farklılıklar da (katı ortodoksilere Avrupalı muadilinden daha az duyarlı olan Afrika'daki manevi yaşam, dış etkiye daha açıktır.) önem taşır.³³ Bugünkü Haiti'de 1791 yılında patlayan ve Haiti Devrimi'yle sonuçlanan kitlesel köle ayaklanmasını anlamak, Vodoo ve Santeria gibi Afrika kökenli dinsel gelenekler, adanın şeker plantasyonlarındaki çalışma ilişkileri ve toplumsal ilişkiler ve Fransız Devrimi'nin siyasi tarihi hakkında bilgi sahibi olmayı gerektirir.³⁴ Kısacası Atlantik köle ticareti, sonuçları hâlâ batı yarıkürenin büyük bir bölümünü şekillendirmeye devam eden yüzlerce yıla yayılmış bir süreç olması itibarıyla insanlığın geçmişinin tarihin bildik ulusal çerçevelerini aşan bir kesitidir.

Peki, tarih araştırmalarının merkezine büyük kara parçaları yerine su kütlelerini koyduğunuzda ne olur? Atlantik köle ticareti hakkında yapılan çalışmalar, muhtemelen ülkeler ya da kıtalar yerine geniş okyanusları merkeze alan ayrık ve giderek popülerleşen bir tarihsel araştırma biçimi-

John Thornton, *Africa and Africans in the Making of the Atlantic World, 1400-1680* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992), 9. Bölüm.

³⁴ Laurent Dubois, *Avengers of the New World: The Story of the Haitian Revolution* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2004).

minin en iyi bilinen örneğidir. Bu türün örnek aldığı şablon, çok uzun bir süre boyunca Batı'nın Antikçağının incelendiği bağlam olan Akdeniz tarihidir ama geçtiğimiz on yıllar Atlantik, Pasifik ve Hint Okyanusu tarihlerinin serpilmesine de tanıklık etmiştir.³⁵ Bu 'okyanus' tarihlerinin bugünkü popülerliği, açık bir şekilde 20. yüzyılın sonları ile 21. yüzyılın başının kaygılarını, kültürel karşılaşmalar ve melezlik ile gelenek ve durağanlık yerine insan hareketi –ticaret, göç, seyahat– konularına aşırı düşkünlüğümüzü yansıtır.

Örneğin Atlantik tarihi çalışanlar, bu ismin farklı sorulardan ve yaklaşımlardan oluşan geniş bir yelpazeyi kapsadığını teslim ederler.³⁶ Taşdığı isme rağmen, Atlantik tarihinin pek küçük bir bölümü okyanusun kendisini ele alır: Bazı araştırmacılar akıntıların, ticaret rüzgârlarının ve nehir kollarının (Ren, Amazon, Saint Lawrence, Mississippi) dünyanın ilgili kesiminin tarihini şekillendirdiğine işaret ederken, diğerleri Kuzey Atlantik ile Güney Atlantik arasındaki iklim farklılıklarının iki farklı doğal dünya tanımladığı itirazında bulunur.³⁷ Her halükârda 'Atlantik' de tam olarak en az kara temelli uluslar gibi kültürel bir inşadır ama Avrupalıların sularına yelken açması ve haritalarını çizmesiyle tek bir su kütlesi olarak tanımlanmıştır. Atlantik tarihi, en yalın anlamıyla büyük bir kısmı yıllar içinde büyük bir beceriyle kayıt altına alınmış okyanus üzerindeki yaşamın tarihi ola-

³⁵ Bu araştırma türüne yararlı bir giriş için bkz. Akdeniz, Atlantik ve Pasifik tarihine ilişkin bir genel değerlendirme ve faydalı makaleler içeren "Oceans of History", *American Historical Review* 111 (Haziran 2006): 717-80 forumu. Ayrıca bkz. Jerry H. Bentley, Renathe Bridenthal ve Kären Wigen, der., *Seascapes: Maritime Histories, Littoral Cultures, and Transoceanic Exchanges* (Honolulu: History of Hawaii Press, 2007).

³⁶ Allison Games, "Atlantic History: Definitions, Challenges, and Opportunities", *American Historical Review* 111 (Haziran 2006): 741-57; Bernard Bailyn, *Atlantic History: Concepts and Contours* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2005); Jack P. Greene ve Philip Morgan, der., *Atlantic History: A Critical Appraisal* (Oxford: Oxford University Press, 2009); David Armitage, "Three Concepts of Atlantic History", *The British Atlantic World, 1500-1800*, der. Armitage ve Michael J. Braddick (Londra: Palgrave Macmillan, 2002). Bailyn, *Atlantic History*, 83; Greene ve Morgan, *Atlantic History*, 6.

rak ele alınabilir: tüccarların ve kâşiflerin, denizcilerin, korsanların ve mahkûmların, denizdeki savaşların ve en trajiği de kölelerin kötü şöhrətli ‘Middle Passage’da çektiği çilelerin tarihi. Bugün Atlantik tarihinin içine yerleştirilen bütün bu konular, bir zamanlar daha geleneksel olarak ‘denizcilik tarihi’ ismiyle bilinen alanı oluşturuyordu.³⁸

Daha yaygın kabul gören anlamıyla, Atlantik tarihi spesifik olarak bu su kütlesiyle ilgili birtakım tecrübelerden ziyade, Afrikalı kölelerin taşınması, Avrupalıların Kuzey ve Güney Amerika’ya göçü, malların her iki yönde hareketi, ekonomilerin iç içe geçmesi, fikir ve kültür alışverişi gibi, okyanusun enginliği boyunca halklar arasındaki etkileşimin haritasını çıkarmakla ilgilidir. Bu alan, zaman zaman Soğuk Savaş ideolojisinden kaynaklanan eleştiri ve kuşkuları da davet etmiştir: Amerika Tarih Cemiyeti’nin başkanı Carleton Hayes, 1945 yılında araştırmacıları bir zamanlar Akdeniz’e yaptıkları gibi Atlantik’e, özellikle de Anglo-Amerikan bağlantısına odaklanmaya davet eden ünlü bir konuşma yapmıştı, gerekçesi de “Batı uygarlığının yeni iç denizi”nin artık Doğu’daki güçlerin tehdidi altında olmasıydı.³⁹

Columbus ve diğerlerinin ‘Yeni Dünya’ adı verilen bir yeri ‘keşfettikleri’ fikrinden uzaklaşmış olabiliriz ama Avrupa tarihinin Atlantik alanında başlangıçta sahip olduğu, genellikle 15. yüzyılda batıya yelken açan Portekizli ve İspanyol denizcilerle başlayan ‘Atlantik devrimleri’ çağıyla doruğuna ulaşan ve 19. yüzyılda daha küresel bir dünya sisteminin gelişmesiyle etkisi azalan merkezî konum redde-

³⁸ Bu yaklaşımın örnekleri için bkz. Marcus Rediker, *Between the Devil and the Deep Blue Sea: Merchant Seamen, Pirates, and the Anglo-American Maritime World, 1700-1750* (Cambridge: Cambridge University Press, 1987); Peter Linebaugh ve Marcus Rediker, *The Many-Headed Hydra: Sailors, Slaves, Commoners and the Hidden History of the Revolutionary Atlantic* (Boston: Beacon Press, 2013)

³⁹ Bailyn, *Atlantic History*, 12-13. Armitage ve Braddick, *British Atlantic World*, 13-14.

dilmiyor. Rönesans keşifleri, yeni bir dünyanın keşfedilmesine değil ama bir yorumcunun tasviriyle “iki eski dünya arasında, her ikisini de dönüştüren ve onları tek bir Yeni Dünya içinde bütünleştiren ani ve sert bir karşılaşmaya” neden olmuştur.⁴⁰ Artık uzun yıllardır, Alfred Crosby’nin klasik eseri *The Columbian Exchange*’in 1972’de yayımlanmasından bu yana kesin bir şekilde, Atlantik’i küresel sonuçları olan (en az) iki yönlü bir sürecin sahnesi olarak düşünmeye alıştık. Avrupalılarla birlikte sığırlar, atlar, koyunlar ve diğer çiftlik hayvanlarının yanı sıra çiçek hastalığı bu topraklara geldi ve beraberlerinde memleketlerine karşılaştırılabilir bir lütuf ve lanet yelpazesi götürdüler: patates, fasulye, mısır, manyok, kakao ve frengi.⁴¹ Bu alışverişin çetelesini tutmak neredeyse imkânsızdır: Bütün kıtalarda çiftlik hayvanlarının ve ekinlerin çeşitlenmesinin faydaları karşısında, çiçek hastalığının milyonlarca Amerikan yerlisi üzerindeki ölümcül etkileri nasıl ölçülebilir ki? Yine de hem Amerika hem de Avrupa birbirinin ekolojilerini bütünüyle dönüştürdükleri bir karşılıklı nüfuz etme sürecinden doğdu. ‘Colombusçu alışveriş’ ‘okyanus’ tarihlerinin panoramik, ulusaşırı anlamının, insanlığın geçmişi hakkında aksi takdirde anlatılmadan kalacak hayati hikâyeleri gün yüzüne çıkarmamıza izin verdiği düşüncesinin klasik bir örneğidir.

Bu, bütün okyanus tarihinin enine boyuna anlatılması gerektiği anlamına gelmez: Birçok örnekte tarihçiler spesifik bir yerelliği aydınlatmak için daha geniş kıtalararası hareketlilik çerçevesini kullanmışlardır. 2004 yılında yayımlanan iki kitap bu yaklaşımın Atlantik’in her iki yakasındaki tamamlayıcı örneklerini sunuyordu. April Hatfeld’in *Atlantic Virginia* isimli kitabı 17. yüzyılda Virginialıların ticaret rotalarını Powhatan Yerlilerinden öğrenirken köle sahipliği modellerini Karayip toplumlarından, özellikle de

1986’da D. W. Meining’den alıntılan Baily, *Atlantic History*, 55.
Alfred Crosby, *The Columbian Exchange: The Biological and Cultural Consequences of 1492* (Westport, CT: Greenwood Publishing, 1972).

Barbados'tan nasıl uyarladıklarını anlatır; eyaletin farklı kısımları, göçmen grupları üzerinden çeşitli Fransız, İspanyol ve İngiliz Karayip sömürgelerine bağlanmıştı. Juan Pescador'un *The New World inside a Basque Village* isimli kitabında gösterdiği gibi, okyanusun diğer yakasında Latin Amerika'dan yeni zenginliklerle dönen göçmenler, bazı sakinlerin yerel bağlantılardan daha çok emperyal bağlantılara bel bağlar hale gelmesiyle, küçük Bask kasabası Donostia'nın toplumsal yapısını ve kültürel geleneklerini sarsmıştı.⁴² Kuzey Amerika üzerine çalışan çevre tarihçileri sayesinde, Fransız Protestan sığınmacıların İngiliz koloncilere terebentin için ağaçlardan nasıl yararlanacaklarını göstermeleri ya da Avrupalıların lüks hayvan derilerine düşkünlüklerinin kunduz barajlarının yok olmasıyla sonuçlanması örneklerinde olduğu gibi, uzak erimli göç ve ticaretin Connecticut Nehri vadisi gibi yerel coğrafyaları nasıl yeniden şekillendirdiğini bugün anlayabiliyoruz.⁴³

Atlantik tarihi bireysel biyografi biçimini bile alabilir. Son zamanlarda ulusası ve küresel tarihin revaçta olmasının olumsuz yanlarından biri, daha geniş ölçeklere öncelik vermenin, küçük gruplara ve bireylerin kaderine odaklanmayı güçleştirmesidir. Tarihçiler son dönemlerde, örneğin sınırları, hatta okyanusları aşan bireylerin izini sürerek, coğrafi erimi sıradan insanların hikâyeleriyle birleştirmenin yollarını buldular.⁴⁴ Örneğin James H. Sweet'in yakın ta-

April Lee Hatfeld, *Atlantic Virginia: Intercolonial Relations in the Seventeenth Century* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2004); Juan Javier Pescador, *The New World inside a Basque Village: The Oiartzun Valley and Its Atlantic Emigrants, 1550-1800* (Reno: University of Nevada Press, 2004).

⁴³ William Cronon, *Changes in the Land: Indians, Colonists, and the Ecology of New England*, 2. Basım (1983; New York: Hill and Wang, 2003); Strother E. Roberts, "The Commodities of the Country: An Environmental History of the Colonial of the Colonial Connecticut Valley", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Northwestern University, 2011.

⁴⁴ Örneğin, Natalie Davis, *Trickster Travels: A Sixteenth-Century Muslim between Worlds* (New York: Hill and Wang, 2007); Linda Colley, *The Ordeal of Elizabeth Marsh: A Woman in World History* (New York: Pantheon,

rihli bir kitabı, Brezilya'ya götürülen ve kuzeydeki bir şeker plantasyonunda çalışan köleleştirilmiş bir Afrikalı olan Domingos Álvares'in, Rio de Janeiro'da bir başka efendiye satılmasını ve sonunda ancak Engizisyon tarafından tutuklanmak üzere azat edilmesini anlatır. Katolik yetkililer onu, İberya kırsalında ortadan kaybolmadan önce işkence göreceği ve neredeyse infaz edileceği Portekiz'e göndermişlerdir. Álvares'i onunla benzer tecrübeleri paylaşan milyonlarca kişi arasında sıradışı kılan –üç kıtaya yayılan uzun yolculuğu dışında– şifacı/rahip olarak muhtemelen Afrikalı ebeveyninden öğrendiği yetenekleriydi: Efendileri hem ondan korktuğu hem de ona bel bağladıkları için 'şifacı' statüsü ona içine sokulduğu dünyalar üzerinde bir miktar nüfuz kazandırmıştı. Álvares, sadece Rio'da serbest bir şifacı olarak başarı elde ettiği için dinî yetkililerin dikkatini çekti, sadece azat edildiği için tutuklanabildi ve sadece Engizisyon'un altı yüz sayfalık dosyası sayesinde onun yaşam öyküsünü biliyoruz. Domingos Álvares'in tesadüfen belgelenmiş destanı, kültürlerin aktarımı ve dönüşümü (Álvares Afrika inanışlarını terk etmeden Katolikliğe geçmişti) ile şifacılık gibi pratiklerin, diğer bağlamlarda, milyonlarca insanın elinden zorla alınan kültürleri nasıl koruyup devam ettirdiğine yakından bakmamızı sağlar.⁴⁵

Álvares'in hikâyesinin bazı veçheleri bize Atlantik'teki akıntıların insanların ve malların yanı sıra kültürleri ve fikirleri de taşıdığını hatırlatıyor. Bu temanın klasik ve en bilindik versiyonunda, 'Demokratik Devrim Çağı' (devrimin tekil olmasına dikkat edin, bu *tek bir* devrimdi) isimli saygın

2007); Rebecca Scott ve Jean Hébrard, *Freedom Papers: An Atlantic Odyssey in the Age of Emancipation* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2012). Meseleye ilişkin derinlemesine bir tartışma için bkz. Amy Stanley, "Maidservants' Tales: Narrating Domestic and Global History in Eurasia, 1600-1900" *American Historical Review* 121 (Nisan 2016): 437-60.

James H. Sweet, *Domingos Álvares, African Healing, and the Intellectual History of the Atlantic World* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2011).

bir çalışmada 18. yüzyılda suyun üstünden bir o yakaya bir bu yakaya esen özgürlük rüzgârını görürüz: Fransız Aydınlanması, özgürlüklerini kazanarak 1789 Fransız Devrimi'ne ilham verecek 13 sömügedeki liderleri uyandırdı; Fransız Devrimi Haitili kölelerin ve özgür siyahların, neden İnsan Hakları Bildirgesi'ne dâhil edilmediklerini sormalarını sağladı ve 1791 yılındaki başarılı ayaklanmaları on yıllar boyunca Amerika kıtası boyunca hem devrimci ümitleri (siyahlar için) hem de baskıcı bir paranoyayı (beyazlar arasında) besledi.⁴⁶ 18. yüzyıl Atlantik devrimleri hâlâ sıklıkla insanlığın modern dünyaya doğru ilerleyişinin ilk eylemi olarak sunulmaktadır: Bu görüşe göre, 18. yüzyılın sonunda Fransa ve Amerika arasındaki entelektüel ve siyasi dinamik, her yerde, 'modernite' diye bilinen o müphem entitenin ortaya çıkışının bir önkoşulu olan demokratik devrimin şablonunu sunmuştur.⁴⁷ Tarihçiler artık rutin olarak bu dönemin Karayip ve Latin Amerika devrimlerini, 'Atlantik Devrimleri' şemsiyesi altına sokmaktadır. Fakat anlatının ana örgüsü genellikle ilerici ya da devrimci Avrupalı fikirlerin dünyanın diğer bölgelerine yayıldığı, bulaşıcı özgürlüğün klasik öyküsünden oluşmaya devam etmektedir.

'Atlantik devrimlerine' ilişkin sadece Avrupa ve Kuzey Amerika'ya odaklanan klasik çalışma R.R. Palmer, *The Age of the Democratic Revolution: A Political History of Europe and America*, 2 cilt (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1967)'dir. Daha spesifik çalışmalar için bkz. Bernard Bailyn, *The Ideological Origins of the American Revolution* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1967); Durand Echeverria, *Mirage in the West: A History of the French Image of American Society to 1815* (New York: Octagon Books, 1966); Laurent Dubois, *A Colony of Citizens: Revolution and Slave Emancipation in the French Caribbean, 1787-1804* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2004); David Geggus, der., *The Impact of the Haitian Revolution in the Atlantic World* (Columbia: University of Southern Carolina Press, 2001).

Palmer, *Age of the Democratic Revolution*; Jacques Godechot, *France and the Atlantic Revolution of the Eighteenth Century, 1770-1799*, çev. Herbert Rowen (New York: Free Press, 1965). Tarihte modernite mefhumu üzerine bkz. "AHR Roundtable: Historians and the Question of 'Modernity'", *American Historical Review* 116 (Haziran 2011): 631-751.

Sosyolog Paul Gilroy, Atlantik köleciliğinin düşünsel ve kültürel mirasının tarihini konu alan 1993 tarihli ünlü kitabı *The Black Atlantic*'te bu anlatıya karşı çıkıyordu. Klasik anlatılarda, Atlantik tarihi tamamen değilse bile esasen Afrikalılara ve onların soyundan gelenlere yapılanlara odaklanır. Gilroy'un çalışmasıysa bunun yerine kölelerin soyundan gelenlerin yaptıklarını –ne yazdıklarını ve yarattıklarını ve bunların on yıllar boyunca Avrupa Atlantığı'nin muzaffer hikâyesine nasıl bir alternatif sunduğunu– ele alır. Gilroy ister Avrupa'da olsun ister Amerika'da, modern Batı'daki siyahların ulusal çerçevelerin dışına çıkan ve onlara meydan okuyan kültürel ve entelektüel gelenekler yarattığını ileri sürer: İster W. E. B. Du Bois ya da Richard Wright gibi entelektüellerin yazıları isterse funk ya da rap şarkıcılarının müziği biçiminde olsun, siyah kültürünün kökleri ulusaşırı kölecilik deneyiminde yatar. Afrikalı-Amerikalıların ve Avrupalı siyahların, Du Bois'nın 'ikili bilinç' adını verdiği, herhangi bir ulusal entiteyle nihai olarak özdeşleşmelerini olanaksız hâle getiren, yaşadıkları yerlere ilişkin bir yabancılaşma içinde bulunduklarını savunur. Gilroy'un 'Siyah Atlantik' adını verdiği yer, atalarının 'modernitesinin' kırbaçlardan, zincirlerden ve köle gemilerinden oluştuğu siyah kölelerin torunları tarafından işgal edilen kültürel uzamdır. 'Atlantik modernitesi'ne ilişkin, özgürleştirici fikirlerin eski ve yeni dünyalar arasında bir ileri bir geri yalpaladığı geleneksel anlatıların aksine, Gilroy'un *Black Atlantic*'i, 'modernitenin karşı kültürünü', direnişin ulussuz bir uzamını önerir ve entelektüel ve kültürel tarihin ulusal çerçevelerin dışında ve hatta bu çerçevelere karşı nasıl yazılabileceğine dair çarpıcı bir örnek teşkil eder.⁴⁸

Okyanus -Atlantik, Pasifik, Hint merkezli tarih, geleneksel coğrafyalara karşı çıkmanın, tıpkı dikkatimizi o güne ka-

⁴⁸ Paul Gilroy, *The Black Atlantic: Modernity and Double Consciousness* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1993).

dar görmezden gelinmiş insanlara yöneltmemiz gibi, geçmişe ilişkin kavrayışımızı kökten değiştirebileceğini gösterdi. Eğer uzamın sınırlarını farklı bir şekilde çizer ve bakışınızı aşikâr olanlardan başka yerlere yöneltirseniz, muhtemelen farklı aktörlere ve farklı hikâyelere rastlarsınız. Geleneksel ulus temelli tarihler, iktidardaki seçkinlerin, kimi zaman ‘halk’ ayaklanmalarının da yardımıyla nasıl ‘ulus inşa ettiklerine’ ilişkin anlatılar olarak merkezden dışarıya doğru işlerler. Beylik tarihsel anlatılar ekseriyetle başkentleri ya da diğer kentsel merkezleri kayırır ve dilleri her zaman muzafferane olmasa da, tipik olarak herkesin nihayetinde ‘Britanyalı’, ‘Polonyalı’ ya da ‘Avustralyalı’ haline geldiği bir bitiş noktasını veri kabul eder. Eugen Weber’in *Peasants into Frenchmen* (1976) başlıklı, okuryazar olmayan, yerel ağızla konuşan, cadılara inanan köylülerin 1870 ile 1914 yılları arasında, demiryolları, ücretsiz ve zorunlu ilköğretim ve zorunlu askerlik sayesinde nasıl kendilerini Fransız ulusunun üyesi olarak görmeye başladıklarına ilişkin ayrıntılı çalışması bunun tipik bir örneği olabilir.⁴⁹

Peki ya aksi görüşü –kimliklerin merkezde değil çevrede inşa edildiğini, sadece bir halkın bir başkasıyla karşı karşıya geldiği uzak bölgelerde kim olduğunuzu ve niçin o kimliğe sahip olduğunuzu tanımlamanın önem taşıdığını– kabul edersek? ‘Sınır toprakları’ tarihi olarak bilinen, geniş ve giderek de genişleyen alanın arkasındaki varsayım budur. Weber’in ulusal tarihinin aksine, Peter Sahlins’in *Boundaries: The Making of France and Spain in the Pyrenees* (1989) isimli çalışması, küçük ve uzak bir bölgeye, Pirenelerde bulunan ve Fransa ile İspanya arasındaki sınırla ikiye ayrılan Cerdanya’ya odaklanır. Bu bölge 17. yüzyılda savaşa tanıklık etmiş ve sınır hattı 1868 yılına dek kesin olarak tespit edilmese de 1660 yılında iki ülke arasında bölünmüştü.

Eugen Weber, *Peasants into Frenchmen: The Modernization of Rural France, 1870-1914* (Stanford, CA: Stanford University Press, 1976).

Cerdanya'daki küçük köylerin sakinleri aynı kültürü ve aynı dili –Katalancayı– paylaşıyorlardı fakat farklı ulusal yönetimlerin altına girmişlerdi. On yıllar içinde, kendi uluslarının yetkililerine başvurarak, otlakları kullanmak ya da bir akarsuya set yaparak akışını kendi ihtiyaçları doğrultusunda değiştirmek için giderek daha fazla hak iddiasında bulundular. La Tor de Carol köyünün sakinlerinin ihtilaflı bir araziyle ilgili olarak Fransız yetkililere sunduğu 1740 tarihli bir dilekçede, dilekçe sahiplerinin çok sayıda evlilik yaptığı yakınlardaki bir köyden Katalanlar olmalarına rağmen ‘yabancı komşular’ diye tarif edilen ‘İspanyolların kibirli ve hakaretamiz davranışlarına’ birçok atıf yer alır.⁵⁰ Toprak üzerindeki ihtilaflar nedeniyle bir coğrafyadan ziyade bir yetki alanı olarak ulusun modern tanımını ilk tecrübe eden yerler sınır bölgeleriydi. Bu nedenle Cerdanya'nın bazı sakinleri muhtemelen kendilerini ‘Fransız Kralının tebaası’ olarak değil de ‘Fransız’ olarak tanımlamaya, aynı ülkede yaşayan diğer insanlardan daha erken başlamışlardı. Sahlins sabit sınırlara sahip bir coğrafi alan olarak ‘Fransa’ fikrinin, sınırlarda, Pireneler gibi yerlerde şekillendiğini ileri sürüyordu.

Bugün ‘Amerika’ adını verdiğimiz şeyin ortaya çıkışı, birçok halk arasında karmaşık ve uzun bir süreye yayılmış bir çatışma ve müzakere süreci olduğundan, sınır toprakları çalışmalarına yönelik ilgi ABD tarihinde birçok başka yerdekine kıyasla daha belirgindir. Ulusun merkezinin, sınırları tarafından tanımlandığı fikrinin ilk ifadelerinden biri, 19. yüzyılın sonunda tarihçi Frederick Jackson Turner tarafından geliştirilen ‘uç tezi’dir [*frontier thesis*]. Turner, 1893 yılında Amerika Tarih Cemiyeti’ne sunduğu “The Significance of the Frontier in American History” (Amerikan Tarihinde Uçun Önemi) başlıklı bir tebliğde, ABD siyasetinin

Peter Sahlins, *Boundaries: The Making of France and Spain in the Pyrenees* (Berkeley: University of California Press, 1989), 162-63.

ve kültürünün temel özelliklerinin batıya doğru genişleme sürecinden doğduğunu ileri sürüyordu. Kuşaklar boyunca ucu daha da batıya doğru zorlayan insanların deneyimleri Amerika'ya en kötü ve en iyi hasletlerini kazandırdı. Bir yanda şiddet, bireycilik ve yüksek kültüre duyulan düşmanlık, diğer yanda enerji, cesaret ve mirasla gelen imtiyazlara yönelik demokratik bir nefret: Ulusun kenarlarında bilenen bu özellikler, kültürel merkezini de tanımlar hâle geldiler. Turner'ın tezi, dile getirildiği dönemde Amerikan istisnacılığının yeni ve kışkırtıcı bir ifadesini temsil ediyordu: "Amerika hiçbir biçimde, Atlantığın kıyısında yaşayan zarif şehirliğin hayal etmeyi sevdikleri gibi Avrupa'nın bir uzantısı değildi, bilinmeyen yabanılığa doğru bitmek bilmeyen bir itkiyle tanımlanan eşsiz bir toplumdur. Amerikan ucu, yoğun nüfusları kesen muhkem bir sınır hattı olan Avrupa ucundan keskin bir şekilde ayırt edilebilir" diye yazmıştı Turner. "Amerikan ucuyla ilgili en dikkat çekici şey özgür toprakların buraya yakın kenarında uzanmasıdır."⁵¹

Bugün birçok örnekte Avrupalı öncülerin göç ettikleri ve el koydukları arazilerin, hak ettikleri ya da kader öyle emrettiği için onlara ait olmadığına, başkalarına, yani yerli halklara ait olduğuna ilişkin farkındalığımız Turner'ın 'özgür topraklara' doğru ilerleyen ilk Amerikalılara ilişkin tasavvurunu itibarsızlaştırmıştır.⁵² Turner beyaz öncülere tarihsel faillik bahşederken, daha sonraki tarihçiler daha karmaşık karşılaşma ve müzakere hikâyeleri anlatmışlardır. Bugün 'Amerika' ve 'Kanada' olarak tasavvur ettiğimiz bölgeler çok uzun bir süre boyunca imparatorlukların kenarları, Fransız, İngiliz ve İspanyol tüccarların, savaşçıların ve

Frederick J. Turner, "The Significance of the Frontier in American History" (1894), <https://www.historians.org/about-aha-and-membership/aha-history-and-archives/archives/the-significance-of-the-frontier-in-american-history> (erişim tarihi 22 Ocak 2016).

Turner'a yönelik önde gelen bir Amerikan Batısı tarihçisinin etkili eleştirisi için bkz. Patricia Nelson Limerick, *The Legacy of Conquest: The Unbroken Past of the American West* (New York: W. W. Norton, 1987).

misyonerlerin birbiriyle ve yerli halklarla karşılaştıkları, temas kurdukları yerler olagelmışti. Farklı halklar arasındaki bu temas bölgeleri, pek de ulusal tarihe yönelik bir yaklaşım çerçevesindeki bir yer türüne işaret etmeyen bir terimle ‘sınır toprakları’ olarak bilinmektedir. Konuya ilişkin etkili bir makaleden alıntı yapacak olursak, “Eğer uçlar, bir zamanlar hâkim Amerikan anlatılarını anlattığımız yerlerse, sınır toprakları da bu anlatıların ortaya çıktığı yerlerdir. Eğer uçlar anlatısal kapanmanın uzamlarıysa, sınır toprakları da hikâyelerin öngörülemez şekiller aldığı ve nadiren beklendiği gibi bittiği yerlerdir.”⁵³ İçerdeki bu uçlar ve sınır bölgeleri ancak uluslar sabit yasal sınırlar tesis ettiklerinde stratejik ve kültürel önemlerini yitirirler: Sınır toprakları, ‘sınırları belirlenmiş’ topraklara dönüştüğünde, bu sınırların içinde kalan herkes ya yurttaş ya da yabancı olarak yeni kimlikler edinir.⁵⁴

‘Sınır toprakları’ tarihi kimi zaman, modern ulusların uç adını verdiğimiz, katı hudutların göçmenler, kaçakçılar ya da sadece ortak dil ve âdetler tarafından zayıflatıldığı, resmî olarak belirlenmiş sınırlarında meydana gelen tarihle ilgilenir. Kimi zamansa imparatorlukların kenarlarında büyük güçlerin buluştukları yerlerdeki daha karmaşık etkileşimleri kaydeder. Richard White’ın klasik çalışması *The Middle Ground* (1991) 17 ve 18. yüzyıllarda, Fransızlar, Amerika yerlileri ve İngilizler arasında Kuzey Amerika’nın Büyük Göller bölgesinin batısında, Michigan ve Superior gölleriyle sınırdaş bölgelerde cereyan eden siyasi ve kültürel karşılaşmaların hikâyesini anlatır. Burada Fransız ve İngiliz idareciler, askerler ve tüccarlar, ekseriyetle köylere yerleşmiş Amerikalı yerli topluluklarından müteşekkil, çok

Pekka Hämäläinen ve Samuel Truett, “On Borderlands”, *Journal of American History* 98 (Eylül 2011): 338.

⁵⁴ Jeremy Adelman ve Stephen Aron, “From Borderlands to Borders: Empires, Nation-States, and the Peoples in Between in North American History”, *American Historical Review* 104 (Haziran 1999): 814-41.

etnisiteli bir kümelenmeyle karşılaşmışlardı. White'ın belirttiği gibi, onunki emperyal hırslardan –erken modern Fransız ve Britanya yayılması– oluşan bir dünya sistemi içinde geçen bir hikâyedir, ama imparatorluğun en zayıf olduğu ve fazla askerî etkisi olmayan küçük oyuncuların doğaçlama yapmak zorunda kaldıkları kenarlarda cereyan eder.⁵⁵ Fransızlar ve Britanyalılar, kendi memleketlerinden uzakta birbiriyle rekabet ederken, yerli nüfusa bel bağlamak zorundaydılar, yerli nüfus da Avrupalılara bel bağlıyordu: Hiçbir grup güç kullanarak istediğini elde edemezdi. Sonuç, Avrupalıların ve yerli halkın birbirlerinin kültürlerini anlamaya ve keşfetmeye çalıştıkları dikkat çekici bir iç içe geçme ve aracılık süreciydi. Örneğin 1682 yılında, Ojibwe kabilesinin şefinin iki oğlu ve başka bir savaşçı, iki Fransız tüccarı öldürmüş ve mallarını çalmışlardı. Yerel Algonkin kabileleri Fransızlarla barış çubuğu tüttürmeyi ve kayıplarını ‘tazmin etmek’ için onlara köleler vermeyi önererek barışı korumak için araya girdiler. Bu, kendi yerli müttefiklerini –Ottowa, Chippewa ve Huron-Petun şeflerini– bir duruşmaya katılmaya davet edip onlardan suçlu tarafların idamını gerçekleştirmelerini isteyerek yerlileri sürece dâhil etse de müzakerelerde Fransız yasalarını bir biçimde dayatmaya çalışan Fransızların lideri Daniel Dulhut'nün hoşuna gitmedi. Bunun üzerine Algonkinler buna bozuldular ve –kendi kültürlerinde müttefikler arasındaki bir cinayetin çözülmesinde başvurulmuş bir yol olan– köle tekliflerinin reddedilmesi ve onlara göre bir savaş ilanı ile sonuçlanabilecek idam olasılığı karşısında kafaları karıştı. Sonunda, Fransızlar kısasa kısas uyarınca üç katilden sadece ikisini idam ederek yerli Amerikalıları yatıştırmaya çalıştılar. Buna rağmen yerliler bir başka cinayet olarak gördükleri bu idamların karşısında şok olmuşlardı, Fransızlar da bunun ardından onların

Richard White, *The Middle Ground: Indians, Empires and Republics in the Great Lakes Region, 1650-1815* (Cambridge: Cambridge University Press, 1991), xi.

gönlünü almak için bir dizi ritüel jestte bulundu.⁵⁶ Bu olay (biri bireysel suçu merkeze alan, diğeri ittifak ilkesi etrafında örgütlenen) iki kültürel yaklaşım arasındaki gerilimlerle birlikte her iki tarafın da farklı adalet fikirleri arasında benzerlikler kurarak yabancı bir anlamlandırma sistemini keşfetme çabalarını gözler önüne seriyor. White'ın başlığı olan *The Middle Ground*, sadece coğrafi bir konuma, kültürlerin birbirleriyle temas ettikleri kıtanın ortasına değil, aynı zamanda aktörlerin benimsedikleri stratejilerin, yarattıkları ortak kültürün ürünü olan metaforik bir yere, güçlerin dengeli ve işbirliğinin hayati olduğu tarihsel bir durumda 'orta noktayı bulmaya' atıfta bulunur. (Bir kez güç tek bir entitenin, Amerikan Cumhuriyeti'nin elinde toplandığında, hükümet Yerlilerle savaşabilecek kaynakları elde etmiş ve bu siyasi-kültürel orta nokta yok olmuştur.)

Tarihçilerin güç merkezlerine uzak bölgelerdeki temas deneyimlerini tarif etmek için kullandıkları sözcükler büyük önem taşır ve White da hakkında yazdığı bölgeye 'uç' yerine 'orta nokta' ismini vererek kavramsal bir devrim gerçekleştirmiştir. Zira 'uç' Turner'ın tezinde olduğu gibi, boş bir yabanılıktaki kendilerine yol açan kâşif ve öncülerin tek taraflı etkinliklerini ima eder. Tarihler sadece sınırlara baktığınızda değil, hikâyeyi her iki taraftan anlattığınızda da çarpıcı bir değişim geçirirler.

White'ın *Middle Ground*'u gibi, Timothy Snyder'ın *Bloodlands: Europe between Stalin and Hitler* (2010) isimli, 1930'lar ve 1940'larda Doğu ve Orta Avrupa'daki kitle katliamlarının tarihini ele alan çalışması da, benzer, menfur bir hikâyeyi yeni bir şekilde anlatmasıyla dikkat çeker.⁵⁷ 20. yüzyılın ortalarındaki kitlesel vahşete ilişkin tarihler genellikle birbirinden ayrı anlatılmıştır: bir yandan Sovyetler Birliği'nin çalışma kampları, örgütlü kıtlıklar ve

Age., 77-82.

Timothy Snyder, *Bloodlands: Europe between Stalin and Hitler* (New York: Basic Books, 2010)

siyasi imhalar; diğer yanda Yahudilerin ve diğer Ari olmayanların Hitler'in Reich'ı tarafından katledilmesi. Stalin'in suçlarını düşündüğümüzde aklımıza Sibiryâ Gulagları gelir, Holokost ise zihinlerde Auschwitz ve diğer ölüm kamplarına ilişkin görüntüleri canlandırır. Fakat Snyder'ın da işaret ettiği gibi, 1930'larda ve 1940'larda öldürülen Avrupalı sivillerin ezici bir çoğunluğu ölüm kamplarından ziyade tarlalarda, ormanlarda, köylerde ve şehirlerde hayatını kaybetmiş, sistematik olarak nakledilip gaza boğulmak yerine aç bırakılarak öldürülmüş ya da doğrudan vurulmuştu. Daha da dikkat çekici olan, Stalin'in ve Hitler'in sivil kurbanlarının büyük bir kısmını oluşturan 14 milyon kişinin, Snyder'ın 'kanlı topraklar' adını verdiği, Avrupa'nın Almanya ile Rusya arasında sıkışıp kalmış bir coğrafyasında, Kuzeyde Baltık Denizi'nden güneyde Karadeniz'e kadar uzanan ve Estonya, Letonya, Litvanya, Polonya, Belarus, Ukrayna ve Rusya'nın batısındaki sınır topraklarını içeren bölgede yaşamış ve ölmüş olmalarıydı. "Stalin'in suçları genellikle Rusya ile ilişkilendirilir, Hitler'inkilerse Almanya'yla. Oysa Sovyetler Birliği'nin en ölümcül bölgesi Rus olmayan çeperiydi ve Naziler de genellikle Almanya'nın dışında cinayet işlediler" diye yazar Snyder⁵⁸ Bu bölgeye bir bütün olarak, her halükârda dönem boyunca büyük değişiklik göstermiş ulusal sınırları dikkate almadan gözümüzü dikmek, dönemin akıl almaz ama yine de son derece bilindik gaddarlıklarına yeni bir biçimde yaklaşmamızı mümkün kılar.

Stalin'in Sovyet ekonomisi için Beş Yıllık Planı'yla ilişkili zorunlu kamulaştırma ve gıda taleplerinin neden olduğu 1933 kıtlığında, çoğunluğu Ukraynalı 3 milyondan fazla insan yaşamını yitirdi. Almanlar da 1941 yılında Sovyetler Birliği'ni işgal ettiklerinde hem sivillerden hem de savaş esirlerinden oluşan 4 milyondan fazla Rus, Beyaz Rus ve

⁵⁸ Age., xi.

Ukraynalıyı öldüren korkunç bir kıtlığa neden oldular. Bu sayı Avrupa'nın bu kesiminde Nazilerin ırksal 'arındırma' uğruna katlettiği 5,4 milyon Yahudi'ye –ve Roman'a, eş-cinsele ve diğerlerine– dâhil değildi. Tıpkı saikleri gibi bu korkunç kesitlerin arkasındaki yöntemler de Komünistler ile Naziler açısından farklıymış gibi gözüküyor. Buna rağmen özellikle Polonya ve Belarus'ta, başta hem Almanların hem de Rusların ortadan kaldırmak istedikleri Polonyalı seçkinler olmak üzere yüz binlerce sivil, bastırma ve misilleme eylemleri sırasında her iki tarafın ellerinde telef oldu. Neden hem Stalin'in hem de Hitler'in kurbanları, bu denli sık bir biçimde aynı halklardı? Neden bu kadar çok kişi ve neden bu belirli bölgede öldü?

Rejimlerini 'totalitarizm' şemsiyesi altında toplayarak Hitler ile Stalin'i birbirine eşitlemeye yönelik, özellikle Soğuk Savaş sırasında hâkim olan eski bir gelenek vardır. Ancak Snyder'ın yaklaşımı simetrik suçlamaya ("Komünistler de en az Naziler kadar kötüdür") değil, halkları için ütopyacı tasavvurlara sahip iki siyasi canavarın benzer jeopolitik ihtiyaçlarının ve hırslarının çözümlenmesine dayanıyor. Her iki diktatör de gözünü –hassas ama jeopolitik açıdan önemli bir tampon devlet olan Polonya ile Ukrayna'nın dev 'ekmek sepeti' dâhil olmak üzere– aynı bölgelere dikmişti. Stalin bir süreliğine Sovyet devrimini dünya çapında yaymaktan vazgeçmişti, ama 'tek ülkede sosyalizmin' başarısına adanmışlığı, ülkenin çeperindeki hayati bölgeleri konsolide etmesini gerektiriyordu. Hitler'se kısmen Britanya'ya üstünlük sağlama takıntısından kaynaklanan yayılmacı hırslar besliyordu ve uzun bir süredir doğuya, yerlileri sömürgeleştireceği ve Reich'in istenmeyenlerini yerleştirebileceği topraklara doğru genişlemenin hayalini kuruyordu.⁵⁹ Her ikisi de yurttaşlarını, günah keçisi yapılan nüfusları belirlemek ve yok etmek için seferber etti: Stalin Polonyalı katliamını komplo

⁵⁹ Ibis., 156-58.

kuramlarıyla meşrulaştırdı; Hitler'se Yahudileri Avrupa'nın birçok sorunundan sorumlu tuttu. İki diktatör birbirleriyle savaşa tutuştuğunda, sivillerin sabotaj ve direnişle suçlanması ya da yalnızca yararcı nedenlerle idam edilmesiyle kayıpların sayısı arttı.

Kısacası, Hitler ve Stalin en korkunç siyasi katliamlarını imparatorluklarının coğrafi merkezinde değil çeperlerinde gerçekleştirdi. Snyder'ın ulusötesi ve coğrafi odağı, tahayyül ettiğimizden daha da sersemletici bir şeyi görmemizi – Avrupa'nın görece küçük bir bölgesinde 14 milyon kurban – ve bu uzun süreli zulmün sonucu olan kesişen hikâyeleri kavramamızı sağlar. *Bloodlands*, rejimlerin merkezlerine değil çeperlerine dayanan ulusötesi bir yaklaşımı benimseyerek, bilindik açıklamaları yeniden şekillendiren kitaplara bir örnek teşkil eder.

Önceki bölümde gördüğümüz gibi, tarihçilerin sorduğu soruların türleri ve anlattıkları hikâyeler, spot ışığının yeni insan gruplarının üstüne çevrilmesiyle köklü bir değişime uğrar. Tarihsel uzamı yeniden biçimlendirmek de aynı etkiyi yaratır: Çeperlerden içeriye ya da halkların bulunduğu ve ulusların çarpıştığı karmakarışık sınırlara baktığımızda veya çözümlememizin merkezine kara yeri-ne suyu yerleştirdiğimizde, ulusları ve başkentleri merkeze alan daha geleneksel çerçevelerde gizli kalmış tarihlerin izini sürebiliriz. Kimi zaman, yeni coğrafyalarda yeni hikâyeler bulmak, gördüğümüz üzere, küçük bir bölgenin çerçevesini yeni bir şekilde çizmeyi de içerir: Tarihçiler dünyanın uzak bölgelerinden kaynaklanan basınçların Pirenelerde, Bask ülkesinde, Virginia'nın kıyı bölgelerinde, Büyük Ovalar'da yaşayan topluluklar üzerinde nasıl birleştiklerine ışık tutmuştur. Bunun aksine diğer anlatılar, geniş bir ölçek ve bir antropoloğun değil bir astronotun bakış açısını gerektirir.

3. Küresel Tarihin Yükselişi

Popülaritesi son yıllarda düzenli bir şekilde artan bu geniş ölçekli tarih, ‘küresel’ tarih ya da ‘dünya’ tarihidir (bu terimler arasında küçük bir anlam farkı vardır ama pratikte birbirinin yerine de kullanılıyorlar).⁶⁰ Ulusal tarihin klişelerine –bir ulusun kökenlerinin ve gelişiminin liderlerinde ya da halkında kendisini gösteren, genellikle olumlu bir dille anlatılan ve örtük bir şekilde daha az hayranlık uyandıran diğerlerinin kaderiyle kıyaslanan hikâyesine– aşına olsak da, ‘dünya’ tarihini tahayyül etmek önemli ölçüde daha güçtür: Ne tür bir yaklaşım, nasıl bir çözümleme biçimi bütün gezegenin deneyimini anlamlandırabilir? Nasıl ki hiçbir ulusal tarihin her şeyi kapsamı mümkün değilse, dünya tarihi de neyin altının ve neden çizileceğini seçmekle ilgilidir. Pragmatik bir tanım vermek gerekirse dünya tarihi ya da küresel tarih, genellikle ulusal sınırları aşan ve gezegenin farklı kısımlarını birleştiren olgularla ilgilidir. Bunlardan bazıları ve en erken incelenenleri iktisadi ve daha genel olarak maddi bir doğaya sahiptir: Atlantik ticareti örneğinde olduğu gibi, ticaret uzak bölgeler arasında bağlantılar inşa eder. Çokuluslu bankalar ve şirketler gibi finansal kurumlar ya da matbaa ve internet gibi uzun erimli iletişim araçları da öyledir. Bir hastalığın yayılması gibi biyolojik ya da ekolojik olaylar da ulusal, hatta kıtasal sınırları aşar: Kara Ölüm adı verilen ve 14. yüzyılda Asya’dan Batı Avrupa’ya kadar uzanan bir bölgede yaklaşık 200 milyon insanı öldürülen hiyarcıklı veba salgını kuşkusuz, tıpkı günümüzde gezege-

⁶⁰ ‘Dünya tarihi’ en kapsamlı, kimi zamansa gezegen ölçeğinde tarih anlamına gelen, daha tarafsız ve geniş bir terimdir. ‘Küresel tarih’ ise genellikle daha spesifik bir anlama sahip olacak şekilde anlaşılır: Lynn Hunt’ın “dünyanın birbiriyle daha bağlı ve karşılıklı olarak daha bağımlı hale geldiği süreç” şeklinde tanımladığı ‘küreselleşme’ terimiyle ilişkilidir. Hunt, *Writing History in the Global Era* (New York: W. W. Norton 2014), 52. Kısacası, ‘dünya’ ölçeği, ‘küresel’ ise karşılıklı bağımlılığı vurgular. Ayrıca bkz. Pamela Kyle Crossley, *What is Global History?* (Cambridge: Polity Press, 2008).

nin ısınması gibi ‘dünya tarihsel’ bir olaydı. Kültür de, en açık şekliyle etkili dinlerde görüldüğü üzere, dünyanın uzak bölgeleri arasında köprüler kurmuştur: En büyüklerinin ismini zikredecek olursak İslam, Hristiyanlık, Yahudilik ve Budizm dünyanın dört bir yanındaki toplulukları birbirine bağlamıştır ve bunların yerel örnekleriyle olduğu kadar küresel kapsamları içinde de anlaşılmaları gerekir.⁶¹ Bütün bu olguların ortak noktası, ülkesizleşme (deterritorialization) adı verilen şeydir: Dünya tarihinin odak noktası genellikle belirli yerler değil, son derece somut ve yıkıcı etkilerde bulunsalar bile, ticaret, kredi ya da hastalık gibi birbirinden uzak nüfusları bağlayan elle tutulamayan dinamiklerdir.⁶² Tarihçilerin ve öğrencilerin bugünlerde, dünya çapındaki ‘bağlantısallığın’ bu geçmiş örneklerine dair besledikleri merak, açıkça, daha zengin, okuryazar nüfuslar arasındaki birbiriyle küresel bağlantı içinde olma halinin gündelik deneyimini yansıtır. Dünya tarihi, belki de günümüzün en ‘işe yarar geçmişidir.’

Dünya tarihinin daha eski birçok biçimi, Yaratılış kitabı gibi mitolojiler ve dinî anlatılar dâhil olmak üzere, uzun bir süredir elimizin altındadır ve bütün bunlar gezegenin üzerindeki insan yaşamının kökenlerine, gelişimine ve doğasına ilişkin çeşitli kuramlar önerirler. On yıllar önce, tarihin çoğunlukla yönetici sınıflarla ilgilendiği dönemde, ulusötesi araştırma genellikle dünyadaki ulusların siyasi seçkinleri arasındaki alışverişin vakayinamesini tutan ‘uluslararası’ ya da ‘diplomatik’ tarih kategorisinin içine giriyordu.⁶³ Fakat toplumsal tarihin ortaya çıkışını, toplumsal eşitsizliğe dair eleştirel bir farkındalığın etkilemiş olması gibi, dünya tari-

Jerry H. Bentley, “The New World History”, *Companion to Western Historical Thought*, der. Kramer ve Maza, 393-416.

Hunt, *Writing History*, 54-55.

David Washbrook, “Problems in Global History”, *Writing the History of the Global: Challenges for the Twenty-First Century*, der. Maxine Berg, (Oxford: Oxford University Press, 2013), 21.

hinin temel analitik kaygıları da dünyadaki farklı bölgeler arasında var olan servet ve güç eşitsizlikleri tarafından şekillendirilmiş ve bu kaygılar ‘dünya sistemleri’ olarak bilinen etkili kuramları üretmiştir.

Sosyoekonomik gelişmeyi ve devletler arasındaki ilişkiyi gezegen ölçeğinde vurgulayan yaklaşımların tümü, şu ya da bu biçimde Karl Marx’ın eserlerine bir şeyler borçludur. *Das Kapital*’ın ilk cildini 1867 yılında yayımlayan ve 1883’te hayatını kaybeden Marx, toplumların gelişmesinde, kökleri kaynakların, servetin ve toplumsal iktidarın maddi dünyasında yatan bir dinamik üzerinde yükselen, tekbiçimli bir örüntü tespit etmişti. Marx, ekseriyetle Friedrich Engels ile birlikte kaleme aldığı bir dizi çalışmada, toplumların kabilelerden, kölecî, feodal, kapitalist ve yakın gelecekte sosyalist aşamalara doğru geçişini betimliyordu. Onun kuramında, geçişî tetikleyen güçler karmaşıktı ama üretimdeki artışın paradoksal biçimde malların değerini düşürüp yeni kâr kaynakları arayışına neden olmasında olduğu gibi ekonomik ya da bir grubun (burjuvazinin ya da işçi sınıfının) servet ürettiğini ama kendi sanayisi tarafından yaratılan kârlardan ve bu kârların ürünü olması gereken iktidardan yoksun bırakıldığını fark etmesinde olduğu gibi toplumsal düzen içindeki çelişkileri içeriyorlardı. Marx’ın kuramları ırkların ya da ulusların özelliklerine ilişkin öznel yargılara değil, varsayımsal bir nesnel ölçüte, sosyoekonomik gelişimin aşamalarına dayanan dünya çapındaki koşulların etraflı bir yorumunu sunar. Marx, Avrupa’nın sanayileşme ve kapitalizm yönünde en fazla ilerleme kaydeden yer olduğuna, Kuzey Amerika’nın daha önceki bir aşamada kaldığına, Asya toplumlarının henüz feodalizmden geçişî başaramadıklarına inanıyordu. ABD gibi dünyanın bazı bölgeleri, farklı aşamaların unsurlarını bir araya getirirken, Afrika gibi bölgelerde örüntüden sapmalar durağanlığa neden oluyordu.⁶⁴

⁶⁴ Crossley, *What Is Global History?*, 54-65.

Her ne kadar dünyanın bütün bölgelerinin benzer sosyo-ekonomik gelişim aşamalarından geçtiği fikri artık yaygın kabul görmese de, Marksizm dünya tarihçileri arasında, sadece analitik kategorileri nedeniyle değil (pek az kişi ‘kapitalizm’ adı verilen bir şeyin dünya-tarihsel önemini sorgulayacaktır), daha sonraki araştırmacıların devletler arasındaki ilişkileri toplumsal gruplar arasındakilere benzer şekilde kavramsallaştırmasına izin verdiği için son derece etkili olmayı sürdürüyor. Modern dünya tarihinin büyükbabası Marx’sa, babası da kırk yıl önce, ‘dünya sistemleri’ olarak bilinen yaklaşımın en iyi bilinen tarihsel versiyonu olmaya devam eden kuramı geliştirmeye başlayan tarihsel sosyolog Immanuel Wallerstein olabilir. Eğitimi itibarıyla bir Afrika uzmanı olan Wallerstein, 1974 yılında *The Modern World System* adlı yapıtının ilk cildini yayımladı. Onun açıklamasında, gezegenimiz erken modern dönemde, yani yaklaşık olarak Avrupa’nın kötü hava koşulları (‘küçük buzul çağıyla’) ve dibe vuran kârlarla bağlantılı uzun süreli bir iktisadi kriz yaşadığı 1450 ile 1650 yılları arasında bir dünya sistemi haline gelmeye başladı. Batı Avrupa’nın önde gelen devletleri –İngiltere, Fransa, İspanya ve Hollanda– bu krize ‘mutlak monarşi’ diye bilinen bir iktidarı biçimini merkezileştirerek yanıt verdiler. 15. yüzyılda başlayan büyük keşif yolculukları, bu güçlü devletler ve himayelerindeki anonim şirketler tarafından finanse edildi ve erken modern dönemdeki keşiflerin ilan edilmiş amacı ne olursa olsun (Çin’e giden bir yol bulmak, Aden’in yerini keşfetmek, kâfirleri dine döndürmek), Avrupa’yı iktisadi bunalımından kurtaran doğal ve insani kaynakların –hammadeler ve köleler– temellüküyle sonuçlandı. O tarihten sonra Wallerstein’in ‘merkez’ ve ‘çevre’ adını verdiği bölgeler arasında bir sömürü ve bağımlılık örüntüsü yerleşti. Tahakküm ve bağımlılık basit bir ikiliğin doğmasıyla sonuçlanmadı, zira Avrupa’nın bazı daha az birleşmiş ve sanayileşmiş bölgeleri, doğudaki Alman ve Slav devletleri, hem pazar hem de hammadde sağlayarak ‘yarı

çevre' işlevi gördüler. Wallerstein'in dünyadaki bölgelere ilişkin hiyerarşisi –merkez, yarı-çevre, çevre– Marksçı düşüncedeki burjuvazi, küçük burjuvazi ve proletarya ilişkisinin bir yansımasıdır. Wallerstein'e göre, merkez-çevre ayrımı sabit bir durum değildir, çünkü bazı bölgeler (Kuzey Amerika) merkez konumuna yükselirken, diğerleri yarı çevre konumuna düşer (İspanya): Wallerstein, Marx'ı takip ederek, kapitalizm içindeki tekrar eden krizlerin, genişleyen çevre bölgelerde hem yeni pazar hem de yeni kaynak arayışına neden olduğunu ve mevcut örüntüleri düzenli olarak istikrarsızlaştırdığını ileri sürer. Wallerstein'in çalışması tahmin edileceği üzere birçok kişi tarafından tartışılmış, eleştirilmiş ve reddedilmiş ama dünya çapındaki karşılıklı bağımlı gelişme örüntülerini tek bir çerçeve içinde anlamlandırmaya yönelik çağır açan bir girişim olarak kalmıştır.⁶⁵

Wallerstein, diğer öncü dünya tarihçilerini takip ederek, bu ölçekteki tarihsel açıklamalara hâkim olan soruyu dile getirdi: Avrupa –ve daha sonra Amerika– son beş yüzyıl içinde, dünyayı maddi, askerî ve kültürel olarak hâkimiyeti altına neden ve nasıl alabildi? Geçtiğimiz on yıllarda dünya tarihi alanını şekillendiren önemli tartışmalar, ilk olarak bu soruya verilebilecek olası yanıtların, ikinci olaraksa daha en başta soruyu bu şekilde ortaya koyup koymamanın gerekliliği etrafında döndü. Sesi çok çıkan bir tarihçi azınlığı, Avrupalı-Amerikalıların Batı kültürünün yaratıcılık, bireycilik, çalışkanlık, giderek aydınlanan hukuki ve siyasi kurumların istikrar kazandırıcı etkileri gibi olumlu nitelikleri nedeniyle en üst sıraya tırmandığında ısrar etmeyi sürdürüyorlar. Tartışmayı çağrıştıran başlıklara sahip yakın tarihli kitaplar arasında önde gelen iktisat tarihçilerinden David S. Landes'in *The Wealth and Poverty of Nations: Why Some Are So Rich and Some Are So Poor*'u (1998) ile Harvard Üniversitesi'nden tarihçi Niall Ferguson'ın *Civilization: The*

West and the Rest'i (2011) yer alıyor.⁶⁶ Bununla birlikte Avrupalıların Geç Ortaçağ adını verdiği dönemde, Asyalı ve Ortadoğulu toplumların Avrupalı akranları kadar güçlü ve gelişkin oldukları tespiti, daha sık bir biçimde bu tartışmanın başlangıç noktası olarak dile getiriliyor. Bu nedenle gündem iktisat tarihçilerinin 'Avrupa mucizesi' ya da 'büyük ayrışma' adını verdikleri sürecin nedenlerinin tespit edilmesine dayanıyor: Önce Avrupa, ardından ABD, 19 ve 20. yüzyılların büyük bir kısmında dünyanın hâkim güçleri hâline nasıl ve neden geldiler?

Bu tartışmaya yapılan en dikkate değer ve yakın tarihli katkı olan Kenneth Pomeranz'ın *The Great Divergence: Europe, China, and the Making of the Modern World Economy* (2000) isimli çalışması, aynı zamanda gelişmeye başlayan dünya tarihi alanında en fazla atıfta bulunulan eserlerden biridir. 'Avrupa mucizesi'ne ilişkin klasik anlatılar, kıtanın hâkimiyetinin kökenlerini, en az iki ya da üç yüzyıl öncesinde (Ortaçağa doğru uzanan bazı açıklamalarla birlikte Reform, Bilimsel Devrim, Aydınlanma'da) arar ve Avrupa'nın kökleri derinlerde yatan kurumsal, kültürel ya da coğrafi istisnailiğini öne çıkarırlar. Oysa bir Çin tarihçisi olan Pomeranz, Batı'nın ancak 1750'den sonra Asya'nın önüne geçtiğini ve bu daha geç tarihli ayrışmanın nedenlerinin rastlantısal olduğunu ileri sürer. Pomeranz 1800'den önceki dünya ekonomisini, tek bir hâkim merkez yerine birçok merkezin –yoğun nüfuslu ve sanayileşmiş bölgelerin– bulunduğu, çokmerkezli bir sistem olarak betimler. 19. yüzyıl öncesi Avrupası'nın o dönemin Asyası'ndan daha ileri olduğunu varsayan karşılaştırmalar, Pomeranz'a göre, ölçek meseleleri nedeniyle çarpıktır: Asya ortalama olarak daha kötü durumdaymış gibi görünür çünkü içindeki büyükçe ülkelerden herhangi biri (örneğin Hindistan) kolay-

David S. Landes, *The Wealth and Poverty of Nations: Why Some Are So Rich and Some Are So Poor* (New York: W. W. Norton, 1998); Niall Ferguson, *Civilization: The West and the Rest* (Londra: Allen Lane, 2011).

lıkla Batı Avrupa'yı içine alabilir. Daha yerinde bir karşılaştırma büyüklük, nüfus ve zenginlik açısından kabaca eşit olan birimler arasında yapılabilir: Böylece 1750 civarında, birçoğu Şanghay, Nanjing ve Hangzhou gibi büyük şehirlerde yaşayan 31-37 milyon sakini olan Çin'in Yangtze Deltası bölgesi, Britanya için Çin'in bütününden daha uygun bir muadil teşkil eder. "Anlatılan hikâyenin merkezinde devlet politikası durmadığı müddetçe ulus fazla işe yarar bir birim değildir" diye yazar Pomeranz.⁶⁷ Karşılaştırılacak birimler birbirine daha yakın seçildiğinde, dünyanın 1800'den önce Avrupa'nın Asya karşısındaki üstünlüğünden ziyade, Avrasya kara kütesinin her iki yanında son derece sanayileşmiş ve yüksek nüfuslu merkezlerden oluşan bir örüntü sergilediği sonucuna varır.

Pomeranz, durum böyleyse Avrupa'nın 19. yüzyılda zenginlik ve dünya gücü olma açısından göz alıcı yükselişinin nasıl açıklanabileceğini sorar. Erken modern dönemin sonunda, Avrupa ve Asya'nın merkez bölgeleri, giderek artan sayıda insanın yaygın ormansızlaşmaya maruz kalan tükenmiş topraklara dolu olduğu, benzer aşır nüfus artışı ve ekolojik yok oluş krizleriyle karşı karşıyaydı.⁶⁸ Bu kritik kavşakta, iki olumsal tarihsel gelişme Avrupa'nın batı kenarının ve en başta da Britanya'nın sıçramasına izin verdi. Bunlardan ilki jeolojik bir şans, yani kömürün İngiltere'nin sanayileşmiş merkezine yakın olmasıydı; Çin'in kuzey ve kuzeybatı eyaletlerinde devasa kömür yatakları bulunuyordu, ama bu bölgeler Yangtze Deltası gibi müreffeh ve yüksek nüfuslu bölgelerden coğrafi olarak uzaktı.⁶⁹ Sonuç olarak, İngiltere demir üretimini arttıran ve yeni bir ekonominin sınai süreçlerine enerji sağlayan keresteden kömüre geçişi daha kolay

Kenneth Pomeranz, *The Great Divergence: Europe, China, and the Making of the Modern World Economy* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2000), 7, 12.

⁶⁸ Age., 5. Bölüm.

Age., 57 ve devamı.

gerçekleştirebildi. Kömür ormansızlaşma karşısında hayati bir denge unsuru oldu, ama İngiltere'nin (ve daha genel olarak Batı Avrupa'nın) nüfusu ve kaynakları arasında giderek artan dengesizliği kendi başına çözemezdi. Britanya'nın ve Avrupa'nın bu 'Malthus tuzağı'ndan dünyanın başka yerlerindeki kıyaslanabilir bölgelere nazaran daha kısa süre içinde ve daha kesin bir biçimde kurtulabilmelerinin esas nedeni, kolonyal emek ve ürünlere erişebilmesiydi. Avrupa bir ekolojik çıkmazdan kaçınabildi, çünkü kolonyal periferisi (Amerikalılar ve Karayip) ona çok düşük maliyetle yiyecek ve tekstil ürünü tedarik etmeye devam etti, kıtanın artık nüfusunun soğurdu ve mamul malları için pazar sağladı. Avrupa, Çin pazarına büyük miktarlarda Amerikan gümüşü satarak Asyalı rakiplerinden bile zenginlik çekti. Batı Avrupa bu iki etken, yani kömür ve sömürgeler sayesinde, nüfusunun ve üretkenliğini dengeye getirecek teknolojik araçları geliştirmek için bir 'nefes alma alanı' buldu ve bu da sonuçta Asyalı rakiplerini geride bırakmasını mümkün kıldı.

The Great Divergence bugün icra edildiği haliyle dünya tarihin birçok veçhesi açısından simgeseldir. Argüman dünyanın bütün bölgelerini kapsamasa da –yazar, yeri geldiğinde Afrika gibi bazı bölgelerin kitaptaki çözümleme açısından merkezî bir yere sahip olmadığını kabul eder– ölçeği bütün gezegendir. Ama Pomeranz'ın kitabı aynı zamanda, icracılarından pek çoğunun Avrupa'yı –ve daha genel olarak 'Batı'yı– 'geri kalanlar' için bir model ve lider olma konumundan indirmeye çalıştığı bir alanı da temsil etmektedir. Daha önceki kuşaklarda Immanuel Wallerstein gibi Batı hegemonyasına eleştirel yaklaşan araştırmacılar bile Avrupamerkezci bir bakış açısından çıkarımlar yapıyorlardı: İster takdir isterse tenkit edilsin, gündem Avrupa ve Kuzey Amerika'nın nasıl olup da herkesten önce "oraya (kapitalizme, sanayileşmeye, emperyalizme) ulaştığını" açıklamaktı. Kuşkusuz Pomeranz aynı zamanda Avrupa'nın hâkim olduğu bir dönemi açıklamaktadır ama soruya Çin perspek-

tifinden yaklaşması, Doğu ile Batı'nın yüzyıllar boyunca birbirine denk olduğu ve Avrupa'nın avantajlarının epey geç bir tarihte ve tesadüfen ortaya çıktığı, son derece farklı bir hikâyeye doğru yol alır. Pomeranz gibi araştırmacıların çalıştıkları haliyle dünya tarihi, geçmişin çerçevesinin kavramsal kopuşlara yol açacak şekilde coğrafi olarak yeniden çizilmesinin bir başka örneğini sunar.

4. Avrupa-Amerika'yı Yerinden Etmek

Dünya tarihi çalışmak, filmin geri sarılıp gezegen ölçeğinin benimsenerek Avrupa-Amerika hâkimiyetinin hem merkezî bir yer tuttuğu hem de bir şekilde tarihin yazgısı gibi görüldüğü anlatıların sorgulanabileceği bir bakış açısı sunar. Avrupamerkezci eğilimler hem Batı'da hem de Batı dışında tarihyazımının derinlerine kök salmıştır. Çünkü meslekten tarihçilik –tarih bölümleri, dergileri ve meslek birlikleri– 19. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'da ve Amerika'da, bu bölgeler gerçekten de dünya halklarının büyük bir bölümü üzerinde hâkimiyet kurmuşken şekillenmiş ve o anda sahip olunan bu üstünlük insanlığın geçmişine de yansıtılmıştır. Batı'da akademik alanlar, 20. yüzyılda bile, tarihçilerin sadece Avrupa'yla ilgileneneceği, şarkiyatçıların Asya'nın 'gelişmiş ama geleneksel' kültürlerini, antropologlarınsa Afrika ve Okyanusya'nın 'ilkel ve değişmeyen' toplumlarını inceleyececeği şekilde birbirinden ayrılmıştı.⁷⁰ Avrupa ve Amerika'nın 'tarihe' sahip, dünyanın diğer bölgelerininse 'tarihin dışında kalmış' egzotik diyarlar olduğu varsayımının düzeltilmesi uzun zaman almıştır: 1959 gibi geç bir tarihte bile ABD'de tarih alanında doktora yapan 1735 öğrenciden yalnızca *biri* Afrika tarihi üzerinde uzmanlaşmıştı.⁷¹

Jerry H. Bentley, "Globalizing History and Historicizing Globalization", *Globalizations* I (Eylül 2004): 70-71.

Steven Feierman, "African Histories and the Dissolution of World History",

Meslekten tarihçilik Avrupa emperyalizminin en parlak döneminde rüştünü ispatladığından, bu kıtanın tarihi en başından itibaren sadece Avrupalı-Amerikalı tarihçiler için değil, Afrika, Asya ve Latin Amerika'daki meslektaşları için de bir miyar ve model işlevi gördü. Dipesh Chakrabarty'nin etkili çalışması *Provincializing Europe*'ta (2000) ortaya koyduğu gibi, 'Avrupa' tarihi, 'Hint', 'Çin', 'Kenya' tarihleri adını verdiğimiz tarihler dâhil tüm tarihlerin baskın, kuramsal öznesi olarak kalmıştır. Bütün bu diğer tarihlerin 'Avrupa'nın tarihi' adı verilebilecek bir hâkim anlatının çeşitlemeleri haline gelme eğiliminde olduğu özgün bir yol vardır. Chakrabarty 'Üçüncü Dünya' akademisyenlerinin her zaman Avrupa tarihini ve ona eşlik eden tarihsel değişim kuramlarını bilmeleri gerektiğini, oysa Batılı akademisyenlerin çoğunlukla kendilerinininkinden başka tarihler konusunda bilgisiz olduklarını işaret eder (buna 'asimetrik cehalet' adını verir).⁷² Batı'da geliştirilmiş açıklayıcı modeller de ekseriyetle bağlamlarından koparıldıklarında pek az şey ifade ederler. Afrika tarihçisi Steven Feierman, daha ilkel 'kültürlerin' karşısında, olgun 'uygarlıklara' sahip toplumlar şeklindeki klasik tanıma işaret eder: Uygarlıklar dinamiktir ve ayırt edici özellikleri arasında iktisadi hiyerarşi, yazı, saban ve başta şehirler olmak üzere kayda değer nüfus yoğunlukları yer alır. Feierman'ın dikkat çektiği sorun, Afrika'nın birçok bölgesinde bu özelliklerin bazılarının çok uzun bir süredir var olması, bazılarının ise hiç var olmamasıdır: Nijerya'nın güneydoğusundaki Igbo dili konuşulan bölgeler, yüzyıllar boyunca siyasi hiyerarşi ve yazının yokluğunda, yoğun bir nüfus ve uzun mesafeli ticaret de dâhil olmak üzere pazarlara ve gelişkin bir tarıma ev sahipliği

Africa and the Disciplines: The Contributions of Research in Africa to the Social Sciences and Humanities, der. Robert H. Bates, V. Y. Mudimbe ve Jean O'Barr (Chicago: University of Chicago Press, 1993), 168.

Dipesh Chakrabarty, *Provincializing Europe: Postcolonial Thought and Historical Difference* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2000), 27-28.

yapmıştır. Gelişmeye ilişkin Avrupalı kategoriler Igbo toplumunun bir ‘kültür’ mü, yoksa bir ‘uygarlık’ mı olduğu konusunda bir anlam taşımaz.⁷³

Daha genel bir ifade kullanacak olursak, tarihsel açıklamadaki “Batı *versus* geriye kalanlar” sorunu, modernite mefhumu içinde uzamı ve zamanı bir araya getiren bir meseledir. ‘Modern’ değişken bir zamansal kategori olagelmıştır (zamanda herhangi bir verili noktada gözlemcinin durduğu yerden geriye doğru bir ya da iki yüzyıl uzanır), ama aynı zamanda ulus devleti, kentleşme, katılımcı siyaset, sanayileşme, eğitim ve insan hakları gibi olumlu olduğu varsayılan belirli özellikleri içeren normatif bir kategoridir.⁷⁴ Modernite, bir zamanlar ‘uygarlık’ ile birlikte Batı sömürgeciliğini meşrulaştırmaya yönelik bir kavram, sonrasında modernleşme kuramı olarak bilinen paradigma içinde, bir toplumun Avrupa’nınkini model alan bir gelişme güzergâhı boyunca ne kadar ilerleme kaydettiğinin yargılanacağı bir kategori olarak kullanıldığı için tartışma yaratmıştır. Tek-biçimli bir zaman tasavvuru, şimdiki zamana ait olanın Batı olduğunu ve diğer toplumların mümkün olduğunca hızlı bir şekilde geçmişe ait olma halinden kurtulup Batı’ya yetişmek için çabalaması gerektiğini ileri sürmüştür. Yeniden Chakrabarty’den alıntı yapacak olursak “Tarihsicilik 19. yüzyılda Avrupalı olmayan halklara, bir kişinin başka birisine ‘henüz değil’ demesinin bir yolu gibi gelmiştir.”⁷⁵ ‘Postkolonyalizm’ adıyla bilinen harekete mensup –birçoğu Güney Asyalı entelektüellerden oluşan– araştırmacılar, Batılı anlatının Hindistan gibi yerlerde yerli seçkinler tarafından benimsenip ‘madunlara’ dayatılması nedeniyle, imparator-

⁷³ Feierman, “African Histories”, 176-77. “Uygarlık” tanımı 1987 yılında Fransız dünya tarihçisi Fernand Braudel tarafından geliştirilmiştir.

⁷⁴ Carol Gluck, “The End of Elsewhere: Writing Modernity Now”, *American Historical Review* 116 (Haziran 2011); 676-77.

⁷⁵ Richard Wolin, “‘Modernity’: The Peregrinations of a Contested Historiographical Concept”, *American Historical Review* 116 (Haziran 2011): 743; Chakrabarty, *Provincializing Europe*, 8.

luğun sona ermesinden sonra bile, postkolonyal tebaanın özgün ve özerk benliğinden yabancılaştırmış hâlde kaldığını savunurlar.⁷⁶

Asya, Afrika, Latin Amerika ve Okyanusya tarihçileri on yıllar boyunca inceledikleri toplumların ‘geri kalmış’ olduğuna ilişkin varsayıma karşı çıktılar. Bir Afrika uzmanının tarif ettiği gibi, Afrika tarihi “kısmen modernliğe ilişkin bu tür kavrayışlara mündemiç olan ırkçı, teleolojik ve küçümseyici varsayımlara meydan okuyarak var oldu.”⁷⁷ Bununla birlikte bu tarihçilerin karşı karşıya oldukları ikilem, birçoğunun modernitenin demokrasi ve insan hakları gibi olumlu ideallerini benimsemeleri ve inceledikleri bölgelerde yaşayan insanların hem geçmişte hem de bugün haklı olarak maddi konfor ve güvenlik dâhil modernliğin birçok veçhesini arzuladıklarını kolaylıkla kabul etmeleridir. Birçoğu için bu çelişkiden kurtulmanın yolu moderniteyi çoğul hâlde getirmek ve gündemlerini ‘modernitelerin’ incelenmesi şeklinde tarif etmek oldu: Toplumlar birbiriyle kıyaslanması mümkün olmayan sonsuz çeşitlilikte yollardan geçerek daha fazla özgürlük, eğitim ve refah hayali kurmuş ve elde etmişlerdir ve tarihçinin görevi de toplumların kendi tercih ettikleri modernleşme yollarını betimlemektir.⁷⁸

Örneğin 18 ve 19. yüzyıllarda Afrika toplumlarında yaşanan değişimlerin, Atlantik köle ticareti ve kapitalist ticaret ağlarının yükselişi gibi dünya çapında Avrupa’nın sürüklediği olguların bir sonucu olarak görülmesi yaygındı. Fakat gördüklerimiz bu gelişmelerden ibaret olursa, belirli bölgelerde gerçekten yaşayan insanlar için çok daha büyük anlam taşıyan diğer tarihsel dinamikleri kavrayamaz ya da tam olarak

Bu etkili okula dair genel bir değerlendirme için bkz. Prasenjit Duara, “Post-colonial History”, *Companion to Western Historical Thought*, der. Kramer ve Maza, 417-31.

Lynn M. Thomas, “Modernity Failings, Political Claims, and Intermediate Concepts”, *American Historical Review* 116 (Haziran 2011): 727.

⁷⁶ Age., 731.

anlayamayız. Feierman, Doğu Afrika’da, bugünkü Tanzanya ile Zambiya arasındaki bölgede 19. yüzyılın sonlarında yaşamış Narwimba isimli bir kadının hikâyesini örnek verir. Narwimba, kocasını erken kaybetmesi ve gerekli kaynaklardan yoksun olması onu savunmasız kıldığından tehlikeli bir yaşam sürüyordu: Bir kez esir alındı ve neredeyse köle olarak satılıyordu, kaçtı ve kocasının bir akrabasına esaretten korumak üzere kendisiyle evlenmesi için boş yere yalvardı. Narwimba’nın marjinal statüsünün bir sonucu olarak, kızı başlık parası vermeyen bir adamla düşük statülü bir evlilik yapmak zorunda kaldı ve bu evlilik de kızını (Narwimba’nın torununu) şefin hanehalkının savunmasız bir mensubu olarak nazik bir duruma soktu. Genç kız sonunda bir borcu ödemek için başkalarına verildi. Bu hikâyenin içinde yer aldığı daha geniş bağlam nedir? Geleneksel yanıt, küresel ticaret ve köle ticaretinin Narwimba’nın toplumu (özellikle mensup olduğu Ngonde halkı) üzerinde yarattığı baskıları içerecektir çünkü Afrika’nın bu bölgesi kısa bir süre önce Hint Okyanusu’na ve köle ticaretine açılmıştı. Fakat Ngon-deler kendi toplumlarında o yıllarda yaşadıkları değişimleri, ticaret örüntülerini doğuya kaydıran hanedanlar arası evlilik örüntüleriyle, Narwimba’nın savunmasızlığını ise Güney Afrika’dan gelen Ngoni savaşçıların gerçekleştirdiği bir akının ardından ailesinin mülkünü kaybetmesiyle açıklayacaktır. Buradaki ayrım ‘daha genel’ ve ‘yerel’ bir bağlam arasında değil, aynı olaylar kümesine ilişkin Avrupa ve Afrika merkezli okumalar arasındadır.⁷⁹

Afrika tarihçileri bu kıtanın uzun ve karmaşık tarihinin Avrupa’nın ticareti ve sömürgeciliği ile karşılaşmasına dayandırılmak zorunda olmadığı, hatta dayandırılmaması gerektiğini gösterirken, postkolonyal Asya tarihçileri de geleneksel/modern ikiliğinin Hindistan gibi yerlerdeki kültürel örüntüler açısından anlam taşımadığında ısrarcılar. Chak-

⁷⁹ Feierman, “African Histories”, 193-99.

rabarty, 20. yüzyılın Hint köylülerinin kültürünü ‘iptidai’ ya da ‘siyasal öncesi’ diye sınıflandırmanın ‘insanlığın tek, homojen ve seküler bir zamanı olduğu fikrine’ bağlı kalmak anlamına geleceğine dikkat çeker. Bunun yerine moderniteye ilişkin deneyimlerin diğer öznellik biçimleriyle birlikte örüldüğü yolları anlamak için çaba sarf etmemiz gerekir. Moderniteyi bu bağlamda incelemek, tarihin bir evresinden diğerine *geçiş* sorunu değil bir *tercüme* sorunudur: “Avrupa düşüncesi, Batılı olmayan uluslardaki siyasi modernite tecrübeleri üzerine enine boyuna düşünebilmemiz açısından hem şarttır hem de yetersizdir ve Avrupa’yı taşralaştırmak bu düşüncenin, sınırlardan ve sınırlar için nasıl yenilenebileceğini keşfetme görevi hâline gelir.”⁸⁰ Tıpkı Benedict Anderson’ın yıllarca Endonezya tarihi üzerine çalıştıktan sonra ulus olma hâlinin inşasına dair dönüştürücü birtakım sonuçlara ulaşmış olması gibi, Chakrabarty ve postkolonyal çalışmalar alanında çalışan meslektaşları da sadece Batı tarihsiciliğinin basitçe diğer bağlamların üzerine oturtulamayacağını ileri sürmekle kalmazlar, araştırma ve çözümlemenin coğrafi ağırlık merkezinde yaşanan bu kaymaların, Batı’nın tarihsel düşüncesinin merkezî kategorilerine verimli itirazlar yönelttiğini de savunurlar.

“Nerenin tarihi?” sorusu üzerine düşünmek, bugün icra edildiği hâliyle tarihsel soruşturmanın doğasına ilişkin karmaşık ve tartışmaya açık sorular gündeme getirir. Neredeyse tüm tarihçiler hâlâ genellikle Çin Devrimi, İtalyan Rönesansı, Üçüncü Reich, İngiliz Sanayi Devrimi, Hindistan’ın Bağımsızlığı gibi bir ya da daha fazla belirleyici büyük olayın ya da kavramın etrafında örgütlenmiş ulusal bir alanın parametreleri içinde çalışıyorlar. Elbette bu konular hakkında yazılmış parlak kitaplar görmezden gelinemez ve tarihçilerin eğitim ve tahayyülleri çoğunlukla ulusal çerçeveler içinde kalır ama ulusların ne olduğuna ve nasıl ortaya çıktığına

ilişkin masumiyetimizi kaybetmemizin üzerinden uzun bir zaman geçti. Hem Avrupa-Amerika alanlarındaki gelişmeler hem de bu geleneklerin dışındaki araştırmacıların eleştirileri, ulus devletini tarihin doğal ve kaçınılmaz birimi olarak varsaymayı giderek daha güçleştirdi. Dünya tarihçileri ve postkolonyal araştırmacılar ‘Avrupa’nın taşralaştırılması’ çağrısında bulundular ve bununla, sadece Avrupa’yı bir mekân olarak marjinalleştirmeyi değil, başta toplumların ‘geri kalmış’ ve ‘modern’ olarak ayrılması olmak üzere Avrupa-Amerikalı kategorilerin geçmişe dayatılmasını sorgulamayı da kastettiler. Bu soruşturma hattı, en radikal biçimiyle Avrupamerkezci olmayan bir tarihyazımının olasılığını sorgular çünkü bugün Avrupamerkezci saydığımız çalışmaların birçoğu, zaman, mekân ve insanın gelişimine dair, ilk olarak Batı’nın hem maddi hem de kültürel açıdan diğerleri üzerinde egemen olduğu bir dönemde geliştirilmiş düşünme biçimlerine şekillendirilmiştir: Bu eleştirmenler, “Tarihsel değişimi Avrupa kültürünün dayattığı kategorilere başvurmadan yazmak nasıl mümkündür?” diye soruyorlar.⁸¹

Özetleyecek olursak, “Nerenin tarihi?” sorusu, bugün tarih disiplini en az bir kuşak önce sorulan “Kimin tarihi?” sorusunun sarstığı kadar kökünden sarsıyor. Geleneksel coğrafyalara yönelik bütün itirazlar aynı ölçüde tartışma yaratmıyor. ‘Okyanus’ tarihinin, ‘Ulusötesi’ tarihin ya da ‘sınır toprakları’ tarihinin büyük bir kısmı ulusa karşı çıkmaktan ziyade çokulusludur. Bu türler uluslardan önceki zamanlara ya da ulusların arasında kalan uzamlara odaklanarak, kimi zaman gayet ustalıkla, yeni hikâyeler anlatıyorlar. Öte yandan küresel ve postkolonyal tarih, birincisi bizi geriye çekilip Batı’yı merkezden çıkaran bir entelektüel bakış açısı edinmeye davet ederek, ikincisi ‘modern’ olmanın ne anlama geldiğine dair yerel ve beklenmedik örnek-

Nicholas Dirks, “History as a Sign of the Modern”, *Public Culture*, sayı 2 (1990): 25-32; Arif Dirlik, “Is there History after Eurocentrism?”, *Cultural Critique* 42 (Bahar 1999): 1-34.

leri incelemek üzere bunlara daha yakında bakarak, daha köklü bir eleştiri sunuyor. Bununla birlikte ‘ulusun’ ve ‘modernitenin’ dışında düşünmenin ciddi bir bedeli de var: Bildik hikâyelerin (bir şeyin ‘yükselişinin’, ‘gelişmesinin’ ya da ‘zaferinin’) ve muhtemelen geçmişe dair her türlü kuşatıcı hikâyenin bir kenara bırakılmasını gerektiriyor. Tarihçiler şu an, eğer artık sınırları ister ulusal olsun ister dünya çapında, kendilerine anlam veren büyük bir anlatıyla çizilmemişse, kendi özgül tarihlerini yazmaya nasıl devam edeceklerini merak ediyorlar.

3 NEYİN TARİHİ?

1. Fikirlerden Şeylere

“Neyin tarihi?” sorusunun yanıtı, “Kimin tarihi?” ve “Nerenin Tarihi?” sorularının yanıtlarına kıyasla daha izahtan vareste görünüyor olabilir. Nitekim tarihin insanlar hakkında olduğu varsayılır. Bu anlama gelecek klasik bir ifade 1944 yılında tarihçi Marc Bloch tarafından, tarihçilik mesleğine ilişkin çok okunan giriş kitabında kaleme alınmıştı: “İyi bir tarihçi bir peri masalındaki deve benzer. İnsan etinin kokusunu nerede alırsa, avının orada olduğunu bilir.”¹ Benzetme çarpıcıdır ve Bloch bu satırları yazdığına muhtemelen anlaşılması daha güçtü. Bloch, henüz bu tür yaklaşımlar disiplinde yerleşik hâle gelmeden önce ‘aşağıdan tarihi’ savunuyordu. Nasıl ki erkek (ya da dişi) canavarlar sizi yemek istediklerinde statü ya da mesleğinizi umursamazlarsa, tarihçi de hiçbir ayrımcılık yapmadan her insana eşit ilgi göstermeliydi.

Tarih gerçekten de insanlarla ilgilidir. Sonraki bölümlerin daha ayrıntılı olarak açıklayacağı gibi, geçmişin incelenmesi insanın kimliğine (geçmiş kuşaklara ne kadar benziyoruz ve onlardan ne kadar farklıyız?) ve anlamın yaratılmasına (seleflerimiz dünyayı nasıl anlamlandırıyorlardı?) ilişkin sorulara dayanır. Kadınlar ile erkekler dünyayla, atık toplamaktan, matematik teoremleri geliştirmeye ve seks yapmaya dek sayı-

Marc Bloch, *The Historian's Craft*, çev. Peter Putnam (New York: Vintage, 1953), 26.

sız şekilde ilişki kurarlar. Faaliyetleri maddi koşulların –doğal çevre, iklim, hayvan yaşamı ve kendi bedenleri gibi şeylerin sunduğu fırsatların ve engellerin– etkisi altındadır. Demek ki tarih nihayetinde her zaman insanlarla ilgilense de tarihçiler uzun zamandır “Neyin tarihi?” sorusuna ilişkin araştırmalarını, geçmişteki insanların etraflarındaki dünyayla nasıl etki-leştiklerine dair uzun bir liste halinde tasnif ediyorlar.

Geleneksel olarak, “Neyin tarihi?” sorusunun yanıtı “Kimin tarihi?” sorusununkiyle büyük ölçüde örtüşür. Tarihin varsayılan aktörlerinin erkek seçkinler olduğu bir yüzyıl ya da daha uzun bir süre önce, geçmişe dair vakayiname-ler erkeklerin diğer erkekler ve dünya üzerinde hâkimiyet kurma biçimlerini, esasen askerî ve siyasi başarılarını ama aynı zamanda örneğin Kilise’nin ya da büyük sanatçıların, düşünürlerin ve bilim insanlarının tarihlerinde kaydedildiği üzere kurumsal ve entelektüel maharetlerini de merkeze alı-yordu. Bu bölümde “Neyin tarihi?” sorusunun yanıtını “Ki-min tarihi?” sorusuna verilen yanıtlarla birlikte değişen bir şey olarak tanımlamak mümkün olacak. Örneğin kadınlara odaklanılmasıyla aile tarihi ortaya çıkmış, işçilere gösteri-len ilgi emek tarihi adı verilen bir alt disiplinin doğmasına yol açmış ya da gey ve lezbiyen geçmişinin keşfi ‘cinselliğin tarihi’ni yaratmıştır. Bu büyük oranda kim-ne denkleminin bir ürünüdür ama aynı zamanda, “Neyin tarihi?” sorusuna verilecek bazı yanıtların “Kimin tarihi?” sorusuna verilecek müteakıl yanıtları bulunmadığı gerçeğinden başlayarak bazı sorunlar da yaratıyor: Çevre tarihi belirli aktör grup-larıyla ilişkili değildir, iktisat tarihi bazı örneklerde görünür insanları kapsamaz bile, entelektüel ve kültürel tarih ise son derece soyut biçimler alabilir.

Bu bölümde anlatılan hikâye, yeni aktörlerle birlikte or-taya çıkan yeni nesnelere ilişkin yalınkat bir açıklamadan daha karmaşık ve daha ilginçtir. Tarihçiler uzun bir süredir mesleklerinin, ekseriyetle geleneksel olarak din ve düşünce tarihinin en yukarda, çiftçilik ve madencilik gibi konuların-

sa en altta yer aldığı, manevi olandan maddi olana doğru giden bir hiyerarşi boyunca sıralanmış çok geniş bir insan etkinlikleri yelpazesıyla ilgilendiğini kabul ediyorlar. Bu hiyerarşi, akademik dünyada, 19. yüzyılda ‘daha yüksek’ uğraşların kendi bölümlerine sahip olmalarından başlayarak âdeta kutsal kabul edilmiştir: Sanat, din, edebiyat ve felsefe tarihleri uzun bir süredir geleneksel beşerî bilimler müfredatının merkezinde yer almaktadır. Buna karşılık, aynı şey tarım ya da balıkçılık tarihleri için söylenemez. Bununla birlikte, son yarım yüzyıl içinde, yiyecek, kıyafet, nesneler, tüketici kültürü, bedensel alışkanlık ve pratikler, doğal çevre ve pek çok başka geleneksel olarak ‘alelade’ görülen mesele, disiplin açısından en az siyasi yaşam ya da dinî ihtilaf çalışmaları kadar önemli görülerek, tarih kanonunun bir parçası haline getirilmiştir.²

Bu kitabın önceki iki bölümü yerleşik hiyerarşilere yöneltilen itirazları ele alıyordu: Toplumsal ve siyasal seçkinlere yönelik geleneksel odağın yerini yoksullara ve tarihin karanlığında kalmış olanlara yönelik bir ilgi patlaması aldı, Avrupamerkezci imalarıyla birlikte varsayılan ayar olarak ulus, yerini, diğer coğrafi konfigürasyonlara bırakmaya başladı. “Neyin tarihi?” sorusuna verilen yanıtların hikâyesiye aynı çizgide ilerlemedi. 1960’larda ve 1970’lerde birçok tarihçi, ideolojik gerekçelerle demokratik ve ilerici toplumlar için köylüleri, işçileri, köleleri ve kadınları ele alan çalışmaların beyaz erkeklerden oluşan dar ve seçkin bir zümrenin hikâyesinden daha önemli olması gerektiği konusunda ısrar ediyordu ve 20. yüzyılın sonu ile 21. yüzyılın başlarında yeni bir tarihçiler kuşağı, yine siyasi gerekçelerle, bu kez ulus devletinin önceliğini sorguladı.

Bu yeni yönelimin önemli bir işareti 1980’li yıllarda, Fransa’daki en prestijli tarihçilerden oluşan ve başında Philippe Ariès ile Georges Duby’nin yer aldığı bir ekibin, gündelik hayata ilişkin, kısa süre içinde pek çok dile çevrilecek beş ciltlik bir tarih çalışmasını (*Histoire de la vie privée*, 1985) yayımlamalarıyla ortaya çıktı.

Fakat insan deneyiminin muhtelif alanları söz konusu olduğunda, yiyeceklerin, mobilyaların ya da ormanların, tarihçiler için siyaseten daha acil meseleler olduğunu iddia ederek ‘fikirlere’, ‘dine’ ya da ‘bilime’ ideolojik bir saldırıda bulunmak düpedüz aptallık olacaktır. Her ne kadar ideolojik yelpazenin iki ucundan da arada sırada üremenin tarihinin önemsiz olduğu ya da düşünce tarihinin seçkin olduğu için bir kenara bırakılması gerektiğini iddia eden aykırı sesler yükselse de tarihçilerin ezici bir çoğunluğu insanın bütün deneyim alanlarının, bütün eylem ve yaratma biçimlerinin, insanlığın geçmişinin anlaşılması açısından önemli olduğuna ve aydınlatıcı biçimlerde incelenebileceğine inanmaktadır.

Tarihsel araştırmanın bu alanlarına duyulan yeni ilgi, daha aşağı olanlar adına daha yüksek alanlara yönelik bir itirazın değil, geniş bir yelpazeye yayılan insan deneyimlerini birbirine daha da yakınlatacak metodolojik yeniliklerin bir ürünüydü. Bu bölüm, geçtiğimiz on yıllarda tarihçilerin geleneksel olarak ‘daha yüksek’ görülen alanları daha maddi ve ‘daha aşağı’ olduğu iddia edilenleri daha kültürel hale getirdiklerini ve aynı zamanda insanların dünyaya istedikleri şekli vermeye yönelik sınırsız bir kapasiteye sahip oldukları fikrine karşı çıktıklarını ileri sürerek, tarihin bazı alt disiplinlerinin geçirdiği dönüşümü ve yenilerinin ortaya çıkışını tasvir ediyor. İlk olarak İtalyan Rönesansı sırasında tanımlanan klasik ‘hümanizm’ mefhumu, ‘erkeğin’ yaratılıştan itibaren bir yere sahip olduğunu iddia ediyordu: En tepede yer alan Tanrı’dan ve meleklerden en altta yer alan cansız maddeye doğru uzayan bir varlıklar zincirinde, manevi dünya ile maddi dünyanın kesişim noktasında, erkek tanrısallığa yaklaşabilme ya da daha temel hayvani içgüdülere yenik düşebilme gibi eşsiz bir konumda (maddi dünyaya daha yakın olan kadınların benzer bir özgürlükleri yoktu) duruyordu. Erkeğin azameti, dünyayı kendi iradesine boyun eğdirme yeteneği, seçimde bulunma sorumluluğunun

bir sonucuydu.³ Son birkaç on yıldaki tarih çalışmaları, yukarıdan aşağıya sınıflandırmayı yeniden karıştırarak ve insanların etraflarındaki dünyaya sınırsız bir şekilde ya da aksi sonuçlar doğurmadan etkide bulunma kabiliyetlerine önemli kuşklar düşürerek, bu klasik hümanist bakış açısını yerle bir etti. Bu bölümde, tarih araştırmalarının çevre tarihi gibi yeni nesnelerinin ortaya çıkışının izini sürüp geleneksel araştırma alanlarının yeni yaklaşımlarla nasıl yenilendiğini ele alacağız.

2. Düşüncelerin Değişen Tarihi

Tarihçilerin ilgisinin yöneldiği en soyut ve anlaşılması güç nesnelerden biri, aynı zamanda en geleneksel olanları arasında yer alır: düşünce tarihi. İfade bilindik olsa da, ne anlama geldiği o kadar da açık değildir: Bir düşüncenin ya da bir düşünce dizisinin tarihini yazmak ne anlama gelir? Sağduyuya başvuran bir yanıt türü, düşünceleri biyolojik bir olgu gibi ele alır: Düşünceler genetik bir miras misali bir düşünürden diğerine geçerler ya da bir hastalık gibi yayılırlar. Dolayısıyla tarihçinin görevi, düşüncelerin kuşaklar boyunca bir düşünürden diğerine nasıl aktarıldığının ve bu arada nasıl değiştiğinin izini sürmektir. ABD’de 20. yüzyılın ilk yarısında bu alanı kurmuş olan Arthur Lovejoy, ilk sayısında (1940) ‘klasik düşüncenin modern düşünce ve Avrupa geleneklerinin ve eserlerinin Amerikan edebiyatı, sanatı, felsefesi ve toplumsal hareketleri üzerindeki etkisini’ incele-

Arthur Lovejoy, *The Great Chain of Being: A Study of the History of an Idea* (Cambridge: Cambridge University Press, 1936); E. M. W. Tillyard, *The Elizabethan World Picture* (Londra: Chatto & Windus, 1943); Paul Oskar Kristeller, *Renaissance Thought: The Classic, Scholastic, and Humanistic Strains* (New York: Harper & Bros., 1961)

yen makale çağrısında bulunmuş *Journal of the History of Ideas*'ın da kurucusudur.⁴

Düşünce tarihinde geleneksel yaklaşımlar kimi zaman fikirleri şöyleştirerek, yani onları nesne gibi görerek ilerletmişlerdir. Lovejoy'un kendisi 'birim fikirler' terimini icat etmesiyle tanınıyordu: Ona göre düşünürlerin yüzyıllar içinde farklı düzenlemeler içinde birleştirdikleri, sınırlı bir temel felsefi fikirler kümesi bulunuyordu. En iyi bilinen kitabı *The Great Chain of Being: A Study in the History of an Idea* (fikrin burada tekil olduğuna dikkat edin), hiyerarşik bir 'varlıklar zinciri' olarak yaratılışa dair uzun ömürlü Batı düşüncesini, üç birim fikrin yeniden karıştırıldığı bir dizi olarak açıklıyordu: ilk kez Platon tarafından dile getirilen 'bütünlük' ile Aristoteles'e borçlu olduğumuz 'süreklilik' ve 'derecelenme'.⁵ Bu yaklaşımda fikirler, düşünürlerin oynadıkları bir lego setine benzer ve nadir bulunan bir deha bunlardan göz kamaştırıcı bir şeyler inşa eder; aslında Lovejoy ve diğerleri de aynı şekilde çalışmıştır.

'Düşünce tarihi' geleneğinde Frank ve Fritzie Manuel'in Batı dünyasında ütopyalara yönelik araştırmasından (1979), 'mutluluk', 'deha' ve 'sağduyu' gibi kavramların son dönemde kaleme alınmış tarihlerine dek, büyüleyici eserler verilmiştir ve verilmeye de devam etmektedir.⁶ Ders kitaplarında ve araştırma derslerinde hâlâ yaygın olan en

Arthur Lovejoy, "Reflections on the History of Ideas", *Journal of the History of Ideas* 1 (1940): 7.

Lovejoy, *The Great Chain of Being*, 3-5. Lovejoy'ın yaklaşımına ilişkin iyi bir tartışma için bkz. William F. Bynum, "The Great Chain of Being after Forty Years: An Appraisal", *History of Science* 13 (1975): 1-28. Ayrıca bkz. Darrin McMahon, "The Return of the History of Ideas?" *Rethinking Modern Intellectual History*, der. McMahon ve Samuel Moyn (Oxford: Oxford University Press, 2014), 15-16.

Frank Manuel ve Fritzie Manuel, *Utopian Thought in the Western World* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1979); Darrin M. McMahon, *Happiness: A History* (New York: Atlantic Monthly Press, 2006); McMahon, *Divine Fury: A History of Genius* (New York: Basic Books, 2013); Sophia Rosenfeld, *Common Sense: A Political History* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2011).

basitleştirilmiş biçimiyle düşünce tarihi, her biri insanın kavrayışının birikimli ilerlemesine önemli katkılarda bulunan büyük düşünörlere dair bir dizi biyografiden oluşur: Machiavelli siyaseti dinden koparmış, bu durum Hobbes'un sözleşmeye dayalı bir yönetim önermesini sağlamış, Locke bunu demokrasiye, Rousseau ise daha radikal ve eşitlikçi amaçlara uyarlamış, bunlar da daha sonra Marx'ı etkilemiştir vesaire. En çizgisel ve teleolojik biçiminde bile, düşünce tarihi her zaman bağlama belirli bir ilgi gösterilmesini içermiştir: Machiavelli'nin yazılarını anlamak için 16. yüzyılın İtalya şehir devletleri hakkında bir şeyler bilmeniz gerekir. Hobbes'un insanın saikleri ve yönetimin kökenlerine ilişkin sert görüşleri ise kuşkusuz kendi kuşağının İngiltere'deki kanlı iç savaş tecrübesiyle ilişkilidir. Bununla birlikte daha geleneksel yaklaşımlarda 'bağlam' yalnızca büyüklükleri tam da 'kendi zamanlarını aşmış' olmaları gerçeğinden kaynaklanan fikirlerin ortaya çıkışı açısından bir arka plan işlevi görür.

Düşünce tarihi, bir tarihyazımı alanı kuruluşundan on yıllar sonra, yüzyıllardır birbirinin fikirleriyle tartışan, onları geliştiren ve bazen de reddeden büyük ve saygın düşünörlerin bir şeceresi olarak anlaşılmıştır. 1960'larda, başta Oxfordlu tarihçi Quentin Skinner olmak üzere daha genç araştırmacılar, geleneksel yaklaşımı sadece daha sonra entelektüel devler olarak yüceltilen düşünörleri dikkate aldığına, kendi dönemlerinde önemli olan ama bugün bilinmeyen isimleri görmezden geldiğine işaret ederek zayıflatmaya başladılar: Kısacası, icra edildiği haliyle düşünce tarihi, tarihdışı ve seçkinciydi. Skinner, "Meaning and Understanding in the History of Ideas" [Düşünce Tarihinde Anlam ve Anlama] başlıklı makalesinde hem fikirlerin özerkliğini var sayan 'işselci' yöntemleri, hem de 'bağlama' öncelik veren geleneksel çağrılarını, geçmişteki düşüncelere yaklaşmanın aynı ölçüde uygunsuz yolları olarak şiddetle eleştiriyordu. Kimi fikirlerin -örneğin 'ilerleme' ya da 'eşitliğin'- belirli

bir zamanda doğduğunu ve sonra hak ettikleri yere gelmek için mücadele ettiklerini, zaman zaman ‘gözden düştüklerini’ varsaymanın aptalca ve X düşünürünün yüzyıllar sonra Y’nin ortaya çıkacağı senaryoyu kaleme aldığını (“Totalitarizmin sorumlusu Rousseau’dur” gibi) ileri sürmenin ya da düşünürleri yazdıklarının belirli sonuçlarını ‘öngöremedikleri’ gerekçesiyle kınamanın da aynı ölçüde gülünç olduğunu savunuyordu. Düşünce tarihiyle uğraşanların bir yazarın eserlerine tutarlılık dayatmak ya da bir eserler bütünü’nün ‘esas anlamını’ saptamaya çalışmakla uğraşmaması gerektiğini ileri sürüyordu.⁷ Fikirleri ele alırken özcülüğe başvuran yaklaşımları kırıncı bir dille küçümseyen Skinner, bütünüyle eleştiriden azade tutmasa da, standart bağlamsal yorumlara karşı daha nazikti: ‘Tarihsel’ yaklaşımların, Hobbes’un ilk büyük ‘burjuva’ düşünürü ya da Locke’un doğum sürecindeki kapitalizmin kuramcısı olarak okunması örneklerinde olduğu gibi sık sık kaba indirgemeci yorumlarla sonuçlandığını işaret ediyordu.⁸

Skinner’ın kendisi yazarın döneminin entelektüel manzarasına dair derin bir bilgiden kaynağını alan bağlamsalcı bir yaklaşımı savunur. Şu örneği verir: Machiavelli “Bir prens nasıl erdemli olmayacağını öğrenmelidir” diye yazdığında bu tavsiyeyi çeşitli şekillerde yorumlayabiliriz; birçok başka yazıda da yankısını bulan bir akliselimin dile getirilmesi, radikal bir ifade ya da bir şaka. Sadece o dönemin eserlerinin geniş yelpazesine tam anlamıyla hâkim olmak, bunlardan hangisi olduğunu tespit etmemizi sağlayacaktır, zira “metinlerin anlaşılması ... hem ne anlama geldiklerinin hem de bu anlamın nasıl alınması istendiğinin kavranmasını gerektirir.”⁹ Örneğin kendi dünyamızda, “Saatin kaç olduğunu biliyor musun?” sorusunun doğru yanıtı “Evet” (pinti

Quentin Skinner, “Meaning and Understanding in the History of Ideas”, *History and Theory* 8 (1969): 4-35.

Age., 39-41.

Age., 48.

bir New Englandlı ile ilgili eski fıkrada olduğu gibi) değil “Evet, üçü çeyrek geçiyor” olmalıdır. Başka bir kültürden ya da başka bir gezegenden gelen biri, bu sorunun yanıtının “Evet” olması gerektiğini düşünebilir ama ilgili bağlamı kavrayışımız bize sorunun aslında “Saati biliyorsun ve lütfen bu bilgiyi benimle paylaşır mısın?” anlamına geldiği konusunda ipucu verir. Skinner, düşünce tarih alanında çalışanların anlamaya çalışması gereken şeyin, bu türden örtük bilgiler olduğunu ileri sürüyordu: Her metin belirli bir bağlamda ortaya konmuş, bir çağdaş kavramlar kümesinden yararlanan ve kendi kültürel beklentileriyle donanmış bir okur kitlesini hedef alan bir sözdür. Bir filozof, Platon’un ya da Hobbes’un yazılarının ‘zamandışı’ anlamlarıyla ilgilenebilir ama düşünce tarihi alanında çalışanlar her metnin kendi zamanına ait diğer metinlerle nasıl bir söyleşiye girdiğini ortaya çıkarmak zorundadırlar. Metodolojik açıdan Skinner’in yaklaşımı, her kanonik metnin, üzerine inşa edildiği ve yanıt verdiği çok sayıda başka, daha az bilinen eserlerle birlikte okunması gerektiğini –ünlü çalışmaları yalnız başına durdukları tüneklerinden indirip yorumlamak üzere bir bağlama oturttuğu için düşünce tarihini ‘demokratikleştirmek’ diye de anlaşılabilecek bir çözümleme biçimini– ima eder.¹⁰

Skinner gibi uzmanların itirazlarının sonucunda ‘düşünce tarihi’ deyimini büyük oranda gözden düşmüştür. Diğer alt disiplinlerde de olduğu gibi ‘düşünce tarihi’nin de tam olarak ne olduğu konusunda bir fikir birliği yoksa da bugünlerde araştırmacıların kendilerini ‘düşünce tarihçileri’ diye nitelemeleri muhtemeldir. Peter Gordon bu alanı kısaca ‘düşünürlerin, fikirlerin ve düşünce örüntülerinin zaman için-

Skinner’in en tanınmış meslektaşlarından ikisi siyasi düşünce tarihçisi J. G. A. Pocock ile 18. yüzyıl Fransız entelektüel tarihi araştırmacısı Keith Michael Baker’dır. Kısa süre önce, en azından önde gelen genç bir entelektüel tarihçi, Cambridge okulunun katı bağlamsalcılıktaki ısrarının bazı olumsuz taraflarına işaret etti: Peter E. Gordon, “Contextualism and Criticism in the History of Ideas”, *Rethinking Modern European Intellectual History*, 32-55.

de incelenmesi' olarak tanımlarken, bir başka araştırmacı düşünce örüntülerinin ve akımlarının yanı sıra düşünürlerin yaşam öykülerini, kitapların ve okumanın ve üniversiteler gibi kurumlarla daha gayriresmi cemiyetlerin tarihini de içeren bir tanım getiriyor.¹¹ Bugün bu alanda çalışanların büyük bir kısmının uzlaştıkları tek nokta, Arthur Lovejoy'un tarzında bir 'fikriler tarihi' ile *uğraşmadıkları* konusunda sarih olmaları gibi görünüyor. Düşünce tarihinin çeşitli tarzlara bürünüp serpilmeye devam ediyor, hatta bunlardan bazıları o kadar soyut ve ussal ki felsefeyi andırıyorlar. Bununla birlikte 1960'lardan bu yana alan, genel olarak bakıldığında modern toplumsal tarihin gelişimini takip ederek, ayaklarını belirli toplumsal gerçekliklere sağlam basan daha somut yaklaşımlara doğru kaymış durumdadır.

Bu eğilimin belirtilerinden biri, 18. yüzyıl Fransa tarihçisi Robert Darnton'un öncülerinden ve en tanınmış uygulayıcılarından biri olduğu 'düşüncelerin toplumsal tarihi' diye bir alanın doğuşudur. Darnton, 1971 yılında yayımlanan ilk makalelerinden birinde, düşünce tarihinin klasik sorularından birini ele alıyordu: Aydınlanma ile Fransız Devrimi arasındaki bağ nedir? Bu sorunun yanıtı öteden beri alandaki çoğu araştırmacı dâhil herkes için açıktı: Fransız Aydınlanması'nın *philosophes* diye adlandırılan radikal düşünürleri, Kilise'ye, monarşiye ve aristokrasiye sert eleştiriler yönelten eserler yazıp –yasadışı yollarla– yayımlayarak, Fransa'da eski rejimin statükosunu zayıflatmışlardı. Darnton bu derli toplu senaryoda kocaman boşluklar olduğunu gösterdi: Önde gelen *philosophe*'lerden hiçbirisi monarşinin meşruiyetini hiçbir zaman sorgulamamıştı, birçoğu ya bizzat soyluydu ya da aristokrasiyle yakın bağlara sahipti. Her halükârda, hiçbirisi Devrim'in patlamasını görece kadar

Peter E. Gordon, "What is Intellectual History?", <http://projects.iq.harvard.edu/harvardcolloquium/pages/what-intellectual-history> (erişim tarihi 1 Şubat 2016; izinle alıntılanmıştır); Daniel Wickberg, "Intellectual History vs. the Social History of Intellectuals", *Rethinking History* 5 (2001): 383.

uzun yaşamamıştı. Geleneksel olarak tanımlandığı şekliyle ‘Aydınlanma’ siyasi veya toplumsal düzene değil düşünce geleneklerine meydan okumuştur. Fransız Devrimi’nin arifesinde dolaşımda olan en radikal yazınsa Voltaire ve Rousseau gibilerin kaleminden çıkmamıştı. Polis arşivlerini ve kitapçıların kayıtlarını didikleyen Darnton, 1780’lerin en çok satılan kitapları arasında, *Gecelikli Rahibe* ya da (kraliçeye atfen) *Antoinette’in Eğlenceleri* gibi başlıkları olan çok sayıda dedikodulu pornografi eseri bulunduğunu keşfetti. Bu eserlerin nereden geldiğini anlamak için, 18. yüzyılın edebiyat dünyasının derinliklerine daldı ve *libelles* adı verilen bu kitapların yazarlarının, tartışma salonlarının ve geçimlerini sağlayan aristokratik himayenin seçkin dünyasında başarı kazanamayan ve öfkelerini açık saçık, rezalet taciri kitapçıklar külliyatıyla açığa vuran, kıyıda köşede kalmış niteliksiz yazarlar olduğunu gördü. Darnton, Fransız Devrimi’nin patlak verip radikalleşmesi için gerekli cephaneyi, ‘Yüksek Aydınlanma’nın klasik eserlerinden daha ziyade bunların sağladığını ileri sürdü.¹²

Darnton 1970’lerden bu yana ‘Grub Sokağı’¹³ savını derinleştirip genişletti ama eleştiri ve revizyondan payına düşeni de aldı.¹⁴ Özgün savlarının ne kadarının hâlâ ayakta durduğundan bağımsız olarak, Darnton’ın çalışması fikirler ile olaylar arasındaki ilişkiye dair kavrayışımızın, araştırmacılar kütüphaneden çıkmaya zahmet edip arşivlerin altını üstüne getirdiklerinde nasıl dönüştürebileceğine ilişkin erken ve etkili bir örnek teşkil etti. Düşünce tarihi alanı, daha geniş bir şekilde yorumlandığında, artık kitap ve kitapçıkların üretilmesinin ve dağıtılmasının, yayınevlerinin, yazarların,

¹² Robert Darnton, “The Enlightenment and the Low-Life of Literature in Pre-Revolutionary France”, *Past & Present* 51 (Mayıs 1971): 81-115.

Londra’da 19. Yüzyılın başlarında yoksul ve vasat yazarlardan oluşan bohem bir cemaate ev sahipliği yapan sokak, ç.n.

¹⁴ Örneğin Haydn Mason, der., *The Darnton Debate: Books and Revolution in the Eighteenth Century* (Oxford: Voltaire Foundation, 1998).

yayıncıların, çok satılan kitapların, halk edebiyatının, aşk romanlarının ve başka birçok şeyin izini süren araştırmacılarından oluşan ekipleri içeriyor. Hatta okuma pratiklerinin tarihi gibi büyüleyici özel alanlara bile uzanmış durumda: İnsanlar tarihin hangi anlarında okudular ve bunlar nasıl insanlardı? Yalnız başına mı yoksa gruplar hâlinde mi okudular? Yüksek sesle mi okudular yoksa içlerinden mi okudular? Aynı kitabı tekrar tekrar ziyaret mi ettiler yoksa başka başka kitapları mı okudular? Hangi duygularla ve odaklanma derecesiyle okudular?

Çeşitliliği kucaklama eğilimi diğer alanları olduğu gibi düşünce tarihini de etkiledi. 1970'lerden beri feminist bilginler kadınların geçmişte düşünce hayatına yaptıkları katkıları gün ışığına çıkarıyorlar: Mary Wollstonecraft gibi ilk feminist düşünürler, erken modern dönemin İtalyası'ndaki Laura Bassi gibi ünlü kadın düşünürler, 18. yüzyılın Fransı ve 19. yüzyılın Almanyası'nın *salonnièr*'leri (kendi dönemlerinin düşünce hayatında önemli roller oynamış yüksek eğitilmiş ev sahibeleri ve arabulucular): Bunların tümü, düşünce tarihlerimizde yerlerini aldı.¹⁵ Özetle, metinlerin ve seslerin çoğalması, düşünce hayatının düşünce ağlarının somut dünyasına, yani kitapların ve diğer malzemelerin basılıp okunması işine, yazarların toplumsal hayatlarına, okurların duygusal ve duyusal dünyalarına demir atması neticesinde, düşünce tarihi de dönüşüm geçirdi. Bir tarihçinin deyişiyle düşünce tarihi artık 'boyundan yukarısının tarihinden' ibaret değil.¹⁶

¹⁵ Deborah Hertz, *Jewish High Society in Old Regime Berlin* (New Haven, CT: Yale University Press, 1988); Dena Goodman, *The Republic of Letters: A Cultural History of the French Enlightenment* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1994); Paula Findlen et al., der. *Italy's Eighteenth Century: Gender and Culture in the Age of the Grand Tour* (Stanford, CA: Stanford University Press, 2009).

David Armitage, "The International Turn in Intellectual History", *Rethinking Modern European Intellectual History*, der. M. McMahon ve Samuel Moyn (Oxford: Oxford University Press, 2014), 233.

3. *Thomas Kuhn'un Bilimsel Devrimi*

'Fikirler'in yanında tarihin elle tutulur olmayan bir başka büyük nesnesi –ikisi arasındaki farklar hemen akla gelecek olsa da– 'bilim'dir. Bilim insan gruplarını ve kurumları da devreye sokması itibarıyla çoğunlukla düşünsel girişimlerin en 'toplumsalı' olagelmıştır. Sonuçları soyut olabilse de bilimin büyük bir bölümü deneyler, laboratuvarlar, pratik uygulamaları kapsadığı için filozofların ya da siyaset kuramcılarının daha yalnız ve daha zihinsel kalan etkinliğiyle keskin bir karşıtlık sergiler.¹⁷ Dahası 'bilim' genellikle 'bilgiyle' eşanlamli kullanılırken, 'fikirler' 'kanı' kabilinden muamele görür: En iyi yönetim biçimine ya da iyi hayatın doğasına ilişkin çok sayıda kuramın aynı anda kabul görebileceğini ve de gördüğünü kolaylıkla varsayabiliriz, buna karşılık bilimin, verdiği yanıtlar geçici ve zamanla değişebilir olduğunda bile, tek bir genetik veya kütleçekim kuramına meylettiğini görürüz. Geleneksel bilim tarihi birbirinin omuzlarında yükselen ve her biri sefelinin başarılarını daha ileri taşıyan bir dizi dâhinin destansı hikâyesini anlatır, hatta bunu kanonik tarih anlayışından bile daha fazla yapar. Nitekim 19. yüzyılın ikinci yarısından başlayıp Soğuk Savaş'ın sonuna dek, birçoğu kendi alanının hikâyesini dinci bir bilmesinlerciliğin karşısına çıkarmaya hevesli bilim tarihçileri, bilimin ilerleyişini 'empirik bulguların biriktirilerek gitgide genel

Daha soyut 'fikirlerle' daha somut 'bilim' arasındaki bu fark pek çok şekilde tanımlanabilir ve tanımlanmalıdır. Bütün bir matematik alanının fikirlerle bilim arasında kaldığı söylenebilir ve 17. yüzyıl düşünürü René Descartes gibi uygulayıcıları arasında çalışmaları bütünüyle soyut olan önemli bilim insanları yer alır. Benzer şekilde bilim felsefesi –bilimsel araştırmanın temellerinin keşfedilmesi süreci– Aristoteles'ten Karl Popper, Thomas Kuhn ve Ian Hacking'e uzanan bir gelenek içinde incelleme işlenmiş hâliyle entelektüel tarih ve bilim tarihi alanlarını birbirine bağlar.

yasalar altında toplanması' şeklinde betimlemeye meyilli olmuştur.¹⁸

Fakat bilim tarihi birçok açıdan 20. yüzyılın ortalarından itibaren tıpkı tarihin diğer alanlarında olduğu gibi, tekçi, tepeden yaklaşımlardan (yani üst sınıflara mensup büyük erkek dehalar anlatısından) bilimi geçmişte kimin ve nasıl 'yaptığına' dair çok daha eklektik bir görüşlere doğru evrim geçirmiştir. Bununla birlikte, alan tek bir kitabın sıradışı etkisine yanıt olarak yatağını diğerlerinden daha ani değiştirmiş olması açısından özgündür. 1962 yılında Thomas Kuhn isimli Harvardlı bir fizikçi, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* başlıklı bir bilim sosyolojisi denemesi yayımladı. Bu kitap 20. yüzyılın ikinci yarısında fen ve edebiyat bilimleri alanında en fazla atıf alan kitap haline gelecekti.¹⁹ Kitabın kendisi devrimciydi, etkisi tarif ettiği süreçle benzerlik taşıyordu: Kuhn bilimsel kavrayıştaki değişimlerin genellikle kabul edildiği gibi adım adım değil, bilimsel devrimler adıyla bilinen kavramsal sıçramalar aracılığıyla gerçekleştiğini savundu. Kitabın en ünlü savlarından biri, bilim insanlarının, Kuhn'un 'bir süreliğine bir icracılar topluluğuna model sorunlar ve çözümler sunan, evrensel kabul görmüş bilimsel kazanımlar' diye tanımladığı 'paradigmaların' içinde çalıştıklarıydı.²⁰

¹⁸ Ken Alder, "The History of Science, or, an Oxymoronic Theory of Relativistic Objectivity", *A Companion to Western Historical Thought*, der. Lloyd Kramer ve Sarah Maza (Londra: Blackwell, 2002), 303-9, alıntı s. 306.

Thomas Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions*, 2 baskı (Chicago: University of Chicago Press, 1970). Edward Garfield, "A Different Sort of Great Books List: The 50 Twentieth-Century Works Most Cited in the *Arts & Humanities Citation Index*, 1976-1983", *Current Comments* 10, sayı 16 (20 Nisan 1987): 3-7. Kitabın yayımlanmasından bu yana, anahtar kavramları ('normal bilim', 'paradigma', 'ölçüştürülemezlik') ve bizatihi Kuhn kayda değer bir akademik yazının nesnesi oldu. Örneğin, en yakın tarihli örnek için bkz. Vasso Kindi ve Theodore Arabatzis, der., *Kuhn's "The Structure of Scientific Revolutions" Revisited* (New York: Routledge, 2012).

Kuhn, *Structure*, viii. 'Paradigma' kavramı, kitabının ikinci baskısına koyduğu ek bölümün önemli bir kısmını kavramın anlamını açıklığa kavuşturmaya ayıran Kuhn'un kendisinden başlayarak bir bilimsel tartışma çıktını harekete geçirdi; ibid., 174-98.

Çoğu zaman, Kuhn'un 'normal bilim' adını verdiği dönemlerde, hâkim paradigma önemli bir itirazla karşılaşmadan, hatta bazen fark edilmeden kalıyordu. Fakat empirik çalışmaların artmasıyla mevcut paradigma birtakım anomaliler sergiler ve mevcut paradigmayla bağdaştırılması mümkün olmayan sonuçlar üretir. Ortaya çıkan kriz ancak eskisiyle 'kıyaslanması mümkün olmayan', tamamen yeni bir paradigmanın yaratılmasıyla çözülebilir. Bu tür bir altüst oluşun en bilinen ve çarpıcı örneği, Polonyalı gökbilimci Nicolaus Copernicus'un 16. yüzyılın ortalarında gezegenlerin hareketine ilişkin o dönemki hesaplamalarda var olan çelişkilerin, Güneş'in Yerküre'nin etrafında değil, Yerküre'nin Güneş'in etrafında döndüğü varsayılarak çözülebileceğini ileri sürmesiyle yaşanmıştı. Yermerkezli görüşten günmerkezli görüşe (birbirleriyle kıyaslanmaları asla mümkün olmayan paradigmalar) geçiş, bilimsel devrimin tipik bir örneğidir. Kuhn'un tartışma yaratan argümanı, bilimin zamandan azade değişmez hakikatlerle değil, tarihte ortaya çıkmış paradigmalar içinde ifade edilmiş değişebilir, geçici çözümlerle hareket ettiğini sonucuna varıyordu.

Bilgi sosyolojisinde bir dönüm noktası olan *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, bilim tarihi alanının yönünü değiştirmesi itibarıyla özellikle önemliydi. Kuhn bilimsel devrimleri tetikleyen bireyler hakkında ilginç gözlemlerde de bulunuyordu: Bunlar tipik olarak genç veya değiştirdikleri alana yeni ya dışarıdan gelen kişilerdi (tıpkı, ilginç bir şekilde toplumsal bilimlerde herhangi bir formel eğitimi bulunmayan bir bilim insanı olarak Kuhn'un kendisi gibi).²¹ Bununla birlikte kitabın ele aldığı daha önemli bir mesele, bilimsel yaşamı ve değişimi bireylerden ziyade topluluklarla ilgili bir konu olarak kavramakla ilgiliydi: Bilim insanları belirli bir zamanda ve mekânda bir paradigmayı makul ve verimli olarak neden ve nasıl benimsiyorlardı ve aynı paradigma ne-

den ve nasıl işlevsiz hale geliyordu? Tarih disiplininin ‘yeni toplumsal tarihe’ yönelmeye başlamasıyla aynı dönemde (E. P. Thompson’ın başyapıtı, *Bilimel Devrimlerin Yapısı*’ndan bir yıl sonra yayımlanmıştı), Kuhn’un kitabı, bilimsel değişimin anlaşılması açısından mesleki yapı ve dinamiklerin bireysel dehalardan çok daha önemli olduğu mesajını açık ve ikna edici bir biçimde ortaya koymuştu.

Kuhn’un ‘ölçüştürülemezlik’ mefhumunun içinde ikinci ve tartışmaya daha açık bir mesaj da vardı. Kuhn kitabının yayımlanmasından yıllar sonra bu kavramın köklerini bilim tarihi üzerine verdiği ilk dersi hazırlarken yaşadığı bir aydınlanma anına dek takip etti. Aristoteles’in mekanik üzerine yazılarını incelerken, yüzyıllar boyunca mantık alanındaki becerileri ve biyoloji alanında gözlemleri nedeniyle takdir edilmiş bu denli parlak bir düşünürün, iş fiziğe geldiğinde bu kadar çok şeyi yanlış anlamış olması karşısında hayrete düşmüştü. Harvard’daki ofisinin penceresinden dışarı bakarken, birden bu sorunun yanıtı aklına geldi: Aristoteles’in hareket kuramlarının öğeleri tek tek ele alındıklarında Newton’dan sonraki fiziğin bakış açısından gülünç görünüyor olabilirdi ama birlikte ele alındıklarında son derece ikna edici bir sistem, ‘Newton mekaniğine giden yolda kırılması ve yeniden şekillendirilmesi gereken yekpare bir bütün’ oluşturunlardı.²² *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, Kuhn’un da belirttiği gibi, alanda o sıralar yaşanmakta olan bir evrim için ikna edici bir kuramsal çerçeve sağlamıştı. Bilim tarihçileri birikimli tarihlere bir bir sırt çeviriyorlardı: “Eski bir bilimin mevcut bakış açımıza yaptığı kalıcı katkıların peşinde koşmak yerine o bilimin kendi dönemindeki tarihsel bütünlüğünü ortaya koymaya çalışıyorlar” diye yazıyordu.²³ Kuhn’un kopuşları ve süreksizlikleri

Thomas Kuhn, “What are Scientific Revolutions?”, *The Road since Structure*, der. James Conant ve John Haugeland, (Chicago: University of Chicago Press, 2000), 13-20, alıntı s. 20.

²¹ Kuhn, *Structure*, 3.

vurgulaması, bilim tarihinin çizgisel bir ‘ilerleme’nin tarihi değil, her biri iç tutarlılığa sahip ardışık dünyagörüşlerinin tarihi olduğunu ve fakat bu dünyagörüşlerinin iç tutarlılığını bir noktada yitirdiğini ima ediyordu. (Bu gelenek içinde kalem oynatan tarihçiler, Kuhn’un kendisini bilimsel ilerlemeye inana biri olarak tarif etmiş olmasına rağmen, bilimsel ‘ilerleme’ yerine bilimsel ‘değişim’den söz etmeyi tercih ederler.²⁴) Kuhn’un yaklaşımı, bir araştırmacının “bilimsel bilginin, önceden verili ve insan eyleminden bağımsız bir doğal düzenin basitçe açığa çıkarılmasından ziyade, mevcut maddi ve kültürel kaynaklarla gerçekleştirilen bir insan yaratımı olduğu inancı” şeklinde tanımladığı, zaman zaman ‘inşacılık’ olarak adlandırılan geleneği başlattı.²⁵

Inşacılık, özellikle ilk yıllarında büyük bir dirençle karşılaştı. Kuhn ve onunla benzer düşünen uzmanlar, daha iyi ve daha kötü pratikler arasında çizilegelen sınırları sorgulayıp bilimin otoritesi ile bilimsel sonuçların geçerliliğini ve yararlılığını zayıflatmakla –kısacası sorumsuz bir göreciliği benimsemekle– suçlanmışlardı.²⁶ Fakat bu suçlama karşısında inşacılar hiç vakit yitirmeden hakikate ya da geçerliliğe ilişkin sorulara yanıt vermeye çalışmadıklarını –ve 17. yüzyıldansa bugün ameliyat olmayı tercih edeceklerini– belirttiler. Amaçlarının ‘simetri koyutundan’ –yani tarihçinin ya da sosyoloğun işinin farklı bilimsel görüşleri tartmak değil betimlemek olduğu kabulünden– hareket eden tarafsız bir tavır takınarak bilginin tarihsel bağlamlarda nasıl üretilip meşrulaştırıldığını açıklamak olduğunu dile getirdiler.²⁷

‘Kuhncu devrim’ diyebileceğimiz bu gelişmenin son ker-

²⁴ Age., 205-6.

Jan Golinski, *Making Natural Knowledge: Constructivism and the History of Science* (Cambridge: Cambridge University Press, 2012), 6.

²⁶ Kindi ve Arabatzis, “Introduction”, Kuhn’un “*Structure*”ı içinde, 1-12. İnşacılığa yönelik güçlü (ve ölçüsüz) bir saldırı için bkz. Paul Gross ve Norman Leavitt, *Higher Superstition: The Academic Left and Its Quarrels with Science* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1994). Golinski, *Making Natural Knowledge*, 7-9.

tede tarihyazımı pratiği üzerindeki etkisi, belirli kurumlara, insan gruplarına ve –en tipik olarak– rakip paradigmaları birbirine düşüren kriz anlarına ilişkin ‘ânı yakalayan’ incelemeler karşısında bilimin yüzyıllara yayılan ‘ileri yürüyüşünü’ kayda geçiren büyük anlatıların gerilemeye başlaması oldu.²⁸ Alanın konusu bir kez inşacılar için kimin haklı kimin haksız olduğu kaygısını taşımadan bilimsel fikirleri bağlamları içinde anlamak hâline gelince, araştırmacılar bilimsel ihtilafların belirli örnekleri üzerine derinlemesine araştırılmış toplumsal ve kültürel çalışmalar üretmeye başladılar.

4. Tarihsel Bağlamda Bilim

Bu tür bağlamsal çalışmaların ilk örneklerinden biri bir klasik olmayı sürdürüyor: Steven Shapin ve Simon Shaffer’ın *Leviathan and the Air-Pump* (1985) isimli çalışması 1660’ların başlarında Robert Boyle ile Thomas Hobbes arasında bir vakumun var olup olamayacağı ve bu olgunun nasıl makul bir şekilde gösterilebileceği sorusu üzerine yaşanan tartışmayı ele alır. 30’lu yaşlarının başlarındaki önde gelen bir bilim insanı olan Boyle, İngiltere’de modern bilimle bir önceki yüzyılda Sör Francis Bacon tarafından savunulan çizgide, kolektif ve deneysel bir şekilde uğraşmaya kendisini adan, temelleri yeni atılmış Bilimin İlerlemesi için Kraliyet Cemiyeti’nin kurucu üyelerinden biriydi. Mutlakçı yönetimin kötü şöhretli savunusu *Leviathan*’ın yazarı, 72 yaşındaki Hobbes ateist olduğuna dair şüphelerden yakasını kurtaramamış, katı görüşleri ve zorbaca davranışları nedeniyle Kraliyet Cemiyeti’nden dışlanmıştı.²⁹ 1658-1659 yılları

²⁸ Age., 26-27.

²⁹ Steven Shapin ve Simon Schaffer, *Leviathan and the Air-Pump: Hobbes, Boyle and the Experimental Life* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1985). Hobbes’un cemiyetten dışlanmasının nedenleri ss. 129-39’da tartışılmıştır.

arasında Boyle inanılmayacak kadar pahalı bir yeni makine (bir tarihçinin deyişiyle “kendi çağının parçacık hızlandırıcısı”), bir vakumun varlığını tasdik edecek deneyler yapmak için, ahşap ve pirinçten karmaşık bir pompalama mekanizmasıyla donatılmış 34 litrelik cam bir küreden oluşan bir cihaz yaptırmıştı. 1660 yılında bu düzeneikle yaptığı 43 deneyi betimleyip başarısını duyurduğu *New Experiments Physico-Mechanical* isimli çalışmasını yayımladı. Ertesi yıl Hobbes, aceleyle yalnızca Boyle’un sonuçlarına değil, bilimsel hakikate ulaşmanın temelinin deney olduğuna ilişkin ilkenin bütününe itiraz eden, *Dialogues Physicus* (Fizikî bir Diyalog) isimli kitapçığını kaleme aldı.

Bugünden geriye dönüp bakıldığında, Boyle’un deneysel sınama konusunda şevkiyle Hobbes’un deneylerin bilimsel kesinliğe giden tek yol olmadığına ilişkin ısrarı arasında bir çekişme kalmamış gibi görünüyor: Boyle kazandı, Hobbes kaybetti ve bu konuda söylenmesi gereken başka bir şey yok. Fakat Shapin ve Schaffer bu tür bilimsel ihtilaf anlarının, bilimsel pratiğin bugün verili kabul ettiğimiz birçok veçhesinin tartışılmaz hâle gelmesinden önceki bir dönemde gerçekleştiği için varsayımlarımızı sorgulamamızı olanaklı kıldığını ileri sürerler. Başka bir deyişle Hobbes bilimsel deneylere bu yaklaşım tam da emekleme çağında olduğu için saldırmıştı. 17. yüzyıl ile aramızdaki zamansal mesafe nedeniyle o dönemin bağlamı, olguların ‘gerçekliğe ayna tutularak’ saptanmadığını daha iyi kavramamızı sağlar. Boyle’un örneğinde, yapılan deneylerin geçerliliği ve onun bu deneylerden hareketle betimlediği ‘olgular’ hem o dönemki mikroskop ve teleskop gibi algıları ‘hizaya sokan’ yeni bir makineye hem de deneylerin Kraliyet Cemiyeti’nin toplantı odasında özenle seçilmiş tanıkların huzurunda yapılmış olmasına dayanıyordu. Boyle ulaştığı sonuçları, kendisiyle benzer düşüncelere sahip bir okur kitlesine hitaben belirli (medeni, mütevazı, gösterişsiz) bir üslupla işlediği anlatılar hâlinde yayımlamıştı. Shapin ve Schaffer ‘bu deney-

lerin nesnelliğinin belirli söylem biçimlerinin ve belirli toplumsal dayanışma tarzlarının bir yarataısı olduğu' sonucuna ulaşmışlardır.³⁰

Hobbes hem felsefi hem de metodolojik denilebilecek gerekçelerle Boyle'a şiddetli bir itirazda bulunmuştu. Vakum ya da 'maddi olmayan töz' fikrinin ta kendisine karşı çıkan Hobbes, bu tür bir mefhumun, derin bir güvensizlik duyduğu din adamlarının elini güçlendirmesinden korkuyordu. Aynı zamanda Boyle'un gerçekleştirdiği türde deneylerin doğa felsefesinin nihai hakikatlerini ortaya çıkarmakla bir ilgisinin olmadığını da düşünüyordu. Hobbes'a göre, güvenilir tek bilim, mantıksal hakikatlerin aklın gücü kullanılarak açıkça ortaya konabileceği ve herkese anlatılabileceği matematiksel çıkarımdı ki o dönemde buna 'geometri' deniyordu. Bilimsel deneyler değişken sonuçlar verirken, matematiksel tanıtlamalar değişmez, kesin sonuçlar sunuyordu.³¹ Yirmi yıl süren bir iç savaştan ve diktatörlükten yeni çıkmış bir ülkede beklenebileceği üzere, bilimle ilgili tartışma sürekli olarak siyasi ilkelerle ilgili bir mücadeleye dönüşüyordu: Boyle ve takipçileri kendi deneyci topluluklarını, sorumluluk bilinciyle icra edilen özgürlüğün somut hâli olarak görüyorlardı; oysa Hobbes için ülkede huzur ve istikrarı hem bilimde hem de siyasette garanti edebilecek tek şey birleştirici ilkelerdi. Shapin ve Schaffer'in vardığı kışkırtıcı sonuç, 'bilgi sorununu çözenin yolunun toplum düzeni sorununu çözmekten geçtiği'ydi.³² Kısacası, hava pompası tartışmasını, gerici bir yobazın deneysel bilimin genç bir savunucusu tarafından mağlup edilmesinin hikâyesi olarak değil, rakip dünya görüşleri içinde 'hakikati' ortaya koyma mücadelesinin hikâyesi olarak anlatmışlardır.

Bilimsel içgörülerin parlak düşünürlerin bedensiz zihinlerinden doğduğunu varsayan eski geleneğin aksine, yeni

Age., 2. Bölüm, alıntı s. 77-78.

Age. 3. ve 4. Bölümler.

Ibis., 332

bilim tarihçileri kuşağı bilimde hakikatin üretimini, belirli toplumların ve kurumların dinamiklerinin içine yerleştirmişlerdir. Bilgiyi, bize o bilgiyi sağlayana duyduğumuz güven temelinde işlediğimiz için, ‘hakikat’ ile ‘güven’in birbirinden ayrılması mümkün olmayan kavramlar olduklarını savunuyorlar. (Nitekim elinizdeki kitap da akademik yeterliliğe sahip aynı ölçüde güvenilir insanların eserlerine dayanan biri olarak yazarına güvenebileceğinize sizi ikna etmek üzere tasarlanmış bir gelenek çerçevesinde, dipnotlar içermektedir.³³) Peki, geçmiş toplumlarda, güvenilirlik nasıl tesis ediliyordu? Steven Shapin, hava pompası çalışmasını izleyen *A Social History of Truth: Civility and Science in Seventeenth-Century England* başlıklı monografisinde buna bir örnek sunar.³⁴ Shapin 17. yüzyılın İngilteresi’nde deneysel bilimin doğuşunu hem birbirine güvenen hem de genel olarak toplumda ahlaki otoriteye sahip bir grup seçkin icracı –üst sınıfa mensup, toprak sahibi ‘beyefendiler’– tarafından yürütülmesiyle açıklar. Beyefendi sınıfına mensubiyet onlara güvenilirlik bahşediyordu çünkü bu sınıfın üyelerinin hem maddi açıdan bağımsız hem de tevazu ve dürüstlük gibi Hristiyan değerlerinin erdemli savunucuları oldukları varsayılıyordu. Bir beyefendi kimseye minnet duymazdı ve sözü senetti. Bir beyefendiyi yalancılıkla suçlamak onun kişiliğine yönelik o kadar ağır bir hakaretti ve buna verilebilecek tek yanıt düelloya davetti. Shapin, Kraliyet Cemiyeti’nin, hepsi birer beyefendi olan mensupları birbirine güvenebildiği için ‘hakikat’ arayışına elverişli bir ortam sunduğunu, dolayısıyla bu beyefendilerin yaptıkları bilimsel keşiflerin de onların kendi toplumsal statülerinin bir lütfu olduğunu ileri sürer.

Bilim tarihçisi Theodore Porter’ın dikkate değer bir dizi

³³ Bu geleneğin ortaya çıkışının hikâyesi bir başka güvenilir araştırmacı, Anthony Grafton tarafından *The Footnote: A Curious History* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1999) içinde anlatılmaktadır.

³⁴ Steven Shapin, *A Social History of Truth: Civility and Science in Seventeenth-Century England* (Chicago: University of Chicago Press, 1994).

çalışmasında gösterdiği üzere, bu tartışmadan iki yüzyıl sonra güvenilirlik, aristokratik statüden ziyade sayılarla desteklenen bir uzmanlıkla tesis edilecekti. Porter, 19. yüzyılın Britanyası, Fransıası ve ABD'sini karşılaştırarak, bir toplum ne kadar geniş, genç ve demokratikse, yönetici seçkinlerinin yurttaşlarını ikna etmek, hatta yönlendirmek için istatistikleri 'güven teknolojileri' olarak kullanmasının o denli olası olduğunu ortaya koyar ve siyaseti meşrulaştırmak için sayılara başvurma, kuvvetten ziyade sosyopolitik kırılmalardan doğduğunu ileri sürer.³⁵ Kısacası, inşacılar bilim tarihini saf fikirler alanından çıkarıp toplumsal ve siyasal yaşamın karmakarışık gerçekliğinin içine taşımışlardır. Shapin'in makalelerinden oluşan son derlemesinin alaycı başlığı, *Never Pure: Historical Studies of Science as if It Was Produced by People with Bodies, Situated in Time, Space, Culture, and Society, and Struggling for Credibility and Authority*, [Asla Saf Değil: Sanki Bedenleri Olan, Zaman, Mekân, Kültür ve Toplum İçinde Konumlanmış ve Güvenilirlik ve Salahiyet için Mücadele Eden İnsanlar Tarafından Üretilmiş Bilime Yönelik Tarihsel Çalışmalar] bu yaklaşımın bir özetini sunar.³⁶

Bilim tarihinin 'yeryüzüne' indirilmesinin diğer biçimleri, bilimin neliğine ilişkin tanımlarımızın ve kim tarafından yapılacağına ilişkin bilginin gelişmesi üzerinden gerçekleşti. 'Modern' bilimin doğuşuna dair geleneksel anlatılar bilimsel hakikatin 'büyü' ya da 'batıl inanç' gibi gözden düşmüş inanışların küllerinden doğduğunu anlatır. Oysa 20. yüzyılın ikinci yarısında, bu yeni peyda olmuş kategorilerin üç ya da dört yüzyıl önce birbirinden pek de ayrı olmadığını göstermek üzere 'iyi bilim' ile 'kötü bilim' arasındaki engel-

Theodore Porter, *The Rise of Statistical Thinking, 1820-1900* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1986); Porter, *Trust in Numbers: The Pursuit of Objectivity in Science and Public Life* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1995).

Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2010.

leri kaldırmayı hedefleyen çok sayıda yaratıcı eser kaleme alındı. 18. yüzyıldan itibaren simya gibi ‘doğüstü’ arayışlar ile meşru bilim arasında gün geçtikçe derinleşen ayrım, daha önceleri epey geçirgendi: Richard Westfall ve B. J. T. Dobbs gibi araştırmacılar, genellikle Bilimsel Devrim’in zirvesi noktası olarak görülen Isaac Newton’un genel çekim yasasını formüle etmesiyle sonuçlanan düşünsel kopuşların kaynağını, bu büyük bilim insanının simyacılığın ‘karanlık sanatlar’ konusunda yaptığı geniş kapsamlı ve meşakkatli araştırmalarından aldığını göstermişlerdir.³⁷

‘Bilim’ ile ‘modernlik’ arasındaki ilişki ve bunun sonucu olan, bilimin ‘geleneksel’ toplumlarda gelişemeyeceği inancı, ‘bilim’ ile ‘büyü’ arasındaki geleneksel ayırmadan çok daha katı olagelmıştır. Batılı araştırmacılar kendilerinininkine benzer düşünce parametreleri içinde çalışan Asyalı ve Ortadoğulu bilim geleneklerinin varlığını uzun bir süredir kabul ediyorlardıysa da, ‘Afrika bilimi’ ifadesi uzunca bir süre bir oksimoron olarak görülmüştür: Şifacılık ve kâhinlik gibi somut pratikler ile sahici bilimsel düşünceyi yönettiği ileri sürülen soyut düşünmenin kıyaslanması olanaksız görünüyordu. Fakat Kuhn’un bilimsel değişimi kıyaslanamaz paradigmaların birbirini izlemesi olarak betimlediği sıralarda, Afrika uzmanı Robin Horton, ‘geleneksel Afrika düşüncesi’ dediğimiz olgunun Avrupa bilimiyle birçok kuramsal özelliği paylaştığını ileri süren ve artık birer klasik haline gelmiş bir dizi makale kaleme aldı. Örneğin Afrika’nın kozmolojileri, Batı biliminin birer eğretilene kabilinden başvurduğu doğal ya da cansız öğelerle aynı birleştirici ve basitleştirici işleve sahipti: “Tıpkı atomlar, moleküller ve dalgalar gibi...

³⁷ Richard Westfall, *Force in Newton's Physics: The Science of Dynamics in the Seventeenth Century* (Londra: Macdonald and Co., 1971); Betty Jo Teeter Dobbs, *The Foundations of Newton's Alchemy or "The Hunting of the Greene Lyon"* (Cambridge: Cambridge University Press, 1975); Dobbs, *The Janus Faces of Genius: The Role of Alchemy in Newton's Thought* (Cambridge: Cambridge University Press, 1991).

tanrılar da çeşitliliğe birlik, karmaşıklığa basitlik, düzensizliğe düzen, anomaliye iltizam getirmeye yarar.”³⁸ Horton, geleneksel toplumlarda son derece yapılandırılmış ve öngörülebilir olan insan dünyasının, üzerine bir kuram inşa edilebilecek denli makul bir zemin teşkil ettiğini, karmaşık toplumlarınsa toplum dünyasını böyle tür bir güvence sunmadığını, dolayısıyla bu toplumlarda yaşayan düşünürlerin şeylerin kuramsal özüne ulaşmak için cansız ve dogal nesnelere bakmak zorunda kaldıkları ileri sürüyordu.³⁹ Horton’ın tezinin ayrıntıları uzun süre tartışıldı ama çalışmaları ‘kuramın’ sadece belirli toplumlarda ortaya çıktığı fikrini yıkarak, Afrika’daki şifacılık gibi bilimsel pratiklere ilişkin çalışmalarda zengin bir damarın açılmasının temellerini attı.⁴⁰

Sonuç olarak, bilimin geleneksel tanımlarına yönelik bu gibi itirazlar, bilim yapıcılarının bugünkü bir laboratuvarın eski örneklerinde çalışan eğitilmiş, uzmanlaşmış erkekler olduğuna dair yaygın görüşü sarstı. Bazı zamanlarda ve yerlerde bu tür erkekler gerçekten de var oldular, bir araya geldiler, iş birliği yaptılar ve haberleştiler. Fakat tarihçiler bilim dünyasının bir zamanlar inandığımızdan çok daha geniş ve çeşitli olduğunu ileri sürüyorlar. Erken Modern Avrupa’da bilimin ustaları keşiflerini hamilerinin yararı için ‘sergileyebildikleri’ yerlerde, yani krallara ya da aristokratlara ait saraylarda yapıyorlardı. Örneğin Galileo çalışmalarını hamisi Büyük Dük Cosimo II de’ Medici’ye öğle yemeği sırasında okurdu ve Jüpiter’in yeni keşfettiği uydularını ona ‘Medici

³⁸ Robin Horton, “African Traditional Thought and Western Science, Part I: From Tradition to Science”, *Africa: Journal of the International African Institute* 37, sayı 1 (Ocak 1967): 52.

Age., 64-66.

Steven Feierman, *Peasant Intellectuals: Anthropology and History in Tanzania* (Madison: University of Wisconsin Press, 1990); Davis Schoenbrun, “Conjuring the Modern: Durability and Rupture in Histories of Public Health between the Great Lakes of East Africa”, *American Historical Review* 111 (2006): 1403-39.

Yıldızları' adını vererek hediye etmişti. Ünlü gökbilimcinin statüsü, kariyeri ve geçimi, hamisi için bilim üretmesine bağlıydı ve üzerinde çalışmayı seçtiği konuları da işte bu gerçek belirliyordu.⁴¹ Bilim aynı zamanda, şaşırtıcı bir gerçekçiliğe sahip tablolarla, çizimlerde ve heykellerde yeniden oluşturmak için doğal dünyayı inceleyen zanaatkârların ve sanatçıların atölyelerinde ve doğal ya da insan yapımı harikaları biriktirdikleri geniş koleksiyonlara sahip hükümdar ve zenginlerin 'merak odalarında' ve müzelerinde de tezahür ediyordu.⁴² Kısacası bilim, sadece eğitilmiş topluluklarda bilginlerce üretilmekle kalmıyor –sarayda göstermek, zengin arkadaşları etkilemek, karmaşık bir çömlek parçası pişirmek ya da eşler veya aile üyeleri örneğinde, her türden hakkı teslim edilmemiş yardımı sunmak gibi– son derece somut ihtiyaç ve gündemlere sahip her türlü insan tarafından da yapılıyordu.⁴³ Zihinler kadar bedenleri de meşgul ediyor, kuramlar kadar pratiklere de dayanıyordu. Elbette, en basit küçük şişelerden *machina Boyleana*'ya ve kilometrelerce uzunluktaki parçacık çarpıştırıcılarına dek çeşitli nesneler her zaman bilimin merkezinde yer almıştır.

5. Şeylerin Yeni Tarihi

Elli yıl kadar önce 'şeyler' nadiren akademik tarihçilerin çalışmalarında kendilerine yer bulurdu. Mobilyalar, kıyafet-

Mario Biagioli, *Galileo, Courtier: The Practice of Science in the Culture of Absolutism* (Chicago: University of Chicago Press, 1993).

⁴² Pamela Smith, *The Body of the Artisan: Art and Experience in the Scientific Revolution* (Chicago: University of Chicago Press, 2004); Paula Findlen, *Possessing Nature: Museums, Collecting and Scientific Culture in Early Modern Italy* (Berkeley: University of California Press, 1994); Helmer Schramm, *Collection, Laboratory, Theater: Scenes of Knowledge in the Seventeenth Century* (Berlin: Walter de Gruyter, 2005).

Kadınların ve diğer 'görünmez teknisyenlerin' çalışmaları için bkz. Shapin, *Social History*, 8. Bölüm.

ler, masalar ve mutfak gereçleri ve yiyecekler, bir çömlek parçasının tarihini tespit etmede, bir koltuğun tarzını belirlemede ya da cefakâr dostlarının üzerinde bir Ortaçağ yemek tarifini denemede uzmanlaşmış arkeologların, antikacıların ve sıradan meraklıların alanıydı. Kendi disipliniyi oluşturmuş olan ve tarihin metinler açısından fakir alanlarına kaynak üreten arkeoloji dışında, maddi kültürün incelenmesi tarihçiler tarafından büyük oranda göz ardı edilmiş, müze küratörlerinin ve dönem filmlerinde çalışan set tasarımcılarının sahası denilerek önemsenmemişti. Geçmişe ait şeyler olsa olsa ilginç ama değersiz bulunuyor, bunların çoğunlukla posta atları ve lazımlıklarla ilgili ayrıntılara boğulmuş eski tarz toplumsal tarihin işine yarayacağı düşünülüyordu. 1960'ların ve 1970'lerin 'yeni toplumsal tarihçileri' de bu tür meselelerle ilgilenmiyorlardı: (Erkek) zanaatkârların, köylülerin ve kölelerin hikâyesini yazarak, dikkatlerini tüketicilerden çok üreticilere veriyorlardı. Dönemin hâkim tüketim kültüründen duyulan derin kuşku bu tutumu daha da kuvvetlendiriyordu: 1960'ların yeni sol tarihçileri üretimin sahiciliğin bir işareti olduğu, zenginlerin ve yolunu kaybetmiş kadınların meşgalesi olan alışverişinse yabancılaşma anlamına geldiği bir dünyagörüşü çerçevesinde çalışıyorlardı.

Tarihçiler şeylere yerel renge sahip göz ardı edilebilir unsurlar olarak görmekten vazgeçip kendi başına ilgi göstermeye nasıl başladılar? Bu hikâye Kuhncu bir tarzda anlatılabilir: Toplumsal ve iktisadi tarihin yükselişi, maddi kültürdeki değişimlerin öneminin bazı bağlamlarda görmezden gelinemeyeceği ve yeni bir açıklayıcı paradigma gerektiren araştırmalar üretti. 17. yüzyılın Hollandası ya da 18. yüzyılın İngilteresi gibi son derece ticarileşmiş toplumlar üzerinde çalışan araştırmacılar, Simon Schama'nın 'servet bolluğu' adını verdiği, eşi benzeri görülmedik bir tüketim malları israfıyla karşılaştılar ve 18. yüzyılda siyasette ve sanayide meydana gelen devrimlere koşut bir 'tüketici devrimi' ger-

çekleştğini ileri sürmeye başladılar.⁴⁴ Feminist araştırmacıların özel alanların da toplumsal ve siyasi açıdan en az kamu alanı kadar önemli olduğu konusundaki ısrarları sayesinde kadınların tarihi ve toplumsal cinsiyetin tarihi de kuşkusuz bunda önemli bir rol oynadı. Edebiyat kuramından etkilenen kültürel tarihçiler, meslektaşlarının sözcük dağarcıklarına ‘performans’ ve ‘kendini baştan yaratma’ gibi yeni sözcükler ve deyimler kattılar ve bu doğrultuda insanların geçmiş toplumlarında benimsedikleri takı ve kıyafetlerin, kimlikleri açısından en az gelirleri ve meslekleri kadar önemli olabileceği dillendirilmeye başlandı.⁴⁵ Son olarak, 1980’lerde ve 1990’larda, tarihçilerin, toplumsal ilişkileri açıklamanın anahtarı olarak görülmüş ‘sınıf’ gibi büyük soyutlamalara inançlarını kaybetmeleriyle birlikte, nesneler ve maddi kültürle ilgili çalışmalar öne çıkmaya başladı. İster kahve ya da giysiler, tabaklar ve duvar kâğıtları gibi tüketim malları olsun veya örtü veya kıyafetler gibi ev yapımı eşyalar olsun, elle tutulur şeylerden yola çıkmak ele alınan konuyu önceden düşünülmüş açıklama kalıplarına oturtmak zorunda kalmadan çok geniş bir toplumsal ilişkiler yelpazesini incelemenin umut vaat eden bir yolunu sunuyordu. Kısacası bu, toplumsal tarihi çalışmanın yeni bir biçimiydi.

Nesneler hangi hikâyeleri anlatırlar? Avrupa tarihçileri 18. yüzyılın bu konuda da bir dönüm noktası olduğunda hemfikirdir: Bu dönemde insanların –en azından sefalet içinde yaşamayanların– maddi çevrelerinde önemli bir şey-

⁴⁴ Simon Schama, *The Embarrassment of Riches: An Interpretation of Dutch Culture in the Golden Age* (New York: Knopf, 1987); Neil McKendrick, John Brewer, ve J. H. Plumb, *The Birth of a Consumer Society: The Commercialization of Eighteenth-Century England* (Londra: Europa, 1982); John Brewer ve Roy Porter, der., *Consumption and the World of Goods* (Londra: Routledge, 1993).

⁴⁵ Tarih alanının dışından gelen önemli ve etkili çalışmalar arasında Stephen Greenblatt, *Renaissance Self-Fashioning: From More to Shakespeare* (Chicago: University of Chicago Press, 1980) ve Judith Butler, *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity* (New York: Routledge, 1990) da yer almaktadır.

lerin yaşandığını anlamak için 17. yüzyılda üst sınıflara ait, birkaç ağır mobilya parçası ya da antika halı ve tablolarla seyrek biçimde döşenmiş evlerini bir yüzyıl sonrasının kapitone koltuklar, renkli duvar kâğıtları ve mebzul miktardaki süs eşyasıyla dolu evleriyle karşılaştırmak yeterli olacaktır. Porselen imalatçısı Josiah Wedgwood gibi insanların imalat ve pazarlama alanlarındaki dehalarından, eski kıtayı yeni 'lüks eşyalara' boğan ve giderek genişleyen sömürge ticaretinin etkisine ve insanların ev yapımı ürünler kullanmak yerine tüketim malları satın almak için daha fazla çalışmalarını sağlayan erken bir 'sanayi devrimi' fikrine varasıya bu değişimin olası nedenleri, sayısız tartışmalara ve çözümlemelere konu olmuştur.⁴⁶ Tüketim söz konusu olduğunda neden ile sonucu birbirinden ayırmak epey zordur ama 18. yüzyılın tüketici devrimi kuşkusuz o dönem yaşayanlar tarafından geleneksel statü hiyerarşilerinin aşınmasıyla ilişkilendirilmişti. Örneğin 18. yüzyılın Fransası'nın vasiyetname kayıtları incelendiğinde, yüzyılın sonuna gelindiğinde orta ve üst emekçi sınıflardan kadınların, birkaç on yıl önceki seleflerine kıyasla çok daha fazla kıyafete sahip oldukları görülmüştür. Bu kadınların gardıroplarında artık etek, jupon ve jilenin yanı sıra giyim tarzlarını toplumsal seçkinlere mensup kadınlarınkine yakınlığa tek parçalı elbiseler de bulunuyordu ve önceki kuşakların hayal dahi edemeyecekleri ipek çorap gibi mallara da erişebilmeye başlamışlardı. Fransa'da ve başka yerlerde modanın anlamı, aristokrat erkeklerin tıpkı kadınlar gibi dantel ve kurdelelerle süslandik-

McKendrick, Brewer ve Plumb, *Birth of a Consumer Society*; Arjun Appadurai, der., *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective* (Cambridge: Cambridge University Press, 1986); Sidney W. Mintz, *Sweetness and Power: The Place of Sugar in Modern History* (Londra: Penguin, 1986); Nicholas Thomas, *Entangled Objects: Exchange, Material Culture, and Colonialism in the Pacific* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1991); Jan de Vries, *The Industrious Revolution: Consumer Behavior and the Household Economy, 1650 to the Present* (Cambridge: Cambridge University Press, 2008).

leri bir rütbe göstergesi olmaktan adım adım çıkıp erkeklerden ziyade kadınlarla ilişkilendirilen bireysel –ve Fransızlar için ulusal– tarzın bir ifadesine dönüştü.⁴⁷

Tarihçiler tüketici mallarının, kültürlerinin ve davranışlarının, toplumsal boyutlarının yanı sıra siyasal boyutlarının da olabileceğini göstermişlerdir. Örneğin Colin Jones, Fransız Devrimi'nin toplumsal kökenlerinin 'büyük satın alma zinciri'nde, yani pazaryerinin eşitlikçi dinamiklerine katılan ve yüzyılın yeni emtiasının tüketicilerinden oluşan ağlarda yattığını ileri sürmüştür. Benzer şekilde Timothy Breen de Amerikan Devrimi'nin kökenlerini sömürgecilerin hayatında merkezî bir yer tutan Britanya mallarına yönelik 1765 yılında boykotunun seferber edici gücünde aramıştır.⁴⁸ Farklı bir bağlamda, Lizabeth Cohen de İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki on yıllarda ABD'de yaşanan ve siyasetçiler ile iş insanları tarafından Amerikan eşitlikçiliğinin kusursuz bir ifadesi olarak göklere çıkarılan tüketim patlamasının, beyaz erkeklerin GI Yasası⁴⁹ ve yeni vergi yasalarının meyvelerini orantısız bir şekilde topladıkları, son derece bölünmüş bir pazarın üstünü örtmeye yönelik bir dalavere olduğunu savunur.⁵⁰ Sadece tüketimin siyasi kökenleri ve sonuçları değil, mal edinmenin ve 'tüketmenin' anlamı da zaman içinde ve bölgeden bölgeye büyük bir çeşitlilik sergilemiştir: Tarihçiler, hiyerarşileri güçlendiren daha eski edinme ürünleri –statüyü korumak ya da bir armağan ekonomisine katılmak için bir şeyleri edinmek ve kullanmak– ile malların

⁴⁷ Jennifer M. Jones, *Sexing la Mode: Gender, Fashion, and Commercial Culture in Old Regime France* (Oxford, Berg, 2004).

⁴⁸ Colin Jones, "The Great Chain of Buying Medical Advertisement, the Bourgeois Public Sphere, and the Origins of the French Revolution", *American Historical Review* 101 (Şubat 1996): 13-40; T. H. Breen, *The Marketplace of Revolution: How Consumer Politics Shaped American Independence* (Oxford: Oxford University Press, 2004).

İkinci Dünya Savaşı gazilerinden bazılarına kimi faydalar sağlayan, 1944 tarihli Askerlerin Yeniden Düzenlenmesi Yasası. (Çev.)

⁵⁰ Lizabeth Cohen, *A Consumer's Republic: The Politics of Mass Consumption in Postwar America* (New York: Knopf, 2003).

bir kimlik değıştirme biçimi olarak tahayyül edildiğı (“Bu araba beni seksi gösterecek!” gibi) ve tüketim arzusunun yıkıcı potansiyelinin becerikli reklamcılar tarafından sürekli yönlendirildiğı daha yeni tüketici kültürleri arasında bir ayırım yaparlar.⁵¹

Buraya kadar sözünü ettiğimiz tarih çalışmaları mallara bir bütün olarak yaklaşıyorlardı: Giysilere, mobilyalara ve insanların gündelik alışkanlıklarına dair canlı ayrıntılar sunsalar bile, belirli mallara ihtiyaç duyulmasının, sahip olmasının, hatta bunların boykot edilmesinin, bir toplumun toplumsal ve siyasi dinamiklerini nasıl değıştirdiğini anlamaya çalışıyorlardı. Peki, malların toplam etkisi yerine, tek bir nesneden yola çıkıp onu üreten toplumsal dünyayı yeninden inşa etmeye çalışırsak ne olur? Müze küratörlerinininki andıran bu yaklaşım, Laurel Thatcher Ulrich’in muhtemelen aralarında en ünlü isim olduğı bazı tarihçiler tarafından da benimsenmiştir. Ulrich *The Age of Homespun: Objects and Stories in the Creation of an American Myth* (2001) başlıklı kitabını, müzelerdeki sergilere eşlik eden kıt bilgilerden yola çıkıp giderek daha geniş bağlamlara doğru ilerleyerek, üretim tarihleri 1676 (bir Yerli sepeti) ile 1837 (bitmemiş bir çorap) arasında değışen bir düzine özgül nesne etrafında kurar. Örneğin yerli sepeti Rhode Island Tarih Cemiyeti’ne 1600’lerin sonlarında bölge garnizonunun komutanının eşi Dinah Fenner’a ‘ormanın yerlisi’ bir Algonkin kadını tarafından, kendisine hediye edilen bir tas süte minnettarlığının bir ifadesi olarak verildiğini belirten bir notla birlikte, 1842 yılında bağışlanmışır. Ulrich, bağışçının aile tarihini özenle yeniden inşa ederek, sepetin kökenini anlatan resmî hikâyede çarpıcı birtakım tutarsızlıklar bulunduğunu ortaya

Colin Campbell, *The Romantic Ethic and the Spirit of Modern Consumerism* (Oxford: Basil Blackwell, 1987); Roland Marchand, *Advertising the American Dream: Making Way for Modernity, 1920-1940* (Berkeley: University of California Press, 1986); T. J. Jackson Lears, *Fables of Abundance: A Cultural History of Advertising in America* (New York: Basic Books, 1995).

koymuş (laktoz intoleransı olan bir halkın mensubu neden gelip de süt ister ki?) ve malzeme olarak ağaç kabuğu, yün ve mısır koçanı kabuğu kullanılan eşyayı, İngiliz ve Algonkin yerlilerinin örme pratiklerinin birbirine yakınlaşmasıyla ve Dinah'ın ailesinin, sömürgecilerin Rhode Island'a yerleşirken sergiledikleri şiddette oynadıkları rol ve Kral Philip'in Savaşı'nın acımasızlığının daha geniş tarihiyle ilişkilendirir. Kısacası bu sepet, Amerikalı yerliler ile İngiliz sömürgecilerin tarihlerini, kelimenin gerçek anlamıyla birbirine bağlamaktadır ve erkek şiddetinin üstünü kadınların barış girişimlerini anlatarak örten bir hikâyenin eşliğinde bize kadar ulaşmıştır.⁵² Söz konusu yerli sepeti, Ulrich'in kitabındaki diğer nesnelerle birlikte, el yapımı nesnelerden oluşan bir serginin parçasıdır. Bu nesnelerin karmaşık tarihleri, 1850'lerden başlayarak, Amerika'nın sömürgeleştirilme döneminde kadınların ürettikleri bu el işlerinin, fabrikaların ortaya çıkışına ve kadınların ev dışında çalışmaya başlamalarına karşı sunulan teskin edici bir karşı örnek olarak idealleştirildiği 'evde dokuma çağı' mitine sıkıştırılmıştır. Ulrich, "ev dokuması mitolojisinin Amerikan geçmişinin önemli bir parçası olan açgözlülüğü ve savaşı unutmamızı sağladığı için varlığını sürdürdüğü ... [İ]nsanların tarihi sadece yaptıkları işler ve bulundukları tercihlerde değil, aynı zamanda hatırlamayı seçtikleri şeylerle de yaptıkları" sonucuna varır.⁵³

Şimdiye kadar değindiğimiz eşya merkezli tarihlerin tümü, nesneleri birer nesne olarak ele alıyor. İnsanlar malları üretir ve sonra onları kullanır, alıp satar, sergiler, arzu eder veya onlar hakkında çeşitli öyküler anlatırlar. Fakat tarihçiler son dönemlerde, insanlar ile şeyler arasındaki ilişkinin gerçekten de tek yönlü olup olmadığını da sorgulamaya başladılar. Giderek daha akıllı hâle gelen cihazların gündelik hayatta yaygınlaşması, bizi insan ile insan olma-

Lauer Thatcher Ulrich, *The Age of Homespun: Objects and Stories in the Creation of an American Myth* (New York: Knopf, 2001), 1. Bölüm. Age., 414.

yan arasındaki sınır üzerinde sürekli düşünmeye ve şeylerin kendi üreticilerini nasıl etkileyebildiğini, hatta şekillendirebildiğini merak etmeye davet ediyor. Bu çerçevedeki verimli araştırma alanlarından biri de doğa ile kültürün eşit pay sahibi olduğu son derece özgün bir ‘nesne’ kategorisi olan yiyeceklerin tarihidir. Yiyecekler, kültürel anlamla yüklü, hem zorunlu hem de lüks, kullanıldığında tükenmesi nedeniyle doğası gereği kısa ömürlü, en mahrem şekilde tüketilen, her yerde bulunan ve vazgeçilmez metalar olarak tarihte ayrıksı bir yere sahiptir.⁵⁴ Yemek yiyenleri pizzaların ya da spagettilerin saldırısı altında gösteren mide ilacı reklamlarının bize hatırlattığı gibi (“En sevdiğiniz yiyecekler sizinle mi savaşıyor?”), yiyecekler, bedenlerimizi en azından kısmen bağımsız olarak etkileyebilen, bizi şişmanlatabilen ya da hasta edebilen, zevklerimizi ve arzularımızı şekillendiren metaldır.

Marcy Norton, “Tasting Empire” [Tat İmparatorluğu] başlıklı çığır açıcı makalesinde yiyeceklerin insan kültürü üzerindeki bedensel etkilerini tarihselleştirir. Norton, Avrupalıların nasıl olup da tadı ilk başta birçoğuna itici gelen ve memleketlerinde benzeri bulunmayan Orta Amerika kökenli çikolatayı benimsediklerini, hatta sonunda arzulamaya başladıklarını sorar.⁵⁵ Bu soruya verilen geleneksel yanıt, İspanyolların hem Amerika’da hem kendi memleketlerinde, alışkın olmadıkları bu yiyeceği yerli baharatlardan arındırıp şeker ekleyerek ‘düzelttikleri’ şeklindedir. Buna göre, İspanyollar ve diğer Avrupalılar, çikolatanın bağımlılık yapan uyarıcı özelliklerinin büyüüne çikolatanın ancak kendi

⁵⁴ Brewer ve Porter, “Introduction”, *Consumption and the World of Goods*, 5-6. Örneğin bkz. Sidney Mintz, *Tasting Food, Tasting Freedom: Excursions into Eating, Power, and the Past* (New York: Beacon Press, 1997); Rachel Laudan, *Cuisine and Empire: Cooking in World History* (Berkeley: University of California Press, 2013).

Marcy Norton, “Tasting Empire: Chocolate and the European Internalization of Mesoamerican Aesthetics”, *American Historical Review* 111 (Haziran 2006): 660-91.

damak tatlarına uygun hâle getirilmesinden sonra kapılmışlardır. Çikolatanın nasıl yayıldığını anlatan bu hikâye, ilk kez 18. yüzyılın İspanyol vakanüvislerince dile getirilmiş olsa da, Norton'a göre, yakından incelendiğinde geçerliliğini yitirmektedir. Yeni Dünya'daki İspanyollar çikolatayla yerlilerin baskın olduğu bir ortamda ve kakao tüketiminin etrafındaki maddi kültürle hizmetkârları, özellikle de kadın hizmetçileri sayesinde tanıştırılmışlardı. Evlerinde ve kamu alanında içeceği yerlilerin içtiği gibi –sıcak, soğuk, oda sıcaklığında, bazen mısırla karıştırarak, bazen bal ve kırmızıbiberle tatlandırarak, bazen de kakao ezmesi ve suyunu belirli bir yükseklikteki bir kaptan başka bir kaba dökerek üretilen bir köpükle süsleyerek– içmeyi öğrenmişlerdi. Bu içeceği yerliler ile Avrupalıların bir araya geldikleri dinî tarikatlara ait evler gibi ortamlarda, bu amaç için verniklenmiş su kabağından yapılmış özel kaplarda tüketmişlerdi.

Memleketlerine geri dönen İspanyol askerleri, denizcileri ve rahipleri, Orta Amerika usulü hazırlayıp tükettikleri çikolatayı da yanlarında getirdiler: “Çikolatanın Avrupa’da yayıldığı ilk yıllarda kreoller, yerliler ve İberyalıların tükettikleri çikolata tipleri arasında pek az fark vardı. Avrupa çikolatası Amerika çikolatasına benzemenin de ötesinde düpedüz Amerikan çikolatasıydı” diye yazar Norton.⁵⁶ İspanyollar çikolatayı benimserken bile aralarından bazıları Amerika yerlilerinin putperestliğiyle ilgi kurdukları bu içeceğin Yeni Dünya’nın kreollerine atfedilen kültürel yozlaşmanın memleketlilerini de yoldan çıkarıp sapkınlığa sürükleyeceğinden kaygılanıyorlardı. Özetle, geleneksel görüş Avrupalıların çikolatayı sahiplenip onun üzerinde hâkimiyet kurduklarını, ehlileştirerek kendi zevklerine uygun hâle getirdiklerini varsaysa da Norton, tüketicilerini ‘yerlileştiren’ çikolatanın hikâyesinin, sömürgeciliğin yerli kültürler karşısındaki kırılma anını ortaya koyduğunu ileri sürer. Bu

⁵⁶ Age., 681-82.

örnekte, damak tadının aktarılması, beklenenin aksi istikamette, ‘sömürgeleştirilmiş olandan sömürgeciye’, yani ‘barbardan’ ‘uygara’ doğru’ gerçekleşmiştir.⁵⁷

Çikolatanın karmaşık tarihi sadece iki dünya arasındaki teması değil, kültürün yiyecekler üzerinden, bu örnekte yerleşik hiyerarşileri bozarak insan iradesinden kısmen bağımsız bir bedensel deneyim yoluyla nasıl seyahat edebileceğini de kapsamaktadır. Norton’ın damak tadını özerk bir kuvvet olarak çözümlemesi, nesnelerin tarihte etkin failer olabileceğine ilişkin daha genel savın özgül bir örneğidir. Bir hükümdara giydirilen taç ya da evlilik törenlerinde takılan yüzükler gibi tören nesneleri, o kişinin statüsünü dönüştürür. Yeri değiştirilebilen matbaa harflerinin icadının ardından kitaplar ve gazeteler, eğlence ve bilginin iletilmesinden çok daha fazlasını yapar hâle gelmiş ve Benedict Anderson’ın da belirttiği gibi, diğer okurlarla daha önce hayal dahi edilemeyen yatay bir akrabalık algısı yaratmıştır. Bazı tarihçilerse cam takılan pencerelerin, insanların kamu alanı ile özel alan arasındaki ayrıma ilişkin algılarını keskinleştirdiğini ileri sürmüşlerdir.⁵⁸ İnsanlar sürekli erkekler ile kadınların çevrelerindeki dünyayı algılama biçimlerini etkileyen nesneler tasarlıyorlar. Örneğin Avrupalılar 15. ve 16. yüzyıllarda, seçkinlerin hayatında merkezî bir yer işgal eden ve gitgide daha dakik ve güzel hâle gelen saatler ürettiler. Saatlerse insanların, özellikle de filozofların ve bilim insanlarının, doğa hakkında daha farklı düşüncelerini, hatta insan ve hayvan bedenlerini ve evrenin kendisini saat gibi tıkr tıkr işleyen bir düzenek olarak betimlemelerini sağladı. Saatlerin ve fikirlerin birbiriyle ilişki içinde incelenmesi, Jessica Riskin’in de belirttiği gibi, düşünce tarihini maddi kültüre bağlayan yaklaşımın bir parçasıdır: Bazı fiziksel nesnelerin “fikirlerden ayrılması mümkün değildir çünkü insanlar onları süre-

Age., 670.

⁵⁸ Leora Auslander, “Beyond Wrolds”, *American Historical Review* 110 (Ekim 2005): 1017-18. Benedict Anderson için bkz. 2. Bölüm.

li ölçüp tartacakları birer model ve örnek olarak kullanmış, makineleri de açık ya da örtük felsefi ilkelere dayanarak tasarlayıp inşa etmişlerdir.”⁵⁹

İster şeylerin insan yaratıcılığının ürünleri olduğuna ve dolayısıyla bütünüyle bizim gücümüz dâhilinde olduklarına ilişkin daha geleneksel öncülden hareket edelim ister nesnelerin onları üretenleri beklenmedik şekillerde etkileyebileceklerine dair bize daha yabancı fikri benimseme cesaretini gösterelim, daima insanların ve maddi yaratımlarının hep birlikte bir ‘kültür’ alanına ait oldukları varsayılmıştır. Oysa bu durum, hayvanlar âlemi dâhil olmak üzere, insanlar olmadan da var olabilecek ve serpilebilecek, dokunulmadığı takdirde insansıların zamanıyla kıyaslanamaz bir zamansal alan içinde evrim geçiren doğal çevre söz konusu olduğunda geçerli değildir.

6. Doğa ve İnsan Olmayan Diğer Aktörler

‘Tarih’ sözcüğünün ta kendisi örtük bir niteleyici içerir: Akademide istihdam edilen tarihçiler aslında ‘insan tarihi’ bölümlerinde, yani ortaya çıktığı andan itibaren doğal organizmaların kendi ortamlarında incelendiği ‘doğa tarihi’ ile örtük bir karşıtlık içinde bulunagelmiş bir alanda çalışırlar. Yüzyıllar boyunca insanların doğal dünya üzerindeki üstünlüğü sorgusuz sualsiz kabul edilmiştir. Batı kültüründe bu düşünce, insanın ‘denizdeki balıklara, gökteki kuşlara, evcil hayvanlara, sürüngenlere, yeryüzünün tümüne’ egemen olmasını buyuran Yaratılış kitabındaki Tanrı kelâmından türemiştir.⁶⁰ İncil’den kaynağını alan, doğanın daha aşağı bir alan ve insan egemenliğinin meşru nesnesi olduğu fikri, 18. yüzyıldan başlayarak adım adım, yerini insanın bozulması-

⁵⁹ Jessica Riskin, “The Restless Clock”, *Early Modern Things: Objects and Their Histories, 1500-1800* (Londra: Routledge, 2013), 84-101, alıntı s. 97-98.

⁶⁰ Genesis I: 26,

na erdemli bir alternatif olarak doğayı yücelten, Jean-Jacques Rousseau ve Henry David Thoreau gibi yazarlarca dile getirilen romantik geleneğe bırakmıştır. Andrew Isenberg'in de belirttiği gibi, 19. yüzyılın ortalarına dek, çoğu bilgin 'kendini düzenleyebilen, ahenkli' doğa ile amaçlı ve dinamik insan dünyası arasında keskin bir ayrıma gitmiştir. 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında kaleme alınan ilk çevre tarihlerinin arkasında, doğanın edilgen ve değişmeyen bir şey olarak idealleştirilmesi ve bir kurban mertebesine yükseltilmesi yatar. Uzun bir süre insan etkinliğinin nadiren fark edilen zemini olan doğal dünya, tarihe insanın kibir ve açgözlülüğünün savunmasız hedefi olarak girmiştir.⁶¹

'Çevre tarihi' olarak bilinegelen alan ilk olarak, köken mitlerinin doğanın fethine dayandığı ABD'de somut hâle gelmiştir. 19. yüzyılın Amerikası'nda, Frederick Jackson Turner tarzındaki, yabanılığın zahmet ve cesaretle yerleşime açılmasından doğan bir ulusa ilişkin muzafferane tarihler, John Muir ve Aldo Leopold gibi ilk korumacıların gayretleriyle birleşen, insanın doğa üzerindeki yıkıcı etkisine dair giderek etkili hâle gelen çöküşçü vakayinamelerle rekabet ediyordu.⁶² Bu alan, modern hâlini 1970'lerden başlayarak aldığından, belirli bir siyasi projeyle, yani çevrenin korunmasıyla, tarihyazımının diğer alanlarından çok daha yakından bağlantılıydı. Muhtemelen çevre tarihçilerinin büyük bir kısmı çevrecilerin amaçlarını desteklediğinden, önde gelen yorumculara göre, alan daha karmaşık bir yapıya bürünürken siyasi keskinliğini kısmen yitirmiş ve daha romantik yanılsamalarından kurtulmuştur.⁶³ Örneğin ala-

⁶¹ Keith Thomas, *Man and the Natural World: A History of the Modern Sensibility* (New York: Pantheon, 1983); Andrew Isenberg, "Historicizing Natural Environments: The Deep Roots of Environmental History", *Companions to Western Historical Thought*, der. Krmer ve Maza, s. 372-75, alıntı s. 374. Age., 374-80.

J. R. McNeil, "Observations on the Nature and Culture of Environmental History", *History and Theory* 42 (Aralık 2003): 34; J. Donald Hughes, *What Is Environmental History?* (New York: Polity, 2006), 94-97.

nın ilk dönemlerinde şevkle savunulan, doğal kaynakların özensizce harcanmasından bugüne dek sadece Batılıların ve kapitalizmin sorumlu olduğu kuramı, titiz bir sorgulama karşısında ayakta kalamamıştır. Yüksek nüfus yoğunluğu ve sanayileşme kuşkusuz doğaya başka her şeyden daha fazla zarar vermiş olsa da, çalışmalar örneğin Amerikalı yerlilerin, fırsatını bulduklarına aşırı balıkçılık ve avlanma konusunda tereddüt etmediklerini, hatta yerlilerin hayvan reenkarnasyonuna ilişkin inanışlarının aslında bizon gibi hayvanların kitlesel olarak düşüncesizce öldürülmesini teşvik ettiğini göstermektedir.⁶⁴ Çevre tarihçileri günümüzde, Avrupa-Amerikan kültürünün belirli veçhelerinden kaynaklı olarak zaman içinde yaşanan dünya çapındaki tahribatı olduğundan önemsiz göstermeden, Yahudi-Hristiyan normlarının özü itibarıyla çevre açısından diğer kültürlerle kıyasla daha kötücül olduğu görüşünden uzaklaşmaktadır.⁶⁵

Çevre tarihi alanı, siyasi keskinliğini büyük oranda korusa da son yıllarda Paul Sutter'in ifadesiyle 'doğanın bir çözümleme kategorisi olarak kullanışsız hâle gelmesi' nedeniyle analitik açıdan daha karmaşık bir hâl almıştır. Daha eski çalışmalar 'doğa' ile 'kültür' arasında kesin bir ayrıma dayanırken, bugünkü çalışmalar çoğunlukla saf, lekesiz bir doğa mitini, 'bütün çevrelerin melez olduğu' fikri lehine reddetmektedir. Örneğin, diye yazar Sutter, ilk çevre tarihçileri kuşağı ABD'nin batısında bir barajı inşa edilmesini yıkıcı bir tahakküm eylemi olarak tarif ederken, "ikinci kuşağın bu tür bir müdahaleyi nehrin "ikinci doğasının" "orga-

⁶⁴ Isenberg, "Historicizing Natural Environments", 383-84. Kapitalizmin çevre üzerindeki etkilerine dair popülerliğini koruyan klasik bir çalışma için bkz. Donald Worster, *Dust Bowl: The Southern Plains in the 1930s* (New York: Oxford University Press, 1979). Amerika Yerlileri ve çevreye dair "romantizm" karşıtı savlar Arthur Mevoy, *The Fisherman's Problem: Ecology and Law in the California Fisheries, 1850-1980* (Cambridge: Cambridge University Press, 1986) ve Shepard Krech III, *The Ecological Indian: Myth and History* (New York: W. W. Norton, 1999)'da bulunabilir. McNeil, "Observations", 7.

nik bir makinenin” yaratılması olarak nitelemesi daha muhtemeldir. İnsanlarla doğa arasındaki ilişkiyi ‘melez’ ya da karşılıklı etkileşime dayalı olarak görmek, çevre tarihçilerinin ‘doğa ile kültür arasındaki müstahkem hududu, giderek genişleyen bir sınır bölgesiyle değiştirmelerini’ mümkün kılmıştır.⁶⁶ Örneğin ‘çevre’nin ‘doğa’ anlamına geldiği varsayımı, doğal çevrelerin şehirleri, şehirlerin de doğal çevreleri nasıl şekillendirdiklerini göstermeye ya da kentlerdeki fiziksel çevrelerin farklı sınıflara mensup insanlar üzerinde bulunduğu toplumsal olarak eşitsiz etkileri ortaya koymaya adanmış, giderek büyüyen bir kentsel çevre tarihi alt disiplininin gelen itirazlara konu olmuştur.⁶⁷

Çevre tarihi, insan/doğa ilişkisinde iktidarın ve failliğin yerine ilişkin ilgi çekici sorular sorarken doğal dünyayı bir zamanlar sahip olduğu, sadece insan etkinliği için bir zemin olma statüsünden kurtarmıştır. Bu bölümde tartışılan “Neyin tarihi?” sorusunun diğer yanıtlarının aksine doğa, insan etkinliğinin bir sonucu değildir ya da doğal çevremiz aynı anda hem kırılıgandır hem de tehlikeli bir biçimde güçlüdür (depremler, izdihamlar, mikroplar). Sonuç olarak, çevre tarihi tanımlarının çoğu, insan türü ile doğa arasındaki dinamik ve karşılıklı ilişkinin altını çizer. J. R. McNeill’in sözleriyle “Çevre tarihi doğanın sadece var olduğunun değil, aynı zamanda değiştiğinin de kabul edilmesini talep eder. Dahası, doğa hem kendi başına hem de insan eylemleri sonucunda değişir ve böylece insanlık tarihinin içinde geliştiği bağlamı da değiştirir.”⁶⁸

Çevre tarihi alanındaki modern klasikler, sırasıyla insanlara ve doğaya atfettikleri failliğin derecesi açısından

Paul S. Sutter, “The Rold with Us: The State of American Environmental History”, *Journal of American History* 100 (Haziran 2013): 96.

Age., 113-15. Örneğin bkz., Andrew Hurley, *Environmental Inequalities: Class, Race, and Industrial Pollution in Gary, Indiana, 1940-1980* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1995).

McNeill, “Observation”, 42.

büyük bir çeşitlilik gösterirler. Çevre eylemciliğinden esinlenen bu alandaki ilk çalışmalar, çoğunlukla insan etkinliğinin zararlı etkilerini öne çıkarmışlardır. Hatta bu, William Cronon'ın 17 ve 18. yüzyıllarda New England topraklarının hâkimiyetinin Amerika yerlilerinden Avrupalılara geçişinin çevre üzerinde yarattığı etkileri ele aldığı ünlü *Changes in the Land* (1983) başlıklı eseri gibi en yetkin çalışmalar açısından bile geçerlidir.

Avrupalılar, özellikle yaygın ormansızlaştırma yoluyla New England'ın ekolojisinde çarpıcı bir değişime neden oldular. Buna rağmen Cronon hikâyeyi kötü adamlar ile kurbanları arasında geçen bir hikâye olarak değil, bir kültürel pratikler kümesinden diğerine geçişin yerel çevre üzerindeki etkisine dair bir çözümleme olarak ortaya koyar. Amerika yerlileri en büyük yiyecek kaynaklarının bulunduğu yerlere gerçekleştirdikleri mevsimsel göçlerle, değişen mevsimlere ayak uydurmuşlardı: Balıkların yumurtlama döneminde bir şelalenin etrafında toplanmış, avlanma aylarında geniş bir bölgeye yayılmış, bazı örneklerde ekin yetiştirmek için yerlerinden kıpırdamamışlardı. Avrupalı akranlarına kıyasla yiyecek depolamakla daha az ilgilenen yerliler, paradoksal biçimde, insan nüfusunu sınırlayarak görece bir bolluğu güvence altına alan, açlık seviyesinde hayatta kalma kapasiteleriyle, yani günlerce hiçbir şey yemeden dayanabilmekle övünüyorlardı. Avrupalılar, Amerika'ya geldiklerinde, kendi yerleşik gelenekleri ve mülkiyet hakkı anlayışları, toprağı 'geliştirmeye' yönelik ahlaki ve iktisadi zorunlulukları ve doğal mallara birer kaynak değil birer meta olarak yaklaşımları doğrultusunda toprağı yeniden düzenlediler.⁶⁹ Farklı bir kültürden insanların bu topraklara gelişi, sadece münferit bitki ve hayvan türlerinin de getirilmesini sağlamakla kalmadı, birbiriyle bağlantı birçok kültürel ve ekolojik de-

⁶⁹ William Cronon, *Changes in the Land: Indians, Colonists, and the Ecology of New England*, 2 baskı (1983; New York Hill: Hill and Wang, 2003), özellikle 2. ve 3. Bölümler.

ğışime de neden oldu. Cronun “Domuz sadece bir domuz değildi; diğer şeylerle birlikte çite, karahindibaya ve mülkiyetin son derece özel bir tanımına mahkûm olan bir yaratıktı” diye yazıyordu.⁷⁰ Bize insanın failliğiyle –Avrupalıların New England dedikleri yöreye gelişiyle– başlayan bir hikâye anlatsa da, bütün kitabı boyunca insanlar ile doğa arasındaki dinamik, karşılıklı ilişkiyi özenle vurguluyordu. Örneğin ormansızlaştırma, mevsimsel hava ve toprak sıcaklıklarını etkilemiş, ağaç ve hayvan türlerinin manzarasını değiştirmiş, sel ve kuraklıklara yol açmış ve bataklıklar yaratmıştı. Bütün bunlar ve daha fazlası, insanların yaşamlarını derinden şekillendirmişti.⁷¹

Cronon’ın erken tarihli bu klasik eseri, çevre tarihi alanındaki diğer birçok çalışma gibi, insan eseri olaylarla başlayan bir kültürel karşılaşmanın hikâyesidir. Yelpazenin diğer ucundaysa fiziksel çevrenin, sakinlerinin kaderini tümüyle belirlediği çalışmalar yer alır. Örneğin Jared Diamond’ın *Tüfek, Mikrop ve Çelik*’i 1997’de yayımlanmasının ardından, açık ve çekici tarzı ve kışkırtıcı savı sayesinde muazzam bir başarı elde etti. Diamond’ın tartışmalı olsa da ciddi bir araştırmacının ürünü olan bu çok satılan kitabı, Avrasya toplumlarının modern zamanlarda dünyanın geri kalanı üzerinde neden hâkimiyet kurduğu sorusuna bir yanıt veriyordu. Diamond “Avrupalıları ve Asyalıları katleden, boyunduruk altına alan ya da imha edenler neden Amerika yerlileri, Afrikalılar ve Avustralya Aborijinleri olmadı?” diye soruyordu.⁷² Kültürel ya da genetik üstünlük kuramlarını dikkatle çürüten Diamond, Avrupalıların ve Asyalıların coğrafi ve çevresel olarak şanslı olduklarını ileri sürüyordu. Gezege- nin doğu-batı doğrultusunda uzanan en büyük kara kütlesi olan ve büyük oranda ılıman bir kuşakta bulunan Avrasya,

Age., 14.

Ibis., 6. Bölüm.

Jared Diamond, *Guns, Germs and Steel: The Fates of Human Societies* (New York: W. W. Norton, 1997), 15.

insanlar üzerinde daha fazla dolaştıkça çoğalan, alışılmadık bir bitki ve hayvan bolluğuna sahipti. Gezegenin en verimli besin maddesi (Akdeniz'den başlayarak kıta boyunca uzanan büyük, depolanabilir tohumlara sahip otlar) sayesinde insanlar ve hayvanlar kısa mesafelerde çoğaldılar ve bunun sonucunda insanlar çiçek, kızamık ve grip gibi, diğer kıtalara götürüldüklerinde ölümcül oldukları görülen virüslere karşı direnç kazandılar. Zamanla artan nüfus yoğunluğu Avrasya toplumlarının düzenli ordular –başlıktaki tüfek ve çelik– gibi onlara daha da üstünlük sağlayan uzmanlaşmış toplumsal kesimler yaratmalarını mümkün kıldı. Kısacası, Avrasya'nın üstünlüğünü açıklamak için, bırakın Kafkas ya da Asyalı genlerinin farazi üstünlüğünü, Hristiyanlığa, kapitalizme ya da Çin çalışma etiğine ihtiyacınız yoktur. Birçok kişi katı çevrenin belirleyiciliği savını tartışmaya açsa da, Diamond'ın gibi argümanlar dikkatimizi fiziksel çevrelerin tarihte sahip oldukları güce çekme ve süreç içinde insanmerkezci kibirden kurtulmamıza yardımcı olmak gibi bir meziyete sahiptir.

İnsan etkinliğinin (sonrasında tahmin ve kontrol etmesi güç şekillerde tepki veren) doğa üzerindeki etkilerini öne çıkaran yaklaşımlarla, Diamond'ın gibi coğrafya ve biyolojinin merkezî roller oynadığı çalışmaların arasında bir yerde, kimi zaman şaşırtıcı şekillerde ikincisinin altını çizse de insan ile doğanın failliğini birleştiren tarihsel açıklamalar yer alır. Alfred Crosby'nin 1986 tarihli *Ecological Imperialism* isimli çalışması, argümanları yaygın bir şekilde bilinen klasik bir eser hâline gelmiştir. Diamond'ın aksine Crosby, Avrupalıların diğer dünyaları fethetme arzularından yola çıkar ama bariz kusurlarına rağmen neden başarılı olduklarını açıklamaya çalışır ve “Avrupalı göçmenler ve onların soyundan gelenler her yerdedir. Bu, açıklanması gereken bir olgudur” diye yazar.⁷³ Avrupalılar birçok yere yerleşmeyi denemiş ve

Alfred Crosby, *Ecological Imperialism: The Biological Expansion of Europe*,

başarısız olmuştur –Vikingler Grönland’ı gözlerine kestirmiş, Haçlılar Kutsal Topraklara el atmış, emperyalist gayretkeşler Afrika ve Karayipler’e yerleşmeye çalışmıştır– ama sadece Crosby’nin ‘Yeni Avrupalar’ adını verdiği yerlerde, yani Kuzey Amerika ve Güney Amerika’nın güneyi, Avusturalya ve Yeni Zelanda gibi iklimi Eski Dünya’ya benzeyen ve nüfus yoğunluğunun düşük olduğu bölgelerde kitlesel ölçekte başarılı olmuşlardır. Avrupalı kâşif ve fatihlerden oluşan ilk küçük gruplar, yerli savaşçılar karşısında sayıca çok az olsalar da, görünmez ve nihayetinde direnilmesi mümkün olmayan biyolojik müttefikleriyle birlikte gelmişlerdi: Otlar, tavşan ve domuz gibi çiftlik hayvanlarının sayısının artması ve hepsinden önemlisi mikroplar. Avrupalılar ve ‘beraberlerindeki biyota’ Kuzey Amerika, Güneydoğu Avustralya, Brezilya ve Arjantin’e ulaştıklarında önlerine çıkan her şeyi temizlediler. Yerel bitki örtüsü, saldırgan Avrupalı otların hızlı ilerleyişine direnemedi, Güney Amerika’nın narin yabani lamaları, Güney Amerika bozkırlarını sığırlara ve atlara bıraktı ve bugüne dek yalıtılmış nüfuslar Avrupa’dan gelen tifüs ve çiçek gibi hastalıklara yenik düştüler. Crosby’nin de belirttiği gibi, birkaç yüzyıl içinde, güneş Hindiba imparatorluğunun üstünde asla batmaz hâle geldi.⁷⁴ Kısacası Avrupalıların insan olmayan müttefiklerinin oynadığı rolü hesaba katmadığımız takdirde Eski Dünya’nın Yeni Dünya’yı fetih ve iskân etmesinin hikâyesini anlamamız imkânsızdır.

Tarihte insan dışı failliğin en iyi örneklerinden biri, küçük ve sık sık ölümcül canlılar olan sivrisineklerin 18. yüzyılın sonlarında Karayipler’in jeopolitiğinde oynadığı rolün izini süren J. R. McNeill’in *Mosquito Empires* isimli çalışmasında bulunabilir. Yazarın kitabının “pek de sivrisinek determinizminde bir çalışma” sayılamayacağı konusunda uyarıda bulunmasına rağmen, *aedes aegypti*’nin bu döne-

900-1900, 2. Baskı (1986; Cambridge; Cambridge University Press, 2004), 2.

⁷⁴ Age., 7.

min ve bölgenin iktidar mücadelelerinde ne kadar önemli bir rol oynadığını keşfetmek bir insan için aşağılayıcı bir deneyimdir.⁷⁵ Bu türün dişileri en başta ölümcül sarıhumma (o dönemde ‘sarı jack’ ya da ‘kara kusmuk’ gibi muhtelif adlarla bilinirdi) olmak üzere çeşitli hastalıklar taşır. Atlantik ticareti ve erken modern dönemin Karayipleri’nin limanlarıyla şeker kamışı plantasyonları, *A. aegypti* için alışılmadık ölçüde uygun ortamlardı: Limana yanaşmış gemilerde çok sayıda durgun su varili bulunuyor, şekerin tahliye edildiği kilden kaplar ideal yuva ve besin sağlıyor ve askerlerden, sözleşmeli hizmetçilerden ve kölelerden oluşan, bir araya toplanmış, hareketsiz kalabalıklar sineklere ‘kan yemeklerinden’ oluşan bir açık büfe sunuyordu. Dolayısıyla bu ufak ölüm taşıyıcılarının sürekli varlığı, ticaret, savaş ve plantasyon tarımı gibi insan uğraşlarıyla yakından bağlantılıydı ama verdikleri zarar insan gruplarını farklı şekillerde etkiliyordu.

Sivrisinek etkinliğinin jeopolitik etkileri, McNeill’in ‘değişken bağışıklık’ adını verdiği olgudan kaynaklanıyordu: Sarıhummaya daha erken maruz kalan topluluklar direnç geliştiriyor, böylece daha sonra gelen hassas gruplar karşısında, özellikle de karşılaşmanın koşullarını manipüle edebiliyorlarsa avantaj kazanıyorlardı. Örneğin İspanyollar 18. yüzyılda genel olarak zayıf bir konumdaydılar, Karayipler’deki sömürgeleri Britanya ve Fransa gibi daha zengin ve hırslı rakipleri tarafından tehdit ediliyordu. Bununla birlikte sadece hastalığa karşı bir ölçüde bağışıklık kazanmakla kalmamış, deniz güzergâhları üzerindeki Havana, San Juan, Cartagena ve benzeri stratejik noktalarda heybetli taşınan kaleler de inşa etmişlerdi. Tecrübe İspanyollara, saldıran bir Avrupa ordusu istihkâmlar sayesinde bir ay ya da daha fazla uzakta ve hareketsiz hâlde tutulabilirse, savaş onların yeri-

J. R. McNeill, *Mosquito Empires: Ecology and War in the Greater Caribbean, 1620-1914* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), 6.

ne hastalığın yapacağını öğretmişti. Öyle de oldu: 1740'ların başlarında, Karayipler'e gönderilen İngiliz askerlerinin %74'ü telef olurken bunların sadece %6'sı çarpışmalarda hayatını kaybetmişti. Kuzey Amerika'daki birlikler içinde toplam kayıp oranı %65'ti, ama bunların sadece %3'ü savaşırken ölmüştü. 1762 Havana kuşatmasında, Yedi Yıl Savaşları sırasında bütün Kuzey Amerika'da hayatını kaybedenlerden daha fazla İngiliz askeri 'sarı jack'e yenik düştü'.⁷⁶ İspanyollar, ülkelerinin zayıflığına rağmen, sinek müttefikleri sayesinde imparatorluklarını ellerinde tuttular. Sivrisinekler sadece savaşların değil, Toussaint Louverture ve Simon Bolívar gibi isyancı ordularının liderlerinin, düşmanlarının sarıhumma karşısındaki kırılğanlıklarından taktik olarak yararlandıkları örneklerde devrimlerin de akışını değiştirdi. McNeill'in hikâyesinde, doğa –sadece sivrisinekler değil, çoğalmalarına izin veren hava, ekinler ve insan bedenleri de– uluslararası ilişkileri şekillendirme gücüne sahipti.

McNeill'in sivrisineklerin tarihteki rolüne ilişkin incelemesi bizi, bu bölümde betimlediğimiz bilimsel akımların, bir zamanlar insanın canlılar hiyerarşisinin tepesinde durarak ruh ve madde alanları arasında aracılık yaptığı varlıklar zinciri fikrinde temsil edilen 'hümanizm'in geleneksel ilkelerini nasıl sarstığı, hatta ölümcül bir şekilde baltaladığı meselesine getiriyor. Genişleyen bir alan olan hayvanların tarihi, avcı ve av, beslenen, kesilen, korkulan, evcilleştirilen, korunan, tapılan canlılar olarak, insan toplumlarında sahip oldukları çoğul ve değişen statünün izini sürer.⁷⁷ (Geçmişte-

⁷⁶ Age., 5. Bölüm.

Örneğin bkz. Harriet Ritvo, *The Animal Estate: The English and Other Creatures in the Victorian Age* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1987); Ritvo; "Animal Planet", *Environmental History* 9 (Nisan 2004), 204-20; Erica Fudge, "A Left-Handed Blow: Writing the History of Animals", *Representing Animals*, der. Nigel Rothfels (Bloomington, Indiana University Press, 2002), 3-18; Susan Pearson, *The Rights of the Defenseless: Protecting Animals and Children in Gilded Age America* (Chicago: University of Chicago Press, 2011).

ki birçok örnekte ‘daha soylu’ hayvanlar –örneğin şahinler, köpekler ve avcılarının ve savaşçıların atları– ‘köle’ insanlardan daha yüksek bir statüye sahip olmuştur.⁷⁸⁾ Hayvan tarihçileri geçmişte ve günümüzde ‘insan’ olmanın anlamının, sadece türümüzün zaferleri ve günahları tarafından değil, diğer canlılarla aramızdaki değişken, duygu yüklü sınır çizgisi tarafından da belirlendiğini göstermişlerdir. Her hâlükârda William Cronon’ın “Bir gün gelecek, hiçbir tarihçi sanki insanlar ve toplumları kendi başlarına, doğal sistemlere herhangi bir atıfta bulunulmadan ve bu gezegeni paylaştığımız diğer canlıların hakkı teslim edilmeden anlaşılabilirliği gibi yazmayacak” sözüyle dile getirdiği umudu gerçekleştirme yolunda ilerliyormuşuz gibi görünüyor.⁷⁹

Beşerî bilimlerin alanındaki geleneksel kanonun düşmanları, eski tarz müfredatla sadece ‘ölü beyaz adamlardan’ ya da ‘soluk benizli erkeklerden’ oluştuğunu söyleyerek dalga geçmeyi alışkanlık hâline getirmişlerdir. Tarihçilerin ele aldıkları konular, ezici bir çoğunlukla, ölümlerden –ki istisnaları mevcuttur– oluşmaya devam etmektedir ama geçtiğimiz on yıllarda beyaz erkeklere çok sayıda başka karakter de katılmıştır. “Kimin tarihi?” sorusunun yanıtı geçmiş toplumların tasavvur edilebilir tüm aktör gruplarını kapsayacak şekilde genişlemiş ve bu genişleme tarihçileri üretken bir şekilde farklı sorular sormaya ve farklı kaynakların peşine düşmeye zorlamıştır. Tarihçilerin “Nerenin tarihi?” sorusuna verilecek yanıtın çerçevesini Avrupamerkezciliğe meydan okuyacak şekilde kara parçalarından okyanuslara, ulus devletlerinden sınır boylarına, tek bir mahalden, ulusötesi ve küresel alanlara doğru çekerek yeniden çizmeleriyle birlikte beyaz erkekler daha da gözden düşmüştür. Son olarak, ‘erkekler’ sadece kadınlar tarihyazımındaki haklarını talep et-

⁷⁸ Başka bir aydınlatıcı makale için bkz. Marcy Norton, “Going to the Birds: Animals as Things and Beings in Early Modernity”, Findlen, *Early Modern Things* içinde 53-83.

⁷⁹ Cronon, *Changes in the Land*, 173.

tikleri için değil, aynı zamanda, bu bölümde de gördüğümüz gibi, ruhtan maddeye doğru inen eski hiyerarşinin üretken bir şekilde altüst edilmesi sayesinde de artık ilginin odağından çıkmışlardır: Nitekim büyük fikirler ve keşifler şeylerin, bedenlerin, toplumsal statülerin ve hırsların gerçek dünyasına çekilmiştir ve artık insanların her yerde nesneleri, yiyecekleri, hayvanları ve doğal çevreyi şekillendirdiklerini ve bunlar tarafından şekillendirildiklerini teslim ediyoruz. Benzer bir altüst oluş tarih disiplini içindeki en geleneksel konulardan birini, dinler tarihini de yeniden şekillendirmiştir. Bir zamanlar kurumlara, ruhani liderlere ve teolojik ihtilaflara odaklanan dinler tarihi, uzun bir süredir toplumsal ve kültürel tarihin çeşitli kollarıyla birleşerek odağını inananların hayatlarına doğru kaydırmıştır. Keza inananların büyük bir kısmı bedensel deneyimleri –oruç, bekâret, acı, ama aynı zamanda sesler, görüntüler ve kokular– dinî deneyime bir giriş kapsı olarak kabul ettiğinden, din tarihçileri uzun bir zamandır geçmiş toplumlarda maddi olmayan deneyimlerin fizikî bağlamlarının incelenmesinde başı çekmektedir.⁸⁰

Bununla birlikte, tarih çalışmalarının birçoğu, hatta muhtemelen de büyük bölümü, genellikle eski moda yöntemlerle yaklaşılan geleneksel konulara odaklanmaktadır: Akademinin hem içinde hem de dışında, siyasi, askerî, diplomatik ve entelektüel tarih, bütün bu alt alanlar 1960'tan sonra tarih disiplininde yaşanan gelişmeler neticesinde verimli bir şekilde sarsılmış olsa bile hâlâ gelişme kaydetmektedir. Tarihçiler, bir grup olarak, doğaları gereği kendi alanlarında ve disiplinlerinde yapılmış eski araştırmaları da kapsayan geçmişe saygı duyarlar ve ıskartaya çıkarılmış soru ve yak-

⁸⁰ Miri Rubin, "Religion", *A Concise Companion to History*, der. Ulinka Rublack (Oxford: Oxford University Press, 2011), 317-30. Toplumsal, bedensel ve dinî deneyim arasındaki bağı ele alan tarihyazımının iki baş yapıtı için bkz. Caroline Walker Bynum, *Holy Feast and Holy Fast: The Significance of Food to Medieval Women* (Berkeley: University of California Press, 1987) ve Peter Brown, *The Body and Society: Men, Women and Sexual Renunciation in Early Christianity* (New York: Columbia Press, 1988).

laşımının yanında sağlam araştırmaları da yakmak istemezler. Tarihçiler uçlardaki geçici bilimsel heveslerin tiranlığına direnmeye bazı başka disiplinlerin icracılarından daha meyillidir. Bu kitabın girişinde de belirttiğim gibi, tarih uğraşı neredeyse sonsuz bir konu ve tarz çeşitliliği barındırır ama aynı zamanda tarih araştırmalarının muhtelif zamanlarda belirli izleklerin, soruların ve tartışmaların etrafında kümelenebilmeye meyilli olduğu da bir gerçektir. Bu kitabın ikinci kısmında tarih uğraşının doğasını ve dinamiklerini, tarih-yazımının arkasında yatan soruları ve saikleri ele alacağız.

1. *Vakanüvislerden Akademisyenlere*

Herkes tarih yazabilir. Daha doğrusu, okuryazarlık, zaman ve kitaplarla arşivlere erişim gibi bazı ön kolulları karşılayan herkes, geçmişin bir vechesi hakkında kurgusal olmayan bir anlatı üretebilir. Bu açıdan tarih, akademik disiplinler arasında ayrıksı bir yere sahiptir: Ne teçhizata, laboratuvarlara ya da ayrıntılı araştırma yordamlarına ihtiyaç duyar ne de genellikle son derece uzmanlaşmış kavramlara veya teknik terimlere hâkim olmayı gerektirir. Yaygın taktır gören popüler tarihçi Adam Hochschild, yöntemini birkaç yıl önce şöyle tarif etmişti: “Eğer tarih yazmanın yeni bir özel yolu varsa, benim bunu henüz keşfetmediğim kesin. İzinden gitmeye çalıştığım bütün dersler, son derece kadim olanlar. Çok okuyorum. Nitekim Viktorya dönemi İngilteresi üzerine çalışan tarihçi G. M. Young da bir keresinde ‘İnsanların konuştuklarını duyana kadar oku’ demişti. Hata yapmamak için elinden geleni yap. Ne kadar çok şeyi bilmediğini hatırla. Okurlarının okumaya devam etmelerini sağlayacak şekilde yaz.”¹ Tarih yazmak, dil güçlükleri ve okunması mümkün olmayan belgeler söz konusu olmadığında bile kuşkusuz basit bir iş değildir. Genellikle sayıları ya çok az ya da çok fazla olan kaynakları tespit etmenin ve incelemenin, hayalgücü, pratik zekâ ve katır inadının bir bileşkesini gerektirmesinin yanı sıra birbirine hiç benzeme-

Adam Hochschild, “Statement about Writing”, [http://www.liquisearch.com/adam_hochschild\(statement-about-writing](http://www.liquisearch.com/adam_hochschild(statement-about-writing) (erişim tarihi 27 Ocak 2016)

yen not yığınlarını kolayca zarif bir düzyazıya dönüştüren simya da en tecrübeli tarihçilere bile öyle kolaylıkla denk gelmez. Bununla birlikte, tarih araştırmalarının ve tarihyazımının özelleşmemiş doğası, akademide öğretilen bütün konular arasında en büyük takipçi kitlesine neden tarihin sahip olduğunu da açıklıyor. Tarih, sadece bilimsel ve popüler kisveleri içinde değil, müze sergilerinde, anıtlarda, tarihsel mekânlarda vb. sunulan ‘kamusal tarih’ biçiminde de akademinin hem içinde hem de dışında aynı anda gelişmesi itibarıyla alışılmadık bir uğraştır.

Bununla birlikte, çeşitli şekillerde birbirine bağlanmalarına rağmen popüler ve profesyonel tarih, geçmişin kâğıda geçirilmesini, fazla basitleştirecek olursak bir yandan yeni bilgilerin üretimi, diğer yandan tarihin geniş bir kamuoyuna yayılması şeklinde tarif edilebilecek farklı yönlere sürükler. Bu bölümde tarihin popüler, kamusal ve akademik tarihçiler tarafından üretilmesine odaklanacağız. Geçmişin çağdaş kültür içinde temsil edilmesinin muhtelif yolları arasındaki benzerliklerden ve farklılıklardan bazılarını ele alarak, bu tür temsillerin tercihleri ve bakış açılarını içerdiğini ve bunun bazı örneklerde diğerlerinden daha belirgin olduğunu göstereceğiz. Tarihçilerin üzerinde çalıştıkları konuları neden seçtiklerini ve akademideki tarihin çerçevesinin neden sadece örtük bir biçimde olsa bile her zaman, icracıları arasındaki bir tartışmayla çizildiğini izah edeceğiz. Son olarak, tarihyazımının yapı taşlarını –kaynakları– betimleyip ‘arşivler’ ve ‘belgeler’ gibi bir zamanların sorunsuz görülen mefhumlarının nasıl tartışmalı hâle geldiklerini ele alacağız. Kısacası bu bölümde, çok satılan yaşam öykülerinden belgesellere ve akademik monografilere varasıya tarih ‘ürünleri’nin sahne arkasında olan biteni açıklamaya çalışacağız. Eğer tarih üretimi bütün bu biçimleriyle zaman zaman hararetli tartışmalara neden oluyorsa bunun nedeni, birçok kişinin geçmişini alttan alta umursaması ve bunun için aslında mükemmel nedenlere sahip olmasıdır: Tartışmalar ve anlaşmazlıklar ta-

rih disiplinini canlı ve çağdaş dünya açısından anlamlı kılan şeylerdir.

Bugün ‘tarihçi’ sözcüğü akla bir tarih profesörünü getirir ama aslında ikisi arasında kurulan bu ilişki görece yakın tarihlidir ve iki yüzyıldan daha kısa bir süre önce ortaya çıkmıştır. 19. yüzyıla kadar tarih çoğunlukla (neredeyse her zaman erkeklerden oluşan) çok amaçlı ‘yazarlar’ yani zengin ve boş zamanı olan beyefendiler, memurlar, siyasetçiler ve ekseriyetle bu kimliklerin birkaçını kendinde toplayan kişiler tarafından kaleme alınıyordu.² Örneğin bugün Avrupa’nın Aydınlanma Çağı’nın en önemli tarihçileri olarak kabul edilen Fransız Voltaire ile İngiliz Edward Gibbon’ın her ikisi de önemsiz siyasi kariyerle sahip olsalar bile (Gibbon Parlamento’nun düşük profilli bir üyesi, Voltaire ise tatsız geçen kısa bir süre boyunca XV. Louis’in sarayında kraliyet tarihçisiydi) hâli vakti yerinde kişiler ve herhangi bir kurumdan bağımsız yazarlardı.

19. yüzyıldan önce, tarihçiler sıklıkla şu ya da bu şekilde siyaset dünyasıyla ilişkilendirilirdi. Yüzyıllar boyunca aralarında kamu görevleri sırasında ya da bu görevlerden ayrıldıktan sonra genellikle öğrendiklerini anlamanın ve başkalarıyla paylaşmanın bir aracı olarak tarih çalışmaları kaleme alan tanınmış kişiler yer almıştı. 1. yüzyılda yaşamış Romalı tarihçi Tacitus yakın tarihli rejimlere ilişkin anlatıları olan *Tarihler*’i ve *Yıllıklar*’ı, senatör ve Roma’nın Asya eyaleti valisi olarak görev yaptığı dönemler arasında yazmıştı. Floransa Cumhuriyeti’nde devlet memuru olan Niccolò Machiavelli, Medici ailesinin 1512 yılında şehrin hâkiyetini yeniden ele geçirmesinin ardından hapse atılmış ve işkence görmüş, ünlü tarih ve siyaset bilimi çalışmalarını da rejim değişikliğiyle ilgili son derece kişisel deneyiminin

Kadınların Avrupa’da tarih çalışmalarının profesyonelleşmesiyle nasıl kenara itildiklerine dair bir çalışma için bkz. Bonnie Smith, *The Gender of History: Men, Women and Historical Practice* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1998).

ardından kaleme almıştı. Siyasetçi-tarihçiler geleneği 20. yüzyılda da varlığını sürdürdü. Örneğin Churchill, ciltler dolduran *History of the English-Speaking Peoples* isimli (1937’de başladığı, 1956-58’de yayımlanan) çalışmasını İkinci Dünya Savaşı sırasında ve savaş sonrasının zorlu yıllarında Britanya’nın dümenini elinde tutarken yazmıştı.

Geçmiş toplumlardaki tarihçiler, genellikle resmî olarak idari organlara bağlılardı. Örneğin Çin’de hükümet destekli tarihyazımı, Han Hanedanlığı döneminde MÖ. 2. yüzyılda başladı ve özellikle Tang Hanedanı döneminde (MS. 7 ilâ 9. yüzyıllar arasında) gelişme kaydetti: Tang imparatorları sarayda, daha sonra hanedanlığın resmî ‘ulusal tarihinin’ içine alınacak saray günlüklerinin, idari kayıtların ve ruznamele- rin üretiminden sorumlu bir ‘tarih yazma odası’ oluşturdular. Benzer şekilde Babür imparatorları erken modern dönemin Hindistanı’nda bazıları hükümdarlığın vakayinamelerini yazan, bazılarıysa mülkiyet haklarını tescil eden belgeler hazırlarken farklı amaçlarla geçmiş de kayda geçiren çok sayıda zabıt kâatibi istihdam ettiler.³ Bu sıralarda ‘kraliyet tarihçiliği’, modern dönemden önce Avrupa’nın birçok sarayında, genellikle Voltaire kadar huysuz olmayan karakterlerin işgal ettiği, imrenilen bir makamdı. Tarihin iktidarın kullanılmasıyla ilişkisi, devlet ve toplum arasında herhangi bir ayrımın mevcut olmadığı modern öncesi toplumlarda doğal karşılanıyordu; tarih büyük şahısların yaşamlarının kayda geçirilmesinden ibaretti ve ulusal ya da popüler tarihler henüz ortaya çıkmamıştı.

İnsanların çoğu, geçmişini derleyen ilk tarihçileri sözcüklerini tabletlere ya da parşömenlere kaydeden kişiler olarak hayal etse de, tarih her zaman yazılı biçimler almamıştır. İrlanda, Yugoslavya, Polinezya ve Benin’de Eskiçağda geç-

Denis Twitchett, *The Writing of Official History under the T’Ang* (New York: Cambridge University Press, 1992); Rosalind O’Hanlon, “ ‘Premodern’ Pasts: South Asia”, *A Companion to Global Historical Thought*, der. Prasenjit Duara, Viren Murthy ve Andrew Sartori (Londra: Wiley Blackwell, 2014), 107-21.

miş, destansı anlatıların ya da hanedan vakayinamelerinin nakledilmesinde uzmanlaşmış hafızlar tarafından ezberlenerek korunuyor ve aktarılıyordu. Peru'da sözlü vakanüvisler hem nitel hem de nicel bilgilerin –örneğin hükümdarın tahta kaldığı yılların yanı sıra adil ya da cesur olarak görülüp görülmediğinin de– hatırlanmasına yardımcı olacak *quipu* adı verilen farklı uzunluklardaki boyanmış ve düğümlenmiş ip setlerinden oluşan kayıt araçları kullanıyorlardı. Polinezya ve Batı Afrika'da tarihçiler bilgilerini babadan oğula aktaran ve her biri bir tür ayaklı kütüphane olarak hizmet gören profesyonel şarkıcı soylarına mensuptu. Bu toplumlarda 'griotlar' tarihi –örneğin hükümdarların tevarüs sırasını– taşıma törenleri ya da şeflerin toplantıları gibi ortamlarda anlatırlardı. Batı Afrikalı Akan halkının bir atasözünde denildiği gibi "Kadim şeyler kulakta kalır."⁴ Tarihçilerin toplumsal kimlikleri ve pratikleri, alışıldık münzevi âlim imgesinin resmettiğinden çok daha renkliydi.

Batılı toplumlar için 19. yüzyıl, tarih uğraşının hem örgütlenmesi hem de doğası açısından bir dönüm noktası oldu. Amerikan ve Fransız Devrimleri bir 'halkın' 'ulusal' tarihi fikrini kristalleştirmekle kalmadı, Napolyon Savaşları'nı izleyen kurumsal altüst oluşlar bilginin örgütlenmesinde kayda değer bir değişimle sonuçlandı. 'Devrimler çağının' sonuçlarından biri, bürokrasilerin hızla genişlemesi ve buna bağlı olarak memur yetiştirmek için gerekli kurumlara duyulan ihtiyacın artmasıydı. Bu görev, geçmişine dair bilgi üzerinden ulusa aydınlanmış bir sadakat geliştirmeyi içeriyordu. Sonuç, 1810'da kurulan Berlin Üniversitesi'nin bir ilk örnek teşkil ettiği modern ulusal üniversitelerin yaratılması ya da yayılması oldu.

Avrupa ülkelerinde kökleri Ortaçağa uzanan muhtelif İtalyan ve İspanyol kurumlarının yanı sıra Oxford, Camb-

Jan Vansina, *Oral Tradition as History* (Madison: University of Wisconsin Press, 1985), 27-44.

ridge ve Sorbonne gibi daha eski üniversiteler uzun süredir mevcuttu. Fakat 19. yüzyılın Alman akademisini diğerlerinden ayıran, iki yeni ve güçlü fikre, bilimsel araştırmaya ve milliyetçiliğe baştan adanmış olmasıydı. 19. yüzyılın başlarında, aralarında en dikkat çeken Leopold Von Ranke olan (tarihin geçmişi ‘gerçekten vuku bulduğu şekliyle’ –*wie es eigentlich gewesen*– anlatması gerektiğini ilan etmesiyle tanınır) Alman tarihçileri, misyonlarının daha eski üniversitelerde olduğu gibi sadece ders vermek değil, özgün araştırmalar yoluyla yeni bilgiler üretmek olduğuna inanıyorlardı.⁵ Örneğin Voltaire ve Gibson gibi daha önceki kuşakların tarihçileri her şeyden evvel sentezci ve edebî yetenekleri nedeniyle takdir edilirken, tarih disiplini o dönemde itibarının zirvesinde bulunan doğa bilimleriyle aynı seviyeye çıkarmak isteyen 19. yüzyıldaki meslektaşları ‘araştırmayı’ tarihçinin temel görevi olarak görüp yüceltiyorlardı. 19. yüzyılın ortalarından başlayarak, su götürmez bir ‘bilimsel’ tarihin en önemli yapı taşları olarak kaynaklara yoğun ve yeni bir ilginin gösterilmesi, ulusal tarihlerin incelenmesinin omurgasını oluşturacak hacimli belge koleksiyonlarının yayımlanmasına yol açtı: *Monumenta Germaniae Historica*, *Collection des documents inédits sur l’histoire de France*, ve *Chronicles and Memorials of Great Britain and Ireland* gibi koleksiyonların tümünün yayımlanmasına 1860’lardan önce başlanılmıştı. Bu koleksiyonlarla birlikte, tarihçiler çalışmalarının edebiyatın spekülâtif ya da dekoratif alanına ait olmadığını, bilim insanlarınıninkiler gibi, sağlam, yadsınmaz, doğrulanabilir ‘araştırmalar’ üreteceğini dünyaya ilan etmişlerdi.⁶

Georg G. Iggers, *Historiography in the Twentieth Century: From Scientific Objectivity to the Postmodern Age* (Hanover, NH: Wesleyan University Press, 1997), 1. Bölüm.

Age.; Georg G. Iggers, “The Professionalization of Historical Studies”, *A Companion to Western Historical Thought*, der. Lloyd Kramer ve Sarah Maza, (Londra: Blackwell, 2002), 226-29.

Artık varlıklı amatörlerin boş zaman uğraşı olmaktan çıkan üniversite merkezli tarih, akademik profesyonelliğin beklenen bütün göstergeleriyle birlikte hukuk ve tıba benzer bir kariyere dönüştü: Almanlar, kayda değer ilk tarih dergisi olan *Historische Zeitschrift* (1859) ile bir kez daha başı çekiyorlardı. Diğer ülkeler de 1870'lerden 1890'lara kadar bugün bile yayın hayatına devam eden amiral gemisi yayınlarını (*Revue historique*, *English Historical Review*, *American Historical Review*) başlatarak onları takip ettiler. Yine Almanların başı çekmesiyle üniversiteler tarih alanında doktora dereceleri vererek, yeterlilik sahibi olmayan beyefendi-araştırmacı geleneğinden koptu. Harvard Üniversitesi bir tarihciye araştırması nedeniyle ilk doktor unvanını 1873 yılında verdi. 1876 yılında ise Alman modeline göre kurulan Johns Hopkins Üniversitesi, yüzyılın sonuna dek tarih alanında bu tür doktora dereceleri vererek piyasaya hâkim olmanın eşiğine geldi. (Oxford 1917, Cambridge ise 1920 yılına kadar tarih doktorası vermedi.) Tarih doktoraları yalnızca yeni birer icat değildi, sayıları da uzun bir süre boyunca sınırlı kaldı. 1870'lerde ABD'de sadece bir düzine civarında akademik tarihci bulunuyordu ve ancak 1900'den sonra yılda 20'den fazla öğrenci doktora derecesi almaya başladı. Henry Adams, otobiyografisinde doktorası olmasına ve kendi deyişle hiç tarih bilmemesine rağmen 1870 yılında Harvard'da Ortaçağ tarihi alanında yardımcı profesör olarak işe alınmasını, kişisel bağlantıların gücüyle açıklar: "Kürsüsüne oturup meslektaşlarının yüzüne baktığı ana dek, hatırlayabildiği kadarıyla Ortaçağa en çok bir saatini vermişti."⁷ Bununla birlikte 1900'dan önceki on yıllarda, dergileri, yeterlilik belgeleri ve Britanya'nın Kraliyet Tarih Derneği (1868) ve Amerikan Tarih Cemiyeti (1885)

Henry Adams, *The Education of Henry Adams* (Boston: Houghton Mifflin 1974), 200. Bu pasaja dikkatimi çektiği için Daniel Immerwahr'a teşekkür ederim.

gibi meslek kuruluşlarıyla bugün profesyonel tarih olarak bildiğimiz alanın temelleri atıldı.⁸

‘Profesyonel’ ve ‘bilimsel’ niteliklerini yeni kazanan tarih, 19. yüzyılda çoğunlukla üniversite merkezli ve zamanla milliyetçi idealleri olan seküler ve demokratik devletlere daha fazla bağımlı hâle geldi. Fransa ve Almanya gibi ülkelerde, tarih araştırmaları giderek devlet tarafından finanse edilen ve öğretmenler ile diğer memurların yetiştirilmesine adanmış üniversitelerin içine hapsoluyordu: Örneğin 20. yüzyılın başlarında Alman tarihçileri Birinci Dünya Savaşı’nın çıkış nedenlerini ve sorumluluğunun kime ait olduğunu açıklamak için hükümetle yakın bir işbirliği içindeydiler.⁹ Devlet ile akademik kurumlar arasındaki resmî bağlar Britanya ve ABD’de daha az göze çarpıyordu ama iki ülkede de öğretim üyelikleri hükümet çevreleriyle yakın ilişkileri olan küçük, türdeş bir elitin tekelindeydi.¹⁰ Örneğin ABD’de 19. yüzyılın sonlarında zengin bağışçılar tarih bölümlerinde işe alım kararlarını ve ders müfredatının tutuculuğunu doğrudan etkiliyor, tarihçilik mesleğinin önde gelenleri, Yeniden Yapılanma sonrası dönemde Arî ırkın siyahların yanı sıra Katolikler, Keltler, Latinler ve Sami halkları karşısında da üstün olduğunu savunan ‘Anglo-Saksonculuk’ inancını hevesle benimsiyorlardı. Bütün bu ulusal bağlamlarda profesyonellik, yani ‘nesnel’ gerçeğin araştırılmasına adanmış özerk tarihçilik mesleğine duyulan inanç, varlığını paradoksal bir şekilde akademik tarihçilerin, geçmişe ilişkin küçük bir entelektüel ve siyasal elitin görüşlerini yansıtan karşılıklı

Iggers, “Professionalization”, 230-31; Robert Townsend, *History's Babel: Scholarship, Professionalization, and the Historical Enterprise in the United States, 1880-1940* (Chicago: University of Chicago Press, 2013), 1., 2. ve 4. Bölümler; Peter Novick, *That Noble Dream: The “Objectivity Question” and the American Historical Profession* (Cambridge: Cambridge University Press, 1988), 1. Bölüm.

Iggers, “Professionalization”, 234-35.

¹⁰ Peter Mandler, *History and National Life* (Londra: Profile Books, 2002), 2. Bölüm.

mutabakata dayalı ve yurtsever anlatılar ortaya koymaları beklentisiyle bir arada sürdürüyordu.¹¹

Tarihyazımının büyük bir bölümü profesyonel olarak örgütlenmiş akademisyenlerin sahası hâline gelene dek ‘akademik’ ve ‘popüler’ (ya da ‘sıradan’) tarihçiler arasındaki ayrım işlerlik kazanmadı ve birkaç on yıl boyunca bu çizgi muğlaklığını korudu: Amerikan Tarih Cemiyeti’nin kurulmasından sonraki ilk birkaç on yılda cemiyetin üyelerinin sadece yarısı ders veriyordu. Bunların da yalnızca dörtte biri kolej ya da üniversite seviyesinde ders veriyordu. Bugünse öğretim üyeliği yapanların oranı dörtte üçün üzerindedir.¹² 20. yüzyılda hem yükseköğrenimin hem de geniş bir okur kitlesinin hızla yaygınlaşmasıyla, geçmişe dair eserler gide-rek daha fazla, birbirinden ayrılmış ‘akademik’ ve ‘popüler’ tarih kategorilerinin içine girmeye başladı.¹³

2. Popüler ve Kamusal Tarih

Akademik tarihi popüler tarih adı verilen alandan ayıran nedir? Elbette birçoğu akademide parlak pozisyonlar işgal eden ‘popüler’ tarihçilerin kimlikleri değil. Çok satılan tarih kitaplarının yazarlarının arasında Barbara Tuchman, David McCullough ya da Doris Kearns Goodwin gibi akademisyen

Novick, *That Noble Dream*, 3. Bölüm.

Townsend, *History's Babel*, 31-35. 2014 yılında Amerikan Tarih Cemiyeti’nin 13.693 üyesi vardı ve bunlardan %16,2’si istihdam alanlarını “Dört Yıllık Kolej” ve %57,3’ü “Üniversite” olarak bildirmişti. Soruya cevap vermeyen %21,7’lik kesim arasında da muhtemelen bu kategorilere giren pek çok kişi vardı, bu nedenle öğretim üyelerinin ATC’nin mevcut üyelerinin %80’inden fazlasını oluşturduğunu varsaymak makuldür. 2014 Üyelik raporu, AHA koordinatörü Liz Townsend tarafından 28 Ocak 2014’te e-posta yoluyla iletilmiştir.

¹¹ Ian Tyrell, 1960’larda Birleşik Devletler’de akademik ve popüler tarih arasında var olan karmaşık ilişkiyi, *Historians in Public: The Practice of American History, 1890-1970* (Chicago: University of Chicago Press, 2005), 3. ve 12. Bölümler’de tasvir eder. Ne yazık ki elimizde daha yakın tarihler için kıyaslanabilir bir sentez yokmuş gibi gözükmektedir.

olmayan başarılı tarihçilerin yanı sıra önde gelen kurumlar-
da çalışan Simon Schama, Joseph Ellis, Jill Lepore, David
Hackett Fisher, James McPherson ve Richard Evans gibi
çok sayıda öğretim üyesi de yer almaktadır.¹⁴ Başarılı popü-
ler tarihin özellikleri arasında biri özellikle öne çıkmaktadır:
kuvvetli ve zarif bir yazma becerisi ve bir konunun, alana
ve tartışmalarına dair hiç bilgileri olmadığını varsayarak
uzman olmayanların da erişebilmesini sağlayacak şekilde
ortaya konması. Popüler tarihin diğer bileşenleriyle de, her
zaman olmasa bile sık sık karşılaşırız. Bunlardan biri anlatı
formudur. Hemen tüm popüler tarihler, hikâyeler içerir ve
geniş askerî tarih –en çok da sefer ve muharebe anlatıları–
ve tarihsel biyografi kategorileri dâhil olmak üzere büyük
bir kısmı hikâye şeklinde kaleme alınmıştır. Biyografi eğer
iyi yazılmışsa okurları çeşitli düzeylerde içine çeker: Biyog-
rafi tipik olarak meşhur olsun ya da olmasın sıradışı bir bi-
reyi ele alır, özel ayrıntılar ve gelişen bir psikolojik portre
içerir, genellikle tanınmış ikincil karakterlerden oluşan bir
oyuncu kadrosuna sahiptir ve her şeyden önce tahmin edi-
lebilir zaferler ve şanssızlıklarla, hikâyeleştirilmiş bir biçim
içinde vuku bulur. Tarihsel biyografi türünün muazzam ve
süregiden popülerliği –Abraham Lincoln hakkında yazılmış,
çoğunlukla biyografi formundaki kitapların sayısının günü-
müzde 16.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir– okur-
ların bir başka kişinin yaşamıyla kolaylıkla bağlantı kurup
bu esnada değerli tarihsel bilgiler edinebilmesinden ileri gel-
mektedir.¹⁵

Popüler tarih kitaplarının konuları, akademik tarihe kı-
yasla daha geleneksel olmaya meyillidir ve bu hiç de şaşırtı-

¹⁴ Başta Simon Schama olmak üzere Britanya’daki ‘şöhretli tarihçiler’e ilişkin
bir tartışma için bkz. Jerome de Groot, *Consuming History: Historians and
Heritage in Contemporary Popular Culture* (Londra: Routledge, 2009), 17-22.

¹⁵ Stefanie Cohen, “Fourscore and 1600 Books”, *Wall Street Journal*, 12 Ekim,
2012. Washington, DC’de bulunan Ford’s Theatre Museum’da Lincoln
hakkında on metre uzunluğunda bir kitap kulesi yer almaktadır.

cı değildir. Bilim insanları bilginin sınırlarını zorlama, yeni konular bulma ya da eski konulara yeni yaklaşımlar getirme işiyle açıktan meşgul olurlar. Oysa kitle pazarına hitap eden yazarların, okurlarıyla hâlihazırda bilinenlerden yola çıkarak bağlantı kurmaları gerekir. VIII. Henry ve eşlerine, bireysel ve toplu olarak ABD'nin Kurucu Babalarına, Napolyon Bonapart'a, Üçüncü Reich'a ve iki dünya savaşına dair kitapların uçsuz bucaksız olmasının nedeni işte budur. Akademik tarihçilerin büyük çoğunluğu büyük liderlerden ve savaşlarda elde edilen başarılarından vazgeçeli çok olsa da, devlet adamlarının biyografileri ve askerî tarihler çok satılan tarih kitapları külliyyatında önemli bir yer kaplarlar. Seçkin bir akademik tarihçi olan Gordon Wood, on yıl önce, George Washington'ın bir başka biyografisi üzerine kaleme aldığı incelemesinde, meslektaşlarının bilhassa sıradan insan kitleleri arasında var olan ırk, sınıf ve toplumsal cinsiyet kaynaklı gerilimler üzerine çalışma heveslerinin, daha geniş kamuoyunun zevkleriyle uyuşmadığını belirtiyor ve “Sadece satış sayılarına bakıldığında Amerikalıların büyük bir kısmının ulusu inşa eden ölmüş beyaz erkekler, yani tam da akademisyenlerin üzerine yazmak istemedikleri konular hakkında okumak istedikleri açıkça görülüyor” diye yazıyordu.¹⁶

Wood'un uzman olmayan tarih okurlarının muhafazakâr zevklerine dair yargısı genel olarak doğru olsa da, bunun pek çok istisnası da olmuştur. Örneğin Dava Sobel'in bilim tarihinin kıyıda köşede kalmış isimlerini ele aldığı kitapları (*Longitude*, 1995 ve *Galileo's Daughter*, 2000) aylar boyunca çok satılan kitaplar listesinin üst sıralarında yer almıştır. Erik Larson'ın 19. yüzyılda yaşamış Şikagolu mimar Daniel Burnham ile seri katil H. H. Holmes'un iç içe geçmiş hikâyesini anlattığı *Devil in the City* (2003) ve Laura

Gordon Wood, “The Man Who Would Not Be King”, *New Republic Online*, 16 Aralık 2004, <https://newrepublic.com/article/.../george-washington-founders-gilbert-st> (erişim tarihi 27 Ocak, 2016).

Hillenbrand'ın İkinci Dünya Savaşı'nda hayatta kalan olimpiyat koçucusu Louis Zamperini'yle ilgili biyografisi gibi eserler, daha da büyük başarılar elde etmiştir. Bir tarih kitabının halkın övgüsüne mazhar olması için her zaman ünlü bir olayı ya da kahramanı konu edinmesi gerekmez. Sağlam araştırma ve parlak bir üslup vazgeçilmezdir ama çok daha önemli olan anlatı formudur: Birçok örnekte, uzman olmayan okurlar, iyi işlenmiş, merak uyandıran bir hikâye beklemleri ve en çok da buna karşılık verirler.

Popüler ve akademik tarih arasındaki temel fark da burada yatar. 'Sıradan' tarihin hem okunmasının hem de yazılmasının arkasındaki saik, genellikle temel bir meraktır: Ekseriyetle hem yazar hem de okur konu hakkında bir şeyler bilme arzusu tarafından kışkırtılmıştır. Bununla birlikte, örneğin Kraliçe Viktorya üzerine yeni bir biyografi yazmayı tasarlayan biri, projesini bir yayıncıya satabilmek için ya yeni bir bakış açısına ya da konuya bakışımızı kökten değiştirecek yeni bazı bilgilere sahip olmalıdır. Aslına bakılırsa ayrıksı bir yaklaşım ya da argüman etrafında şekillendirilmiş popüler tarih örnekleri kolaylıkla bulunabilir. Doris Kearns Goodwin'in *Teams of Rivals* isimli eseri, Abraham Lincoln'ün 1860 yılındaki başkanlığının siyasi tarihini, Lincoln'ün başkanlık yarışındaki eski rakipleriyle işbirliği yapma kararlılığı ekseninde anlatır. Simon Schama'nın 1989'da yayımlanmasının ardından çok satılanlar arasına giren *Citizens: A Chronicle of the French Revolution* adlı kitabı da Fransız Devrimi'ne keskin bir eleştirelilikle bakarak, 1793 yılındaki Terör Dönemi'nde yaşanan kanlı aşırılıkların, Devrim'in ılımlı olduğu iddia edilen ilk yıllarında şekillendiğini savunur. Jared Daimond'un Üçüncü Bölümde değindiğimiz *Tüfek, Mikrop ve Çelik*'i ise tutarlı bir anlatı formuna sahip olmaması, tek bir ulusal tarihle sınırlı kalması ve sıkı coğrafi belirlenimci bir tez öne sürmesi itibarıyla çok satılan tarih kitapları arasında alışılmadık bir yere sahiptir. Popüler tarihler zaman zaman güçlü bir tutum

alırlar ama içine girdikleri tartışmalar, akademik tarihçiler arasında tartışma yaratan daha karmaşık meselelere kıyasla genellikle daha yalındır (“Napolyon Bonapart: Devrimci bir kahraman mıydı yoksa zorba bir diktatör müydü?” gibi). Yine de akademi dışı bir tarih çalışması, genellikle okurların sağlam bilgi ve üstün bir yazım sunma ölçütüne göre yargılanır ve başarılı olur.

Akademi dışında üretilen ve popüler denilen tarih aslında çok sayıda önemli ve etkili kitap içermektedir. Akademik tarihçilerin birçoğu, bir gazeteci ve kurgudışı yazarı olan Adam Hochschild’in *King Leopold’s Ghost* isimli çalışmasının kadar büyük bir etki yaratabilmeyi ancak hayal edebilir.¹⁷ Hochschild’in ilk kez 1998 yılında yayımlanan kitabı, Belçika Kralı II. Leopold’un 1885 ile 1908 yılları arasında, hükümdarın kişisel mülkü olası itibarıyla Belçika hükümetinin denetimi dışında kalan Orta Afrika’daki Kongo Özgür Devleti’ni nasıl ele geçirip yönettiğinin dehşet verici hikâyesini anlatır. Leopold ve adamları, ünlü kâşif Henry Morton Stanley’nin yardımının alındığı bir tanıtım kampanyası sayesinde uluslararası destekle geniş toprakları ele geçirdikten sonra, sırf Kralın kişisel kasasını fildişi ve kauçuk ticaretinden elde edilen kârlarla doldurmak amacıyla 20 yıldan uzun bir süre boyunca bölge halkını vahşice sömürmüştü. Köleliğe zorlanan Kongo sakinleri kendilerini aç bırakan, kırbaçlayan ve uzuvlarını kesen subayların ve kâhyaların gözetiminde çalıştırılıyorlardı. Belçikalı askerler –bazıları bahçelerini kafataslarıyla süsleyen sosyopatlar olan– subaylarına, bütün köylerin temizlenmesi emrini yerine getirdiklerinin kanıtı olarak kesilmiş ellerle dolu sepetler sunuyor ve çalışmamak için direnen erkeklerin yaşayan eşlerinin ve çocuklarının uzuvları kesiliyordu. Bu dönem boyunca, Hochschild’in tahminlerine göre, bölge nüfusunun

Adam Hochschild, *King Leopold’s Ghost: A Story of Greed, Terror, and Heroism in Central Africa* (New York: Houghton Mifflin, 1999).

yarısı, yani 10 milyon insan, zorunlu çalıştırmanın, açlığın ve ilişkili hastalıkların etkisiyle ya da düpedüz cinayet sonucunda hayatını kaybetmişti.¹⁸

Hochschild'in kitabındaki bilgilerin büyük bir kısmı, yazarın da kabul ettiği gibi diğer araştırmacılar tarafından gün ışığına çıkarılmış ama yalnızca tanınmayan yayınevlerinden çıkan uzun ciltlerde yayımlanmıştı (en önemli çalışmaların bazıları daha öncesinde sadece Flaman dilinde mevcuttu.) Hochschild, büyük bir bölümü Kral Leopold'ün, ortaklarının ve Belçikalıların zulümlerini gün ışığına çıkaran ve onlara karşı başarılı bir kampanya örgütleyerek kralı bu topraklardan vazgeçmek zorunda bırakan, sayıları giderek artan (Afrika-Amerikalı tarihçi ve aktivist George Washington Williams, İngiliz-İrlandalı siyasetçi Sir Roger Casement, yazarlar Arthur Conan Doyle ve Joseph Conrad ve Liverpool merkezli bir gemicilik şirketinde kâtip olarak çalışan ve Belçika topraklarına giden gemilerin sadece adam ve silahlarla yola çıktıklarını, ama zenginliklerle dolu bir şekilde geri döndüklerini gözleyen ilk kişi olan İngiliz gazeteci Edmund Morel gibi) insan hakları savaşçılarının canlı tasvirlerine odaklanan ustalıkla kaleme alınmış anlatısına kendi araştırmalarını ekledi. *King Leopold's Ghost* yüzbinlerce nüsha sattı ve 1999 yılında yapılan çevirisi, ülkelerinin sömürgeci geçmişinin görece yumuşak olduğunu düşünen insanlar arasında infiale neden olarak Belçika'da muazzam bir etki yarattı. Ülkenin ana sömürgecilik dönemi müzesi hiç vakit geçirmeden sömürgeciliğin Belçika'nın kamusal yaşamındaki anısını keşfetmek üzere bir sergi planladı ve bunu konuya ilişkin tarihsel araştırma ve belgesel çekimlerinde yaşanan ve günümüze dek devam eden bir patlama takip etti.¹⁹ Hochschild'in kitabı birçok akademik tarihin ele aldığı,

¹⁸ Age., 8-11 ve 15. Bölümler.

Alan Riding, "Belgium Confronts Its Heart of Darkness: Unsavory Colonial Behaviors in Congo Will be Tackled by a New Study", *New York Times*, 21 Eylül 2002; Debora L. Silverman, "Diasporas of Art: History, The Royal

karmaşık bir argümanlar toplamına dayanmıyordu: Etkisi parlak bir üslubun, günümüz açısından bariz sonuçları olan, ahlaki açıdan önemli bir öyküyle bir araya gelmesinin bir ürünüydü.

Akademi dışında üretilen ve tüketilen tarih çalışmalarının hepsi kitap biçimini almaz. Tarihsel olgulara dayanabilen ama bunları örneğin uydurulmuş diyaloglarla destekleyen, tarihten esinlenmiş filmler –ve son zamanlarda bilgisayar oyunları– gibi devasa bir kategoriye bir kenara bırakacak olursak, ‘hakikat’ konusunda en iddialı olan popüler biçim ‘otantik’ ya da fazla duygusal film müzikleri –kavallar, kemanlar, yükselen yaylılar– eşliğinde, birbiri ardına gelen baştan çıkarıcı resimleri, belgeleri ve görüntüleriyle tarih belgeselleridir. Geçtiğimiz çeyrek yüzyılın en etkili Amerikan tarihçisinin, İç Savaş, caz, beyzbol ve Alkol Yasağı gibi konulardaki belgeselleri on milyonlarca izleyiciyi kendisine çeken, uzun saçlı, çocuksu bir coşkuya sahip film yapımcısı Ken Burns olduğu iddia edilebilir.²⁰ Geçmişle ilgili belgeseller çeşitli şekillerde güçlü bir doğruluk yanılsaması yaratır. Tarih belgesellerinin birçoğu Michael Moore’un yaptığı gibi yönetmenlik faaliyetlerini ya da gündemlerini görünür kılmadığından, yazarın varlığı genellikle saklanır ve tanrısal bir dış sesin kullanıldığı, üçüncü bir tarafın anlatımı tercih edilir. İzleyenler bir belgeselin görsellerini –resimleri, belgeleri, fizikî yapıtları– ilk elden kaynaklarla doğrudan temas kurmak olarak deneyimlerler ve bu tür filmlerde tipik olarak, görünüşte tarafsız uzmanlıklarından kısa parçalar

Tervuren Museum, and the Politics of Memory in Belgium, 1885-2014”, *Journal of Modern History* 87 (Eylül 2015): 16-18.

²⁰ David Harlan, yirmi üç milyondan fazla kişinin Burns’un İç Savaş belgeselini ilk iki bölümünü, on dört milyon kişinin de dokuz bölümün tümünü izlediğini belirterek, “Ken Burns ülkemizdeki en ünlü tarihçidir” diye yazmıştı. Harlan, “Ken Burns and the Coming Crisis of Academic History”, *Rethinking History* 7, no. 2 (2003): 169.

paylaşan, ehliyet sahibi ‘konuşan kafaların’ sade yorumları araya girer.²¹

Belgesellerin ‘gerçeklik efekti’ tıpkı muazzam popülerlikleri gibi, bazı akademik tarihçilerin öfkesini çekmiştir. Simon Schama ve benzeri İngiliz ‘televizyon hocaları’ sürekli olarak (muhtemelen kıskanç) akademisyenlerin eleştirilerinden paylarını düşeni aldılar ve ABD’de Ken Burns’ün geniş çaplı ve dikkat çekici başarısı onu gözde bir hedef haline getirdi. İç Savaş döneminin önde gelen araştırmacıları Burns’ün savaşın kölelik ve ırksal eşitsizliklerden kaynağını alan kökenlerini ve sonraki Yeniden Yapılanma döneminde yarattığı sonuçların şiddetini önemsizleştirdiğinden yakı-narak, konuyla ilgili filmine sert eleştiriler yönelttiler. 19. yüzyılın Amerikası konusunda uzman Eric Foner ve Leon Litwack gibi önde gelen bazı tarihçilerine göre Burns, savaşı beyazların beyazları öldürdüğü bir kardeş kavgasından ve bunu izleyen, Afrikalı-Amerikalıları çoğunlukla hikâyenin dışında bırakan bir kefareten oluşan bir melodrama indirmişti.²² Hayatı boyunca liberal olan Burns, Amerikalı yerlilerin Custer ve Sherman gibi İç Savaş kahramanları tarafından imha edilmesinden (*The West* isimli filminde) Thomas Jefferson’ın köle sahipliğine ve kölelerine merhametsiz davranışlarına ve siyah atletlerin uzun bir süre dışlanması ile işçi sınıfından gelen oyuncuların sömürülmesine (*Baseball*’da) varasıya ülkenin geçmişindeki çatışma ve zulümleri bütünüyle kabul eder. Fakat geçmişteki önyargıları ve baskıları resmederken bile nihai mesajı yurtsever bir iyimserliktir: ABD tarihinin ve kültürünün gücünün, çeşitlilikten

²¹ De Groot, *Consuming History*, 149-60; Marnie Hughes-Warrington, *History Goes to the Movies: Studying History on Film* (Londra: Routledge, 2007), 6. Bölüm.

Eric Foner, *Who Owns History?* (New York: Hill and Wang, 2002), 9. Bölüm; Tobert Brent Toplin, der., *Ken Burn’s The Civil War: Historians Respond* (Oxford, Oxford University Press, 1996), 6. ve 7. Bölümler (ayrıca bkz. aynı ciltte yer alan kadınların tarihi ve askerî tarih uzmanlarının eleştirileri, 4. ve 8. Bölümler).

büyüklik –caz, beyzbol, demokrasinin kendisi– trajedidense daha büyük bir birlik çıkarma kabiliyetinde yattığını ileri sürer. Belgeselleri, kendisinin Amerikan kültürünün ortak çekirdeğinin etrafında ‘duygusal mutabakat’ adını verdiği şeyin peşine düşer.²³

Böylesi bir idealizm, eleştirel soruşturmaya kendilerini adanmış araştırmacıların ulusal geçmiş hakkındaki ‘duygusal mutabakat’ı pek de desteklemedikleri, yakın gelecek hakkındaysa daha da kötümser oldukları akademik dünyanın bakış açısıyla nadiren uyuşur. Bazı akademik tarihçiler, Burns’ünki gibi girişimleri, tarihin nostalji yüklü, sarartılmış bir eğlence haline geldiği, zihni uyuşturan bir ‘miras’ tarihçiliği girişiminin bir parçası olarak görüp reddederler. Nitekim Princeton Üniversitesi’nden tarihçi Sean Wilentz, 2001 yılında yayımlanan “America Made Easy” başlıklı dikkat çeken makalesinde çağdaş popüler tarihi ‘edilgen bir nostaljik gösteri’ olmakla eleştirmiştir. Wilentz’in sert eleştirisindeki Sergi A ve Sergi B, David McCullough’ın hayranlık dolu Theodore Roosevelt, Harry Truman ve John Adams biyografileri (‘gösterişe yönelik bir başka minnettarlık türü daha’) ile Ken Burns’ün *Civil War* isimli belgeselidir: “Ayrıntılar açısından parlak, hikâye anlatıcılığı açısından hatırlatıcı ama savaşın kökenleri ve anlamına dair tarihsel yargısı açısından ezici ölçüde duygusal ve içi boş.”²⁴

Benzer şekilde ‘miras’ adıyla bilinen tarih türüne sıradan insanların erişmesinin biçimi de –ulusal miras alanlarının korunması ve sahnelerin ve olayların yeniden yaratılması– bazı araştırmacıların eleştirilerine konu olmuştur. ‘Miras sanayisinin’ en önde gelen ve lafını sakınmaz akademik muarız David Lowenthal, saygı duyulan ulusal miras alanlarında ne kadar çok şeyin uydurulduğuna defalarca dikkat çekmiş-

²³ David Harlan gibi Burns’e daha sempatiyle yaklaşan bir yorumcu bile, film yapımcısının genel yaklaşımının pek çok akademik tarihçiden daha iyimser ve daha az eleştirel olduğunu belirtir. Harlan, “Ken Burns”, 171-80.

²⁴ Sean Wilentz, “America Made Easy”, *New Republic*, 2 Temmuz 2001, 35-40.

tir: Plymouth Kayası olarak bilinen turist dostu taş parçası, 19. yüzyıla kadar bu şekilde tanımlanmamıştı ve İsrail milliyetçiliğinin çok ziyaret edilen simgesi olan ve MS. 1. yüzyılda 960 kadar Yahudi müdafinin Romalı kuşatmacılara teslim olmaksızın kendilerini öldürdüğü iddia edilen çıplak bir ovadaki birkaç kalıntıdan oluşan Masada'nın tarihi de uzun bir süre boyunca kayda değer kuşkularla çevrili kalmıştır.²⁵ Bununla birlikte Lowenthal için asıl mesele, bazı miras alanlarının sahtekârlığın ya da çarpıtmanın ticaretini yapmasından ziyade, mirasın geçmişin tekbenci ve dışlayıcı kullanımı açısından gördüğü işlevdir: "Tarih herkes içindir, mirassa sadece bizim için."²⁶ Kalelerden savaş meydanlarına özenle bakılan miras alanlarının iç yüzünü anlama çabası ve tartışma yerine duygu ortaklığı ve hürmet göstermeyi teşvik ettiğini ileri sürer; geçmişi 'olduğu gibi' korumaya ne kadar çalışırsanız, tartışmanın önünü o kadar kesersiniz. Lowenthal'e göre, 'miras' tarihin zıttıdır.

Kültürel miras alanlarının birçoğu geçmişin tek tarafı ve arındırılmış versiyonlarını sunarak saygı ve nostaljiye çanak tutuyor olsa da bu kaçınılmaz bir durum değildir. Afrikalı-Amerikalıların köleliğine ilişkin gerçeklerin, Virginia, Richmond'daki İç Savaş'ın muharebe meydanlarından, Thomas Jefferson'ın Monticello'suna, Amerika'nın en kutsal tarihsel mekânlarından bazılarında giderek daha gözle görülür ve çoğunlukla ihtilaflı bir şekilde sunulması buna örnek verilebilir. Monticello'da kölelerin varlığı –artık arındıcı

²⁵ Lowenthal'in pozisyonunun kısa ve özellikle kavgacı bir ifadesi için bkz. Lowenthal, "Fabricating Heritage", *History and Memory* 10 (Bahar 1998): 5-24. Ayrıca bkz. Lowenthal, *The Past Is a Foreign Country* (Cambridge: Cambridge University Press, 1985), 6. Bölüm; Lowenthal, *The Heritage Crusade and the Spoils of History* (Cambridge: Cambridge University Press, 1998). Masada üzerinde bkz. Yael Zerubavel, "The Death of Memory and the Memory of Death: Masada and the Holocaust as Historical Metaphors", *Representations* 45 (1994): 72-100; Zuleika Rodgers, der., *Making History: Josephus and Historical Method* (Leiden: Brill, 2007).

²⁶ Lowenthal, "Fabricating Heritage", 8.

‘hizmetkârlar’ sözcüğünün ardına gizlenmiyor– Jefferson’ın kölesi Sally Hemings’le ilişkisi ve ondan doğan çocuklarıyla birlikte son yıllarda açık bir şekilde kabul edilmiş ve irdelenmiştir. Bu gelişme bazı çevrelerin direnişiyle karşılaşsa da, ziyaretçilerin birçoğu malikânedeki toplumsal gerçekliklerin bu daha dürüst tasvirini takdirle karşılamaktadır.²⁷

Virginia’daki Colonial Williamsburg canlı tarih müzesinde köleliğin yeniden canlandırılmasıysa büyük tartışmalara yol açmıştır. 1979’dan bu yana Afrikalı-Amerikalılar bazı ziyaretçileri rahatsız edecek şekilde, eski kasabanın geniş köle nüfusunun üyelerini resmetmişler ama en keskin ihtilaf 1994 yılında bir köle açık arttırmasının yeniden canlandırılması kararı üzerine başlamıştır. Farklı seçim bölgelerinin hem kendi içlerinde hem de aralarındaki görüşler büyük farklılıklar göstermiştir. NAACP gibi bazı liberal gruplar olayı ırkçılık sayıp protesto ederken, aralarında akademik uzmanların ve bazı Afrikalı-Amerikalıların da bulunduğu aynı ölçüde ilerici taraflar, köle deneyiminin kalbinde yatan dehşet verici bir gerçekliği etkili bir şekilde yansıttığı gerekçesiyle bu yeniden canlandırmayı savunmuşlardır. Bununla birlikte yeniden canlandırmayı savunanlar, bir köle açık arttırmasının yeniden canlandırılmasının gündeme getireceği ciddi soruların da gayet farkındaydılar: Birçok aktörü ve izleyiciyi bu denli derinden yaralayacak bir şeyi sahnelemek doğru muydu? Tarihsel dürüstlük ile eğlence veya sömürü arasına kesin bir sınır nasıl çizilebilirdi?²⁸ Kültürel miras alanlarının hem içeriklerinin özgünlüğüne hem de bunların kamuya nasıl sunulduğuna dair tartışmaları kışkırtabileceği ve alevlendirebileceği açık olsa gerektir.

Aynısı kamusal tarih olarak bilinen pratiğin bir diğer

²⁷ James Oliver Horton ve Lois E. Horton, der., *Slavery and Public History: The Tough Stuff of American Memory* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2006); Monticello için bkz. 7. Bölüm.

²⁸ James Oliver Horton, “Slavery in American History: An Uncomfortable Debate”, *Age.*, 49-53.

önemli mekânı olan tarih müzeleri için de geçerlidir.²⁹ Günümüzün kamusal müzeleri, hem –beyefendi bilim adamları tarafından toplanan, Rönesans’ın harikalar dolapları gibi– özel koleksiyonlardan hem de araştırma kurumlarından türemiştir. Örneğin ABD’deki Smithsonian Enstitüsü, 19. yüzyılda yaşamış Britanyalı bir bilim insanının, jeologların, arkeologların ve etnografların bulguları için bir depo olarak kullanılmak üzere miras bıraktığı taşınmazlar sayesinde kurulmuştur. Enstitü ancak 20. yüzyılın başlarında önde gelen akademisyenlerin Smithsonian’ın koleksiyonlara yaklaşımındaki ‘indirgeyici’ etkiyi giderek daha fazla eleştirmesiyle bilimsel araştırmalar yerine kamusal eğitime odaklanmaya başlamıştır.³⁰ Smithsonian’ın başlangıçtaki bilime hizmet fikrinden uzaklaşmasıyla aynı dönemde, özel girişimler sayesinde diğer kurumlar da vücut bulmaya başlamıştı. 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın büyük bölümünde, Amerikan tarihî müzeleri ve kültürel miras alanlarının birçoğu, varlığını Colonial Williamsburg’u kuran John D. Rockefeller gibi yerel meraklılara, amatörler ve hayırseverlere borçluydu. Bu tür girişimler genellikle ev içi ve gündelik hayata –başkanların evlerine, kıyafetlerin sergilenmesine, el sanatlarına– odaklandığı ve eğitim ve eğlence arasındaki ayrımı silikleştirdiği için, Amerikan Tarih Cemiyeti gibi meslek örgütleri uzun bir süre boyunca, dar görüşlü ziyaretçilere

²⁹ ‘Kamusal tarih’ genellikle, kültürel miras alanları, müzeler, ulusal parklar ve arşivler gibi tarihçiler tarafından geçmişi kamunun erişimine açan kurumlarda yapılan işleri adlandırmak için kullanılır ve bu alanın icracıları ‘kamu’nun kamunun finanse ettiği, kamuya açık, kamu hizmetine ve ilerici bir günde adanmış gibi anlamlardan hangisini ima ettiği ya da bunların bir bileşimine mi göndermede bulunduğu ve alanın akademiyle ilişkisinin ne olması gerektiği konularında fikir birliği içinde değildir. Bkz. Denise D. Meringolo, *Museums, Monuments and National Parks: Toward a New Genealogy of Public History* (Amherst: University of Massachusetts Press, 2012), xiii-xxv. Alanın Birleşik Devletler’deki kökenleri için bkz. Tyrell, *Historians in Public*, 9. Bölüm.

³⁰ Meringolo, *Museums*, 3. Bölüm.

hitap eden aşırı duygusal ve ‘kadınsı’ sergilere mesafeyle yaklaştılar.³¹

Kamuoyu müzelere diğer tüm tarihsel sunum biçimlerinden daha iyi yanıt veriyormuş gibi görünmektedir. Roy Rosenzweig ve David Thelen’in 1990’ların başında 808 Amerikalıdan oluşan bir örneklem arasında gerçekleştirdikleri araştırmada, “1 ilâ 10 arasındaki bir ölçekte yanıt verecek olursanız, geçmişle ne kadar bağ kurduğunuz hissediyorsunuz?” sorusuna en çok puan verilen ikinci yanıt “Bir tarih müzesini ya da miras mekânını ziyaret etmek” olmuş, sadece “ailenizle bir araya gelmek” cevabı daha yüksek puan almıştı. Müzeler geçmişin ne denli güvenilir şekilde tasvir edildiğiyle ilgili bir soruda birinci sırayı almıştı: Katılımcıların %80’inin bu açıdan en yüksek puanları verdiği müzeler, tarih bölümlerindeki öğretim üyelerinin (%54,3) ve lise öğretmenlerinin (%35,5) epey önündeydi ama büyükanne ve büyükbabaları da (%69) kesin bir şekilde geride bırakmıştı.³² Mülakat yapılan katılımcılardan elde edilen yorumlar, müzelerin kitaplara, belgesellere ya da derslere kıyasla, ziyaretçileri gördüklerinin tarafgirlikle lekelenmediği konusunda ikna edecek şekilde, geçmişe ait şeylere çok daha fazla doğrudan erişim olanağı sunduğunu doğruluyordu. Eserlerle doğrudan temas kurmak ‘başka birinin sonuçlarını dinlemek yerine kendi başınıza bazı sonuçlara ulaşmanızı’ mümkün kılar demişti bir katılımcı. Bir başkasıysa müzenin ‘herhangi bir bakış açısı sunmaya çalışmadığını... Kendi sonuçlarınızı çıkarmanız gerektiğini’ belirtmişti. “Oturup bir nesneye baktığınızda kendi algılarınız devreye girer” diye gözlemlemişti orta yaşlı bir kadın katılımcı.³³

Age., 160-63.

Roy Rosenzweig ve David Thelen, *The Presence of the Past: Popular Uses of History in American Life* (New York: Columbia University Press, 1998).

Age., 106-7. Rosenzweig ve Thelen’in araştırmasını takip eden yıllarda, tarih müzelerini ziyaret sayıları istikrarlı bir şekilde düşmüştür. Bkz. Carry Carson, “The end of History Museums: What’s Plan B?” *Public Historian* 30 (Sonbahar 2008): 9-27.

Geçmişten kalan fiziksel eserlere yakından maruz kalmak kuşkusuz güçlü duygusal tepkiler doğurur. Deneyimli araştırmacılar bile, ister bir dünya liderinin kendi eliyle yazdığı bir mektup isterse hayatları hakkında başka türlü hiçbir şey öğrenemeyeceğimiz sıradan insanların kargacık burgacık isimlerini taşıyan bir evlilik sözleşmesi olsun, özgün bir belgeyi ellerine aldıklarında nabızlarının hızlandığını hissedebilirler. Müze ziyaretçileri için bu geçmişe ait olma hâlinin yarattığı hava, her müzenin seçim ve sunum açısından son derece bilinçli bir dizi tercihin sonuçlarını sergilediği gerçeğinin üstünü örtebilir. Ludmilla Jordanova bu konuda epey ağır bir hüküm vererek, müzelerin dikkatli bir seçimin ürünü olan ‘temizlenmiş, onarılmış, ‘restore edilmiş’ ve paketlenmiş’ nesneler sunup boşlukların ve sessizliklerin üstünü örterek ‘sinsice iş gördüklerini’ yazar. Müze sergilerinin ekseriyetle, örneğin geçmişteki yaşamın ya kirli ve tehlikeli ya da tertemiz bir basitlikte ve güvenli tasvir edildiği, basit, aşırı duygusal olay örgülerine dayandıklarını ileri sürer. Paradoksal bir şekilde, müze sergilerinin somutluğu ve görünürlüğü, müdavimlerinin fark edemeyeceği, dikkatle hesaplanmış seçim ve sunum stratejilerinin üstünü örtmeye hizmet eder.³⁴

Bununla birlikte, müze sergilerindeki seçimlerin, yaratıkları tartışmalar nedeniyle büsbütün belirgin hâle geldiği zamanlar da vardır. ABD’de son zamanlarda yaşanan hiçbir olay 1993-1995 yılları arasında Smithsonian Ulusal Hava ve Uzay Müzesi’nin İkinci Dünya Savaşı’nın sonuna yaklaşılırken ABD’nin Japonya’ya atom bombası atma kararıyla ilgili bir sergi açma planları üzerine kopan gürültü kadar gerilim yaratmamıştır.³⁵ 1995 yılında, savaşın sona ermesinin 50. yıldönümü anmalarına denk gelmesi planlanan sergi,

³⁴ Ludmilla Jordanova, *History in Practice*, 2. Baskı (Londra: Bloomsbury Academic 2006), 126-31.

Aşağıdaki değerlendirmede Edward Linenthal, “Anatomy of a Controversy”, *History Wars: The Enola Gay and Other Battles for the American Past*, der.

Hiroşima'da 70 ilâ 80 bin civarında Japon'un yaşamını yitirmesine ve binlercesinin de ağır yaralanmasına neden olan 'Little Boy' bombasının atılmasında kullanılan B-29 uçağı *Enola Gay*'i merkeze alacaktı. Savaş gazileri 1980'lerden bu yana, müzenin Paul E. Garber koruma tesisinde bulunan *Enola Gay*'in sergiye çıkarılmasını istiyorlardı; 1990 yılında bu tür bir serginin açılmasına yönelik planlar ciddiyetle ele alınmaya başlandı ama ilk günlerden itibaren çeşitli destek grupları arasındaki gerilimler gözle görülebiliyordu. Bir yandan, 1987'den beri müzenin müdürlüğünü yapan ve seçkin bir astrofizikçi ve savaş sonrası kuşağının mensubu olan Martin Harwit, bu sergiyi ve benzerlerini, Ulusal Hava ve Uzay Müzesi'ni yalnızca hava taşıtları için bir vitrin olmaktan çıkarıp daha tarihsel olarak kurgulanmış sergiler düzenlemenin bir yolu olarak görüyordu. Öte yandan, müzenin *Enola Gay*'in sergilenmesini tartışmalı bombayı atma kararı çerçevesine oturtmayı planladığına ilişkin haberlerin çıkmasıyla, savaş gazilerinden oluşan gruplar, müzenin başlangıçtaki misyonunu işaret ederek bu karara hararetle karşı çıkmaya başladılar: "Silahlı Kuvvetlere mensup erkeklerin ve kadınların cesaretleri ve fedakâr hizmetleri... ABD'nin bugünkü ve gelecek kuşaklarına bir esin kaynağı olarak sergilenecektir."³⁶

Müze küratörlerinin akademik tarihçilerin yardımıyla hazırladıkları 300 sayfalık sergi senaryosu, 1994 yılının Ocak ayında tamamlandı. Gösteri ilk olarak Japon saldırganlığı ve mezalimine ilişkin anlatıları içerecek şekilde Avrupa'da savaşın sona erişinin ve çatışmanın Pasifik Cephesi'ne yayılmasının zamandizini çıkarılarak başlayacaktı. İkinci ve en tartışmalı kısım ise akademik tartışmalarda gündeme getirilen soruları ve argümanları da kapsayacak şekilde atom bombasını kullanılma kararına odaklanacaktı: Bu tür bir

Linenthal ve Tom Engelhardt (New York: Henry Holt, 1996): 9-62'den yararlanılmıştır.
Age., 20.

bomba Almanların üstüne de atılır mıydı? ABD Japonların barış girişimlerini görmezden mi gelmişti? Nükleer yıkım, savaş sona erdirmenin ötesinde, ne ölçüde Sovyetler Birliği'ni hedef alan 'nükleer diplomasinin' açılış hamlesi olmuştu? Senaryo, bombalar atılmamış olsaydı Japonya'nın işgali sırasında hayatını kaybedebilecek Amerikalıların sayısına dair (50.000 ile yarım milyon arasında değişen) tahminlerin etrafında dönen tartışmaları da ele alıyordu. Sergi, hayatını kaybeden Japonların dokunaklı hatıralarını, Hiroşima'dan gelen yadigârları da içerecekti: patlamanın kesin zamanını gösteren bir kol saati, çocuk kıyafetleri, okul çağında bir kızın beslenme çantası gibi.

Sergi planlarının kamuya açıklanmasıyla birlikte, Hava Kuvvetleri Derneği, Amerikan Lejyonu ve çeşitli gazi örgütlerinin üyeleri, bombanın kendilerinin ve silah arkadaşlarının hayatlarını kurtardığı inancıyla, sadece savaş zamanında yaptıklarını değil, hayatta kalmalarını da değersizleştirdiğini düşündükleri bu girişime öfkeyle tepki verdiler. Onlara göre, senaryo Japonların çektikleri acıları, Amerikalı askerlerin ve havacıların fedakârlıklarının üstünde tutuyordu. Müze personeli eleştirileri yatıştırmak için senaryoyu gözden geçirmeye uğraşırken, tartışma müze küratörleri karşısında gazilerin tarafını tutan popüler basına da taşındı. Kongre üyeleri de bunun üzerine Harwit'in istifasını istedikler. 30 Ocak 1995'te Smithsonian'ın Sekreteri Michael Heyman, planlanan sergiyi iptal etti ve Harwit 2 Mayıs'ta istifa ederek müdürlük görevinden ayrıldı. 1995 ile 1998 yılları arasında uçağın gövdesi tek başına sergiye çıkarıldı.

Tek bir serginin açılma ihtimaliyle tetiklenen *Enola Gay* olayı, tarih müzelerinde hem kalıcı koleksiyonların hem de özel sergilerin ihtilaf çıkarma potansiyelini açığa çıkardı: Sergilenecek parçaların tercihi ve bunlara eşlik eden sunum ve açıklamalar da tıpkı kitapların ve makalelerin içerikleri gibi bir argümandı. Bir sunumun özgül bakış açısı genellikle sadece uzmanlar tarafından anlaşılabilir ama *Enola Gay* ör-

neğinde, serginin planlarına ilişkin tartışma, geniş ideolojik ve kuşaklar arası gerilimlerin bir sonucu olarak patlak vermişti: İkinci Dünya Savaşı gazilerinin hem sayıca çok hem de faal oldukları bir dönemde, savaş sonrası bebek patlaması kuşağının birçoğu yurtsever militarizme kuşkuyla yaklaşan mensupları da akademisyen ve müze personeli olarak kendilerini göstermeye başlıyorlardı.

Tek sergi ihtilafının ötesinde, bazı tarih müzelerinin bizzat varlığı ve amacı da vicdan muhasebesini ya da tartışmaları tetikleyebilir. Örneğin 20. yüzyıla kadar, Batılı ülkelerde ‘geri’ addedilen, genellikle aldıkları emperyal ganimetleri ‘uygarlaştırma misyonlarının’ meşru yan ürünleri olarak sunan Avrupalılar tarafından sömürgeleştirilmiş ülkelerin ‘ilkel’ adet ve sanatlarının sergilendiği müzelere kimse karşı çıkmıyordu. Ama sömürgeciliğin verdiği tahribata dair artan farkındalık karşısında Avrupalı ülkeler imparatorluğun altın çağında elde ettikleri hazineleri nasıl sergilemeliydiler ya da sergilemeli miydiler? Fransa’nın Paris’teki çiçeği burnunda ‘ilk’ –yani ‘yerli’– sanatlar (*arts premiers*) müzesi ve Marsilya’daki Avrupa ve Akdeniz uygarlıkları müzesi sırasıyla 2006 ve 2013 yıllarında açıldılar ve koleksiyonları ile ülkenin sömürgeci geçmişi arasındaki bağı önemsizleştirdikleri ya da göz ardı ettikleri gerekçesiyle topa tutuldular: Bazen tarihsel açıklamaların *yokluğu* da bir yorum tercihi anlamına gelir.³⁷

Belçika’nın hâlâ Kongo Özgür Devleti’ni dünyaya tanıtmak için doğal kaynakların ve yerli sanat ve zanaatlarının sergileneceği bir vitrin olarak II. Leopold tarafından Ter-vuren arazisi üzerine inşa edilmiş müsrif müzeye ev sahip-

³⁷ Paris’in Musée du Quai Branly ve Marsilya’nın Musée des civilisations de l’Europe et de la Méditerranée isimli müzelerinin tarihsel yaklaşımlarının –ya da bunların yokluğunun– etrafında dönen tartışmaları bir arada ele alan çalışmalar için bkz. Caroline Ford, “Museums after Empire in Metropolitan and Overseas France”, *Journal of Modern History* 82 (Eylül 2010): 625-61 ve Daniel J. Sherman, *French Primitivism and the Ends of Empire, 1945-1975* (Chicago: University of Chicago Press, 2011), 191-211.

liği yapması, çok daha sorunludur. Sömürge ürünlerinin, Afrika'dan getirilen nesnelerin, içi doldurulmuş vahşi hayvanların, dev haritaların ve Kongo'ya 'güvenlik' ve 'refah' getiren Belçika'yı temsil eden büyük heykellerin sergilendiği Kraliyet Kongo Müzesi 1905 yılında açılmıştı. 20. yüzyıl boyunca müzede Belçikalı efendileri tarafından öldürülen ya da sakat bırakılan milyonlarca Kongolunun sözü bile edilmedi: "Sanki Berlin'de Holokost'tan hiç bahsetmeyen dev bir Yahudi sanatı ve kültürü müzesinin olması gibiydi" diye yazıyordu Adam Hochschild.³⁸ Fakat 2001 yılında müzeye yeni bir müdürün atanmasıyla işler değişmeye başladı ve müzenin 2005 yılındaki 100. kuruluş yıldönümüne *The Memory of the Congo: The Colonial Era* [Kongo'nun Hatırası: Sömürgecilik Dönemi] ismini taşıyan bir sergi damgasını vurdu. Bir tarihçi bu sergiyi 'İsteksiz ve gönülsüz bir revizyonizm girişimi' diye tarif ediyordu: Sergi "Alışverişler" ve "Temaslar" başlıkları altında Belçika'nın işgalini çoğunlukla iki tarafın da yararına bir olaymış gibi tasvir ediyor, rutin hâline gelmiş zulümleri çarpıtarak arada sırada görülen suiistimaller gibi sunuyor ve sömürgeciliğin halk üstündeki yıkıcı bilançosunu önemsizleştiriyordu.³⁹ Tervuren Müzesi'nin sömürgecilik sonrası pişmanlığı gönülsüzce sergilemesi, kendi tarihsel başlangıçlarının izini taşıyan müzelerden yerleşik önyargıların sökülüp çıkarılmasının ne kadar güç olabileceğini bize gösteriyor.

Demek ki bazı popüler tarih türleri, tartışmaya diğerlerinden daha açıktır. Thomas Jefferson'ın piyasadaki en son ve çok satılan biyografisi ya da İkinci Dünya Savaşı'na dair bir belgesel de Ulusal Hava ve Uzay Müzesi'nin tasarlanan *Enola Gay* sergisi kadar tartışmaya açık yorumlar sunabilir, ama bir kitap satın almak ya da *History Channel*'i açmak, kamuya ait bir tesis ya da mali kaynak gerektirmeyen özel

Adam Hochschild, "In the Heart of Darkness", *New York Review of Books* 52, sayı 15 (6 Ekim 2005).

³⁹ Silverman, "Diasporas of Art", 16.

kararlardır. Öte yandan müzeler birçok açıdan kamu kuruluşlarıdır –kamusal olarak finanse edilirler, fiziksel açıdan dikkat çekicidirler, ulusun geçmişini kendisine ve dünyaya anlatırlar– ve birer bilgi tekelidirler çünkü sadece tek bir Ulusal Filanca Şeyler Müzesi olabilir: Yurttaşların ve onları temsil eden siyasetçilerin, binalarında sergilenen ve vergile-riyle finanse edilen anlatılarda tartışmasız bir payları vardır. İronik bir şekilde, en ses getiren tartışmalar popüler tarihin, pek çok insanın uzak bir şehre pahalı ve vakit alan bir yolculuk yapmasını gerektiren, *en az* erişilebilir biçiminin etrafında patlak verme eğilimindedir. Bununla birlikte vergi mükelleflerinin parası, siyaset ve görünürlük bir araya geldiğinde, ‘kamusal’ tarih geçmişin nasıl temsil edildiğine ilişkin tartışmaların ana sahnesi hâline gelir.

3. Ortodoksi ve Revizyonizm: Tartışma Tarihi Nasıl Şekillendirir?

Müze yöneticileri, işlerine mal olabilecek tartışmaları nadi-ren ister ve hoş karşılarlar. Oysa akademik tarihçiler için tartışma ne kadar medeni ve anlaşmazlık ne kadar küçük olursa olsun soruşturmayı ilerleten ve bu süreçte kariyer inşa eden motorlardır. Pozitivist ideallerin altın çağı olan 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında, Avrupa’nın ve ABD’nin önde gelen tarihçileri alanlarının, ideal olarak, mevcut bütün kanıtları titizlikle toplayarak, geçmişin bir yönüne kesin, tartışma götürmez bir açıklama getirmesi gerektiğine inanıyorlardı: Bilinebilir bütün olgular toplanıp ‘nesnel’ bir şekilde sunulursa ortada tartışılacak bir şey de kalmayacaktı.⁴⁰ Gelgelelim, Altıncı Bölümde de göreceğimiz üzere, eksiksiz ve nesnel olarak bilinebilir bir geçmiş mefhumu, geçerliliğini on yıllar önce yitirmiş ve yerini, tarihsel iler-

⁴⁰ Novick, *That Noble Dream*, 1. Bölüm.

lemenin yeni soruların, yeni bilgilerin ve yeni yorumlama girişimlerinin ortak bir sonucu olacağına dair bugünlerde hâkim olan genel görüşe bırakmıştır. Dostça tartışmalardan kariyerleri sarsan yumruk yumruğa kavgalara dek uzanan, daha önce kaleme alınmış çalışmalarla yaşanan anlaşmazlıklar, tarihsel araştırmaların ve çalışmaların büyük bir bölümüne enerji sağlamaktadır.

Tarihle ilgili akademik ihtilaflar, genellikle üniversitelerin dışında pek bilinmez çünkü çoğu örnekte sadece tartışmada kullanılan terimleri ve neyin tartışıldığını anlamak için bile alanda eğitim görmüş olmak gerekir. Örneğin erken modern dönemin önde gelen Britanya tarihçileri 1990 yılı civarında Vikont Saye ve Sele'in 1647 Parlamentosu'nda oynadığı rol konusunda birbirinin boğazına sarılmışlardı: Vikont ve himayesindekilerden oluşan ağı, Avam Kamarası'nı ne ölçüde kontrol ediyordu? Bu soru alandaki uzmanlar açısından hayati bir önem arz ediyordu –esas mesele soyluluğun 1640'ların İngiliz Devrimi'ndeki rolüydü– ama önde gelen araştırmacıların birbirine yumruk salladıkları makaleler, alanın dışında olanlar için neredeyse anlaşılmazdı.⁴¹ Akademik tartışmalar kamu alanına sıçradığında bunun nedeni insanların büyük bir önem atfettikleri alanlara dokunmaları ve çoğu insanın anlayabileceği şekilde ifade edilmeleridir.

Nazi Almanyası'nın tarihi, kamu hayatına düzenli olarak sızan inceleme alanlarının en önemli örneği olabilir: Üçüncü Reich ve Holokost, sadece Yahudiler ve Almanlar için değil, tipik bir 'modern' ve 'uygar' Avrupa ulusunun milyonlarca insanı sistemli bir soykırıma uğrattığı fikri karşısında dehşete düşen çok büyük sayıda insan için de duygusal bir anlam ifade eder. Bu alandaki dikkat çeken araştırmalar ekseriyetle, tarihin bu alanına sık sık güçlü duygu ve fikirlerle

J. S. A. Adamson, "The English Nobility and the Projected Settlement of 1647", *Historical Journal* 30 (1987): 567-602 ve Mark Kishlansky, "Save What", *Historical Journal* 33 (1990): 917-37, sürüncemeli bir gürültü patırtının açılış salvolarıydı.

yaklaşan halkın kolaylıkla anlayabileceği temel ahlaki ve psikolojik meselelerin etrafında döner.

Bu alandaki birbiriyle çarpışan yorumları çevreleyen ihtirasların çarpıcı bir örneği, 1990'larda yüksek profilli iki kitabın, Christopher Browning'in *Ordinary Men: Reserve Police Battalion 101 and the Final Solution in Poland* (1992) ve Daniel Jonah Goldhagen'in büyük oranda Browning'e yanıt olarak kaleme aldığı *Hitler's Willing Executioners: Ordinary Germans and the Holocaust* (1996) isimli eserlerinin yayımlanmasıyla ortaya çıkmıştı. Her iki araştırmacı da filozof Hannah Arendt'in unutulmaz 'kötülüğün sıradanlığı' deyiminin parmak bastığı meseleyle boğuşmuştu: 'Bizim gibi insanları', yani kanunlara saygılı yurttaşları, kiliseden çıkmayan dindarları ve ailesine bağlı insanları kendilerine hiçbir zarar vermemiş insanların kitlesel olarak katledilmesini görmezden gelmeye, hatta bu sürece bilfiil katkıda bulunmaya iten neydi?

Browning'in çalışması bir dizi dikkat çekici kayda, 1960'larda, 1942-43 yıllarında on kadar farklı yerde yaklaşık 38.000 Polonya Yahudisi'ni kurşuna dizme emirlerini yerine getiren bir Alman ihtiyat birliği olan İhtiyat Polis Taburu 101'in 125 üyesinin mahkeme sorgularına dayanıyordu. Browning'in hikâyesinin esas oyuncularını gerçekten de 'sıradan'dı: Almanya'nın Hamburg kentinden, birçoğu sivil yaşamda mavi yakalı işlerde çalışan, orta hâlli ve orta yaşlı erkeklerden oluşuyorlardı. Bunların yalnızca dörtte biri Nazi Partisi'ne üyeydi.⁴² İlk operasyonlarını yaptıkları 13 Temmuz 1942 günü, üç haftadan daha kısa bir süredir Polonya'da bulunuyorlardı. Komutanları Binbaşı Wilhelm Trapp, o sabah onları toplamış ve kendilerini bekleyen son derece nahoş görev hakkında bilgilendirmişti: Komşu Józsephów kasabasında, büyük bir kısmı çalışmaya uygun

Christopher Browning, *Ordinary Men: Reserve Battalion 101 and the Final Solution in Poland*, 2. Baskı (New York: HarperCollins, 1998), 47-48.

olmadığı düşünülen kadın, çocuk ve yaşlılardan oluşan yaklaşık 1.500 Yahudi'yi kurşuna dizeceklerdi. Üzgün görünen Trapp, aralarındaki daha yaşlı adamlardan bunu yapamayacağını hissedenlerin görevden çekilebileceğini söyledi. Yaklaşık 500 kişilik taburdan başlangıçta sadece bir düzine kişi görevde yer almayı reddetti. Günün ilerleyen saatlerinde, adamların %10'u ilâ %20'si duygusal olarak yıpratıcı buldukları bu görevden affını istedi.⁴³ Birlik 1943 yılının Kasım ayı boyunca yeni katliamlar gerçekleştirirken de aynı örüntü tekrarlandı: Browning'ın ikna edici bir şekilde gösterdiği gibi, askerlerden hiçbirinin 'görevlerinden' kaçtıkları için duydukları utancın ötesinde herhangi bir olumsuz sonuçla karşılaştıklarına dair hiçbir kanıt olmamasına rağmen, sadece küçük bir azınlık katliamlara katılmaktan affedilmeye çalışmıştı.

101. Tabur'un belgelere dayanan sicili, Holokost ile ilgili kaynaklar arasında eşsiz bir yere sahiptir. Browning "Tercih meselesinin çerçevesinin olayların akışıyla bu denli dramatik bir şekilde çizildiği ve katılımcıların en azından bazıları tarafından bu denli açık bir şekilde tartışıldığı bir örnekle daha önce hiç karşılaşmamıştım" diye yazar.⁴⁴ Browning yaptığı onlarca mülakattan yola çıkarak, katılımcıların kendi açıklamalarındaki kaçınılmaz çarpıtmaları da hesaba katan olası saikleri sıralar. Bu canavarca davranışın gerçekleştirilmesinde, acımasız savaşın arka planının, Almanların düşmanları karşısında savunmasız olduğu algısının ve Yahudilere yönelik derinlere işlemiş bir küçümsemenin rol oynadığı sonucuna varır. Fakat Browning sonunda belirleyici etmenin taburun dinamiklerinde yattığını tespit eder. Katliamı gerçekleştiren adamların %80'i ilâ %90'ı, görev karşısında irkilmelerine ve görevi reddetme seçeneğine sahip olmalarına rağmen, bunu konformizm, otoriteye saygı

Age., 1. ve 8. Bölümler.

⁴⁴ Age., xvi.

ve vazifeden kendi paylarına düşeni geri çevirmeleri hâlinde silah arkadaşları tarafından dışlanmak gibi nahoş bir korku nedeniyle yapmışlardı. Özel olarak Yahudileri vurmak istememişlerdi ama o anda bütün dünyalarını oluşturan silah arkadaşları ve üstleri tarafından dışlanma istekleri daha da azdı.⁴⁵ Dolayısıyla Browning'in ulaştığı sonuçlar 'kötülüğün sıradanlığı'ndan ziyade, gruba ayak uydurmanın tüyler ürpertici neticeleriyle ilgiliydi.

Browning'in Yahudi aleyhtarlığını öne çıkarmama kararı, Harvardlı genç bir siyaset bilimci olan ve popüler basında *Ordinary Men*'e ilişkin sert bir eleştiri yayımlayan Daniel Jonah Goldhagen'in öfkesini çekti. Goldhagen, Browning'in tabur üyelerinin ifadelerini olduğu gibi kabul ettiğinden ve böylece "Almanların müstesna ve derin kökleri olan ırkçı Yahudi aleyhtarlığını, neredeyse yaygın bir toplumsal psikolojik fenomenin ifadesine indirgediğinden" yakındı. Bunlar genel itibarıyla "sıradan insanlar" değil, "sıradışı bir siyasi kültürün sıradan mensuplarıydı" diye yazdı.⁴⁶ Bağnazca kana susamış Yahudi aleyhtarlığını Alman kültürünün yüzlerce yıllık temel bir bileşeni olarak gören Goldhagen, dört yıl sonra kendi kitabı *Hitler's Willing Executioners*'ı yayımladı.

Goldhagen'in kitabının tezi dobra ve açıktı: "Holokost'un temel nedensel faili, Almanların Yahudilere ilişkin Yahudi aleyhtarı görüşleriydi. Bu kitabın vardığı sonuç, binlerce 'sıradan Alman' –ve uygun şekilde konumlandırılmış olsalardı milyonlarcasını daha– Yahudileri katletmeye sevk

Age., 18. Bölüm. Browning'in çözümlemesi Stanley Milgram tarafından 1960'larda Yale'de gerçekleştirilen, habersiz deneklerin sadece bilimsel bir otorite olan araştırmacı, bunu yapmalarında herhangi bir kötülük olmadığı konusunda onları temin ettiği için (acıyla çılgık atan ama aslında oyuncu olan) diğer deneklere giderek şiddetlenen bir dizi elektrik şoku vermeye istekli olduğu ünlü deneylerden yararlanır.

⁴⁶ Daniel Jonah Goldhagen, "The Evil of Banality", *New Republic* 207 (13-20 Temmuz 1992), 52.

edenin Yahudi aleyhtarlığı olduğudur.”⁴⁷ Kitap, soykırıma yönelik bu yaygın dürtünün kaynağını, yazarın bir Alman geleneği olarak tasvir ettiği, Ortaçağdan bu yana kırılmamış ‘yok edici’ Yahudi aleyhtarlığında görür. Yüzyıllar boyunca ‘neredeyse evrensel olarak paylaşılan’ bu görüşe göre, Yahudi etkisi zehirlidir ve Yahudiler Alman toplumundan sökülüp atılmalıdır.⁴⁸ Akılcı ve aydınlanmış olduğu varsayılan bir kültüre mensup bu kadar çok kişinin yaptıkları şeyi neden yapabildikleri sorusu karşısında ıstırap çeken araştırmacıların esas meseleyi gözden kaçırdıklarını ileri sürer. Almanların ‘normal’, ‘bizim gibi insanlar’ olmadıklarını, kültürlerinin Yahudi aleyhtarlığıyla zehirlendiğini savunur. Goldhagen, Browning ile aynı kaynakları didik didik ettiği bölümlerde onunkinin aksi bir sonuca varır ve 101. Polis Taburu’nun cinayetlere karışan büyük bir çoğunluğunun, akran baskısı, itaat ya da kariyerizmle değil, korkunç bir biçimde duygusuz ve zalimane davranışlara dair anlatılara yansıdığı üzere, bilfiil Yahudileri katletme arzusuyla hareket ettiklerini belirtir. Onun anlatısı Alman askerlerinin Yahudilerin üzerine işedikleri, onları yerde sürünmeye ya da kendi mezarlarını kazmaya zorladıkları korkunç örnekleri öne çıkarır ve çok sayıda askerin bunları istemeden ve tiksiniyerek yaptıklarına dair ifadelerini savaş sonrasında kendilerini aklamaya çabası olarak görür ve bu ifadelere herhangi bir önem atfetmez.

Browning ve Goldhagen’ın eserleri aynı kanıtları inceleyip aynı soruları sordukları hâlde çok farklı sonuçlara ulaşan araştırmacıların klasik bir örneğidir. Goldhagen’in konuya yaklaşımı, aynı zamanda, jenerik olarak tarihsel ‘revizyonizm’ adı verilen sürecin, yani bir döneme ya da olaya dair yerleşik kavrayışları altüst etmeye çalışan projenin de bir örneğidir. Yahudi aleyhtarlığının Holokost’a neden ol-

Daniel Jonah Goldhagen, *Hitler’s Willing Executioners: Ordinary Germans and the Holocaust* (New York: Knopf, 1996), 9.

⁴⁸ Age., s. 48.

duğu fikri tarihçi olmayanlara izahtan vareste gelebilir, ama Goldhagen'in dolambaçsız tezi aslında sorunun karmaşıklığını vurgulayan onlarca yıllık seçkin araştırmalara meydan okumaktadır. Alanın önde gelen tarihçileri ekseriyetle soykırıma giden yolun, Yahudi nefretinden imhaya giden düz bir çizgi değil, sayısız olumsuzluk içeren dolambaçlı bir yol olduğu ve Almanların büyük çoğunluğunun etkin suç ortaklığından ziyade menfur bir kayıtsızlıkları nedeniyle suçlu oldukları konusunda hemfikirdir.⁴⁹ Goldhagen'in revizyonizmi aynı konu üzerinde çalışan meslektaşlarının neredeyse tamamının ağır eleştirilerine maruz kaldığından alanında gerçek bir ilerleme sağlayamadı ama Goldhagen tezini daha geniş kesimlerde yankı uyandıracak şekillerde sunmayı başardı: ABD'de *Hitler's Willing Executioners*'ın 150.000'den fazla nüshası satıldı.⁵⁰ Sonunda Browning bilimsel itibardan aslan payını alırken, Goldhagen de halkın övgüsüne mazhar olup cebini doldurarak tartışmayı ardında bıraktı.

Hem Holokost çalışmaları alanı hem de bu özgül tartışmanın içeriği, meseleler sarıh ve güçlü ahlaki ve toplumsal kaygıların etrafında döndüğünden, özel bir tarih arka planına sahip olmayan okurlarca tarafından da erişilebilir durumdadır. Browning ve Goldhagen olgular konusunda hemfikirdir –yüzlerce sıradan Alman askeri, reddedebilecekleri hâlde katliamlara katılmayı kabul etmiştir– ama iki

⁴⁹ Meselenin bugünkü durumu için bkz. Peter Longerich, *Holocaust: The Nazi Persecution and Murder of the Jews* (Oxford: Oxford University Press, 2010); Peter Kenez, *The Coming of the Holocaust: From Antisemitism to Genocide* (Cambridge: Cambridge University Press, 2013).

⁵⁰ Kitap Almanya'da daha da fazla sattı ki bu ülkenin *Vergangenheitsbewältigung* olarak bilinen savaş sonrası kefaret kültürünün çok sayıda belirtisinden biriydi. Satış sayıları için bkz. John Röhl, "Ordinary Germans and Hitler's Willing Executioners: The Goldhagen Controversy", *Historical Controversies and Historians*, der. William Lamont (Londra: UCL Press, 1998), 16. Kitabın Almanya'da nasıl karşılandığına dair bkz. Robert R. Schandley, der., *Unwilling Germans? The Goldhagen Debate*, çev. Jeremiah Riemer (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1998). Goldhagen'in kitabına yönelik ayrıntılı bir bilimsel eleştiri için bkz. Ruth Bettina Birn, "Revising the Holocaust", *Historical Journal* 40 (1997): 195-215.

araştırmacı birbirinden tamamen farklı gündemlerle hareket etmektedir: Browning bazı koşulların sıradan insanların akıl almaz suçlara katılmalarına nasıl yol açtığını anlamak isterken, Goldhagen için soru, genel olarak insanların saikleri değil, bir toplumun Yahudi aleyhtarlığının belirli şiddetidir. Her iki örnekte de bunlar, akademi dışı kamuoyunun akıllarında ve kalplerinde kendilerine kolaylıkla yer bulabilecek sorulardır.

Bununla birlikte, fildişi kulelerin dışında cereyan eden tarih tartışmaları istisnadır. Akademik tarihçilerin argümanları genellikle uzmanlaşmış çalışma alanlarıyla sınırlıdır ama bilimsel çalışmaların ilerlemeye, tarihsel sorularınsa canlı kalmaya devam etmesi açısından hayati bir öneme sahiptir. Bu nedenle hem lisans hem de lisansüstü düzeylerdeki tarih öğrencileri, çalışmalarını bir ‘tez’ ya da argüman biçiminde sunmak üzere eğitilirler. Hevesli tarihçilere sadece kanıtları bulup sunmanın yeterli olmadığı öğretilir; araştırma sonuçları, ya saygılı bir dille de olsa başka birisinin daha önce söylediklerine yönelik bir itiraz, ya da önceki resimde hafif de olsa değişiklik yaratan bir ek biçiminde ortaya konmalıdır. Diğer disiplinlerde olduğu gibi, meslekten tarihçiler arasındaki anlaşmazlıklar hem kapsam hem de dil açısından muazzam farklılıklar gösterir. Bazı alt disiplinlere dostça ilişkiler ve nezaket hâkimken, bazıları doktora öğrencilerinin danışmanlarının rakiplerine ya da bu rakiplerin öğrencilerine saldırmak için sıraya girdikleri düşman kamplara ayrılmıştır. Kimi örneklerde (1960’larda gelenekselciler ile yeni toplumsal tarihçiler ve 1990’larda ve sonrasında, herkesle postmodernistler arasında olduğu gibi) anlaşmazlıklar ideolojik kanaatler ya da metodolojik duruşlarla örtüşür. Diğer örneklerdeyse kavgaların arkasında kişisel ihtiraslar ya da mesleki kıskançlıklar yatar. Ekseriyetle bu motivasyonların birçoğu bir arada bulunur. Yine de anlaşmazlıkların en iyi örnekleri, aydınlatıcı, hatta dönüştürücü olabilir.

Dönüşüme yol açan revizyonizmin klasik bir örneği,

1970’lerde ve sonrasında Fransız Devrimi tarihi alanında yaşanmış, alan ikna edici bir şekilde Thomas Kuhn’un bilimsel devrimler modeliyle (bkz. Üçüncü Bölüm) tanımlanan bir revizyona sahne olmuştu.⁵¹ Kuhn’un senaryosunda olduğu gibi alandaki araştırmalar çok uzun bir süredir –19. yüzyıldan beri– Güneş’in Dünya’nın etrafında döndüğü inancını hatırlatır şekilde, herkesin üzerinde uzlaştığı, sarsılmaz ve fazlasıyla yerleşik bir çerçevede yürütülüyordu.⁵² ‘Olağan bilim’ bu örnekte, 1789 Devrimi’ni bir yandan yükselen –yeni doğan kapitalizm sayesinde zenginleşen, Aydınlanma düşünceleriyle cesaret bulmuş ama siyasi iktidara erişimi engellenmiş– 18. yüzyıl burjuvazisi, diğer yanda gerici bir monarşi altında adil olmayan imtiyazlarına sarılan, çürümüş bir aristokrasi arasındaki kaçınılmaz çatışmanın bir sonucu olarak gören Marksizmin sulandırılmış bir versiyonu anlamına geliyordu. 18. yüzyılın Fransası’yla ilgili en iyi bilinen olguların birçoğu, rahatlıkla bu senaryoya oturuyormuş gibi görünüyordu. Fransız ekonomisi gerçekten de hızla büyüyor, Voltaire gibi liberal aydınlar aristokrasi ve monarşiye eleştiriler yağıdırıyorlardı ve siyasi krizler 1789’un Mayıs ile Haziran aylarında imtiyazsızların hakkını yüksek sesle haykıran ve sonunda Devrim’in başlamasına neden olan orta sınıf profesyonellerden oluşan bir ‘ulusal meclis’in kurulmasıyla sonuçlanmıştı.

Tıpkı Kuhn’un senaryosunda olduğu gibi, her şey yerli yerine oturuyordu ki bir an geldi oturmayaacağı tuttu. Put kırıcı İngiliz araştırmacı Alfred Cobban 1964 yılında *The Social Interpretation of the French Revolution* başlıklı bir

⁵¹ Gerald Kavanaugh, “The Present State of French Revolutionary Historiography: Alfred Cobban and Beyond”, *French Historical Studies* 7 (Güz 1972): 587-606, özellikle 596-97.

Bu alandaki ‘ortodoksi’ ve revizyonizm’e ilişkin klasik bir değerlendirme için bkz. William Doyle, *Origins of the French Revolution*, 3. Baskı (Oxford: Oxford University Press, 1999); daha yakın tarihli bir inceleme için bkz. Thomas Kaiser ve Dale Van Kley, der., *From Deficit to Dialogue: The Origins of French Revolution* (Stanford, CA: Stanford University Press, 2010).

kitap yayımladı. Kitabında tarihçilerin her şeyi yanlış anladıklarını ileri sürerek Copernicus'un rolüne soyunuyordu.⁵³ Cobban bir dizi parlak ve kısa bölümden oluşan kitabında, daha sonraki bir tarihçinin ifadesini ödünç alacak olursak 'Fransız Devrimi'nin siyasi sonuçları olan bir toplumsal devrim değil, toplumsal sonuçları olan bir siyasi devrim' olduğunu ileri sürüyordu.⁵⁴ Kısa süre içinde alandaki araştırmacılar, daha önce görmezden gelinen ama iyi bilinen birçok olgunun hâkim paradigmaya uymadığını fark etmeye başladılar. Fransa zengin bir ülke olabilirdi ama ezici bir ağırlıkla, her türden kapitalizmin marjinal kaldığı geleneksel, tarım ekonomisine sahip olmaya devam ediyordu. Hâkim değerler tartışmasız şekilde aristokratikti: Nadir görülen iş adamları ya da bankerlerin biraz para biriktirdiklerine ilk işleri bir şato, kraliyet makamı ve sahte bir unvan satın alıp bir soylu olmaya çalışmak oluyordu (bizzat Voltaire'in bile böyle yapmıştı). Aristokrasi de hepten gerici olmaktan çok uzaktı: Nitekim Aydınlanma'nın yazarları, kitaplarını satın alan, onları sansürden koruyan ve kabul salonlarında üzerlerine titreyen soyluların desteği olmasaydı güçbela hayatta kalırlardı. Monarşi de baskı ile hoşgörü arasında gidip geliyordu ama özellikle XVI. Louis döneminde (1770-1789) sistematik olarak aydınlanmış reformlar yapmaya girişmiş ve aristokrasiyi desteklemek şöyle dursun, siyasi arenada onlarla düpedüz bilinçli bir çatışmaya girmişti.

En sonunda Fransız Devrimi'nin 'ortodoks' Marksizmden esinlenen yorumu, yerini artık revizyonist sayılamayacak denli yaygın kabul gören 'revizyonist' yoruma bıraktı: Alandaki birçok araştırmacı artık 1789 meydana gelen altüst oluşun burjuva sınıfının yükselişinin değil, önemli kültürel dönüşümlerin eşlik ettiği eski rejimin siyasi sistemin

Alfred Cobban, *The Social Interpretation of the French Revolution* (Cambridge: Cambridge University Press, 1964).

⁵⁴ George V. Taylor, "Non-Capitalist Wealth and the Origins of the French Revolution", *American Historical Review* 72 (1967): 491.

çöküşünün bir sonucu olduğunda hemfikirdir.⁵⁵ Bu görüşe göre, Fransız Devrimi, çoğunlukla rastlantısal olan nedenlerinden (zincirlerinden boşanmış siyasi çöküş) ziyade sonuçları açısından önemliydi: 20. yüzyıla dek Fransa'ya, Avrupa'ya ve dünyaya güçlü devrim ve demokrasi modelleri sağlamıştı.

Tarihsel bir soruna dair ortak akılmış gibi gözüken 'ortodoks' görüşün, başlangıçta mantıksız görünen 'revizyonist' bir senaryonun meydan okumasıyla yerinden edilmesinin benzer örnekleri başka birçok tarihsel alan ve soruda da bulunabilir. Örneğin Soğuk Savaş'ın, yani Sovyetler Birliği ile ABD arasındaki on yıllar süren silahlı yenişememe hâlinin tarihi (1945-1991), birkaç kez yeniden yorumlama dalgasına maruz kalmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından, ABD'li devlet adamları ve tarihçiler, Soğuk Savaş'ın kökenlerine ilişkin düşmanca tırmanıştan Sovyetler Birliği'nin, özellikle Doğu Avrupa'daki saldırgan tasarılarını sorumlu tutan 'ortodoks' bir yorum geliştirmişlerdi. 1960'larda ve 1970'lerde ise entelektüeller arasında revaçta olan eleştirel sol akımlar, eski senaryoyu tersine çeviren, 'revizyonist' bir yorum ortaya koydular: Artık ekseriyetle, emperyal ihtiraslarını 'özgürlüğü korumak' gibi büyük lafların arkasına saklayan ABD saldırgan taraf olarak görülüyordu. 'Post-revizyonist' denebilecek üçüncü dalga yorum ise ideolojiyi hikâyenin dışına çıkarıp reelpolitikle uğraşan akılcı aktörler olarak gördüğü büyük güçlere karşı eleştirel bir tavır takınarak orta yolu bulmaya çalıştı. Daha yakın dönemdeyse araştırmacılar, erişime yeni açılan arşivlerin yardımıyla Doğu-Batı ekseninin dışındaki Soğuk Savaş'a bakarak, coğrafi 'çeperlerin' bakış açısını incelemekten, Birleşmiş Milletler gibi devlet dışı aktörlerin ve örgütlerin rolünü vurgulamaya, daha güçsüz devletlerin faillliğini teslim etmekten, kültürel

⁵⁵ Örneğin bkz. Suzanne Desan, "What's after Political Culture? Recent French Revolutionary Historiography", *French Historical Studies* 23 (2000): 163-96.

ve ideolojik etkenleri yeniden değerlendirmeye varasıya birçok açıdan bu alanı altüst ettiler.⁵⁶

Ortodoksi ve revizyonizmin doğasından gelen hiçbir siyasi içeriği yoktur: Fransız Devrimi örneğinde ortodoksi solda, revizyonizm sağdayken, Soğuk Savaş'ın tarihyazımı açısından tam tersi geçerliydi. Mevcut görüşlere yönelik itirazlar her zaman siyasetten ilham da almaz. Goldhagen'ın Holokost tarihini revize etme girişimi, görünen o ki belirgin bir solcu ya da sağcı gündemden ziyade Yahudilikle yoğun bir özdeşleşmenin ve kendisinin de teslim ettiği gibi, Holokost'tan sağ kurtulmuş babasının onun üzerindeki güçlü etkisinin bir ürünüydü. Yerleşik yorumlara yöneltilen itirazların hepsinin arkasında siyaset ya da başka tutkulu inançlar yatmaz ama yeniden gözden geçirme ve yorumlama süreci, tarihsel alanı ya da soruyu canlı tutan enerji ve heyecanı sağlar.

Bilimin yenilenmesi her zaman, seleflerinin eserlerine saldıran yeni bir tarihçi dalgasını gerektirmez. Aslına bakılırsa, bugün alanınızın önde gelen isimlerinden birinin eserlerini yerle bir etmeye çalışmanın, bilime dair ancak başkasının hatalı olduğunu kanıtlayarak haklı çıkılabileceğini varsayan modası geçmiş, sıfır toplamı bir görüşten kaynaklandığı düşünülmektedir. Önceki bölümlerde gördüğümüz gibi, tarih pratiği geçtiğimiz on yıllarda, farklı bir şekilde, yeni tarihsel aktörlerin, yeni uzamsal perspektiflerin ve yeni nesnelerin sahneye çıkarılmasıyla değişim geçirmiştir: Bir devrim bir kadının, hızla büyüyen bir ekonomi bir kölenin bakış açısından farklı görünüşü; bir ulus devleti merkezinden değil de sınırlarından bakıldığında kaçınılmaz bir birim olarak görünmeyebilir. Dolayısıyla yorumlar, ana akım bir tarihçinin

⁵⁶ Yakın tarihli sentezler için bkz. Melvyn Leffler, "The Cold War: What Do 'We Now Know'?" *American Historical Review* 104 (1999): 501-24; Odd Arne Westad, *Reviewing the Cold War* (Londra: Frank Cass, 2000); Richard Immerman ve Petra Goedde, der., *The Oxford Handbook of the Cold War* (Oxford: Oxford University Press, 2103).

bir diğzerinin yorumunu tartışmaya açmasının sonucunda ‘içsel’ ya da (toplumsal, cinsel, ırksal, coğrafi) çeperlerden yola çıkarak genel tabloyu yeniden şekillendiren bir görüş ortaya koyması sonucunda ‘dışsal’ bir değişim geçirebilir.

4. Kaynaklar ve Arşivler Tarih Yapar mı?

Okurlar, bu noktada kendilerine bariz bir soru sorabilirler: Tarih, tarihçiler kendilerine daha önce bilmedikleri bir şey anlatan kaynaklar bulduklarında değişmez mi? Bu soruya verilecek kısa yanıt hayırdır. Arkeolojinin Indiana Jones’un kayıp kutsal hazineyi bulmasıyla ne kadar ilgisi varsa tarihsel araştırmanın da artık ‘her şeyi açıklayan’ ya da ‘her şeye meydan okuyan’ bir belgelere rastlamakla o kadar ilgisi vardır. Şaşırtıcı kaynaklar bulmak, genellikle yaratıcı araştırmanın nedeni olmaktan ziyade sonucudur. Birileri Hitler’in Holokost emrini verdiğini gösteren gerçek bir belgeye rastlasaydı kuşkusuz bu keşif manşetlere taşınırdı ama Holokost çalışmaları alanı bir dönüşüm geçirmezdi çünkü soykırımın son derece karmaşık bir nedenler ve değişen koşullar bütünüdür ürününü olduğu konusunda nerdeyse herkes hemfikir. Tarihçiler araştırmaları sırasında çok sayıda evreka ânı yaşayabilirler ama bunlar alanda gördüğünüz, bir kaynağın potansiyelini fark etmenizi sağlayan eğitimle konunun içine gömülmüş olmanızın bir araya gelmesi sayesinde mümkün olur. Bir araştırmacıya sevinçten çılgınlıkları attırmış bir belgeyi okuyan alelade birisi, muhtemelen, kafası karışmış, sıkılmış ya da her iki duyguyu birden yaşamış bir şekilde yürüyüp gidecektir. Sıradışı kaynaklar vardır ama bu kaynaklar, sıradışılıklarını, çok yaratıcı bir tarihçi onlarla ne yapılabileceğini bulduğu zaman kazanırlar.

Yakın dönem Kuzey Amerika tarihyazımının en meşhur kaynaklarından biri, Maineli bir ebe olan Martha Ballard’ın 50 yaşında olduğu 1785’ten 1812’deki ölümüne dek tuttu-

ğu günlüktür. 1980'lerden önce bu belge bilinmiyor değildi; on yıllar boyunca yerel araştırmacılar ve doğum tarihçileri tarafından alıntılanmıştı ama onlar bile günlüğü çoğunlukla birbirini tekrar eden bir 'ıvır zıvır' olarak önemsememe eğilimindeydiler.⁵⁷ Gerçekten de eğer günlüğe rastgele göz atılacak olursa (hem özgün el yazmasına hem de daktilo edilmiş transkripsiyonu çevrimiçi olarak mevcuttur), tuhaf bir şekilde merak uyandırıcı olan kayıtlar kısa bir süre sonra tekdüzeleşir. 7 Haziran 1791: "Sabah buzları temizledim. Mısırlarımı ve Fasulyelerimi [çapaladım]. [Kızlarım] ve Parthena, Bay Hamlins'e gittiler. Bayan White ve Suky Norcross buradaydı. Onlarla Bay Livermores'a gittim." 8 Haziran: "Temiz. Bayan Livermore bir ağı bozdu. Bay Shuball Hinkly'nin Hanımı buradaydı. Evdeydim, Çocuklarımdan hepsi benimle Akşam yemeği yedi. Jona Kahvaltı etti ve Çay İçti. Cyrus gitti ve eve bir Domuz Getirdi." Bu şekilde, gün gün tutulmuş, yaklaşık 10.000 kısa kayıt. Sarsıcı şeyler yaşanır: Çocuklar ve yetişkinler hastalıktan ya da doğum sırasında ölürlere; Ballard, her hava koşulunda doğum yapan kadınlara yardımcı olmak için Kennebec Nehri'nin karşı tarafına yürek paralayıcı yolculuklar yapar, bir otopsiye katılır ve otopsiyi tarif eder; bir yargıç komşusunun karısına tecavüz etmekle suçlanır, sonra aklanır; birisi öldürülür. Bununla birlikte bu sarsıcı olaylar, Ballard'ın gösterişsiz ama özlü üslubuyla, uyandırdıkları hislere dair sadece nadiren görülen ipuçlarıyla kayda geçirilmiştir: "Bay Savage burada. Bayan Foster'ın aralarında Yargıç North'un da bulunduğu birkaç adam tarafından tecavüze uğradığına yemin etti. Gerçekten şaşırtıcı."⁵⁸

Tarihçi Laurel Thatcher Ulrich, bu ümit vermeyen kaynaktan yola çıkarak, *A Midwife's Tale* isimli, kadınların tarihinin en ünlü eserlerinden birini kaleme almıştır. 27 yıla

Laurel Thatcher Ulrich, *A Midwife's Tale: The Life of Martha Ballard, Based on Her Diary, 1785-1812* (New York: Knof, 1990), 8-9.

⁵⁸ Ulrich, *Midwife's Tale*, 102. 1 Ekim 1789 tarihli kayıt.

yayılmış kayıtlar içinde ilerlerken, bunları vergi kayıtlarından arazi tapularına, mahkeme sicillerine, diğer günlüklere, hatta romanlara varasıya başka birçok kaynakla destekleyen Ulrich, bilinmeyen ama etkileyici bir kadının yapıp ettikleri ile 18. yüzyılın sonunda içinde yaşadığı topluluğun hayatını birleştirerek, sıradışı bir yeniden inşa becerisi göstermişti. Ulrich binlerce kayıttan elde ettiği bilgiyle, 814 çocuk doğurtan, bizzat 9 çocuk dünyaya getiren ve bir otopsiye yardım eden ama yerel erkek doktorların gölgesinde kalmış dikkat çekici bir ebenin; karıların ve kocaların alarak, satarak ve takas ederek birbirinden ayrı, paralel ekonomilerde çalıştıkları, evlilik öncesi cinsel ilişkinin yaygın görüldüğü, çocukların çoğunlukla eşlerini kendi seçtikleri ve evliliklerin pek de telaş yaratmadığı; ziyaretçilerin sürekli aktığı ve kadınların birlikte çalıştığı ama yakın arkadaşlıklara rastlanmayan bir dünyanın hikâyesini gün yüzüne çıkarmıştı.⁵⁹ Tarihçinin metaneti ve sabrı sayesinde günlükteki kayıtlarda bütün bir dünya hayat bulmuştu: “Günlüğün hem güçlüğü hem de değeri hayret verici istikrarında yatar” diye yazmıştı Ulrich. “Bir dereceye kadar güçlüdür, çünkü kullanması çok zor, tekdüzeliği açısından çok istikrarlıdır.”⁶⁰ Ulrich’in kitabı, tarihçinin potansiyelini sezerek bir kaynağı ‘yaratmasının’ parlak bir örneğiydi. Daha genel olarak baktığımızda kaynaklar, soruların çerçevesi çizildikçe ortaya çıkarlar: Toplumsal tarihin ve kadınların tarihinin doğuşundan önce, hiç kimse 18. yüzyılda yaşamış New Englandlı tanınmayan bir kadının tuttuğu günlük kayıtları dikkatle incelemek için yıllarını harcamayı aklından geçirmezdi.

Tarihçinin kaynakların ‘yaratılmasındaki’ rolünü vurgulamak, belgelerin somut varlıklarının ve erişilebilirliklerinin taşıdığı önemi inkâr etmek anlamına gelmez: Rejimler değişip erişilebilirlik kurallarını gevşettiği ya da sıkılaştırdığında

⁵⁹ Age., 32.

⁶⁰ Age., 21, 33.

ya da zaman geçip belge hazineleri açıldığında veya aksine, insani ya da doğal felaketleri arşivlerin yok olmasına yol açtığına, bütün bir inceleme alanı bundan mutlaka etkilenir. Tarihçinin bazı soruları sorup diğerlerini sormayarak kanıtlarını ‘yarattıkları’ doğruysa da, kaynakların varlığının tarihin hükümlerini dayattığı da aynı ölçüde doğrudur, ki bu önerme son yıllarda eleştirel bir düşünce külliyatını ortaya çıkmasını sağlamıştır. Neyi bir ‘arşiv’ olarak görebiliriz ve neden? Hangi belgelerin saklanması gerektiğine kim karar verir? Belgelendirilmemiş geçmişlerin tarihine ne olur?

Tarihyazımına ilişkin standart “Nasıl yapılır?” kitapları, genellikle kaynak kategorilerinden oluşan listeler içerirler: anlatılar ve anılar, devlet ve yerel yönetim arşivleri, gazeteler, dinî ve adli kayıtlar, özel belgeler ve günlükler, muhtelif görsel türleri, video ve ses kayıtları gibi.⁶¹ Bunları da ekseriyetle bahsi geçen kaynakların eleştirel bir değerlendirmeye tâbi tutulması ihtiyacıyla ilgili uyarılar ve taraflılık ya da sahteciliğin nasıl düzeltilebileceği hakkında birtakım tavsiyeler izler.⁶² Kaynak meselesinin, tarih çalışmalarının en sorunsuz teknik veçhesini oluşturması gerekir çünkü hepimiz en iyi ve en çok sayıda kaynağı tespit etmek ve bunları azami özen, sorumluluk ve eleştirel dikkatle kullanmak gerektiğini kabul ederiz.

Alanın başka birçok veçhesinde olduğu gibi, bu açıdan da işler geçtiğimiz on yıllarda ilginç bir şekilde daha karmaşık bir hâl almıştır. Tarih araştırmasına ilişkin standart görüşte, bir araştırmacı tozlu bir arşivde çalışmaya gider; her ne kadar çoğu arşiv (özellikle de daha yakın dönemlere ilişkin olanlar) artık tozlu olmasa ve ‘gitmek’ giderek

Örneğin bkz. John Tosh, *The Pursuit of History*, 5. Baskı (Harlow: Pearson, 2010), 4. Bölüm; Martha Howell ve Walter Prevenier, *From Reliable Sources: An Introduction to Historical Methods* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 2001), 1. Bölüm.

Tosh, *Pursuit of History*, 124-30; Howell ve Prevenier, *From Reliable Sources*, 60-68.

daha büyük bir olasılıkla artık belgelerin dijitale aktarılmış versiyonlarına çevrimiçi ulaşmaktan ibaret olsa da çoğu örnekte hâlâ senaryo budur. Fakat ‘arşivler’ tam olarak nedir? Onları kim yaratmıştır ve içlerine ne konacağına kim karar vermiştir? Bugün arşiv olarak gördüğümüz şeyler, daima toplumlarında iktidar sahibi olmuş gruplar ve bireyler, geçmişlerine ilişkin kayıtların saklanması gerektiğine inanan, okuyup yazabilen ve diğer kaynaklara ulaşabilen insanlar tarafından yaratılmıştır. Yüzyıllar boyunca, hâkim bireyler ve aileler, yönetim organları ve din ve eğitim kurumları hem pratik nedenlerle –mülk sahibi olmak, iktidara erişmek, hukuki çözümleri ve cezaları kayıt altına almak– hem de eylem ve kararlarının hatırlanmaya değer olduğu inancıyla kayıt tutmuşlardır. Batı’daki modern tarihyazımıyla bağlantılı her şeyde olduğu gibi, yeni kurulan ulus devletlerin ortak bellekleri için bir havuza sahip olmalarını sağlamak üzere ulusal arşivlerin kurulması açısından da –1780’lerden 1850’lere dek süren– ‘devrimler çağı’ bir dönüm noktası olmuştur. Örneğin Fransız Ulusal Arşivleri, 1790 yılında, yeni rejimle birlikte, ‘krallığın anayasasını, halkının haklarını, yasalarını tesis eden eylemlerin deposu’ olarak kurulmuştu. Bu ulusal kurumun kuruluşu, yeni düzenin hem birlik (tek bir depo) hem de demokratik şeffaflık (hükümet kayıtlarına hiç değilse kuramsal olarak açık erişim) ilkelerini hükme bağlarken dayandığı ideolojik öğretilerin bir ifadesiydi.⁶³ Diğer Avrupa ulusları da vakit geçirmeden Fransa’yı takip ettiler.

Arşivler modern ulusu tanımlar ve devletler arşivlere erişimi kontrol ederek ülkelerinin geçmişinin şekillendirilmesinde sıradışı bir güç elde eder: Hükümetler, geniş bir gerekçeler yelpazesine dayanarak, ulusun geçmişine dair anlatılar üzerinde kayda değer sonuçlar yaratacak şekilde, neyin ve ne kadar süreliğine gizli kalması gerektiğine karar verirler.

Jennifer S. Milligan, “‘What Is an Archive?’ in the History of Modern France”, *Archive Stories: Facts, Fictions, and the Writing of History*, der. Antoinette Burton (Durham, NC: Duke University Press, 2005), 161.

Haitili araştırmacı Michel-Rolph Trouillot'un gözlemlediği gibi, arşivler aynı zamanda tarihyazımını mümkün kılacak koşulları yaratarak tarihçiler için bir modern lonca anlamına gelir, böylece tarihsel çalışmanın doğruluğunu tasdik ederler: "Arşivin gücü ister amatör olsun ister profesyonel, bir tarihçi ile şarlatan arasındaki farklı belirler."⁶⁴ Arşivler salt edilgen belge havuzları değildir, Antoinette Burton'ın deyişiyle "gerçek tarihsel aktörlerdir." Örneğin, kayıt tutulmasının, yabancı denetiminin dayatılması ve sürdürülmesi projesinden ayrı düşünülmemeyeceği sömürge arşivleri söz konusu olduğunda, bu belirgin bir biçimde böyledir.⁶⁵

Demeki ki belgelerin nasıl toplandığı ve saklandığı, örtük olarak tarihin nasıl yazılması gerektiğine de yön verir. 19. yüzyılda kurulmuş olan Batı'daki ulusal arşivler, siyasi ve kurumsal tarihin yazılması için düzenlenmişlerdir. Bu kurumlar –örneğin bir işçi, kadınlara oy hakkı ya da sivil haklar örgütü gibi– muhalif olduklarında bile kayıtlar, genellikle liderlerin faaliyetlerine ve insanların yaşamlarının en bilinçli ve kamusal veçhelerine ayrıcalık tanırırlar. Sıradan insanların yaşamlarını yeniden inşa etmek isteyen tarihçilerin –Ulrich'in *A Midwife's Tale* kitabındaki gibi– zahmetli, çok yönlü yeniden inşa veya alışılmışın dışındaki kaynakları okuma stratejilerine başvurmaları gerekir. Örneğin 'vahşilerle' karşılaşan misyonerlerin ya da kâşiflerin anlatıları, bize hikâyenin yalnızca bir yanını sunar ama satır aralarını okuyarak hikâyenin diğer yanını da yeniden inşa etmeye çalışabiliriz.

Toplumsal tarihçiler her zaman belgeleri özgün amaçlarıyla alâkasız bilgiler elde edebilmek için kullanırlar. Bunun klasik bir örneği olan adli kayıtlar, okuryazar olmayanların gündelik hayatlarına ve toplumsal tutumlarına dair bilgi edinmek isteyenler için birer altın madeni olagelmıştır. Bu

⁶⁴ Michel-Rolph Trouillot, *Silencing the Past: Power and the Production of History* (Boston: Beacon Press, 1995), 52.

Antoinette Burton, "Introduction", *Archive Stories*, 7.

kayıtları üreten yargıçların ve savcılarının amacı kişinin suçlu mu yoksa masum mu olduğuna karar vermektir. Hâlbuki toplumsal tarihçiler sanıkların ya da tanıkların ifadelerinin kıyısında köşesinde bulunabilecek ilgisiz ayrıntıların peşindedir. Örneğin 14. yüzyılın başlarında, Jacques Fournier isimli bir piskopos, Güneybatı Fransa’da küçük bir köy olan Montaillou’nun, birçoğu Katharcılık adı verilen bir sapkın mezhebe bağlı sakinlerini çapraz sorguya çekmek amacıyla bir engizisyon mahkemesi oluşturmuştu. Fournier’nin mahkemesi arkasında din tarihçileri tarafından iyi bilinen çok sayıda kayıt bırakmıştı ama 1970’lerde Fransız toplumsal tarihçisi Emmanuel Le Roy Ladurie, bu kayıtları sadece dinî inançlara ilişkin kanıtlar bulmak için değil, daha önce hiç görülmemiş bir şekilde, bir Ortaçağ köyünün toplumsal yaşamını yeniden inşa etmek için kazdı. Köylüler, kendilerinin ve komşularının dinî görüşlerini açıklarken kayıp bir toplumsal dünyaya bir pencere açmışlardı. Örneğin bir kadın, iki komşusunun ‘güneşte kızlarına bitlerini ayıklatırken’ sohbet ettiklerini, ‘dördünün de evlerinin çatılarında olduklarını’ anlatmıştı. Piskopos Fournier kuşkusuz sohbetin, kadınların insanların diri diri yakılmanın acısına nasıl katlandıklarını tartıştıkları kısmıyla ilgilenmişti (“Cahil yaratık! Tanrı acıyı kendi üzerine alıyor, elbette”). Ama bunun gibi hikâyeler hem hijyen hem de toplumsal ilişkiler hakkında bilgi sağlar: Birinin başındaki bitleri temizlemek hem zaman alan hem de yakınlaşma sağlayan bir süreç; aşıklar, aile üyeleri ve arkadaşlar arasında, yakınlık kurmak ve bilgi alışverişinde bulunmak için bir fırsattır.⁶⁶ Bunlar ve diğer kısa hikâyeler köylülerin temizliğe, cinsel ilişkiye ve toplumsal cinsiyet rollerine yönelik tutumlarından, genç erkek çobanların dünya görüşlerine kadar her şeyin canlı bir şekilde yeniden inşa edilmesinin zeminini oluşturur. Kısacası toplum-

⁶⁶ Emmanuel Le Roy Ladurie, *Montaillou: The Promised Land of Error*, çev. Barbara Bray (New York: George Brazillier, 1978), 141.

sal tarih, en zengin kanıtlarını resmî belgelerin çeperlerinde ve “kesilip atılan parçalarında” bulur.

Buna rağmen tarih sessizlikler üzerine kurulur çünkü Trouillot’nun bize hatırlattığı gibi, her hikâye, anlatılmamış ya da başka anlatıların katmanlarının altına gömülmüş diğer hikâyelerin pahasına gözler önüne serilir. Trouillot’nun *Silencing the Past* isimli çalışması, Rus matruşkaları gibi birbirinin içine geçen bir dizi hikâyeye ilgili bir bölümle açılır.⁶⁷ Haiti’nin kuzeyindeki tepelerde bulunan Sans-Souci isimli zarif bir 18. yüzyıl sarayının yıkıntılarının tasviriyle başlar. Saray 1804 yılında I. Henry adıyla adanın kuzey bölgesinin kralı olan, Haiti Devrimi’nin kahramanlarından Henry Christophe tarafından yaptırılmıştır. Haiti dışından pek az tarihçi saraydan haberdardır, çünkü Karayip tarihi çok uzun bir süredir diğer geçmişlere ilişkin hikâyelerin gölgesinde kalmıştır ve Sans-Souci ismi (Fransızca ‘kaygısız’ anlamına gelir), Prusya Kralı Büyük Frederick tarafından 1740’ların sonlarında Berlin’in dışında bu isimle yaptırılan ünlü bir rokoko sarayı akla getirir. Henry’nin hükümdarlığı sırasında ve ölümünün hemen ardından adaya gelen Batılı ziyaretçiler, isminden yola çıkarak Haiti kralının kendi sarayı için Frederick’inkini model aldığını varsaymıştır. Bunu gösteren hiçbir kanıt yoktur ama Henry Avrupa tarihini iyi bilmektedir ve krallığının birçok Alman sakiniyle tanışmıştır. Fakat varsayılan bu Prusya bağlantısı, Trouillot’nun da gösterdiği gibi, Sans-Souci isimli bir insanın, muhtemelen Haiti’deki kırsal bir bölgenin ya da *quartier*’nin adını taşıyan bir adamın varlığının üstünü örtmüştür. Eski bir plantasyon kölesi olan Jean-Baptiste Sans-Souci, Henry’nin komutasında Fransızlara karşı savaştığı asi köle ordusunda komutanlık rütbesine yükselmiştir. 1802 yılına gelindiğinde Henry gibi siyah kreol (Haiti doğumlu) Fransız komutanlarla Sans-Souci gibi Afrika doğumlu liderlerin komutasındaki

⁶⁷ Trouillot, *Licensing the Past*, 35-69.

birlikler arasında ‘savaş içinde bir savaş’ başlar: Henry müzakere bahanesiyle eski astını bir toplantıya çağırır ve öldürtür. Kral’ın sarayının, öldürttüğü bir düşmanıya aynı ismi taşıması tuhaf bir rastlantı olarak görülebilir mi? Trouillot sarayla cinayetin işlendiği yer arasındaki coğrafi örtüşmeye dikkat çekerek, bunun bir tesadüf olmadığı sonucuna varır: “Muhtemelen kral eski düşmanını kendine mal etmek için onu dönüştürmeye yönelik bir ritüel geliştirmiştir.”⁶⁸

Sans-Souci hikâyelerinin her biri, bir diğerini gizler: Ünlü Alman sarayı Haiti sarayını karartır; bir Avrupa sever olarak Kral Henry’nin hikâyesiyse Afrikalı Jean-Baptiste Sans-Souci’nin ölümünün üstünü örter. Nasıl Batı’daki tarihçiler Henry’yi değil Frederick’i hatırlıyorlarsa, Haitili tarihçiler de şanlı ulusal kurtuluş savaşlarının içinde yaşanan, Haiti doğumlu kreollerle Afrika doğumlu ‘Kongolar’ arasındaki savaşı hatırlamamayı seçmiştir. Trouillot, tarihsel kayıtlarda, bazı olguların sahnenin ortasına çıktığını diğerlerininse “bir susturucunun silahın sesini susturması gibi” bastırıldığını belirtir.⁶⁹ Çağdaş Avrupalı ve Amerikalı ziyaretçilerin anlatıları gibi göze çarpan kaynaklar, doğal olarak tarihçiyi kalesine hayran olduğu bir Avrupalı modelin ismini veren Haitili bir hükümdarın hikâyesine doğru çeker. Sessizliğe terk edilmiş hikâyenin, öldürülmüş bir Afrikalı rakibin öyküsünü gün ışığına çıkarması için, daha fazla yaratıcılığa ve çabaya ihtiyacı vardır.

Kabul gören anlatıların arkasında saklı hikâyeleri açığa çıkarmak her zaman mümkün olmayabilir. Yanıt aradığımız birçok soru için (“17. yüzyılda Iraqua kadınları toplumları içindeki yerlerini nasıl görüyorlardı?” gibi) ya kıt kaynaklara sahibiz ya da elimizde hiç kaynak yok. Fakat okuryazar olmayan toplumların ve güçsüzleştirilmiş nüfusların arkalarında, özellikle de uzak geçmişe ait hiç iz bırakmadıklarını

⁶⁸ Age., 65.

Age., 48.

ya da pek az bıraktıklarını varsaymak kolay olsa da, araştırmacıların sahip oldukları maharet ve sabır kuşkucuları devamlı haksız çıkarmıştır. Örneğin Orta Afrika tarihçileri, Ekvatorial Afrika'nın ya da Bantu Büyük Gölleri bölgesinin yağmur ormanlarının yüzyıllardır veya bin yıldır değişmediği mitini, tarihsel dilbilim adı verilen bir yaklaşıma başvuru olarak çürütmüştür.⁷⁰ Bu yöntem, dilbilimcilerin ya da yerel dillerde iletişim kurmaları gereken misyonerlerin evrakları gibi 18 ya da 19. yüzyıla ait en eski kayıtlarından geriye doğru çalışılmasına dayanır. Bu evraklarda belgelenen sözcükler, kayıt altına alındıkları zamanın toplumsal, iktisadi ve siyasi gerçekliklerini resmederler ama yaptıkları bundan ibaret değildir: Eğer birbirinden farklı iki ya da daha fazla dil benzer sözcüklere sahipse, bunlar özgün bir kök dile doğru takip edilebilir ve tarihçinin daha eski yaşam örüntülerini bir araya getirmesini mümkün kılar.⁷¹ Örneğin eğer Doğu Kuşi dilinin iki kolu, eşek için ilişkili sözcüklere sahipse ve bu diller sadece öndilin düğüm noktasında birbirine bağlanıyorsa, tarihçi Ön Doğu Kuşi dili konuşan toplumda eşeklerin bulunduğunu varsayabilir.⁷² Daha eski ve daha geç tarihli dillerdeki anlam kategorileri arasında bulunan farklılık, bilhassa Afrika tarihçilerinin, bazı halkların 'zamanlı topraklarda' yaşadıkları mitini yıkmalarını sağlamıştır. Tarihsel dilbilim uğraşı, son derece yoğun bir emek ister ve sonuçları ekseriyetle sıkıcı derecede tekniktir ama bu

Jan Vansina, *Paths in the Rainforests: Toward a History of Political Tradition in Equatorial Africa* (Madison: University of Wisconsin Press, 1990), özellikle 1. Bölüm: David Schoenbrun, *A Green Place, a Good Place: Agrarian Change, Gender, and Social Identity in the Great Lakes Region to the Fifteenth Century* (Portsmouth, NH: Heinemann, 1998), 3-61; Christopher Ehret, "Linguistic Archaeology", *African Archaeological Review* 29 (Eylül 2012): 109-30.

⁷¹ Nahoş bir şekilde 'glotokronoloji (dil tarihlemesi)' adı verilen yardımcı bir teknik, araştırmacıların bir dilin kronolojisini kabaca belirlemek için dildeki değişime ilişkin ortalama zaman aralıkları tespit etmelerini sağlar. Vansina, *Paths in the Rainforests*, 16.

Ehret, "Linguistic Archaeology", 24.

yöntem tarihsel yeniden inşa açısından hayalgücü ve azmin ne denli değerli olduğunu çarpıcı şekilde gösterir.

Sadece çok yakın dönemler üzerinde çalışan tarihçiler, sözlü tarih olarak bilinen yaklaşım sayesinde kendi kaynaklarını yaratarak, kayıtlardaki boşlukları doğrudan ele alma şansına sahiptirler.⁷³ Geçmiş, içinde yaşamış olanlarla sistematik mülakatlar yaparak anlamaya dayanan yöntem, ana akım tarihçiler tarafından uzun bir süre kuşkuyla karşılanmış, mülakatı yapan kişilerin büyük ihtimalle bir gündeme ya da önyargıya sahip olacakları, mülakat yapılan kişilerinse belleklerine ve saiklerine güvenilemeyeceği ve konuşulan sözcüklerin güvenilirmez ve öznel, yazılı belgelerden çok daha aşağı bir statüye sahip olduğu iddia edilmiştir. 2001 gibi geç bir tarihte, tarih uğraşına ilişkin bir kılavuz, “tarihçiler sözlü kaynaklara ancak diğer araçlarla doğrulanabildikleri ölçüde güvenebilirler” ve bir mülakat “bizatihi bir yorum, büyük bir ihtiyatla çözümlenmesi gereken bir kaynaktır” uyarılarında bulunmaktadır.⁷⁴

Artık pek çok tarihçi, geçmişteki okuryazar olmayan gruplara yönelik örtük önyargıya örnek teşkil eden, yazılı kaynakların sözlü kaynaklardan ‘daha iyi’ olduğu fikrine direnmektedir. Bazı yazılı kaynak kategorileri, aslında bütünüyle konuşmalar, meclis tartışmaları ve mahkeme ifadeleri gibi sözlü olayların transkripsiyonlarından ibarettir. Fakat sözlü tarihle uğraşanlar, aynı zamanda mülakatların, bütün çarpıtma ve öznellikleriyle, tarihçilerin geçmişle ilgili güvenilirmez bir ‘gerçek’ten ziyade, o geçmişin içinde yaşayanlar açısından taşıdığı anlama ulaşmasını sağladığını da kabul ederler. Tanıklıklardaki hata ve çarpıtmalar bile aydınlatıcıdır ve kayıt altına alınan konuşmaların özgüllükleri –konuşmanın hızı, duraksamalar, tereddütler vb.– duygular ve tutumlar hakkında ipuçları sağlar. Bu türün önde gelen

Yöntemin temel özellikleri için bkz. Donald A. Ritchie, *Doing Oral History*, 3. Baskı (Oxford: Oxford University Press, 2014).

⁷⁴ Howell ve Prevenier, *From the Reliable Sources*, 26-27.

icracılarından birinin deyişiyle, “Sözlü kaynakların tarihçiye dayattığı eşsiz ve kıymetli unsur konuşan kişinin öznelliğidir.”⁷⁵

Sözlü tarih pratiği, tarihçilerin araştırmalarını gerçekleştirdikleri esnada kendi kaynaklarını yaratmalarının biricik örneği olarak da diğer yaklaşımlardan ayrılır. Mülakat yapan tarihçiler genellikle kendi rollerine bir özbilinçle, mevcudiyetlerinin ve soru sorma biçimlerinin, malzemeyi değiştirebileceğinin tamamen farkında olarak yaklaşırlar. Çinli bir meslektaşıyla birlikte yıllarını, 1950’lerde Shaanxi Eyaleti’nin uzak köylerindeki kadınlarla, devrim ve kolektivizasyon hakkındaki deneyimleri üzerine mülakat yapmaya vakfeden Gail Hershat, yabancı bir araştırmacı olarak çektiği ilgi nedeniyle –özellikle daha önce ziyaret ettiği evlere geri döndüğünde müteveffa aile üyelerinin yanından kendi fotoğraflarının da çerçevelenip asıldığını görünce– endişeye kapılmıştı.⁷⁶ Kendisinin çektiği dikkati elinden geldiğince hesaba katan Hershat, sözlü tarihi, Çin Devrimi’nin kadınlar için yaptıklarına ilişkin kabul gören anlatıyı baş aşağı çevirmek için kullanmıştı.

Komünist Parti 1949 yılında iktidarı ele geçirdikten sonra, kadınları gizli ‘ev içi’ işlerden kurtardığını ve onları, erkeklerin kamusal, ücretli ve tanınmış işlerine ve siyasal katılıma eşit yurttaşlar olarak soktuğunu iddia etmişti: Kadınlar artık kocalarıyla birlikte tarla sürüyorlardı ve bazıları ‘emek modelleri’ olarak liderlik rolü üstlenmişlerdi.⁷⁷ Birçoğu için

Alessandro Portelli, “The Peculiarities of Oral History”, *History Workshop Journal* 13 (Güz 1981): 99. Ayrıca bkz. 9. Bölüm, “Oral History”, *The Houses of History: A Critical Reader in Twentieth-Century History and Theory*, der. Anna Green ve Kathleen Troup (New York: New York University Press, 1999), 230-52 ve Gwyn Prins, “Oral History”, *New Perspectives on Historical Writing*, der. Peter Burke (University Park: Penn State University Press, 1991), 114-39.

⁷⁶ Gail Hershat, *The Gender Memory: Rural Women and China’s Collective Past* (Berkeley: University of California Press, 2011), 19. Age., 287-88.

bunlar olumlu gelişmelerdi, ama Hershatte daha yaşlı köylü kadınlarla konuşarak devrimci ‘ilerlemenin’ birçok karanlık yönünü de gün yüzüne çıkardı. Kadınlar erkeklerle eşit ortaklar olarak tarlada yaptıkları kamusal işlerin yanı sıra ailelerinin giysisiz kalmaması için geceleri dikiş dikmekle geçen bitmek bilmeyen saatler, yani resmî olarak varlığı kabul edilmeyen ‘ev içi’ emek dahil olmak üzere, daha geleneksel ev içi görevlerden oluşan ikinci bir vardiyayı da sürdürmek zorundaydılar: “Elektrik olmadığında, gaz lambasını yakar ve dikiş dikerdim. Oğullarım uyandığında, onları çiş yapmaları için kaldırır ve sonra yeniden yatırırdım. Gece yarısına dek oğullarıma giysi dikmek için çalışırdım. Gün boyu kolektifte çalışırdım. Hiç uyumazdım. Acınacak bir haldeydim.”⁷⁸ Xiao Gaiye isimli bir kadının bu sözleri, her boş vakitlerini –bir parti toplantısını, tarladaki işler sırasında verilmiş bir molayı– dikiş işlerini bitirmek için nasıl kullandıklarını ve iki cephede birden çalışmanın sonucu olan tükenmişliği betimleyen başka birçok köylü kadının anlattıklarında da yankısını buluyordu. Kadınların yaşamlarının pek çok özelliği, devlet tarafından yüceltilen ilerleme anlatısıyla tezat teşkil ediyordu: Çocuk ölümlerinin azaltılması devrimin başarısıydı ama zaten yetersiz olan kaynaklarla daha fazla çocuk büyütme gereken anneler için bir sorundu. Kadınların bellek örüntüleri, İleriye Doğru Büyük Sıçrama’nın ‘öncesi’ ve ‘sonrası’na ilişkin resmî tarihlendirmeye değil, çocuklarının Çin takviminin hayvanları üzerinden tanımlanan doğum yıllarına bağlı olan hatıralarıyla, erkeklerinkinden ayrılıyordu. Hershatte’in mülakatları olmadan, bu kadınların ve gözlerden uzak topluluklarının deneyimleri, muazzam bir siyasi dönüşüm döneminde kaybolacak ve 1949 Devrimi’nin toplumsal etkilerine ilişkin kavrayışımız kayda değer ölçüde zayıf, siyasi değişimlerin

⁷⁸ Age., 192.

seçkinler, erkekler ve kentliler tarafından deneyimlenmesine doğru eğilmiş halde kalacaktı.

Tarih, konusu itibarıyla betimleme ile açıklama arasında gidip gelir ve açıklama genellikle tartışmayla şekillenir. ‘Salt hikâye’ olarak tarih, popüler tarihyazımının bazı biçimlerinde varlığını sürdürse de en çok satılan yaşam öyküleri ve askerî vakayinameler bile bir bakış açısı ya da değer yargısı benimsemekten kendilerini alamaz ve sık sık açık bir argüman ortaya koyarlar. Kitapların, belgesellerin ve müze sergilerinin üretilmesi kaçınılmaz olarak, az ya da çok gözle görülür tercihleri içerir ve tarihin birçok ‘kamusal’ biçimi–müzeler, kültürel miras alanları– zaman zaman kendilerini sert tartışmaların içinde bulur. Akademik tarihse araştırmanın ve yorumlamanın arkasındaki itici gücün tartışma olduğunu açık bir şekilde kabul eder: Lisans öğrencilerinden emekli öğretim üyelerine varasıya her araştırmacının tutkusu, yeni bir şeyler söyleyerek karşılıklı konuşmaya dâhil olmaktır. Çoğu örnekte, kaynağın projeyi yaratmasından ziyade, tarihçilerin sordukları sorular kaynak arayışını belirler. Tarihsel araştırma süreklilik, sabır ve yaratıcı zekâ, bazen de bir parça şans gerektirir: Çoğu zaman muhteşem bir kaynağa ‘rastlamak’ yıllar süren bir eğitim gerektirir ve bulduğunuz şey, kaynağını sorduğunuz sorudan alır. Alışılmadık bir örnek olan sözlü tarihte, araştırmacılar ihtiyaç duydukları kaynakları fiilen yaratarak bu önermeyi mantıksal sonuçlarına vardırabilirler. Fakat birçok soru için, asla kaynak bulunamayacaktır ve yaşamları kayıt altına alınmaya değer bulunmayanların hikâyeleri ebediyen anlatılmadan kalacaktır.

1. Nedensellik ve Tarih

E. H. Carr'ın ilk kez 1961 yılında yayımlanan ve hâlâ disiplinin en fazla okunan giriş kitaplarından biri olan *Tarih Nedir?* isimli eserinde unutulmaz bir özlü söz vardır: “Tarih çalışmak, nedenleri çalışmaktır.”¹ Bu ifade birçok kişiye sezgisel olarak doğru gelir: ‘Ne yaşandığının’ hikâyesi ile ‘neden yaşandığına’ ilişkin değerlendirmeler birbirinden ayrılmamalıdır. Nedenselliği hesaba katmadan, muharebe kaybeden bir generali, patronlarını mağlup eden grevci işçileri ya da hükümeti deviren hoşnutsuzları tasvir edemezsiniz. Bu yaygın bakış açısından, ABD’nin önde gelen tarih dergisinde 2015 yılında yayımlanan bir forumun teması ve alt başlığı şaşırtıcı gelebilir: “Tarihsel Değişimi Açıklamak: Nedenlerin Kayıp Tarihi.” *American Historical Review*’ın editörü, forumun açılış sayfasında, “çok da eski olmayan bir tarihe kadar tarihsel çözümlemenin bir unsuru olarak ‘nedenler’ üzerine kafa yormak tarihçiler arasında yaygındı” diyerek, seçkin uzmanlardan oluşan bir topluluk arasındaki fikir alışverişinin çerçevesini çizer. Bilimsel kitap ve makaleler bir zamanlar Protestan Reformu’nun, Avrupa emperyalizminin, kapitalizmin yükselişinin ya da Fransız Devrimi’nin nedenleriyle boğuşurlardı, diye devam eder, ama “ana akım tarihçilerin ‘nedenler’ ve nedensellik çerçevesinde düşünme-

Edward Hallett Carr, *What is History?* (New York: Random House, 1961), 113.

lerinin üzerinden uzun bir süre geçti.”² Akademik tarih alanının dışında olanlar için, ‘nedenler’ sözcüğünün tırnak işaretiyle taçlandırılmış olması muhtemelen kafa karıştırıcıdır: Tarihte nedenlerin ele alınması nasıl oldu da sözcüğün “bunu artık yapmadığımızı biliyoruz” gibi savunmacı bir edayla kullanılmasını gerektirecek kadar itibarsızlaştı? Nedenlerle ilgili sorun ne ve eğer tarihçiler artık onları tasvir ve tarif etme işiyle uğraşmıyorlarsa, bu uğraşın yerini ne aldı?

Bu bölümde bu sorulara yanıt olarak, tarihsel yorumlama projesinin nasıl her zaman iki yönde gidip geldiğini tartışacağız. Bu çatallanma, betimlemeye karşı yorumlama, eşzamanlı betimlemeye (şeylerin aynı anda nasıl birbirleriyle ilişkili oldukları) karşı artzamanlı çözümleme (şeylerin zaman içinde nasıl değiştiği) ya da bu bölümün başlığında olduğu gibi anlama karşı nedensellik gibi muhtelif şekillerde tanımlanmıştır. Tarih yazan herkes size bunların pratikte birbirinden ayrılamayacağını söyleyecektir: Muharebenin nasıl kaybedildiğinin, grevin nasıl başarılı olduğunun ya da hükümetin nasıl devrildiğinin, artzamanlı, nedensel, ayrıntılı hikâyesi, yazar anlatının bir noktasında askerlerin sayılarını ve eğitimlerini, sendikanın liderlerini ve amaçlarını ya da rejime yönelik muhalefetin toplumsal bileşimini ve ideolojisini eşzamanlı betimlemek üzere durmadığı takdirde, okurlara pek bir anlam ifade etmeyecektir. Birçok tarihçi, çoğu zaman, düzyazılarında betimleme, anlatı ve yorumlamanın bir karışımını sunar ve en iyi örneklerinde bunlar o kadar maharetle örülmüştür ki okurlar çeşitli entelektüel görevler arasındaki geçişlerde tuhaf yalpalamalar yaşamazlar. Fakat okuduğunuz bölüm, bu bileşenleri analitik olarak birbirinden ayırmanın önemli olduğunu, çünkü bunun tarihsel girişimi anlamamızda bize yardımcı olacağını ileri sürmektedir. Carr *Tarih Nedir?*’i yazdığında nedensel çö-

Robert Schneider, “Explaining Historical Change, or: The Lost History of Causes”, *American Historical Review* 120, sayı 4 (Ekim 2015): 1370.

zümleme gerçekten de tarih çalışmalarının omurgasını oluşturmuyordu. Takip eden on yıllarda, sahne ışığını başka yere doğrultan; büyük olayın kökenlerine daha az, olaya dâhil olan insanların kendi referans çerçeveleri içinde ne yaptıklarına inandıklarına daha fazla, yüksek sayılarda insanın geçmişte A noktasından B noktasına nasıl gittiklerine daha az, insanların dünyalarını önce A noktasında, sonraysa B noktasında nasıl deneyimlediklerine daha fazla odaklanan yeni eğilimler ortaya çıktı. Bu yakın tarihli yaklaşımlar ‘mikro-tarih’ ya da ‘kültür tarihi’ gibi etiketlerle geldiler; bunları icra eden tarihçilerden bazıları nedensellik mülâhazalarını ilkesel olarak reddetti, daha basit olaraksa pratikte görmezden geldi, kimisiyse değişim ve anlamı uzlaştırmak için mücadele verdi. İki stratejinin –nedenlere ya da anlamlara odaklanmanın– kâğıt üzerinde ya da gerçeklikte birbiriyle uzlaştırılmaz olup olmadığı da açık değildir. Kültür tarihinin 1980’lerde ve sonrasındaki yükselişi, tarihçilerin klasik uğraşı olan büyük olayların nedenlerini bulmak ve sıraya koymak karşısında duyulmaya başlanan rahatsızlığın bir işaretiydi ama tek işaret bu değildi. Tarihin hangi ölçüde nedensellik çerçevesinde düşünüleceği meselesi geleneksel ulusmerkezci, Batılı gündemlerle mi ilgilidir? Nedensellik, ulusötesi ve küresel tarihin yeni dünyasında nasıl işler veya işler mi?

Tarihçiler her zaman anlattıkları olayların nedenlerini ortaya koymakla meşgul olmuşlardır. Yaklaşık 3.000 yıl önce Homeros, Truva Savaşları’nın kökenlerini, iki tanrıçanın, yani Hera ile Athena’nın, kavga tanrıçası tarafından kötü niyetle tezgâhlanan bir yarışmada rakipleri Afrodite’yi seçen Truvalı ölümlü Paris’e yönelik öfkelerine kadar sürmüştü. MÖ. 5. yüzyılda Yunan tarihçi Herodotos, Yunan-Pers savaşlarını, başta Pers Kralı Serhas’ın kibirli ihtirasının yer aldığı beşeri saiklerin bir bileşimine bağlamıştı. Neredeyse çağdaşı olan Thukidides, Peloponez Savaşları’nın çıkışını, tarihçilerin bugün de yapmaya devam ettikleri gibi,

altta yatan nedenlerle (Atina'nın güçlenmesi) tetikleyici olayları (büyük güçlerin Epidamnus şehir devleti üzerindeki mücadelenin içine çekilmesi) birbirinden ayırarak açıklamıştı. Antik dünyadaki olaylar, tarihçileri siyasi değişimin nedenleri ve doğası üzerine düşünmeye teşvik etmişti. MÖ. 2. yüzyılda yaşamış tarihçi Polibius, devletlerin despotizmden monarşiye, sonra tiranlığa, aristokrasiye, demokrasiye, ayaktakımının yönetimine ve sonra yine despotizme doğru evrildiği ve bu değişimlerden herbirinin kaynağını yöneticiler ile yönetilenler arasındaki psikolojik dinamiklerde bulduğu döngüsel bir siyasi değişim örüntüsü geliştirmişti: Örneğin monarşi, kralın soyundan gelenler keyfî ve kendine hizmet eden davranışlara yol açan ve yönetilenleri yabancılaştıran müzmin bir üstünlük duygusuna kapıldıklarında tiranlığa dönüştü.³

Tarih, açık uçlu bir 'ilerleme'nin hikâyesi olarak tasavvur edildiği sürece, bireylerin kişiliği ve davranışları, nedensel unsurlar olarak büyük önem taşır. Geç Cumhuriyet dönemi Roması'nda, siyasi sistemlerinin gerileyişi konusunda kaygı duyan tarihçiler, *exempla*, yani onları erdeme doğru çekerek ve zıddından uzak durmaları için uyararak çağdaşları üzerinde bir tür çekim kuvveti uygulayabilecek, iyi ya da kötü davranış modelleri sunmak amacıyla geçmişe baktılar. Sallust ya da Livius gibi MÖ. 1. yüzyılda yaşamış tarihçiler, okurlarının böylece örnek yurttaşlar haline gelebileceklerini ve cumhuriyeti yavaş yavaş yayılan çürümeden kurtarabileceklerini ümit ediyorlardı.⁴ Tarih çok uzun bir süre boyunca ve dünya çapında çok farklı bağlamlarda, geçmişte yaşamış ama dünyaları tarihçininkinden hiç de farklı tahayyül

Ernst Breisach, *Historiography: Ancient, Medieval, and Modern* (Chicago: University of Chicago Press, 2007=, 15-16, 46-48.

J. E. Liendon, "Historical Thought in Ancient Rome", *A Companion*

to *Western Historical Thought*, der. Lloyd Kamen ve Sarah Maza (Londra: Blackwell, 2002), 60-77; Clayton Roberts, *The Logic of Historical Explanation* (University Park: Penn State University Press, 1996), 274.

edilmeyen ünlü kişilere ilişkin yararlı hikâyelerden oluşan bir derleme olarak anlaşıldı.

Tarihin, tarihinin kendi dönemindekilerle karşılaştırılabilecek ve model ya da uyarı işlevi görebilecek geçmiş olaylardan ve kişilerden oluşan bir derleme olduğu fikri, Batı'da 18. yüzyıla kadar varlığını sürdürdü. Bununla birlikte Aydınlanma Çağı ve bu çağın zirvesini oluşturan ulusal devrimler, geçmiş hakkında yazma eylemini kesin bir biçimde bugün dünyanın büyük bir kısmının aşına olduğu 'tarih' biçimini alacak şekilde değiştirdi. İtalya'da Giambattista Vico, Fransa'da Charles de Montesquieu ve İskoçya'da William Robertson gibi 18. yüzyıl düşünürleri, geçmiş, teokratik, aristokratik, demokratik, anarşik; avcı-toplayıcı, çoban, tarımcı, tüccar; vahşi, barbar, uygar gibi ayrık-sı karakteristikleri olan ve birbirini takip eden 'aşamalara' ayıran, yeni birtakım 'aşamacı' kuramlar geliştirdiler.⁵ Bu şemalar empirik olmaktan ziyade konjonktürel idi ama yüzyılın sonundaki demokratik devrimlerle ve modern milliyetçiliğin ortaya çıkışıyla birleşerek, genellikle 'tarihsici' adı verilen ve ilk olarak Johann Gottfried Herder (1744-1803) gibi Alman yazarlar tarafından formüle edilen düşüncenin doğuşuna katkıda bulundular. Bir hükümdarın cesaretine ya da zayıflığına dair bir vakayinamenin kolaylık bir başka ortama aktarılıp uygulanabildiği tarih biçimlerinin aksine, tarihsici bir anlatıda, örneğin Almanya'nın gelişimi, Britanya ve Fransa'nınkiyle kıyaslanamazmış gibi görünecekti.⁶

İkinci Bölümde gördüğümüz üzere, modern tarihsel düşünüşün Batı'da ortaya çıkışı, 18. yüzyılın sonunda ve 19. yüzyılda Avrupa-Amerikan milliyetçiliğinin doğuşuyla çakışmıştı. Yeni yazılmaya başlanan ulusal tarihler, bugün

Johnson Kent Wright, "Historical Thought in the Era of the Enlightenment", *Companion to Western Historical Thought*, der. Kramer ve Maza, 123-42. Roberts, *Logic of Historical Explanation*, 274-75; Peter Reill, *The German Enlightenment and the Rise of Historicism* (Berkeley: University of California Press, 1975).

de olduğu gibi, çok önemli olayların etrafında birleşiyordu. Bunlardan bazıları son derece simgesel (İngilizler için Agincourt Muharebesi, Ruslar için Stalingrad Kuşatması, Fransızlar için Jean d'Arc'ın zaferleri ve şehadeti), bazıları sarsıcı ve dönüştürücü (devrimler, büyük savaşlar, sömürgecilik karşıtı mücadeleler), İspanya'nın 'yeni dünya'yı keşfi ya da Kuzey Amerikalı yerleşimcilerin batıya doğru yayılmaları gibi bazılarıysa daha uzun süreliydi. Carr, tarihin 'nedenlerin incelenmesi'ne dayandığı şeklindeki kendinden emin beyanını, tarihçiler için önemi en bariz ve en itibarlı araştırma alanlarının, Alman Reformasyon hareketinin nedenleri, Fransız Devrimi'nin kökenleri ya da Birinci Dünya Savaşı'nın arkasındaki nedenler gibi konulardan oluştuğu bir dönemde kaleme almıştı.

Nedensellik tarih araştırmalarından yok olmadı. Tam aksine, bugün öncelikle nedenleri tasnif etmek ve öncelik sırasına koymak, öğrencilere tarihsel çözümlemeyi öğretmenin en yararlı yollarından biri olmayı sürdürüyor: 1917 Ekim'indeki Rus Devrimi'nin nedenlerinden en çok ve en az önem taşıyanları hangileridir? Devrim şiddetli enflasyonun mu, hızlı sanayileşmenin mi, yoksa kalabalıklaşan kentli işçi sınıfının çalışma ve yaşam koşullarının giderek ağırlaşmasının mı sonucuydu? Rusya Birinci Dünya Savaşı'na girmemiş olsaydı bu altüst oluş yaşanır mıydı ve bu savaşa katılma kararı Rusların 1905 yılında Japonlar karşısında aldığı yenilgiyle ne kadar ilgiliydi? Lenin'in olağanüstü etkili ya da Çar II. Nikola'nın özellikle yetersiz bir lider olduğu gerçeğine ne kadar ağırlık vermeliyiz? Köylülüğün koşullarının kötüye gitmesi bu nedenler ağıının neresine oturuyor? Çariçe Aleksandra'nın mistik düzenbaz Rasputin'e olan takıntısının ya da tahtın vârisinin hemofili hastası kırılgan bir çocuk olmasının herhangi bir etkisi var mıydı? Büyük bir olaydan geriye doğru gitmeye çalışmak, bu olaya katkıda bulunan etkenler kümesinin içinden bazılarını seçmek ve tasnif etmek, özele karşı genele, uzak kökenlere ve arada kalan her

şeye karşı doğrudan tetikleyicilere, karşıolgusal alternatiflere karşı gerçekten yaşananlara ağırlık vermek konusunda mükemmel bir eğitim sağlar. Öğrencilerin, araştırmacıların ya da okurların geçmişin yanı sıra bugünü de anlama sürecinde öğrendikleri, tarihin çalışılması için ileri sürülebilecek en güçlü savlardan birini oluşturmaya devam etmektedir.

2. Yasaların ve Örüntülerin Peşinde: Sosyal Bilim Olarak Tarih ve Karşılaştırma

Öğrencilerin ve diğerlerinin bu tür bir alıştırmaya yoluyla öğrenmedikleri şeye gelecek olursak, buna ‘tarihin yasaları’ adı verilebilir. Belirlenimci nedensel düşüncenin altın çağı olan 19. yüzyıldan bu yana, çeşitli düşünce akımları tarihi bir bilim mertebesine yükseltmeye çalışmıştır.⁷ Tarihçiler geçmişte, çalışmalarının kampüsteki diğer meslektaşlarının çalışmalarıyla aynı ölçüde titiz ve somut olarak faydalı olduğunu ileri sürerek disiplinlerine itibar kazandırmak konusunda hevesli olsalar da, doğa bilimleri ile tarih arasındaki kurulan analogiler asla fazla ikna edici olmamıştır. Bilim insanları kestirimlerde bulunmak için nedensel yasalar ortaya koyarken (A nedeni B sonucuna yol açar), tarihçiler olayların nedenlerini geçmişe doğru giderek belirlemek zorundadırlar (B sonucunun nedeni A olmalıdır). Daha üstesinden gelinebilir veri kümeleriyle çalışan bilim insanları tekrarlanabilirliği göstermeye çalışırken, tarihçiler doğaları gereği tekrarlanması mümkün olmayan, bir defalık olaylarla ilgilenirler.⁸ Tarih evrensel yasalar, yani her durumda

19. yüzyılın nedensel belirlenimciliği ve ve bu akımın müteakip gerilemesi için bkz. Stephen Kern, *A Cultural History of Causality: Science, Murder Novels, and Systems of Thought* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2004), 1-26.

Disiplinler arasındaki farkın bu şekilde ortaya konması için Indire Raman’a teşekkür ederim.

aynı sonucu doğuran kurallar sunmaz. En iyi ihtimalle, tarih felsefecileri ve sosyal bilimciler, ilk kez Alexis de Tocqueville tarafından 19. yüzyılda formüle edilen, devrimlerin baskıcı rejimler reform yapmaya başladığında patlama eğiliminde olduğu önermesi gibi olasılıklı yasaları işaret edebilirler. Fakat psikoloji gibi tarih de tündengelimden ziyade en iyi ihtimalle tümevarıma izin verir: Belirli bir zamanda ve mekândaki insan davranışı, evrensel yasalara sığdırılamayacak kadar karmaşıktır.⁹

Fizik bilimi ile tarih arasındaki benzerlikler hiçbir zaman fazla ilgi görmemiş olsa da, tarihsel araştırma çoğu kez sosyal bilimlere katkıda bulunmuş ve onlardan ilham almıştır. Nitekim 18. yüzyıldan bu yana, çok çeşitli bilimsel gelenekler, toplumların zaman içinde geçirdiği farklı evrime dair genel açıklamalar sunmak için tarihsel kanıtlardan yararlanmıştır. Genellikle Montesquieu'nün coğrafi, tarihsel, kültürel ve yasal etkenlere işaret ederek dünyanın farklı bölgelerinde cumhuriyetçi, monarşik ve despotik yönetimlerin ortaya çıkışını açıkladığı *Kanunların Ruhu* (1748) isimli kitabıyla, karşılaştırmalı sosyal bilimlerin ilk büyük eserinin yazarı olduğuna inanılır. Tarihsel sosyoloji ve karşılaştırmalı siyaset alanındaki daha yakın tarihli klasikler, 'diktatörlük' ya da 'devrim' gibi olguların özüne işaret eden, zaman içinde tekrarlayan örüntüler bulmak için, farklı tarihsel durumlar arasında cüretkâr karşılaştırmalar yapmıştır.

Tarihsel sosyolojinin iki klasik eseri, Barrington Moore JR.'ın *Social Origins of Dictatorship and Democracy* (Diktatörlük ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri, 1966) ve Theda Skocpol'ün *States and Social Revolutions* (Devletler ve Toplumsal Devrimler, 1979) isimli çalışmaları 20. yüzyılın ortalarında yayımlandı. Moore, dünyanın her yerinde toplumların modernleşmesinin kaçınılmazlığını veri kabul ederek, iktisadi ve siyasi modernliğe (sanayileşme ve kitle

siyaseti) geçişin, farklı Avrupa ve Asya ülkelerinde neden farklı siyasi biçimlere –demokrasi, faşizm ya da komünizm gibi– büründüğünü açıklamak için tarihe döndü. Moore, bu farklı sonuçların nedeninin toplumsal gruplar arasındaki güç dengesinde ve bunun sonucu olarak yapılan ittifaklarda bulunabileceğini ileri sürüyordu. Klasik ‘burjuva devrimleri’ örneğinde, Britanya, Fransa ve ABD gibi toplumlarda, eski tarım toplumunun seçkinlerini etkisizleştirmek ve demokratik rejimler kurmak için yeni gelişen sanayileşmeden yararlanan, kalabalık ve zengin orta sınıf mensupları bulunuyordu (Moore bunun ABD’de İç Savaş’ın ardından yaşandığına inanıyordu). Faşizmse bunun aksine Almanya ve Japonya’da olduğu gibi, halk hareketlerini yenilgiye uğratarak sanayinin liderlerini kendisine yedekleyebilen geleneksel bir toprak sahibi elitin dayanıklılığının bir sonucuydu. Modernleşen bir ülkede toplumsal güçler arasındaki dengenin devrimci bir köylülüğe doğru bozulduğu yerlerdeyse, Rusya ve Çin’de olduğu gibi sonuç komünizm olacaktı.¹⁰ Moore, tek bir ülkenin özgül güzergâhını aydınlatmak için değil, siyasi çıktılarla ilgili genelleyici bir önerme ortaya koyabilmek için tarihsel kaynaklardan yararlanan sosyal bilimcilerin klasik bir örneğiydi.

On yıl kadar sonra, Moore’un öğrencisi olan siyaset bilimci Theda Skocpol, Fransız, Rus ve Çin devrimleri üzerine ihtiraslı bir girişim olan karşılaştırmalı çözümlemesini, *States and Social Revolutions*’ı yayımladı.¹¹ Devrimleri sınıf çatışmasının bir sonucu olarak gören önceki araştırmacıların çoğunun aksine, Skocpol bu ‘klasik’ devrimlerin kökenlerini, öncelikle eski rejim devletlerinin iç çelişkilerinde ve

¹⁰ Barrington Moore JR., *Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World* (Boston: Beacon Press, 1966); kitaba ve nasıl karşılandığına ilişkin yararlı bir tartışma için bkz. Jonathan Weiner, “The Barrington Moore Thesis and Its Critics”, *Theory and Society* 2 (Güz 1975): 301-30.

¹¹ Theda Skocpol, *States and Social Revolutions: A Comparative Analysis of France, Russia, and China* (Cambridge: Cambridge University Press, 1979).

bütün örneklerde uluslararası rekabetin taleplerinin ve maliyetli dış savaşların kaynaklar üzerinde kurduğu baskıyla hızlanan nihai çöküşlerinde aradı. Devrimler, devletin dış rekabet sonucunda ağırlaşan yapısal zayıflıkları, hükümetin toprak sahiplerinin sömürüsüne koruyama bir köylülüğün öfkesi ve baskısı nedeniyle patlak vermişti. Skocpol, bu nedenle devletin başarılı devrimci dinamiklerin kökenleri ve sonuçları açısından baş aktör olduğunu ileri sürdü. Moore'un ve Skocpol'ün klasik çalışmaları, sosyologlar ve siyaset bilimciler tarafından icra edildiği hâliyle sosyal bilim olarak tarihinin, (çoğunlukla) tarih bölümlerinde olup bitenlerden nasıl ayrılabilceğine örnek teşkil ediyordu. Moore'un ve Skocpol'ün gibi projelerin amacı, tarihsel durumun özgüllüklerini açıklığa kavuşturmak değil, birkaç kıyaslanabilir olayı bir araya getirip bunların benzerliklerini ve farklılıklarını tasnif ederek aynı olgunun çok sayıdaki örneğine aynı şekilde uygulanabilecek –“Faşizm modernleşen ekonomide geleneksel seçkinlerin varlığını sürdürmesinin sonucudur” ya da “Devrimler, işlevini yitirmiş devletler, ekseriyetle pahalı savaşların sonucunda şiddetli mali baskılara maruz kaldıklarında yaşanır” gibi– genelleyici önermeler ortaya koyabilmektir.

Karşılaştırmalı tarihle uğraşan sosyal bilimciler, ayrıntılar konusunda son derece titiz ve özenli olabilirler ama projelerinin doğası, genel bir açıklama sunabilmek için gerekli ve karşılaştırılabilir bilginin samanını, özgül ve ayrıksı olguların sapından ayırmayı gerektirir. Başka bir deyişle, yaklaşımlarında hemofili hastası kırılgan bir Rus prensine yer yoktur. Hâlbuki tarihçiler, tipik olarak kendi çalışma alanlarının özgül ayrıntılarına âşıktırlar. Clayton Roberts'in deyişiyle “Tarihçiler genel olarak muharebeleri değil, Marne Muharebesi'ni incelerler; genel olarak aydınlanmaların değil Aydınlanma'nın nedenlerini ararlar; genel olarak diktatörlerin değil Hitler'in yükselişi üzerine çalışırlar. Genel-

likleri sosyologlara bırakırlar.”¹² Bu tarihçilerin titiz düşünürler olmadıkları anlamına gelmez, onların düşünme hatlarının farklı bir güzergâhta ilerlediği anlamına gelir: Tarihçilerin projesi geçmişin belirli bir anında, karmaşık bir olaylar kümesini bir düzene koymak ve anlamlandırmaktır. Amaçları tek tek tarihsel durumlardan hareketle başka tarihsel durumlara da uygulanabilecek bir genelleme çıkarmak değildir.

Bazı tarihçiler karşılaştırmalı tarih adı verilen ve görünüşte tarihsel sosyolojiye benzeyebilen bir alanda çalışırlar. Benzer tarihsel fenomenleri farklı coğrafyalarda ele alan dikkate değer çalışmalar arasında, ABD’nin güneyi ile Güney Afrika’daki ırk ilişkilerine, Almanya ve İtalya’da faşizme, Fransa ve Britanya’da refah devletlerinin gelişmesine ve Kuzey ve Güney Amerika ile Karayipler’de köleliğe ilişkin incelemeler yer alır.¹³ Fakat tarihsel sosyologlar faşizmin ya da köleciliğin bir tür Platonik özünü bulmak için karşılaştırmaya başvururken, tarihçiler bunu çok farklı bir amaçla yaparlar. Çoğu örnekte, her ikisinin de özgül yanlarını daha iyi aydınlatabilmek için, karşılaştırmalarını ayrıntılı bir şekilde inceledikleri iki ortamla sınırlarlar. Tarihsel karşılaştırmının yararları da kültürleri kesen herhangi bir derinlemesine incelemeninkiyle aynıdır: Bizi aşına olduğumuz bir duruma aşına olmadığımız açılardan bakmaya teşvik ederek kavrayışımızı keskinleştirir ve başka türlü sorgusuz sualsiz veri kabul edebileceğimiz şeyleri açıklamak zorunda bırakır.¹⁴

¹² Roberts, *Logic of Historical Explanation*, 8.

¹³ George Fredrickson, *White Supremacy: A Comparative Study in American and South African History* (Oxford: Oxford University Press, 1981); Susan Pedersen, *Family, Dependence and the Origins of Welfare State: Britain and France, 1914-1945* (New York: Cambridge University Press, 1993); Jonathan Steinberg, *Al for Nothing: The Axis and the Holocaust 1941-1943* (Londra: Routledge, 1990). Karşılaştırmalı kölecilik yazınına ilişkin genel bir değerlendirme için bkz. Enrico Dal Lago, “Comparative Slavery”, *The Oxford Handbook of Slavery in the Americas*, der. Mark M. Smith ve Robert L. Parnelle (Oxford: Oxford University Press, 2010), 664-84.

¹⁴ Peter Baldwin, “Comparing and Generalizing: Why All History Is Comparative,

Bu stratejinin en başarılı örneklerinden birisi, Peter Kolchin'in 18 ve 19. yüzyıllarda serpilen ve yaklaşık aynı dönemde kaldırılan iki kişisel bağımlılık biçimini karşılaştırdığı *Unfree Labor: American Slavery and Russian Serfdom* (1987) başlıklı çalışmasıdır: Çar II. Aleksandr serfliği 1861 yılında kaldırdığını ilan etmiş, ABD Kongresi ise köleliği bundan dört yılı sonra, 1865 yılında yasaklamıştır.¹⁵ Kolchin, serfliğin, kaldırılmasının ardından Rus toplumunda pek az iz bırakmasına karşın, köleciliğin mirasının ABD'nin tarihinde bugüne dek neden çözülmesi zor bir mesele olarak kaldığını sorar ve iki sistem arasındaki birtakım yapısal benzerlikler olduğuna dikkat çeker: Her ikisi de 16 ve 17. yüzyıllarda, 'merkez' konumundaki Avrupa'nın çeperlerinde kalan, toprağın bol ama emeğin kıt bulunduğu bölgelerde ortaya çıkmış ve her ikisi de 'yukarıdan', zor kullanılarak ortadan kaldırılmıştır. Her iki sistemde de efendiler kendilerine bağımlı olan kişilerin emekleri ve yaşamları üzerinde tam bir denetime sahip olmuşlardır.

Bununla birlikte Kolchin'in açıklamasında serflik ile kölelik arasındaki farklar, benzerliklerden daha aydınlatıcıdır. Serfler, genellikle arazisinin başında durmayan, nadiren kişisel olarak tanıdıkları toprak sahipleri için, uçsuz bucaksız mülklerde çalışırlardı; kişisel olarak özgür olmasalar da kendi kendilerini idare eden köy topluluklarına ve toprak sahiplerinin parçalamakla ilgilenmedikleri ailelere mensuptular. Amerika'daki kölelerse çok daha küçük plantasyonlarda çalışıyorlardı ve birçoğu, babalık 'görevleri' ya da kişisel ilgi adına acımasızca yaşamları-

Yet No History Is Sociology", *Comparison and History: Europe in Cross-National Perspective*, der. Deborah Cohen ve Maura O'Connor (Londra: Routledge, 2004), 1-22; George Fredrickson, *The Comparative Imagination: On the History of Racism, Nationalism, and Social Movements* (Berkeley: University of California Press, 2004).

¹⁵ Peter Kolchin, *Unfree Labor: American Slavery and Russian Serfdom* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1987).

na karışan, kendilerine dinî norm ve pratikler dayatan, boyun eğdirmek için kırbaçlayan, evlenmelerini yasaklayan, kadın köleleri cinsel olarak suiistimal eden ve aileleri parçalayan sahiplerini kişisel olarak tanıyordu. Irk, iki sistem arasında büyük bir farklılık teşkil ediyordu ama serflerin yaşamları uzun süreli bir sosyokültürel süreklilik örüntüsü içinde geçerken, Afrika doğumlu kölelerin ve çocuklarının hayatlarının şiddetli bir kültürel kopuşun damgasını taşıyordu.

Belki de en aydınlatıcı olanı, Kolchin'in iki sistemin nasıl sona erdiğine dair karşılaştırmasıdır. Rusya'nın geleneksel otokratik ve hiyerarşik bağlamında, toprak sahipleri uzun bir süredir çara itaat etmek konusunda koşullanmışlardı ve bu nedenle 1861 fermanına karşı çıkmadılar. Oysa ABİD'nin daha demokratik ve çoğulcu kültüründe, güneyli köle sahipleri kendi yaşam biçimlerini korumak için düpedüz savaşa girdiler: Köleliği 'daha özgür' bir toplumdan silip atmanın, paradoksal olarak daha güç olduğu ortaya çıktı. Afrikalı-Amerikalıların en başından itibaren ulustan dışlanmış olmalarının acı dolu mirası ABD'de bugüne kadar varlığını sürdürürken, Rus serfleri hızla, hiçbir zaman tamamen ayrı olmadıkları bir köylülükle yeniden birleştiler.

Kolchin'in kitabının örnek teşkil ettiği gibi, ayrıntılı bir karşılaştırma, kıyaslanabilir ama birbirinden farklı iki örneği aydınlatabilir çünkü sürekli artan bir çözümleme düzeyi gerektirir. Geçmişe ilişkin birçok anlatı açık şekilde bir belgelendirme ve betimleme dürtüsünün ürünüyken, karşılaştırmalı tarih, icracılarını sistematik olarak bir şeyin *neden* farklı yerlerde farklı şekillerde yaşandığını sormaya zorlar. Kısacası karşılaştırmalı tarihçilerin amacı doğrudan incelemedikleri vakalara da uygulanabilecek bir yasa ortaya koymak değil, iki ya da daha fazla karşılaştırılabilir ama birbirinden farklı tarihsel olgu hakkında mümkün olan en derin kavrayışı sunmaktır.

Marksizm ve Annales Okulu

Tarihçiler, özleri bulmaya çalışmak yerine geçmişteki bir ya da daha fazla özgül bağlamın derinliklerine dalmaları itibarıyla toplum kuramcılarından çok daha farklı bir şekilde çalışsalar da çözümlemelerinde sosyal bilimcilerin –iktisatçıların, sosyologların, siyaset kuramcılarının, antropologların ve diğerlerinin– kuşaklardır sağladıkları modellerin kılavuzluğuna bel bağlarlar. Her ne kadar Marksist olduklarını açıktan iddia eden tarihçilerin sayısı her zaman az olmuş olsa da, hiçbir kuram modern tarihsel çözümleme üzerinde Marksizmden daha etkili olmamıştır. Marx'ın sınıf mücadelesinin itici gücü olduğu tarih ve birbirini takip eden, gelişen üretim biçimlerine şekillendirilen toplum çözümlemeleri, siyasi ya da metodolojik inançları ne olursa olsun, bütün modern tarihçilerin çalışmalarında kalıcı bir iz bırakmıştır (Birinci ve İkinci Bölümlere bakınız). Marksist tarih dünya çapındaki etkisinin zirvesine 1960'lar ile 1980'ler arasında ulaşarak, toplumsal, küresel ve postkolonyal tarih de dâhil olmak üzere tarihyazımı alanında daha önceki bölümlerde ele aldığımız gelişmeler için önemli bir itki sağlamıştır. Bugün Marksizm, ironik bir biçimde, önermelerinin birçoğu bütünüyle benimsenmiş olduğu için, çok daha az dikkat çekmektedir: Muhafazakâr eğilimli birçok araştırmacı bile maddi unsurların tarihsel değişimde merkezî bir rol oynadığını ve eşit olmayan toplumsal gruplar arasındaki ilişkilerin özünde uzlaşmaz ve çatışmacı olduğunu sorgulamaksızın kabul eder. Örneğin, komünizm karşıtlığından taviz vermeyen ülkeler dâhil olmak üzere bütün dünyada, lise ve üniversite öğrencilerine on yıllardır Fransız Devrimi'nin gidecek zenginleşen protokapitalist bir 'burjuvazi', devri geçmiş, çürüyen bir aristokrasiden siyasi iktidarı zorla aldığı için yaşandığı şeklindeki standart Marksist görüş öğretilmiştir: Soğuk Savaş döneminin Amerikalıları bile bu gür sakallı Alman'ın ikna gücü karşısında fazla direnememişlerdir.

Doğal olarak, akademisyenler on yıllar boyunca Marx'ın düşüncesinin incelikleri ve tarihsel çözümlemede uygulanması üzerine tartışmıştır. Marx hiçbir çalışmasında açıktan bir tarih kuramı ortaya koymadığı ve insanların kaderinin ne ölçüde iktisadi unsurlar tarafından katı bir şekilde belirlendiği meselesi başta olmak üzere temel meselelerde fikrini zamanla değiştirdiği ve lafı dolandırdığı için, onun görüşlerinde ihtilafa açık birçok nokta vardır. Marx ve çalışma arkadaşı Friedrich Engels, tarihi dünya tarihsel bir tinin ya da *Geist*'in kendini gösterme süreci olarak açıklayan filozof G. W. F. Hegel'in o dönem hâkim olan görüşlerine tepki olarak, kendi projelerini 'materyalist' tarih diye nitelemişlerdi. Marx'ın tarih felsefesi, merkezine aşkın bir tin yerine insanlığın üretici güçlerini koymuştu. Bütün Marksistler iktisadi üretim güçlerini ve ilişkilerini tarihin itici gücü olarak görseler de insan bilincinin bu değişim sürecinde oynadığı rol konusunda kendi aralarında derin fikir ayrılıkları bulunuyordu. Marx kendisini en fazla meşgul eden meselede, yani kapitalizmin gelecekteki nihai siyasi yenilgisi konusunda iki farklı kuramsal uç arasında gidip geldiği için, yazıları nasıl yorumlanacağına ilişkin tartışmaları besleyecek bol miktarda malzeme sağlamıştı. Marx bazen insan etkinliğinden bağımsız olarak tarihin gayrişahsi güçleri kapitalist üretim biçiminin hükmünü vermiş, kalemini kırmış gibi yazmış, bazen de işçilerin bilinçli failliğine büyük bir yer bahşetmişti.¹⁶ Marx'ın en sık alıntılanan pasajlarından olan, *Louis Bonaparte'ın On Sekiz Brumaire*'inin başlarındaki çarpıcı satırlar, onun düşüncesindeki bu gerilime tanıklık eder: "İnsanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar ama kendi arzu ettikleri gibi, kendi seçtikleri koşullar altında değil; verili ve miras aldıkları mevcut koşullar altında. Bütün ölü kuşakların geleneği, yaşayanların zihnine bir kâbus gibi çöker."¹⁷

¹⁶ Walter L. Adamson, "Marxism and Historical Thought", *Companion to Western Historical Thought*, der. Kramer ve Maza, 209-16.
Marc Cowling ve James Martin, der., *Marx's "Eighteenth Brumaire": (Post) modern Interpretations*, çev. Terrell Carver (Londra: Pluto Press, 2002), 19.

Marx'ın tarihsel belirlenimcilikle ilgili kafa karıştıracı eğretilemelerinin etkisi altındaki okurlar, kolaylıkla bu ünlü satırların başında yer alan beş basit sözcüğü unutabilirler: “İnsanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar.”

E. P. Thompson'ın 20. yüzyılın ortalarında timsali olduğu, etkili İngiliz Marksist tarih okulunun temel programı, çalışan erkekler ile kadınların kendi yaşamları, kültürleri ve bilinçli deneyimleriyle iktisadi değişimi nasıl şekillendirdiklerini göstererek işçileri birer kukla olarak göregelmiş belirlenimci açıklamalara direnmekti.¹⁸ Emekçiler sanayileşmenin çaresiz kurbanları değil, kökleri derinlerde yatan geleneksel cemaat ve adalet normlarıyla karşı çıktıkları, acımasız ve yeni bir dünyaya direnişin failleriydiler. İşçi sınıfı, Thompson'ın ünlü deyişiyle “kendi oluşumunda mevcuttu.”¹⁹ Daha genel olarak, iktisadi ‘altyapı’ ile hukuki, siyasi ve kültürel ‘üstyapı’ arasındaki ilişkiyi çözmek ve Marx'ın daha kavgacı ifadelerinde benimsediği türden mekanik belirlenimcilikten uzaklaşmak, yetkin tarih düşünürlerinin zihinlerini kuşaklar boyunca meşgul eden meselelerdir. Bununla birlikte yoksulların sefaletinin, direnişin, siyasi değişimin nihai nedenleriyle ilgi ortada herhangi bir tartışma yoktu: 20. yüzyılda yaşamış bir Amerikan başkanlık adayının meşhur ifadesiyle “Bu iktisattır, sersem.”

20. yüzyılın ikinci yarısında, bütün önemli tarihsel yorum ekolleri, tarihteki önemli güçlerin sosyoekonomik olduğu konusunda Marksistlerle hemfikirdi. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından tarih çalışmalarındaki en etkili yeni hareket, özgün başlığını *Ekonomik ve Toplumsal Tarih Yıllıkları* şeklinde çevirebileceğimiz dergilerinin ismiyle anılan Fransız Annales okuluydu.²⁰ Bu dergi 1929 yılında

¹⁸ Harvey J. Kaye, *The British Marxist Historians: An Introductory Analysis* (Cambridge: Polity Press, 1984)

E. P. Thompson, *The Making of the English Working Class* (New York Vintage, 1963), 9.

²⁰ Troian Stoianovich, *French Historical Method: The Annales Paradigm* (Ithaca,

Strasbourg'da yaşayan Lucien Febvre ve Marc Bloch adlı iki genç tarihçi tarafından kurulmuştu. İkili disiplini, iktisat, coğrafya ve antropoloji gibi geniş bir sosyal bilimler yelpazesinden ödünç aldıkları yöntemlere açarak, siyasi tarihin üstünlüğüne meydan okumaya koyuldular. 1930'larda Bloch ve Febvre dergilerini Paris'e taşıdılar. Bloch direniş faaliyetleri nedeniyle 1944 yılında Gestapo tarafından idam edildi. Buna rağmen Annales Okulu adıyla bilinen disiplinlerarası tarih yöntemi 1940'lardan 1970'lere kadar, sadece Fransa'da değil, dünya çapında en önemli yeni tarih okulu olarak gelişmeye devam etti.²¹

Annales tarihçileri ne Marksistlerin tarihsel değişimin dinamiklerine duydukları ilgiyi ne de geleneksel tarihçilerin kişiliklere ve olaylara odaklanma merakını paylaşıyorlardı. Bunun yerine eşî görülmedik bir karmaşıklık ve derinlikle, geçmişteki bir toplumun bütün veçhelerinin iç içe geçme biçimlerini betimleyebilmek için iktisat, coğrafya ve antropoloji gibi diğer disiplinlere baktılar: Bazen ideallerinden *histoire totale* yani 'bütüncül tarih' diye söz ediyorlardı. Bu okulun en uzun süre şöhretini koruyan kitabı, bir kısmının taslağı bir Alman esir kampında yazılan, iki ciltlik ve 1.000 sayfalık *II. Philip Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*'ydı (1949). Kitabın yazarı Fernand Braudel, derginin editörü ve dünyanın en tanınmış tarihçilerinden biri

NY: Cornell University Press, 1976); Peter Burke, *The French Historical Revolution: The Annales School, 1929-1989* (Cambridge: Polity Press, 1990=; Georg G. Iggers, *Historiography in the Twentieth Century: From Scientific Objectivity to the Post-modern Challenge* (Hanover, NH: Wesleyan University Press, 1997), 5. Bölüm.

²¹ Lynn Hunt 1979 yılında yayımlanan ve Doğu ve Batı Avrupa, Hindistan, Latin Amerika, Japonya ve Afrika'daki tarih çalışmaları üzerine makalelerin yer aldığı *International Handbook of Historical Studies*'in, "Annales için, Marx ve Marksizm dışındaki diğer herhangi bir konudan daha fazla başlık ihtiva ettiği"ni belirtir: Hunt, "French History in the Last Twenty Years: The Rise and Fall of the Annales Paradigm", *Journal of Contemporary History* 21 (1986): 210.

olarak savaş sonrasında üne ve güce kavuştu.²² Belirli bir zamana ve mekâna dair destansı bir anlatı olan bu çalışma, sadece uzunluğu, iddiası ve hatırlatıcı gücü nedeniyle değil, Braudel'in tarihsel zamanın ve mekânın uçsuz bucaksızlığı içinde insan eyleminin beyhudeliğine ilişkin görüşü nedeniyle de Tolstoy'un *Savaş ve Barış*'ıyla karşılaştırılmıştır.²³ Braudel'in başyapıtı, geçmiş toplumların her biri farklı bir zaman aralığı içinde evrilen, bir düğün pastası gibi üst üste dizilmiş farklı veçhelerine dair bir tasavvur sunuyordu. Pastanın tabanında toprağın, iklimin ve deniz ve kara güzergâhlarının insanların hayatlarını şekillendiren ama bir buzul yavaşlığında değişen jeotarihi (Braudel buna oksimoron içeren 'hareketsiz tarih' adını verir); ortasında on yıllar içinde yer değiştiren toplumsal ve iktisadi faaliyetler katmanı; en tepesindeyse siyasi ve diğer olayların hızlı hareket eden alanı bulunuyordu. Braudel bu pastada en büyük değeri büyük resme, yüzlerce yıllık yaşam biçimleriyle Akdeniz'i çevreleyen güneşte pişmiş, tozlu toprakların jeotarihine verir; en az önemli arz edense daha sonraki bir çalışmasında 'yüzeydeki huzursuzluklar, tarihin gelgitlerinin güçlü omuzlarında taşıdığı köpük katmanı' diye tarif edeceği en üst tabakadaki –diplomasi, savaş ve yönetim gibi– olaylardır.²⁴

Fransa'daki daha sonraki Annales tarihçileri Braudel'in tarihin fiziksel çevresine duyduğu ilgiyi paylaştılar ama giderek daha fazla, çoğunlukla nicelleştirilmiş veri yığınlarına –örneğin doğum ve ölüm kayıtlarına ya da fiyat ve ticaret örüntülerine– dayanan toplumsal ve iktisadi tarihe yöneldiler. Annales okulu dinî kuralları gözetmenin geniş erimli tarihleri ya da çocukluk, korku veya ölüm karşısındaki tutumlara ilişkin klasikleşmiş eserler gibi dönüm noktası niteliği taşıyan, antropoloji ve psikolojiden esinlenmiş kültürel

Fernand Braudel, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, 2New York: Harper and Row, 1972-73).

Burke, *French Historical Revolution*, 42.

²⁴ Age., 35'ten alıntılanmıştır.

çalışmalar da üretti.²⁵ Ama Annales tarihçileri ve takipçileri için geçmiş gerçekliklerin hiyerarşisi açıktı: İktisatın ve toplumun dipteki kayaları oluşturan dünyaları, kültürün ve ‘olayların’ daha gelip geçici âlemlerini gölgede bırakıyordu. Birkaç Annalesci Marksizmle özdeşleştirilmiş olsa da, büyük bir bölümü Marksçı ideolojinin deli gömleği olarak gördükleri şeye mesafeyle yaklaştı. Fakat amaçlarının farklı, gündemlerinin siyasaldan ziyade entelektüel, çözümlemelerinin dinamikten ziyade ekseriyetle statik olmasına rağmen Marksist tarihçilerle, toplumsal ve iktisadi belirleyicilerin geçmişte ağır basan önemine duyulan sağlam bir inancı paylaştılar: İnsanların tabakalarında olanlar (ya da olmayanlar) her zaman zihinlerinde olanlara ağır basıyordu.²⁶ Marksistler gibi, onlar da ‘büyük tarihe’, yani daha uzun zaman aralıklarına, hacimli verilere, binlerce kişilik tarihsel oyuncu kadrolarına odaklanmaya meyilliydiler.

3. Çoknedenli Tarih ve Olayın Dönüşü

Marksizm ve Annales gibi okulların etkisi sayesinde 20. yüzyılın ortalarında birçok tarihçi, kişiliklerle, psikolojiyle, inançlarla ya da davranışlarla ilgili rastlantılar karşısında kökleri derinlerde yatan toplumsal ve iktisadi nedensel etmenlere ayrıcalık tanıma eğilimindeydi. E. H. Carr 1961 yılında “her tarihsel argüman nedenlerin önceliği meselesiyle ilgilidir” diye yazdığında, tarihsel nedenselliğe ilişkin yaklaşımların o dönem siyasi kanılarla uyumlu olma eğiliminde olduğu gerçeğini ima ediyordu: Muhafazakâr ‘idealistler’

²⁵ Temsil niteliği taşıyan bazı eserler şunlardır. Philippe Ariès, *L'enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime* (Paris, Plon, 1960); Ariès, *L'homme devant la mort* (Paris: Le Seuil, 1977); Jean Delumeau, *La peur en Occident, XIVe-XVIII siècles* (Paris: Fayard, 1978); Michelle Vovelle, *La mort et l'Occident de 1300 à nos jours* (Paris: Galimard, 1983).

²⁶ Hunt, “French History”, 213-14.

Carr'ın kendisi gibi belirli tarihsel süreçlerin kaçınılmazlığı konusunda Marksçı fikirlerden etkilenen 'belirlenimcilere' karşı, kişilikleri, fikirleri ve rastlantının rolünü vurguluyorlardı.

Carr, *Tarih Nedir?* Başlıklı çalışmasında herkesin bildiği gibi tarihte nedenselliğe ilişkin görüşlerine örnek olarak basit bir bilmece sunmuştu. Bir gece Jones isimli bir adam biraz sarhoş, frenleri arızalı bir arabayla bir partiden eve dönüyormuş; görüş mesafesinin kısa olduğu bir virajı dönerken, sigara almak için karşıdan karşıya geçen Robinson adlı bir adama çarpıp onun ölümüne neden olmuş. Robinson'un ölümünün nedeni nedir? Carr'a göre, tarih 'tarihsel önem açısından bir seçim sürecidir' ve sadece genelleştirilebilir nedenler tarihyazımı açısından önem taşır.²⁷Tümü de kazaların bilinen nedenleri arasında yer alan sarhoş araba kullanmak, arızalı frenler ve kör virajlar, ona göre "rasyonel ve gerçektir" çünkü genelleştirmeye ("Kör virajlar yayalar için tehlikelidir" gibi) ve çözüm bulmaya açıktırlar. Bu gibi unsurlar tarihsel açıdan önemlidir çünkü onlardan direksiyon başında ayık olmakla, araç güvenliğiyle ve sokakların ışıklandırılmasıyla ilgili dersler çıkarabiliriz. Tarihe ahlaki bir amaç verirler. Öte yandan Robinson'ın bir paket sigara alma arzusu onun 'ölümü' açısından, karşıolgusal saçmalığın geleneksel örneği olan Kleopatra'nın burun uzunluğunun Roma'nın kaderini belirmiş olmasından daha fazla neden teşkil etmez: Bir kişinin aniden bir yere gitmeye karar vermesine ya da bir başka kişinin (Marcus Antonius) baştan çıkarıcı bir kadına duyduğu şehvete dayanarak tarihe dair genelleme yapılamaz. Marksizmden etkilenmiş 'sıkı bir belirlenimci' olan Carr, rastlantısal ya da 'olumsal' nedenlere önem atfetmenin hem mantıksal hem de etik açıdan sorun-

Carr, *What Is History?*, 117; Niall Ferguson, der., *Virtual History: Alternatives and Counterfactuals* (New York: Basic Books, 1999), 44-56.

lu, tarihi moral amacından yoksun bırakan bir tutum olduğunu ileri sürüyordu.²⁸

Jones ve Robinson arasındaki ölümcül karşılaşma öylesine çekici ve bir basit meseldi ki on yıllar boyunca sınıflardaki tartışmaları körüklemeye devam etti. Fakat Carr'ın rasyonel ve tesadüfi nedenler arasında yaptığı açık sözlü ayırım ve tarihte sadece ders çıkarma ya da öngöründe bulunmaya izin veren nedenlerin önem taşıdığı düşüncesi, daha sonraki tarihçiler ve tarih felsefecileri tarafından nedenselliğe ilişkin son derece kısıtlayıcı bir görüş olmakla eleştirildi.²⁹ Daha popüler ve yaygın kabul gören bir tutum, tarihteki *bütün* nedenlerin, eşit önem taşımaları bile bir biçimde önemli olduğunu savunur: Yolun o kısmında bir gün bir kazanın gerçekleşmesi ne kadar olası olsa da Robinson'ın nikotin arayışı ölümle sonuçlanacak o *belirli* kazanın gerçekleşmesi için şarttı. Önemli bir olayın saptanabilir tüm nedenleri eğer bir şekilde önemliyse, tarihçinin görevi onlardan bazılarının sınırların dışında kaldığını ilan etmek değil, onları nasıl tasnif edeceğine ve hangilerine öncelik vereceğine karar vermek olacaktır.

Tasnifin başlamasından bile önce, tarihçi çizgiyi nerede çekeceğine karar vermelidir çünkü her olay geriye doğru, potansiyel nedenlerden oluşan dipsiz bir uçurumda birbirine bağlanır. John Lewis Gaddis'in belirttiği gibi, hiç kimse Pearl Harbor Baskını'nın nedenlerini, 'yükselen büyük duman bulutlarının içinde, Pasifik Okyanusu hâline gelecek şeyden ilk Japon adasının su yüzüne' zamana kadar takip etmez.³⁰ Bir tarihçinin beş ay mı, beş yıl mı, elli yıl mı yoksa daha fazla mı geriye gideceği, genellikle ele aldığı konuya bağlı

²⁸ Age., 137-43.

²⁹ Mark Hewitson, *History and Causality* (Londra: Palgrave, 2014), 87-93; Ferguson, *Virtual History*, 54-55; Richard Evans, *In Defense of History* (New York: W.W. Norton, 1999), 5. Bölüm; John Lewis Gaddis, *The Landscape of History: How Historians Map the Past* (Oxford: Oxford University Press, 2002), 93-95.

³⁰ Gaddis, *Landscape of History*, 96.

olsa da, felsefi ya da metodolojik kanılarından da kaynaklanabilir: 1789 Fransız Devrimi'nin nedenlerini ararken, bir iktisat tarihçisi yüzyıldan uzun bir süredir artışı olan fiyatlara bakacak, bir düşünce tarihçisi Aydınlanma'nın fikirlerinin yıpratıcı etkisini betimlemek için birkaç on yıl geriye uzanacak, geleneksel siyasi tarihle uğraşan bir tarihçiye devrimden hemen önceki yıllarda ya da aylarda XVI. Louis'nin ve bakanlarının kişisel kusurlarına ya da başarısız siyasetine odaklanacaktır. Tarihçiler çoğunlukla, kendi bulgularını, değiştireceği ya da tamamlayacağı hâlihazırdaki nedensel yorumlardan birine bağlamak suretiyle muhtelif sığınaklarında mutlu mesut çalışmaya devam ederler. Sadece bir sentez kaleme aldıkları ya da bir sınıfta ders verdikleri zaman hangi nedenlerin daha önemli olduğuna ve tercihlerinin gerekçesine ilişkin zor sorularla karşılaşır.

Tarihçiler ekseriyetle bir neden tipine karşı bir başkası lehine bahse girmekten kaçınır, bunun yerine çeşitli unsurların zaman içinde birikerek geriye dönüşü olmayan bir noktaya nasıl ulaştıklarını açıklarlar. Erken modern dönemin Britanyası konusunda seçkin bir tarihçi olan Lawrence Stone, on yıllar önce bunu, İngilizlerin monarşilerini nasıl olup da devirdiklerine, Kral I. Charles ile nasıl savaşa girip sonunda onu idam ettiklerine dair bir açıklama sunan *The Causes of the English Revolution, 1529-1642*³¹ isimli kısa ve popüler bir sentez çalışmasında yapmıştı. Stone, iktisadi, toplumsal, ideolojik ve siyasi nedenleri birbirinden ayırmak yerine, bir yüzyıl öncesine uzanan 'önkoşullar'dan, 1629-1639 yıllarını kapsayan 'çökerticilerden' ve Parlamento'nun Charles'ı tahttan indirmesinden iki yıl önceki 'tetikleyicilerden' oluşan üç ayaklı bir açıklayıcı şema çıkarmak üzere devrim kuramcılarının yararlanmıştı. 'Önkoşullar' çoğunlukla, toprak sahibi eşrafın ve meslek sınıflarının gelişmesi gibi İngiltere

Lawrence Stone, *The Causes of the English Revolution, 1529-1642* (New York: Harper & Row, 1972).

ekonomisi ve toplumunda yaşanan geniş yapısal değişimlerin yanı sıra yönetimdeki istikrarsızlığı ve işlevsizleşmeyi de içeriyordu. Stone ‘çökerticiler’ olarak, tekrarlayan siyasi etkenleri, yani monarşinin 1630’larda dinî ve mali meselelerde gösterdiği sistematik inatçılığı vurguluyordu. Altüst olma olasılığını kesinliğe dönüştüren ‘tetikleyiciler’ ise Charles’ın ve danışmanlarının, Parlamento’ya karşı İskoçların desteğini sağlamak için dolap çevirmek ve Avam Kamarası’nın önde gelen beş üyesini tutuklamaya kalkışmak dâhil, 1640-1642 yıllarında aldığı bir dizi cüretkâr kararı içeriyordu.

Stone, genel olarak devrimlerin kökenleri göz önünde bulundurarak, devrimi olanaklı kılan koşullar (bir toplumdaki hızlı ekonomik kalkınma gibi önemli bir değişim), olası hâle getiren koşullar ve krizi kaçınılmaz kılan kısa süreli olaylar, kararlar ve kişiler (yöneticinin aptalca bir kışkırtıcı hareketi, muhalefette sıradışı bir karizmatik liderin yükselmesi) arasında bir ayrıma gidilmesi gerektiğini ileri sürer.³² Koşullarda meydana gelen ve bir olayı olanaklıdan olasıya ve olasıdan kaçınılmaza dönüştüren değişimi nasıl betimleyebiliriz? Gaddis fizik disiplininin ‘hâl değişimi’ kavramını ödünç almamızı önerir. Hâl değişimleri istikrarlı bir sistemin istikrarsızlaştığı ve dönüştüğü –örneğin suyun katı hâle gelip donduğu ya da kaynayıp buhar hâline geldiği veya fay hatlarının kırıldığı– noktalardır. Tarihte bu değişimler genellikle bir olayın daha uzak geçmişinden ziyade yakın geçmişinde bulunur: Gaddis’e göre Pearl Habor Baskını örneğinde bu hâl değişimi, Japonya’nın daha önce Fransız Çinhindi’ni ele geçirmesinden veya bunu olanaklı hâle getiren Fransa’nın 1940’ta Almanlar karşısında aldığı yenilgiden ziyade, ABD’nin 1941 yılında Japonya’ya uygulamaya başladığı petrol ambargosudur.³³

Age., 9-10.

³³ Gaddis, *Landscape of History*, 95-100. Robert da, bireysel suçun tesisi için getirilen yasal standartlarla çakıştığına dikkat çekerek bu argümanı dile getirir; Roberts, *Logic of Historical Explanation*, 123.

Gaddis'in sağduyucu duruşu –her şey önemlidir ama daha yakın tarihli olayların nedensel ağırlığı daha fazladır düşüncesi– yakın zamanların entelektüel ruh halini yansıtır. 21. yüzyılın başlarında, tarihçiler arasında keskin felsefi ve metodolojik bağlılıklar zayıflıyordu: Artık her şeyin üretim biçimleriyle ilgili olduğunda ısrar eden Marksistlere, fikirlerin saf gücüne inanan idealistlere, şu ya da bu tarihsel olayın mutlak bicingde gerçekleşmeye yazgılı olduğunu ileri süren belirlenimcilere ya da durmadan Kleopatra'nın burunu gibi şeyler hakkında konuşan olumsuzluk taraftarlarına giderek daha nadiren rastlıyoruz. Bu tutumları benimseyenlerin birçoğu, sıkıştırıldığında kaos kuramının tarih alanına aktarılmasından ibaret bir düşünceye tutunur: Oralarda yasalar vardır ama o denli karmaşık değişkenleri kapsarlar ki önceden var olan bir koşullar kümesinden düzgün sonuçlar çıkarmak imkânsızdır.³⁴ Clayton Roberts, tarihçilerin açıklama süreçlerini tanımlamak için 'bir araya getirme' (*colligation*) terimini, yani anlatı ve çözümlemeyi birleştiren bir yaklaşım olarak verili bir sonucu besleyen çoğul etkenlerin ve olayların izini sürmeyi önerir.³⁵ Tarihçilerin büyük nedensel şemalardan bugün duydukları rahatsızlık, bilimin son birkaç on yıl içinde, çizgisel düşünmeden, fraktal geometrinin çatallanma ve dallanmasına ve kaos kuramına doğru kayışıyla benzerlikler taşımaktadır.³⁶ Kısacası tarih-yazımı, tarih disiplininin pratiği Marx'ın iktidar ve tarihsel değişimle ilgili kavrayışları ve Braudel'in disiplinlerarası yaratıcı yaklaşımı sayesinde sürekli zenginleşirken bile, her şeyi kapsayan nedensel çerçevelerden uzaklaşmıştır.

Tarihçilerin nedensel hiyerarşilerle ilgili geleneksel kaygıları, geçmişte neyin ve nasıl önemli olduğuna ilişkin belirli bir görüşü gerektirir. Önceki sayfalarda devrimlerden bu

³⁴ Ferguson, *Virtual History*, 71-90.

³⁵ Roberts, *Logic of Historical Explanation*, özellikle 2. Bölüm.

³⁶ John Holte, der., *Chaos: The New Science* (Lanham, MD: University Press of America, 1993).

denli sık söz edilmiş olması –ki bunun hemen arkasından savaşılar gelir– Avrupamerkezci ulusçuluğun sarsıcı kurucu olaylara ve dönüm noktalarına ilgisini yansıtıyor. Fakat tarihte geleneksel olarak nedenlere odaklanılagelmiş olması, neden ile olay arasında keskin bir ayrım çizgisi bulunduğunu ve olayın akademide çok daha az itibar gördüğü anlamına da geliyor. Tarihin ışığında, geleneksel işbölümü gereği profesörler savaşların ve devrimlerin nedenlerini ve sonuçlarını çözümler ve tartışırken ‘popüler tarihçiler’ muharebelerin ve barikatların ayrıntılı anlatılarını kaleme alırlar ve genellikle de parsayı toplarlar.

Tarih disiplininde neden/olay ikiliği, genellikle sosyal bilimcilerce yapı ile olay arasında kurulagelen benzer bir karşıtlıkla da örtüşür. Uzmanlar bile ‘yapı’yı tanımlamakta güçlük çektikleri için örnekler vermeyi daha kolay bulurlar. Roberts’ın örneğinde bunlar “Kilise ve devletin, toplumun ve ekonominin, ilçe ve kilise bölgesinin, okulların ve üniversitelerin, fikirlerin ve inançların örgütlenişidir.” Yapılar –ister bürokrasi gibi somut isterse teoloji gibi ideolojik olsunlar– ‘yasalara uygun hareketlere, göreneksel davranışlara, kural ve role dayalı faaliyetlere ve standartlaştırılmış olaylara neden oldukları’ için kuramsal olarak toplumların varlıklarını istikrarlı biçimde sürdürmelerini olanaklı kılarlar.³⁷ Kısacası, toplumsal ve kültürel yapılar, belirli davranış ve var olma türlerinin öngörülebilir şekilde tekrarlanmasına bir biçim verir. Yapılar elbette hiçbir zaman gerçekten istikrarlı değildir ve süreklilikleri, düzenli olarak, sistemdeki işlev bozuklukları ve Martin Luther’in, Martin Luther King’in ya da bir anonim Martinler ordusunun beşerî faililiğinin bileşkesi tarafından tehdit edilir. Bu beylik görüşe göre, istisnai olaylar –birilerinin Wittenberg Kilisesi’nin ka-

Roberts, *Logic of Historical Explanation*, 135, 137. Yapıyı tanımlamanın güçlüğüne ilişkin aydınlatıcı bir tartışma için bkz. William H. Sewell Jr., *Logics of History: Social Theory and Social Transformation* (Chicago: University of Chicago Press, 2005), 4. Bölüm.

pısına din adamların tutumunu kınayan bir bildiri çivilemesi ya da Selma'ya doğru yürümesi– yapısal işlev bozukluğunun ürünleridir. Dolayısıyla bu bozuklukların sonuçları, nedenleriyle ilişkileri içinde anlaşılabilir.

Fakat William H. Swell, olayların nedenleri yerine biza-tihi kendilerinin dönüştürücü etkileri olabileceğini de ileri sürmüştür. Antropolog Marshall Sahlins'in çalışmaların-dan yararlanan Sewell, küresel tarihteki önemli bir olayı, İngiliz kaptan James Cook'un 1779'da Hawaii'ye varma-sını ve ardından yerliler tarafından öldürülmesini örnek verir.³⁸ Cook'un 1779 yılının Ocak ayında Kealekekua körfezine varışı, adalılara her yıl bereketli kış yağmurlarını getiren üreme tanrısı Lono adına düzenlenen bir kış festiva-liyle çakışmıştı. Cook sadece tam vaktinde ortaya çıkmakla kalmamış, birkaç gün sonra, tıpkı Lono'nun yapacağı gibi, mana ya da manevi güçle donatılmış hâlde adadan ayrıl-mıştı. Fakat geminin yelken direklerinden birinin kırılması Cook'u adaya beklenmedik bir şekilde geri dönmek zorun-da bırakmıştı. Yerel hükümdar bunu kendi iktidarına bir tehdit olarak görünce taraflar arasında çıkan bir arbedede Cook kralın tebaası tarafından bıçaklanarak öldürülmüştü. İngilizler Cook'un bedeninden geriye kalanları bulup tören-le denize bırakırken, Lono'ya tapan bazı Hawaiiililer, kap-tanın cesedine ait olduğunu iddia ettikleri şeyleri, hayatını kaybetmiş hükümdarları kutsallaştırma geleneğine dâhil et-mişlerdi: Cook'un doğaüstü gücünün, Cook'un anısına ibadet eden ve İngilizlerle dostluk siyaseti başlatan yeni kral Kamehameha'ya aktarıldığına inanıyorlardı. Hem Cook'un ölümünden elde ettiği manevi güçler hem de bunu takip

³⁸ Sewell, *Logics of History*, 7. Bölüm; Marshall Sahlins, *Islands of History* (Chicago: University of Chicago Press, 1985), 1., 3. ve 4. Bölümler. Sewell'in belirttiği gibi, Sahlins'in Cook'un adaya gelişini çevreleyen ve takip eden olaylara ilişkin yorumu, *The Apotheosis of Captain Cook: European Mythmaking in the Pacific* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1992) isimli çalışmasında Gananath Obeyesekere'nin sert saldırısına maruz kalmıştır.

eden yeni ittifaklar, Kamehameha'nın bütün Hawaii takımadalarını fethetmek gibi eşi görülmedik bir başarı göstermesini sağlayacak kaynakları –gemileri, silahları, stratejik tavsiyeleri– elde etmesini mümkün kılmıştı.

Sewell antropoloğun bu klasik tarihsel karşılaşmaya ilişkin çözümlemesini, olayların tarihte nasıl işlev gördüklerine dair yeni bir anlayış ileri sürmek için kullanmıştır. Cook'un Hawaii'ye geliş hikâyesinin, sadece Avrupalıların teknolojik açıdan üstün kendi iradelerini kabul ettirerek 'yerli' bir kültürü zapt etmelerinden ibaret olmadığına dikkat çeker. Hawaiiililer İngilizlerin gelişini kendi kültürlerinin kategorilerine dâhil etmişlerdi. Cook'u kendi dinî geleneklerinin içinde masetmeleri, tehditkâr bir şekilde güçlü ve farklı olan yabancıların adaya gelişini kavramsal açıdan yönetilebilir hâle getirmişti: Hawaiiililer "Avrupa'nın doğaüstü gücünü Kaptan Cook'un kişiliği üzerinden evcilleştirmişlerdi."³⁹ Fakat Kanehameha ve takipçileri Cook'u kişileşmiş bir tanrı sayıp benimsemekle, bu yaşananlardan dönüştürerek çıkan Hawaiiili doğaüstü güç kavramını da genişletmişlerdi: Nitekim daha önceki hiçbir hükümdar iktidarı Kanehameha'nın yaptığı kadar elinde toplayamamıştı.⁴⁰ Cook'un tanrılaştırılması, Polinezyalıların kültürel-siyasi kategorilerini kalıcı biçimde değiştirmişti. Cook'un Hawaii'ye geliş böylece Sewell'in 'yapıların dönüşümü olarak olaylar'⁴¹ adını verdiği genel sürece bir örnek teşkil etmektedir. Genellikle 'gerçekten önemli nedenlerin' çarpıcı ama kavramsal açıdan ilgisiz sonuçları olarak görülen 'olay' adını verdiğimiz şeyler, aslında önceden var olan yapıları kökten değiştirebilecek, zaman ve mekân içinde yayılmış, karmaşık meydana gelişlerdir. Bu

³⁹ Age., 202.

Marshall Sahlins, *Historical Metaphors and Mythical Realities: Structure in the Early History of the Sandwich Islands Kingdom* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1981), 22-26.

Sewell bu ifadeyi çözümlediği bir diğer örneğe, Fransız Devrimi'nin başlangıcında Bastille'in basılmasına da uygular; Sewell, *Logics of History*, 8. Bölüm.

açıdan bakıldığında olaylar nedenlerden keskin bir şekilde ayrılmış gibi görülemez ve artık akademik tarihçilerin genellikle onlara gösterdiği ikinci sınıf vatandaş muamelesini hak etmezler.

Sewell'in olayın dönüştürücü gücüne ilişkin argümanı, tarihçilerin derinlerde yatan, önemli nedenler ile yüzeysel, türev olaylar arasında yapılan keskim ayırım karşısında duydukları görece yakın tarihli huzursuzluğun belirtilerinden biridir. Bu da bizi, bu bölümün başında sözünü ettiğimiz bir gelişmeye, yani bugün tarihyazımında nedensellik ile ilgili geleneksel sorunlardan duyulan daha geniş çaplı rahatsızlığa geri getiriyor. Nedenselliğin gözden düşmesinin ardında yatan nedenlerin birçoğunu kitabın İkinci Bölümünde gördük: 'üstanlatılar' olarak bilinen ulusal tarihlerin ve kuşatıcı yorumlama şemalarının gerilmesi ve küresel tarihin yükselişi. Ulusal tarihin tarih araştırmalarının hâkim çerçevesi olmasına yöneltile gelen itirazlar –ve aşağıda göreceğimiz üzere, 1990'larda kültür tarihinin yükselişi– o büyük, çapa işlevi gören olaylarla, yani savaşlar ve devrimlerle ilgili tartışmalara duyulan ilgide de mütakabil bir azalma anlamına gelmiştir. (Bunun tek istisnası, çoğunlukla ulusal bağlamı aşmış ve katı anlamıyla tarihsel sorunlar kadar ahlaki ve felsefi sorunları da gündeme getirdiği ileri sürülen Holokost tarihi olabilir.) Sömürgeleşme ve sonuçları, uzun vadede, Avrupamerkezci milliyetçi tarihten çok şey alıp götürürken, Soğuk Savaş'ın sona ermesi de benzer şekilde Marksist metatarihi ve onun kapitalist aynadaki yansıması olan modernleşme kuramını zayıflatmıştır. 20. yüzyılda yaşananlar, on yıllar içinde, tarihin umutla beklenen ya da korku duyulan bir geleceğe, ulusal kaderin gerçekleşmesine, kapitalizmin zaferine ya da çöküşüne doğru ilerleyen çizgisel bir anlatı olduğuna ilişkin teleolojik anlayışların altını oymuştur.

Tahayyül edilmiş açık bir sonu olan, çarpıcı ara durakların etrafında demirlemiş bir hikâye olmayınca, 'nedenlere' ilişkin geleneksel soruşturma da giderek daha az ilgi çekme-

ye başlamıştır. Ulusötesi ve küresel tarihin yükselişi, William H. Sewell'in 'bılando topu' modeli nedensellik dediği model, ele aldığı karmaşık konulara –örneğin Atlantik köle ticaretine– kolay kolay uygulanamadığı için bu süreci daha da belirginleştirmiştir.⁴² Bu durum tarihçilerin zaman içinde yaşanan değişimler meselesini göz ardı ettikleri anlamına gelmiyor. Aksine, artık tarihsel çalışma birimlerinin küresel bağlamda yerel toplulukları içermesinin daha olası olduğu, değişime ilişkin açıklamaların daha karmaşık, daha empirik, daha bölgeye özgü bir hâl aldığı anlamına geliyor.⁴³ Daha önce de belirttiğimiz gibi tarih, tarihçilerin eski aletlerini modası geçmiş olsa bile bir kenara bırakmakta gönülsüz oldukları, yavaş akan ve geniş bir zanaattır: Lisans öğrencilerine hâlâ Amerikan Devrimi'nin kökenlerini çözümlemeleri öğretiliyor, doktora öğrencilerinden yeterlilik sınavlarında hâlâ İngiliz İç Savaşı ya da Birinci Dünya Savaşı'nın nedenlerine ilişkin eski tartışmalara hâkim olmaları bekleniyor. Yine de tarihçilerin bugün araştırmalarını az sayıda Büyük Sorun'un etrafına yığmaları ya da birbirlerinin nedensel şemalarını boşa çıkararak meslekte ilerlemeye çalışmaları daha az olasıdır. Bir zamanlar nedenselliğin mevzubahis olduğu yerde bugün üretken kaos hüküm sürmektedir.

4. Anlamın Peşinde: Mikrotarih

16. yüzyıl cadılığı üzerine çalışmasıyla tanınan Carlo Ginzburg adlı genç bir İtalyan araştırmacı 1976 yılında, merak uyandıran, tuhaf bir başlığa sahip kısa bir kitap yayımladı.

⁴² William H. Sewell, Schneider, "Explaining Historical Change, or: The Lost History of Causes", içinde, 1380. Tartışmanın başlığının da düşündürdüğü gibi, katılımcıların tümü, nedenselliğe ilişkin geleneksel yaklaşımlar güç kaybetmekteyken bile, 'değişim'in tarihçilerin gündemindeki süregiden önemini vurgulamıştır.

⁴³ R. Bin Wong, "Causality", *A Concise Companion to History*, der. Ulinka Rublack (Oxford: Oxford University Press, 2011), 27-56, özellikle s. 40.

Peynir ve Kurtlar, Kuzeydoğu İtalya'nın Friuli bölgesinde yaşayan ve Menocchio lakabıyla bilinen Domenico Scandella isimli adı sanı duyulmamış bir değirmencinin 1584 yılında sapkın inanışları hakkında sorgulanmak üzere Engizisyon mahkemesine çıkarılmasının hikâyesini anlatıyordu. Menocchio, Engizisyoncularının karşısında da cesurca tekrarladığı fesat çıkaran düşünceleri nedeniyle Montereale kasabasındaki komşularını ayağa kaldırmıştı: Sapkınlıkları arasında 'eğitim gören herhangi birinin törenle kabul edilmeden de papaz olabileceği', 'Cehennem'in papazlar tarafından uydurulduğu' ve en tehlikelisi de İsa'nın 'bizim gibi etten kemikten ama daha saygın bir insan olduğu' gibi inançlar bulunuyordu.⁴⁴ Yaratılış kitabından bihaber, dünyanın kökenleriyle ilgili kuramını, Kilise'nin onu hesaba çekmek üzere gönderdiği sorgucularıyla paylaşmıştı. Tıpkı peynirin süttten yapılması gibi dört elementin karmaşasından yekpare bir kütlenin ortaya çıktığını ve bu kütlenin içinde, peynirdeki kurtlar gibi meleklerin bitiverdiğini ve bu melekler arasında Şeytan'ın ve diğer baş meleklerin yanı sıra ('kendi de o kütleden yaratılmış') Tanrı'nın da bulunduğunu söylemişti.⁴⁵ Engizisyoncular Menocchio'nun söylediklerini sonuna kadar dinlediler ve üzerine gitmediler: Üç yıl hapis cezasına çarptırılıp nedemat getirmesi istendi. Ancak bundan 15 yıl sonra, yeniden küfür etmesi nedeniyle ihbar edilince bu kez yargılandı, sapkınlıklarından bazılarını tekrar etti ve bu kez idama mahkûm edildi.

Yoksul ama okuryazar olan Menocchio, sorgusu sırasında düşüncelerinden bazılarını kitaplardan aldığını söylemişti; birkaç kitabı vardı ve öyle gözüküyor ki bölgedeki çeşitli insanlardan başka kitaplar da ödünç almıştı: Yerel dilde bir İncili, dinî eserler, seyahat kitapları, hatta muhtemelen

⁴⁴ Carlo Ginzburg, *The Cheese and the Worms: The Cosmos of a Sixteenth Century Miller*, çev. John and Anne Tedeschi (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1980), 6, 10, 76.
Age., 5-6.

Kuran'ın bir versiyonuna da sahipti. Ginzburg değirmencinin söylediklerini, bildiği ya da karşısına çıkmış olabilecek kitaplarla ilişkilendirmek için etkileyici bir dedektiflik yapar. Fakat tarihçi aynı zamanda Menocchio'nun seçkin kaynaklara yönelik nevişahsınamünhasır okumasını, doğrudan köylü çevresinden edindiği fikir ve deneyimlerle bir araya getirdiğini de gösterir. Bu vakada, dünyanın maddi kökenlerine ilişkin taşra irfanından kaynağını alan, Hristiyanlık öncesine ait yüzlerce yıllık mefhumlar, küflenmiş *formaggio* yumrularında kendiliğinden ortaya çıkan kurtçuklar gibi gündelik gözlemlerle birleşmişti.

Peynir ve Kurtlar kültürün erken modern Avrupa'da seçkinler ve halk arasında nasıl dolaştığı sorununu farklı bir şekilde dile getirdiği için ilgi çekti. O dönemde çoğu araştırmacı, okumuşlar ile ayaktakımının dünyalarının birbirinden bütünüyle ayrı olduğuna ya da seçkin kültürünün yoksullara damla damla aktığına inanırken, Ginzburg meşakkatli ve hayalgücüne dayalı bir çalışmayla alt sınıflardan gelen bir adamın sadece 'kendi üstündekilerin' fikirlerini benimsemekle kalmadığı, onlardan istediğini aldığı, kitaplardan öğrendiklerini taşra kültürünün gündelik tecrübeleri ve sözlü gelenekleriyle birleştirdiği ve kendi kozmolojisini ve teolojisini yarattığı bir örneği belgelendirmeyi başarmıştı. Menocchio gözükara bir çatlak olabilir –bu tür bir kişinin yaşamının kayda geçmiş olması daha olasıdır– ama hikâyesi bize, 16. yüzyılın İtalyası'nda 'yüksek' ve 'aşağı' kültürler arasındaki etkileşime dair anlamlı bir şeyler söylemektedir.

Peynir ve Kurtlar sadece erken modern dönem Avrupa seçkinlerine ve halk kültürlerine dair tartışmalara özellikle düşündürücü bir katkı olarak takdir edilmekle kalmadı. Daha da önemlisi, önemli bir tarihçi ilk kez, başından sonuna dek geçmişte yaşamış, tanınmayan bir kişiyi konu edinen bir kitap yazmıştı. 'Yeni toplumsal tarih' 1970'lerin ortalarına gelindiğinde yerleşiklik kazanmıştı ama 'toplumsal'ın her zaman 'çoğul' olduğu varsayılıyordu. E. P. Thompson'dan

esinlenen çalışmalar nicelleştirmeden adım adım uzaklaşırken ve plebyen tekil aktörler bu esnada önemli roller oynamış olsalar bile ‘halkın’ özü ancak toplamında bulunabilir-di. Tek kişi üzerine yoğunlaşan biyografi, her zaman üst sınıfların sıradışı üyelerine ayrılmış bir tarih türü olagelmisti.⁴⁶ Ginzburg’un kitabı, tanınmayan tek bir bireyin yaşamının incelenmesinden tarihsel bir anlam çıkarabileceğinizi ileri sürerek bu yerleşik kanıları yerle bir etmişti.

Ginzburg’un Menocchio’nun mütevazı fakat dramatik yaşamına ilişkin vakayinamesi, 1970’lerde Marksizmden hayal kırıklığına uğramış bir grup genç İtalyan tarihçinin başlattığı ‘mikrotarih’ türünün dikkate değer ilk kitabıydı.⁴⁷ 1980’lerde ve 1990’larda Ginzburg’unkine benzer, pek çok yaygın okunan kitabın çıkmasıyla birlikte, mikrotarih hızla tarih repertuvarının, örnekleri hemen her alanda görülebilen standart bir ögesi haline geldi: Bu türün başarılı örnekleri arasında 17. yüzyılda New England’da Amerika yerlileri tarafından esir alınan bir kadının, kayıp bir adamın kimliğini alarak sahte kimlik kullanan 16. yüzyılda yaşamış bir Fransız köylüsünün, 18. yüzyılın Parisi’nde bir akıl hastanesine kapatılmış Çinli bir tercümanın, 19. yüzyılın New Yorku’nda bir fahişenin öldürülmesinin ve 1931 yılında Tennessee’de yanlışlıkla iki beyaz kadına tecavüz etmekle suçlanan genç Amerikalı siyahların hikâyeleri yer alıyordu.⁴⁸

⁴⁶ Bu meseleye ilişkin düşündürücü bir tartışma için bkz. “Historians Who Love Too Much: Reflections on Microhistory and Biography”, *Journal of American History* 88 (2001): 129-44.

⁴⁷ İtalyan mikrotarihçilerin ilk kuşağına ilişkin, temsil niteliğini haiz makalelerin de yer aldığı bir giriş kitabı için bkz. Edward Muir ve Guido Ruggiero, der., *Microhistory and the Lost Peoples of Europe*, çev. Eren Branch (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1991).

⁴⁸ John Demos, *The Unredeemed Captive: A Family Story from Early America* (New York: Knopf, 1994), Natalie Zemon Davis, *The Return of Martin Guerre* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1983), Jonathan Spence, *The Question of Hu* (New York: Vintage, 1988); Patricia Cline Cohen, *The Murder of Helen Jewett, the Life and Death of a Prostitute in Nineteenth Century New York* (New York: Vintage, 1998); James E. Goodman, *Stories of Scottsboro* (New York: Pantheon, 1994).

Önceki bölümlerde tartıştığımız birçok kitap da bu kategoriye giriyor: Dünyayı gezen Domingos Álvares'in James Sweet tarafından kaleme alınmış biyografisi, Emmanuel Le Roy Ladurie'nin Ortaçağ köyü Montaillou'yu ve köyün sapkın sakinlerini yeniden inşa ettiği çalışması, Laurel Thatcher Ulrich'in Martha Ballard ve dünyasına ilişkin vakayinamesi gibi eserler, tarihin 'kayıp insanları'nın yaşamlarına ilişkin inceliklerle dokunmuş anlatılardır.

Bununla birlikte tarihçiler ve yorumcular, neyin mikrotarih sayılabileceği ve sayılması gerektiği konusunda derin görüş ayrılıklarına sahiptir: Türün öncülüğünü yapan küçük İtalyan tarihçileri grubu bile, hareketin genel programı konusunda anlaşmazlığa düşmüştür. Meslektaşlarından bazıları Ginzburg'un, Menocchio'nun kültürel evrenine gereğinden fazla ilgi gösterip Montereale'nin toplumsal dünyasına yeterince eğilmediğinden yakınmıştır. Bazı mikrotarihler, özellikle de İtalyan geleneği içinde yer alanlar, tek bir bireyden ziyade bütün bir topluluğa odaklanırlar.⁴⁹ Türün en özenli icracıları, ölçeğin temel bir önem taşıdığını vurgularlar: Çok yakınlaşarak, odağınızı tek bir kişiye ya da dünyanın tek bir köşesiyle sınırlayarak, daha genel bir ölçekte çalışan tarihçilerin göremeyeceği bir düzeyde, toplumsal tarihin can alıcı noktasında çalışabilirsiniz.⁵⁰ Bu açıdan mikrotarih bir çeşit tarih laboratuvarı, geçmiş mercek altına alan bir mikroskop olarak görülebilir. Fakat Ginzburg'un öncülüğünü yaptığı ve sayısız taklitçi tarafından yeniden üretilen, en

⁴⁹ İlk İtalyan mikrotarihçileri grubu içindeki görüş ayrılıkları konusunda bkz. David Bell, "Total History and Microhistory: The French and Italian Paradigms", *Companion to Western Historical Thought*, der. Kramer ve Maza, 269-73; Francesco Trivellato, "Is there a Future for Italian Microhistory in the Age of Global History?", *California Italian History* 2 (2011): 5-6; Sigurður Gylfi Magnússon ve István M. Szigjártó, der., *What Is Microhistory? Theory and Practice* (Londra: Routledge, 2013), Birinci Bölüm.

Giovanni Levi, "On Microhistory", *New Perspectives on Historical Writing* (University Park: Penn State University Press, 1991), 95-98; Trivellato, "Is There a Future?", 5.

iyi bilinen türüyle mikrotarih, üç tanımlayıcı özelliğe sahiptir: Ünlü olmayan bir kişi ya da bir grup insanla ilgilenir; bir krizi merkeze alır ve yazar hikâyeyi –Ginzburg’un örneğinde seçkin kültür ile halk kültürleri arasındaki ilişki gibi– daha geniş tarihsel meseleler hakkında bir iddiada bulunmak için kullanır. Ayrıca mikrotarih, dramatik olayları ve yaşamın dokusuna ilişkin ayrıntılarıyla, dokunaklı yazıcılığa ve iyi hikâyeciliğe izin verir. Bu türün en başarılı örnekleri, ders içeriklerinde, hatta çok satılanlar listelerinde kendilerine yer edinmiştir.

Mikrotarih 1970’lerde ve 1980’lerde tarihçilere devrimci ve yeni bir bakış açısı sunuyordu: Ginzburg’unki gibi bir kitabın odağında tarihsel değişimi açıklamak değil, zamanın tekil bir uğrağında dünyanın belirli bir kişiye nasıl görüldüğünü göstermek bulunuyordu. Ginzburg, Menocchio gibi insanların zaman içinde şu ya da bu etkiyi yaratacak yıkıcı fikirler savunduklarını ileri sürmemiştir. Bunun yerine, Menocchio’nun uçuk kaçık olduğu ayan beyan ortada olan inanışlarından yola çıkarak, bu değirmencinin yararlandığı –din, seçkin kültür, yerel irfan gibi– farklı unsurların tümünü ve bunlardan türettiği anlamları aramaya koyulmuştu. Kısacası Ginzburg’un amacı Menocchio’nun daha geniş bir çizgisel tarihsel anlatı içindeki rolünü yorumlamak değildi, sapkın değirmencinin etrafındaki dünyayı nasıl anladığını açıklamaktı.

Anlam örüntülerine bu şekilde odaklanma çabası, günümüzde en çok okunan mikrotarih çalışmasının neden bir kitap değil de 1984 yılında erken modern Fransız kültür tarihinin önde gelen uzmanlarından biri tarafından yayımlanmış bir makale olduğunu da açıklıyor. Robert Darnton’ın “Workers Revolt: The Great Cat Massacre of the Rue Saint-Séverin” [İşçilerin İsyanı: Saint-Séverin Sokağı’nda Büyük Kedi Katliamı] başlıklı makalesi, 1730’ların sonlarında Paris’teki bir matbaa dükkânında gerçekleşen bir olayın anlamını, olaya katılanlardan birinin olaydan 20 yıl sonra

anlattıkları üzerinden araştırır.⁵¹ Hikâye, matbaacının kötü beslenen ve kötü koşullarda kalan, ayrıca dükkânın üstündeki sokak kedilerinin gece çıkardıkları gürültü yüzünden yeterince uyuyamayan iki çırağının, Jerome ve Léveillé'in çektiği çilelerin etrafında döner. Ustalarının eşinin çok sevdiği ve anlatılanlara bakılırsa kocasının işçilere verdiği yemeğe kıyasla çok daha iyi beslediği bir evcil kedisinin olması da, kedilerin verdiği zarara tuz biber ekmektedir. Bir gece genç çıraklar öfkelerini daha fazla tutamazlar: Aralarından biri, ustalarının yatak odasının üstündeki çatıya tırmanır ve kedi miyavlamasını yüksek sesle taklit eder. Bunun üzerine patronları oğlanlara hayvanlardan kurtulmalarını emreder ama evin hanımının evcil hayvanı *la grise*'e dokunmalarını da tembihler. Buna rağmen çıraklar kedilere saldırıp *la grise* dâhil mahalledeki bütün kedileri sopayla döverek öldürürler. Ardından diğer işçilerle birlikte ölen ve can çekişen hayvanlar için 'muhafızları, itirafçısı ve celladıyla eksiksiz' bir sahte duruşma düzenlerler. Kedileri derme çatma bir darağacından sallandırdıkları sırada, hanımları çıkagelir ve durumu görünce feryat eder. Oğlanlar onu sakinleştirmek için yalan söyleyerek, kedisinin kurbanlar arasında olmadığını konusunda yeminler ederler. O gece adamlar çok gülerler ve ilerleyen haftalarda Léveillé, her seferinde onları kahkahalara boğarak bütün hikâyeyi arkadaşları için 'en az yirmi kez' yeniden canlandırır.

Darnton hikâyeye, matbaacılara bu denli komik gelen şakanın modern okurların birçoğu için artık bir şey ifade etmediğini belirterek girer: Kedilere işkence etmek, onları yargılayıp idam etmek ve bu sahneyi tekrar tekrar yinelemek o sıralar neden komik bulunuyordu? Tam da içeridekilere anlam dolu görünen bir şeyin aslını anlayamadığımızda, yabancı bir kültüre erişebileceğimiz bir nokta tespit ettiğimizi

Robert Darnton, "Workers Revolt: The Great Cat Massacre of the Rue Saint-Séverin", *The Great Cat Massacre and Other Episodes in French Cultural History* içinde (New York: Basic Books, 1984), 75-104.

ileri sürer. ⁵² Darnton bu tuhaf olayın etrafında çok sayıda kavramsal referans katmanı örmeye başlar ve matbaa işçileri açısından taşıdığı patlayıcı duygusal gücün kaynağının da bu olduğunu ileri sürer. Giderek daha az işçiye bağımsızlığına kavuşma ve iyi bir yaşam sürme umudu veren bir mesleğin daralması sonucunda, matbaacı kalfalarının ve çıraklarının statülerinde 18. yüzyılda yaşanan gerileme gibi olayın arkasındaki bazı gerilimler toplumsaldı. Bu işçilerin yaşamlarındaki eskisiyle yenisiyle bütün bu gerilimler, içinde yaşadıkları dünyanın kültürel kategorileri içinde deneyimleniyor ve ifade ediliyordu. Bunlar, yiyecek ve cinsel ilişkiye yönelik dünyevi iştahların özgürce ifade edilebildiği ve rol değiştirmenin meşru görüldüğü, eğlencelerin arasında zaman zaman kedilere işkence etmenin de yer aldığı Paskalya Orucu öncesi karnaval döneminden ödünç alınan anlamları da ihtiva ediyordu. Nitekim yılın muhtelif zamanlarında yapılan karnavallarda sahte mahkemeler kuruluyor, her zanaata özgü törenler de yapılıyordu. Erken modern Avrupa'nın kültürel repertuarında, genellikle cinselliğin (Fransızcada *chatte* sözcüğü İngilizcedeki kadın cinsel organın argodaki karşılığıyla aynı anlama gelir), büyüünün ve cadılığın karanlık kuvvetleriyle ilişkilendirilmiş kedilere her yerde rastlamak mümkündür. Dolayısıyla kedi katliamı ve bu olayın düzenli olarak yeniden canlandırılması, matbaacıların birer işçi olarak duydukları toplumsal hayal kırıklığı, yiyecek ve maddi konfor ihtiyaçları, bekâr erkekler olarak cinsel ilişki kuramıyor olmaları, ustalarından intikam alma ve dünyayı altüst etme arzuları gibi birçok şeyi dile getirmelerini mümkün kılmıştı. Bunun ortaya çıkardığı patlamaya hazır gülme hâli, açıktan direniş sergilemenin hayal dahi edilemeyeceği şartlarda, anlamı açıkça dile getirilmeden bile aşikâr olan bir şiddet eylemini anladıklarının altını çiziyordu.

Darnton, daha geniş ve geleneksel tarihsel çerçeveye bir

bakış atsa da (“Yarım yüzyıl sonra, Parisli zanaatkârlar, ayırım gözetmeyen katliamı doğaçlama halk mahkemeleriyle birleştirerek benzer bir şekilde ayaklanacaklardı”⁵³) amacı Fransız Devrimi’nin kökenlerine ilişkin bir şeyler söylemek değildir. Bu mikrotarih alıştırmasının amacı, kedi katliamının –tarihin daha geniş kapsamını tetkik eden bir araştırmacı için ne anlam ifade edebileceğini değil– onu gerçekleştirenler için ve tam da gerçekleştirdikleri zamanda ne anlama gelmiş olduğunu açıklamaktır. Hem Darnton hem de Ginzburg kafa karıştırıcı görünen bir olay ya da ayrıntıdan yola çıkarlar (Kedilerin öldürülmesi neden bu kadar gülünçtü? Bir insan dünyanın başlangıçta bir peynir parçası gibi şekillendiğine neden inanır?) ve bunu yabancı bir kültürün kilidini açmak için bir anahtar olarak kullanırlar. Mikrotarih bu hikâyelerin modern dünyaya doğru akan bir anlatıya –Fransız Devrimi’ne hazırlanan işçilere, Protestan Reform’u yeni fikirlerini benimseyen köylülere– nasıl uyacağını sormak yerine, bizim kafamızı karıştıran ama kendi bağlamları içinde belirli aktörlere anlamlı gelmiş eylemlerin ve inanışların su katılmadık tuhaflığını vurgular.

En başından itibaren mikrotarih pratiğinin peşini bırakmayan bir mesele, temsil edebilirlik sorunudur. Sıradışı bir bireyin tekil kaderinin izini süren geleneksel biyografinin aksine mikrotarih, timsalin peşindedir, yani anlattığı herhangi bir hikâyenin, etrafındaki kültür açısından eşsiz olmadığını ileri sürer.⁵⁴ Ginzburg *Peynir ve Kurtlar*’ı bu anlama gelecek retorik bir süslü sözle bitirir. Menocchio’nun idam edildiği sıralarda yetkililer, bölgede yaşayan ve ruhun bedenle birlikte öldüğüne inandığını söyleyen Marco ya da Marcato isimli başka bir adama dair dedikoduları duymuşlardı: “Menocchio hakkında pek çok şey biliyoruz. Bu Marco ya da Marcato –ve hiçbir iz bırakmadan yaşayıp ölen benzer

Age., 98.

⁵⁴ Lepore, “Historians Who Love Too Much”, 133.

pek çok kişi- hakkındaysa hiçbir şey bilmiyoruz.”⁵⁵ Belki etrafta sapkınlığı yayan başka Menocchiolar da vardı ama Scandella’nın uçuk kaçık fikirlere sahip bir çatlak olmadığından nasıl emin olabiliriz? Mikrotarih türünün önde gelen tarihçilerinden Edward Muir’in de ifade ettiği gibi, “Tarihçiler saçma sapan bir tarih üretmeden önemsiz şeylerle nasıl ilgilenebilirler?”⁵⁶

Bu soruya verilebilecek en sade yanıtı, kültürel tarihle ilgili makalesinin metodolojik çerçevesi dâhilinde Darnton sunmuştur. Kendi yaklaşımının ‘bireysel ifade edişin kültürel bir dil içinde gerçekleştiği, kültürümüz tarafından sağlanan bir çerçeve içinde düşünerek hisleri sınıflandırmayı ve şeyleri anlamlandırmayı öğrendiğimiz şeklindeki önermeden’ yola çıktığını yazar.⁵⁷ Bu görüşe göre mikrotarihsel olaylar, daha geniş bir gramerin içinde anlam kazanan sözlerdir; bizi bir toplumun ‘kültürüne’, birbirine kenetlenmiş anlamlar sistemine doğru götüren ipuçları işlevi görürler.⁵⁸ Darnton tekrar tekrar geçmişe yönelik yaklaşımını bir antropoloğun yabancı bir kültürü açıklamasıyla karşılaştırır ve bunu yaparak Princeton’dan meslektaşı olan ve eserleri 1980’lerde ve sonrasında tarihe yönelik yeni kültür merkezli yaklaşımların mihenk taşlarından biri haline gelen ünlü antropolog Clifford Geertz’in üzerindeki etkisini teslim etmiş olur.

5. Clifford Geertz, Michel Foucault ve ‘Yeni Kültürel Tarih’

Clifford Geertz bir kültürel antropolog, vaka incelemeleriyle ünlü bir metodoloji makalesinde ‘yoğun betimleme’ adını verdiği şeyin modellerini sunan bir Endonezya çalışmaları

⁵⁵ Ginzburg, *The Cheese and the Worms*, s. 128.

⁵⁶ Muir ve Ruggiero, *Microhistory*, s. xiv.
Darnton, *Great Cat Massacre*, s. 6.

⁵⁸ Age., 260.

uzmanıydı.⁵⁹ Geertz'ın konuya ilişkin en yaygın alıntılanan makalesinde belirttiği gibi bu pratik, seçilen bir olaya ya da eyleme mümkün olduğunca fazla anlam katmanının yeniden kazandırılmasına dayanıyordu. Gündelik bir örnekle açıklamak için filozof Gilbert Ryle'dan bir arkadaşına göz kırpan oğlan örneğini vermişti. Olayın 'seyrek betimleme'si oğlanın 'hızla sağ göz kapağını açıp kapadığını' kaydedecektir ki bu fiziksel bir eylemi açıklar ama bu yüz hareketinin olası sosyokültürel anlamlarına dair herhangi bir şey söylemez: Oğlan istemsizce göz kırıyor ya da bu mimğin toplumu-muzdaki kültürel anlamını, yani iki insan arasındaki gizli kapaklı bir anlaşmayı ifade ediyor olabilir. Diğer oğlan da arkadaşına takılmak için ağzını yüzünü eğerek veya abartılı mimiklerle göz kırparak onu taklit ederek başka kültürel kodlardan yararlanabilir. Geertz'a göre etnografinin temel hedefi, sadece göz kırpmanın kayda geçirilmesi değil, göz kırpmaların ve taklitlerinin gerçekleştirildiği ve anlaşıldığı 'anamlı yapıların çok katmanlı hiyerarşisinin' yeniden inşa edilmesidir: Antropologlar beşerî ifadenin verili bir biçimine mümkün olan en zengin anlam katmalarını yeniden kazandırdıklarında yoğun betimleme yapıyorlar demektir.⁶⁰ Bu anlam örüntüleri, etnoloğun ulaşmaya çalıştığı nihai hedef olan kültürü oluşturur. Geertz kültürü, kamusal iletişim için ve kamusal iletişim yoluyla örülen, insan yapımı 'anamlandırma ağları' olarak tanımlamaktadır: Kültür, insanların zihninde var olmaz, gündelik olandan (göz kırpma) karmaşık olana (Bali'deki karmaşık iddia örüntüleri içeren horoz döğüşlerine) dek uzanan kişilerarası jest ve pratiklerle ortaya konur.⁶¹

⁵⁹ Clifford Geertz, "Thick Description: Toward an Interpretive Theory of Culture", *The Interpretation of Cultures: Selected Essays* (New York: HarperCollins, 1973), s. 3-30.

Age., 6-7.

⁶¹ Geertz'in çok alıntılanan kültür tanımı şöyledir: Max Weber ile birlikte, insanın kendi ördüğü anlam ağlarına takılmış bir hayvan olduğuna inanarak, kültürü bu ağlar, kültürün çözümlenmesini ise buradan yola çıkarak yasa arayışındaki

Geertz'ın yazıları 1980'lerin sonlarına gelindiğinde ABD'de 'yeni kültürel tarih' olarak bilinmeye başlayan yeni tarih araştırmaları külliyatının esin kaynaklarından biri oldu.⁶² Geçmişte tarihçiler 'kültür'e bir inceleme nesnesi olarak, ya seçkinlerin 'yüksek kültürü' ya da pleblerin 'popüler kültürü' çerçevesinde yaklaşmıştı. 'Kültür' bir kütüphanenin, bir dizi halk bayramının, bir dinî ibadetler ve ayinler çevresinin, bir okul müfredatının içeriği idi: Listelenebilir, betimlenebilir, hatta bazen de nicelleştirilebilirdi ama bir bağlam değil bir nesneydi. Yeni kültürel tarihçilerse bunun aksine Geertz'ın 'anlam ağları' çerçevesinde soyut ve antropolojiden türetilmiş bir kültür tanımını benimsediler: Bu tarihçilerin projesi bu ağları betimlemek için gösterge sistemlerinin, tekrarlayan kültürel reflekslerin ve örüntülerin izini sürmektir. Örneğin Lynn Hunt'ın Fransız Devrimi'nin siyasi kültürü hakkında kaleme aldığı çok okunan kitapları şu tür soruları ele alan bir makaleler dizisi biçimini almıştı: Devrim'in kültüründe retorik ve dile hâkimiyet neden bu kadar merkezî bir yere sahipti? Yurtsever gibi *giyinmek* neden bu kadar önemliydi? Devrimcilerin Marie-Antoinette'e yönelik dürtüsel nefretlerinin arkasında hangi kültürel unsurlar bulunuyordu? Devrimci 'kardeşlik' kültüründe hangi anlamlar gömülü bulunuyordu? Kısacası Devrim'in yeni siyasi pratiklerini destekleyen, siyaset ve kamusal yaşamla ilgili dile getirilmeyen varsayımlar nelerdi ve bunlar simgelerin yaratılması ve manipülasyonu üzerinden nasıl ifade edilmişlerdi?⁶³

Bu yeni tarz tarihin bütün icracıları, Geertz-Darnton'un

deneysel bir bilim değil, anlam arayışındaki yorumsamacı bir bilim olarak görüyorum." Age., S. Bali'deki horoz döğüşleri için bkz. ibid., 15. Bölüm.

⁶² Bu yeni eğilim ismini etkili derlemenin yayımlanmasıyla edindi: Lynn Hunt, der., *The New Cultural History* (Berkeley: University of California Press, 1989).

Lynn Hunt, *Politics, Culture and Class in the French Revolution* (Berkeley: University of California Press, 1984); Hunt, *The Family Romance of the French Revolution* (Berkeley: University of California Press, 1992).

kültürel çözümleme modelinin altına imza atmamıştır. Örneğin İtalyan mikrotarihçileri, genellikle Geertz'ın 'anlam ağları'nı tarihsel aktörlere giydirilmiş deli gömleği diyerek küçümsüyorlardı. Geertz'ın modelini, bir taç giyme törenine ya da horoz döğüşünün katılan herkese kabaca aynı anlamı ifade ettiğini varsayarak toplumdaki farklılıkları ve gerilimleri silmekle eleştiriyorlardı. Diğer araştırmacılar da benzer şekilde Darnton'ın, karakterlerinin eylemlerini genel bir dilin ifadesi olarak görmesinin, gerçek dünyanın karmaşıklığını ve halkların deneyimlerinin çoğulluğunu açıklamak için *haddinden fazla* sade olduğu itirazını getirdiler.⁶⁴ Yine de bütün eleştirilere rağmen kültürel çözümleme projesi, geçmiş öznelliklere, özellikle de okuryazar olmayanlarınkine erişmenin son derece ikna edici bir yolunu sunuyordu: Yoksulların jestlerinin ve nadiren günümüze ulaşan sözlerinin daha geniş bir kültür içinde deşifre edilmesi, tarihçiler için hâlâ, seçkinlere sunulan resmî ifade araçlarından yoksun bırakılmış insanların zihinlerine girmenin en iyi yoludur.

Yeni kültürel tarih, etkisinin en fazla hissedildiği 1990'larda, geçmiş yönelik yaklaşımlarda köklü ve tartışmalı bir devrim yapılmasını öneriyordu. Görmüş olduğumuz üzere, aralarında Marksizm ve Annales Okulu'nun da bulunduğu 20. yüzyılın önemli tarih okulları, toplumsal ve iktisadi tarihin 'sert gerçeklerinin' önceliğini veri kabul ediyorlardı. Çoğu tarihçi, kültür alanının değerli bir çalışma nesnesi olsa da ikincil ve türev, sosyoekonomik dinamiklerin bir 'yansıması' olduğunu varsayıyordu. Kültürel tarihçiler, bir tarlanın sürülmesinden oy kullanmaya ve evlenmeye varısına bütün beşerî faaliyetlerin kültürel kodlarla şekillendiğini ve fiiliyatta döküldüğünü işaret ederek, uzun bir geçmişi olan bu hiyerarşiye itiraz ettiler: 'Toplumsal olanı' görmezden gelmek yerine, kültür ve toplum arasında ilişki

⁶⁴ Levi, "On Microhistory", 108-9; Magnússon ve Szijártó, *What Is Microhistory?*, 19; Roger Chartier, "Texts, Symbols and Frenchness", *Journal of Modern History* 57 (1985): 689-94.

kurmanın yeni ve daha esnek bir yolunu önerdiler.⁶⁵ Burada kastedilen, ‘kültürün’ maddi koşulların ve deneyimlerin önüne geçtiği değil, bu ikisinin birbirinden ayrılmasının mümkün olmadığıdır: Dünyanın hiçbir veçhesinin, kültürel inşasından önce mevcut ya da ayrı olmadığını savundular. Yeni kültürel tarihçiler açısından, beşerî faaliyeti, özellikle de yoksulların eylemlerini çerçeveleyen kodların deşifre edilmesi, tarih disiplininin yenilenmesine yönelik bir gündem hâline geldi.

Kültürel tarihçiler, anlama odaklanmanın, insan failliğini inkâr etmeyi gerektirmeyeceğinde ısrarcıydılar. En iyi kültürel tarih çalışmaları her zaman, insanların kültürel kodların içinde sıkışıp kalmadıkları, her zaman bu kodların içinde ve bu kodlar yoluyla eylemeyi seçtikleri görüşünü benimsemiştir. 1960'lara ve 1970'lere kadar giden örnekler arasında, E. P. Thompson'ın 18. yüzyılın İngiliz kalabalıklarının ‘ahlaki ekonomisi’ üzerine yazdığı ünlü makalesi gibi erken modern dönemin kalabalıklarının davranışlarına ilişkin çalışmalar yer alır (bkz. Birinci Bölüm). Kültürel tarihçiler kısa sürede insan faaliyetlerinin çözümlemelerinde oynadığı merkezî rolü betimlemek üzere bir dizi kavram geliştirdiler: ‘pratik’, ‘icra’, ‘temellük’ gibi terimleri kullandılar. Bu terimler daha sonra ana akım tarih çalışmalarının da söz dağarcığına girdi. Gerçi Carlo Ginzburg, Menocchio'ya atıfla ‘temellük’ sözcüğünü hiç kullanmamıştı ama betimlediği durum bu kavrama uyuyordu: Değirmenci, eğitilmiş sınıfın mensupları tarafından yazılmış kitapları okumuş ve kendisini ilgilendiren unsurları çekip alarak ve bunları kendi kültürünün ve görüşlerinin diğer unsurlarıyla birleştirerek, söz konusu kitapları temellük etmiş, sahiplenmişti.

Aslına bakılırsa, kitapların ve okumanın tarihi, geleneksel kültürel tarihten insan failliğini vurgulayan yeni yakla-

Lynn Hunt, “Introduction”, *New Cultural History*, 1-6; Peter Burke, *What is Cultural History?* 2. Baskı (Cambridge: Polity Press, 2008), 41.

şımlara doğru yaşanan kaymanın mükemmel bir örneğidir. Geleneksel düşünce tarihi, kitapların içeriğine odaklanır ve sosyokültürel tarihçiler uzun bir süredir kitapları sayılabilen ve takip edilebilen bir kültürel öge olarak görmüşlerdir: Mükemmel kitap tarihleri uzun bir süre boyunca başlıkların tespit edilmesi ve sayılmasına, bireyler ya da kurumlar tarafından sahip olunan, yayımcılar tarafından basılan ve kitapçılar tarafından dağıtılan kitapların ya da sansürcüler tarafından yasaklanan ve yetkililer tarafından el konan eserlerin listelenmesine adanmıştı.⁶⁶ Fakat son birkaç on yıl içinde, kültür tarihçileri okumanın tarihini tamamlayıcı bir araştırma alanı, vazgeçilmez bir ‘kültürel pratik’ olarak geliştirdiler. Okurların yazılı ve basılı malzemelere farklı zamanlarda ve mekânlarda nasıl yaklaştıklarını sordular. Örneğin hem Avrupa hem de Kuzey Amerika tarihçileri, 18. yüzyıl boyunca matbaacılıkta yaşanan patlamayla birlikte, okumanın ‘yoğun’ bir tarzdan ‘yaygın’ bir tarza kaydığını savundular. Okurlar aynı metinleri –genellikle de dinle ilgili olanları– sık sık tekrar okumak yerine, aralarında roman ve süreli yayınların da bulunduğu çok daha geniş bir yelpazede yer alan malzemeleri, daha yüzeysel olarak okumaya başladılar. Öyle görünüyor ki bir şeyi sadece bir kez okumak, bütünüyle modern bir deneyimdi.⁶⁷ Görece yakın bir zamana dek, okumanın büyük bir kısmı yüksek sesle ve toplu şekilde yapılıyordu ve Robert Darnton’ın da belirttiği üzere kitapların ‘okurlarından ziyade dinleyicileri vardı.’ Başlarda mastürbasyon kadar endişe verici olduğu düşünülen tek başına okuma pratiği, sadece son iki yüzyıl içinde norm hâline geldi.⁶⁸ Okurlar 16. yüzyılın soğuk bir Alman kütüphanecisi

⁶⁶ Bu muazzam alana ilişkin genel değerlendirmeler için bkz. David Finkelstein ve Alistair McCreary, *The Book History Reader*, 2. Baskı (Londra: Routledge, 2006); Alexis Weedon et al., der., *The History of the Book in the West: A Library of Critical Essays*, 5 cilt, (Burlington, VT: Ashgate, 2010).

Robert Darnton, “History of Reading”, *New Perspectives*, der. Burke, 148-49.

⁶⁸ Age., 160. Tek başına okumak ile mastürbasyon arasındaki bağlantı için bkz.

sinde ahşap bir bankonun başında dikilerek ya da Viktorya Dönemi'ne ait bir oturma odasında bir kanepede oturarak kitap okuduklarında, okudukları kitapları nasıl farklı şekillerde deneyimliyorlardı? Tekil okurlar, bir araştırmacının gösterdiği gibi, sözcükleri yüksek sesle seslendirmeyi bırakıp sessizce okumaya başladıklarında, bu, sözcüğün deneyimlenmesi açısından nasıl bir fark yaratmıştı?⁶⁹ Okurların ister 18. yüzyılın duygusal romanları ister 20. yüzyılın aşk edebiyatı olsun, metinlere verdikleri şiddetli duygusal ve bedensel tepkiler tarihçi için ne anlam ifade eder?⁷⁰ Kısacası, yüzyıllar içinde kitapların seslendiği insanlar okudukları malzemenin içeriğini nasıl temellük ve icra etmişlerdir? Okumanın bu yeni tarihi, okurların asla edilgen alıcılar olmadıklarını göstererek, kültür ürünlerine karşı karşıya gelen insanların faaliyetlerini öne çıkarır.

Geertz'in göz kırpan oğlanlarından Thompson'ın kalabalıklarına ya da kitapların içeriklerini kendi istek ve arzularına tâbi kılan okurlara varasıya insanlar, kültürü icra ederler: Bu nedenle failliği öne çıkarmak genellikle kültürel tarihçiler açısından önemli bir sorun teşkil etmez. Çok daha büyük ve zaman zaman kültürel tarihi tartışmalı kılan sorunsa, zaman içinde değişim meselesidir. Şimdiye kadar tartıştığımız kültür tarihinin –Darnton, Hunt, Ginzburg ve Natalie Davis gibi diğer çok okunan mikrotarihçilerce kaleme alınan– kurucu çalışmalarının hepsi, makaleler ya da kısa

Thomas Laquer, *Solitary ex: A Cultural History of Masturbation* (New York: Zone Books, 2003).

⁶⁹ Roger Chartier, der., *Pratiques de la lecture* (Marseille: Rviages, 1985); Charter ve Henri-Jean Martin, der., *Histoire de l'édition française* 4 cilt (Paris: Promodis, 1982-1986) içindeki çeşitli makaleler; Guglielmo Cavallo ve Chartier, der., *A History of Reading in the West* (Amherst: University of Massachusetts Press, 2003); Paul Saenger, *Space between Words: The Origins of Silent Reading* (Stanford, CA: Stanford University Press, 1997).

⁷⁰ Darnton, "Readers Respond to Rousseau: The Fabrication of Romantic Sensitivity", *Great Catt Massacre* içinde, 215-56; Janice A. Radway, *Reading the Romance: Women, Patriarchy and Popular culture* (Chapel Hill: University of California Press, 1984).

kitaplar biçiminde yayımlanmıştır. Bu tarzda yazılan dik-kate değer uzun kitaplar –örneğin Judith Walkowitz’in geç Victoria dönemi Londrasında cinsel tehlike kültürüne ilişkin çalışması– bile sıklıkla izlekleri itibarıyla birbiriyle ilişkilendirilmiş makale derlemelerini andırırlar.⁷¹ Tipik kültür tarihlerinin kısalığı açıklayıcıdır: En saf hâliyle kültür tarihi, bir merkezin –bir kişinin, bir olayın, bir pratiğin– etrafında, onun *zamanın o belirli anında* taşıdığı anlamı aydınlatacak geniş bir bağlamsal unsurlar yelpazesini bir araya getirerek eşzamanlı bağlantılar kurmayı amaçlar. Bir hikâye içermesi ya da bir hikâyenin etrafında gelişmesi mümkün olsa da klasik ‘yeni’ kültür tarihinin çözümleme biçimi, bir filminkine değil bir fotoğrafinkine benzer.

Birçok kültür tarihçisi, kendi ezamanlı yaklaşımları için ünlü ve tartışmalı Fransız düşünür Michel Foucault’nun çalışmalarında hem bir ilham kaynağı hem de entelektüel bir gerekçe bulmuştur.⁷² Foucault, E. P. Thompson ve Fernand Braudel’le birlikte yakın dönem Batı tarihyazımını en çok etkilemiş isimler arasında yer almaktadır. Fakat eleştirmenleri bile Thompson ve Braudel’in başarılarını takdir ederken, Foucault, tarihçi olmadığı, tarihsel kaynaklara dayanan kitaplar yazan bir felsefeci olduğu gerekçesiyle bile birçok tarihçinin nefret etmeyi sevdiği bir düşünür olagelmıştır. Görece kısa ömründe (1984 yılında, 58 yaşında ölmüştür) efsanevi bir isme dönüşen Foucault, formel eğitimi felsefe alanında almış olmasına rağmen, psikiyatri ta-

Judith R. Walkowitz, *City of Dreadful Delight: Narratives of Sexual Danger in Late-Victorian London* (Chicago: University of Chicago Press, 1992).

Foucault ile ilgili çok sayıda akademik yorum bulunmaktadır ve genellikle bunların anlaşılması son derece zordur. Foucault’nun düşüncesinin gelişimine ilişkin en iyi başlangıç başta Didier Eribon, *Michel Foucault*, çev. Betsy Wing (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1991) ve James Miller, *The Passion of Michel Foucault* (New York: Simon and Schuster, 1993) olmak üzere biyografilerle yapılabilir. Ayrıca bkz. Alan Megill, “The Reception of Foucault by Historians”, *Journal of the History of Ideas* 48 (1987): 117-41; Jan Goldstein, der., *Foucault and the Writing of History* (Oxford: Blackwell, 1994).

rihine erken bir ilgi göstermiş ve doktora tezi olarak erken modern Avrupa’da deliliğin tarihi üzerine bin sayfalık bir eser kaleme almış, parlak bir entelektüel hezarfendi. Çok sayıda kitabı arasında erken modern ve modern Avrupa’nın bilgi sistemlerine ilişkin felsefi tarihler olan *Kelimeler ve Şeyler* ile *Bilginin Arkeolojisi*, cinselliğin tarihine dair derin düşüncenin ürünü çok ciltli bir çalışma ve birçok kişinin başyapıtı olarak gördüğü, Batı toplumlarında suça verilen standart fiziksel cezalandırmadan kapatmaya geçişle ilgili eseri *Hapishanenin Doğuşu* yer almaktadır.

Foucault, delilik üzerine yazdığı doktora tezinden başlayarak ‘bilimsel’ bilginin tarihsel açıdan olumsal doğasını işaret etmek için geleneksel akla karşı kürek çekmekten zevk aldı. “Delilik ancak toplumda var olur” diye anlatmıştı 1962 yılında bir gazeteciye. “Onu yalıtın duyarlılık biçimlerinin ve onu dışarı atan ya da ele geçiren tikslenme biçimlerinin dışında var olmaz.”⁷³ Foucault, mefhumun akademi içinde ve dışında her yerde karşımıza çıkmaya başlamasından on yıllar önce, ilk çalışmalarında zihinsel hastalıkların, zaman içinde farklı şekillerde “kültürel olarak inşa edildiğini” ileri sürmüştü. Bu tür kültürel inşaların mantığını takip etmek onu, ‘episteme’ sözcüğüyle ifade etmeyi tercih ettiği, geçmişteki genel bilgi sistemlerini tanımlamaya sevk etti. Örneğin *Kelimeler ve Şeyler*’de bilginin bir mütekalpliyet ve yansımalar sistemi olarak (örneğin siyasi sistem ile insan bedeni arasında) örgütlendiği erken modern episteme ile modern biyoloji ve siyasal iktisat ‘disiplinlerinde’ olduğu gibi, insan bilgisinin unsurlarını yakalayan ve yalıtın kapsamlı sınıflandırma şemalarına dayanan daha sonraki yaklaşımları karşılaştırdı.

Dilbilimden ‘söylem’ terimini ödünç alması, Foucault’nun episteme mefhumundan bile daha etkili oldu. Söylemler dile hem kendi içinde anlam veren hem de kültürde dolaşımda

olan muhtelif ‘metinlerin’ daha geniş ‘söylemsel oluşumlar’ içinde kaynaşması sayesinde dil dışını anlamlandırmaya yarayan gösterge sistemleridir. Düşünce tarihçisi John Toews söylemleri “konuşmacıların ve aktörlerin arkasından anonim olarak işleyen, belirli konuşma ve davranış türlerini muhtemel, diğerlerini ise ihtimal dışı kılarak nesnel gerçeklik ve öznel faillik dünyasını oluşturan gayrişahsi biçimsel yapılar” şeklinde tanımlar.⁷⁴ Örneğin 19. yüzyılın Amerikası’nda bir köle sahibi kölelerinden ‘çocuklarım’ diye söz ettiğinde bu sözcük, seçkinler arasında toplumsal ilişkilerin nasıl anlaşıldığını belirleyen, “Afikalı-Amerikalılar doğaları gereği çocuk gibidir” veya “Efendiler kendilerine bağlı kişilerin ahlaki kılavuzluğundan sorumludur” ya da “Efendiler kölelere fiziksel cezalar verebilir ve vermelidir” gibi, birbiriyle ilişkili anlayışlardan oluşan daha geniş bir paternalizm söylemine atıfta bulunuyordu. Köle sahipleri sınıfı arasında bu söylem o kadar yerleşmişti ki çoğunlukla gündelik eylemlerini yöneten bu söylemin temel ilkelerini kendilerine hatırlatmaya bile ihtiyaç duymuyorlardı. Artık yaygın ve genellikle özensiz bir biçimde kullanılan ‘söylem’ sözcüğü, kültür tarihçileri için Geertz’ın ‘anlam ağları’na benzer bir iş görür; ister dilbilimsel olsun ister başka türlü, herhangi bir ifade biçiminin, anlamı daha geniş bir gösterim sistemi dâhilinde belirlenebilecek bir sözce olarak yorumlanmasını gerektirir.

Foucault’nun bilgi sistemleriyle ilgili araştırmasının merkezinde, modern toplumda iktidarın doğasıyla, özellikle de iktidarın insan ruhunu nasıl etkilediğiyle ilgili sorular bulunuyordu. Foucault, Marksizmi açıktan reddederken, sezilmesi güç bir dizi parlak entelektüel hamleyle, iktidarın toplumda yoğunlaşmadığını, bilakis dağıldığını (‘iktidarın mikroteknolojileri’nden bu yüzden söz ediyordu) ve etkileri-

⁷⁴ John Toews, “Linguistic Turn and Discourse Analysis in History”, *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*, der. Neil Smelser ve Paul Bates, 13. Cilt (Amsterdam: Elsevier, 2001), 8917.

nin baskıcı değil üretken olduğunu ileri sürüyordu.⁷⁵ İktidar bize kimlikler dayatmak, bizi *yaratmak* için her yerde, her düzeyde, hatta en mahrem düzeyde bile işliyordu: ‘İktidar’ bizim bir şey yapmanızı yasaklayan devlet ya da yönetici sınıfı değildi, bize kim olduğunuzu söyleyen öğretmenimiz, hekimimiz ya da psikiyatristimizdi. Foucault bu noktayı en canlı hâliyle, erken modern dönemin Avrupası’nda kullanılan fiziksel cezalandırmanın ayrıntılı sistemleri ile modern hapishanenin doğuşu arasındaki karşıtlığı ele aldığı *Gözetleme ve Cezalandırma* başlıklı çalışmasında ortaya koymuştu. Kamçılama, damgalama, uzuv kesme ve halka açık teatral idamlar modern dünyada barbarlık olarak görülüp yerilmiş olsa da Foucault bunların geçmişte, egemeni, izleyicileri ve mahkûmu bir araya getiren ve kötülüğü bedenine hesabına ‘yazarak’ dünyayı ondan kurtarmayı amaçlayan arındırıcı bir tören olduğunu savunuyor ve ortak amaca hizmet ettiğini ileri sürüyordu. Oysa ağırlıklı olarak hapishaneye kapatmaya dayalı modern cezalandırma, tekil mahkûmların sürekli gözlenmesi üzerine kurulmuştu ve ‘reform’ retoriği üzerinden bedenden ziyade ruhu etkilemeyi amaçlıyordu. Foucault, 19. yüzyılda yaşamış İngiliz düşünür Jeremy Bentham tarafından geliştirilen ve merkezindeki bir kuleye yerleştirilmiş tek bir gardiyanın her an hücreindeki her bir mahkûmu izleyebildiği bir sisteme dayanan ideal hapishane planının modern cezalandırma pratiğinin timsali olduğunu unutulmaz bir şekilde ortaya koymuştu. Bentham bu plana Panoptikon adını vermişti ve Foucault ‘panoptikonculuğu’ (yeni bir terim daha) iktidarın en sinsi biçimlerini ifade edecek bir eğretilen olarak kullanmıştı: Nitekim Panoptikon’daki mahkûmlar, gardiyanın sürekli gözetimini bir süre sonra içselleştirip kendi ruhlarının gardiyanları hâline geliyorlardı.

⁷⁵ Özellikle kolay anlaşılır bir tartışma için bkz. Patricia O’Brien, “Foucault’s History of Culture”, *New Cultural History*, der. Hunt, 25-46, özellikle 34-36.

On yıllar içinde bazı tarihçiler Foucault'nun çalışmasında güçlü bir ilham kaynağı bulurken, bazılarıysa hatalı bir fikirde direttiğini, hatta ahlaki açıdan sorgulanabilir hâle geldiğini gerekçe göstererek onu şiddetle eleştirmiştir. Kimi tarihçiler kaynakları suiistimal ettiği ve tarihsel yetkinlikten bütünüyle yoksun olduğu iddiasıyla ona saldırmışlardı.⁷⁶ Başkalarına göreyse sorun daha derinlerde, Foucault'nun sorumsuz göreciliğinde ve teleoloji karşıtlığında yatıyordu. *Gözetleme ve Cezalandırma* gibi bir kitabın temel amaçlarından biri, önceki yüzyılları küçük görerek kendini öven geleneksel liberal insancıl ilerleme anlatısını geçersizleştirmek ve modern 'insancıl' çözümlerin yararlı sayılan etkilerini tartışmaya açmaktı. Temelde liberal bir düşünür olan Stone bile "Foucault modeli temelde 18. yüzyıl Aydınlanması'nın insancıl değerlerini ve kazanımlarını hedef alıyor" diyordu. Stone, bir yandan Foucault'nun fikirlerinin 'son 15 yıldır araştırma gündemini belirlediğini' teslim ederken, diğer yandan Fransız'ın çalışmalarının 'yakın Batı tarihine ilişkin geleneksel görüşler üzerinde muazzam ve rahatsız edici bir etkide' bulunmasından endişeleniyordu.⁷⁷

Foucault'nun eserlerinin birçok tarihçi tarafından endişeyle karşılanan temel özelliklerinden biri de nedensellikten bilinçli bir şekilde uzak durması olmuştur. Deliliğin, psikiyatrinin, ceza pratiklerinin ve sosyal bilimlerin tarihini konu alan kapsamlı araştırmaları, dönüşümün nedenlerini açıklamaksızın geniş bir kültürel konfigürasyondan bir sonrakine doğru ilerliyordu. Nedenselliği gözardı etmesi tamamen bilinçli bir tavidir. Hatta Foucault bir defasında bir şeyin nedenlerini ya da kökenlerini tespit etme uğraşısıyla 'büyüme-

⁷⁶ Örneğin bkz., George Huppert, "Divinatio et Eruditio: Thoughts on Foucault", *History and Theory* 13 (1974): 191-207; H. C. Erik Midelfort, "Madness and Civilization in Early Modern Europe: A Reappraisal of Michel Foucault", *After the Reformation: Essays in Honor of J. H. Hexter* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1980), 247-65

⁷⁷ Lawrence Stone, "Madness", *New York Review of Books* 29, no. 20 (16 Aralık 1982)

yi reddeden tarihçilerin zararsız eğlenceleri' diyerek dalga geçmişti.⁷⁸ O, geleneksel nedensellik kuramlarının yerine, 'soykütükçülük' adını verdiği alternatif bir tarihsel değişim görüşü önermişti.⁷⁹ Bilindik aile kütüğü örneğinde olduğu gibi, 'soykütüğü' kavramı da bir insanın dünyaya gelmesi gibi herhangi belirli bir olayın tek bir ana nedeninin bulunmadığını, çok sayıda farklı, gelişigüzel ve dallanıp budaklanan 'başlangıçlara' sahip olduğunu ima eder. Tarihi kesintisiz bir akış olarak tasavvur etmek yerine, Foucault geçmiş ele alırken 'süreksizlik ve farklılık kategorilerine, eşik, kopuş ve dönüşüm mefhumlarına' öncelik veren bir yaklaşım sunmuştur.⁸⁰ Onun yaklaşımı geleneksel tarih anlayışını düelloya davet etmek için atılmış bir eldivendi: Neden arayışının, geçmiş tarihçinin bugününün etrafında örgütlemenin bir yolu olarak bir tür narsisizm anlamına geldiğini ima ediyordu.

Aslına bakılırsa Foucault'nun yazıları yeni bir tarih okulu doğurmadı. E. P. Thompson ve Annales tarihçilerinin çok sayıda taklitçisi varken, bugüne dek hiçbir tarihçi Foucault'nun eşsiz kuramsal parlaklığını, nevişahsınamünhasır bilgeliğini ve entelektüel kışkırtıcılığını tekrarlama ya kalkarak kendini gülünç duruma düşürmedi: Patricia O'Brien'in de belirttiği gibi, onunkinin 'birden fazla kişinin oynayabileceği bir oyun' olup olmadığı açık değildir.⁸¹ Bununla birlikte yeni araştırma alanları açan ve eski sorunlara yeni bakış açıları getiren Foucault'nun etkisi muazzam olmuştur: Örneğin bütün bir cinsellik ve cinsel kimlikler tarihi, onun kurucu damgasını taşır. Foucault yeni konuları gündeme getirmenin ve eskileri alaşağı etmenin ötesinde,

⁷⁸ Michel Foucault, *The Archeology of Knowledge*, çev. Alan Sheridan (New York: Pantheon, 1972), 144.

⁷⁹ Bu terim Foucault'nun en fazla etkilendiği filozof olan F. W. Nietzsche'den ödünç alınmıştır; bkz. Alan Sheridan, *Michel Foucault: The Will to Truth* (Londra: Tavistock, 1980), 115-20. Age., 89-110, alıntı s. 93 (*The Archeology of Knowledge*'dan) O'Brien, "Foucault's History of Culture", 44.

onun gibi nedenselliği açık bir şekilde reddetmeseler bile kibarca görmezden gelmekten çekinmeyen tarihyazımı biçimlerini meşrulaştırması itibarıyla da önem taşımaktadır.

Foucault'dan ilham alan önemli tarih çalışmalarına örnek olarak Thomas Laqueur'ün *Making Sex: Body and Gender from the Greeks to Freud*'u (1990) verilebilir.⁸² Bu kitap, Avrupalıların yüzyıllar boyunca, erkekler ile kadınlar arasındaki biyolojik ve psikolojik farklılıkları nasıl anladıklarını ele alan bir araştırmadır. Klasik mikrotarih tarzında kaleme alınmış bu çalışma, modern okur için kafa karıştırıcı olan bir ayrıntıyı öne çıkararak başlar: Erken modern dönemde Avrupalılar, kadın orgazminin gebe kalmak için zorunlu olduğuna inanıyorlardı. Kuşkusuz, bunun aksini gösteren sayısız örnek var olmuş olmalıdır diyerek itiraz etmek isteriz. Cinsel haz almadan hamile kaldıklarına tanıklık edecek çok sayıda kadın yok muydu? Peki ya tecavüz kurbanları? Fakat bilim tarihindeki yakın tarihli çalışmalar bize bir şey öğrettiyse, bu bilimsel 'olgular'ın hâkim bilgi çerçeveleri içinde var oldukları ve Steven Shapin'in dikkat çekici bir şekilde ileri sürdüğü gibi, bilimsel güvenilirliğin derin bir şekilde toplumsal statü ve cinsiyetle iç içe geçmiş olduğudur (bkz. Üçüncü Bölüm).

Making Sex, 18. yüzyıl civarında Avrupalıların kadınlar ile erkekler arasındaki biyolojik farklılıklar konusunda 'tek cinsiyet' modelinden 'iki cinsiyet' modeline geçtikleri şeklinde şaşırtıcı bir iddiada bulunur. Çoğu okur Laqueur'ün iddiasının, Avrupalıların bir zamanlar erkekler ve kadınları tek bir cinsiyet olarak gördüklerini ileri sürdüğü kısmı karşısında irkilir. Laqueur 'tek cinsiyet' ile Batı toplumlarında Eskiçağda, Ortaçağda ve erken modern dönemde kadının doğası itibarıyla aslında erkekle özdeş ama ondan aşağı bir varlık olarak görülmesini kasteder. Örneğin kadınların

⁸² Thomas Laqueur'ün *Making Sex: Body and Gender from the Greeks to Freud* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1990).

cinsel organları 16. yüzyılın anatomi çizimlerinde erkeklerinkinin tersyüz edilmiş hâli olarak tasvir ediliyordu, yani vajina penis, yumurtalıklarsa testis şeklinde gösteriliyordu. 16. yüzyılda yaşamış Fransız cerrah Ambroise Paré, ergenlik kıızışmasının etkisiyle bir hendekten atlayınca alt kısımlarındaki bağları kopup erkeklik organları ortaya çıkan genç bir köylü kızının vakasını bildirmişti. Kız Marie bir anda oğlan Germain hâline gelmişti. Paré, kadınların ‘bedenlerinin içinde, erkeklerin teşhir ettikleri kadar çok şeyi sakladıklarını’ söylüyordu.⁸³ Kadınların cinsel açıdan erkeklerle aynı şekilde işlev gördükleri düşünülüyordu ve yazarlar kadınların cinsel birleşme sırasında sperme benzer bir şey üretilip üretilmediği konusunda ayrılırlar da, ‘dişi kıızışması’nın gebe kalmak için şart olduğunda hemfikirdiler. 16. yüzyılın bilindik müstehcen külliyatının da gösterdiği üzere, kadınların cinsiyetleri maddenin temel alanına daha yakın durduğundan, erkeklerden daha şehvet düşkünü oldukları varsayılıyordu.⁸⁴ 18. yüzyıl boyunca bu varsayımları alaşağı edecek yeni fikirler ve anlayışlar bir araya geldi. Nihayet 19. yüzyılda erkek ve kadının anatomisinin birbirinden tamamen farklı görüldüğü ‘iki cinsiyet’ modeli hâkimiyet kazanmıştı. İdeal kadın artık spiritüel bir varlıktı ve kadının cinsel edilegenliğinin doğuştan geldiği fikri artık tartışılmaz bir inanca dönüşmüştü.

Laqueur, cinsel farklılığa ilişkin algılarda *neden* bu denli büyük bir değişimin yaşandığı konusunda, tek başına toplumsal ve siyasal değişimlerin bedenlerin yeniden yorumlanmasını açıklayamayacağını belirtir: Ne Aydınlanma’nın ne yeni bilimsel fikirlerin ne Fransız Devrimi’nin kültürel sonuçlarının ne Devrim’e yönelik muhafazakâr tepkinin ne de yeni doğan feminizmin ‘yeni cinsellik kazanmış bir bedenin oluşumuna *neden* olduğu’ söylenebilir.⁸⁵ Bedenin yeniden

Age., 127.

⁸⁴ Age., 2. Bölüm.

Age., 11.

oluşturulmasının, bütün bu gelişmelere içkin olduğunu ama bunların nedenleri ya da sonuçları olarak görülemeyeceğini ileri sürer. Nitekim ele aldığı dönemde çok sayıda önemli değişim saptıyorsa da bunlardan hiçbirini neden olarak sunmaz. *Making Sex*, Foucault'nun kitaplarına benzer şekilde ve tipik mikrotarihten farklı olarak, çok geniş bir zaman dilimi kapsar ama argümanı ve kanıtlarının büyük bir kısmı 1600 ili 1850 arasındaki bir dönemde yoğunlaşır. Bununla birlikte geniş zamansal kapsamına ve kültürel tarih pratiğini takip etmesine rağmen, bu kitap nedensellik sorunlarından kaçınır: Derdi, insanlar arasındaki cinsel farklılığa dair varsayımları gün yüzüne çıkarmaktır, bu anlamların neden değiştiğini açıklamak değil.

Kültür tarihçilerinin nedensel açıklamaya duydukları kayıtsızlık, zaman zaman Geertzci ya da Foucaultcu kültür çözümlemelerinde postmodernizmin aşındırıcı etkilerine benzer şekilde (bkz. Altıncı Bölüm) tarihin ahlaki ya da siyasi sorumluluğunun terk edildiğini gören tarihçilerin öfkesini çekmiştir.⁸⁶ Kedi katillerine, sapkın değirmencilere ve yargısal cezalandırma ya da kadın anatomisiyle ilgili erken modern dönemin tuhaf tutumlarına dair açıklamalar eğer oradan buraya nasıl geldiğimizi açıklayan bir hikâyenin parçası değillerse, bize insanların 300 yıl önce dünyayı farklı gördüklerini söylemenin anlamı nedir, diye sorarlar. Ekseriyetle bizi geçmişin kökten farklı olduğunu anlamaya ve kabul etmeye davet eden bir tarihin amacı nedir? Eleştiriler, kültür tarihinin yalnızca yargı kararıyla uzuv kesme gibi bir şeyin *anlamına* odaklanarak, akademik pratiğe tehlikeli bir görecilik getirdiğinden yakınır. Buna karşılık kültür tarihçileri, yaklaşımlarının geçmiş toplumların bütünlüğüne saygı gösterdiğini ve sadece modern anlayışların ve çözümlerin üzerinde durmaya değer olduğuna inananların kibrine karşı ahlaki bir değer taşıdığına inanırlar.

⁸⁶ Örneğin bkz. Evans, *In Defense of History*, 6. ve 7. Bölümler.

Birçok tarihçi ve okurları için, tarih disiplininin ahlaki amacı, geçmişini nedensel olarak bugüne bağlayarak, bizi o hikâye doğrultusunda ilerlemeye ya da onu değiştirmeye davet eden bir anlatı inşa etmektir. Nedenlerin önemli olduğunu çünkü geçmişini bugüne bağlayarak bizi geleceğe yönelttiklerini ileri sürerler. Oysa kültür tarihçilerine göre geçmişin tuhaflıklarını kendi koşulları çerçevesinde keşfetmek ve kabullenmek, hoşgörülü görecilik alanında bir ders ve bugünü eleştirmeye yönelik bir davettir: Örneğin eğer 300 yıl önce kimsenin bu tür bir varsayımda bulunmadığını bilirsek, kadınların erkeklere kıyasla cinselliğe daha az ilgi duydukları fikrine itiraz edebiliriz. Bizzat Clifford Geertz, kültürel çözümlemenin insanlığın büyük sorunlarını ele almadığını kabul etmişti; kültür tarihinin sağladığı şey, bu sorulara farklı zamanlarda ve mekânlarda nasıl cevap verildiğinin bilgisiyle zenginleştirilmiş, insancıl bir bakış açıydı. Kültürel antropolojinin amacı “en derin sorularımıza yanıt vermek değil, başka vadilerde başka koyunlara çobanlık yapan başka kişilerin verdikleri cevapları bizim için ulaşılabilir kılmak ve böylece bunları insanın söylemiş olduklarının başvurulabilir kaydına dâhil etmektir” diyordu.⁸⁷

Kültür tarihinin altın çağında bazı araştırmacılar, yeni yaklaşımların, içlerinden birinin deyişiyle ‘bütün dünyanın, tarihsel ruhların karşılığında bir anlam alanı olarak sunulduğu’⁸⁸ korkunç bir Faustçu pazarlığa dönüşmesinden kaygı duyuyorlardı. Fakat kültür tarihiyle ilgili gürültülü uyarı çanları bugün neredeyse susmuş ve tarihçilere yaşamlarını kendi elleriyle bir Mephistophelesvari Foucault’ya teslim etmeden de kültürel çözümleme yapabilecekleri konusunda

Geertz, *Interpretation of Cultures*, 30.

⁸⁸ Keith Michael Baker, “On the Problem of the Ideological Origins of the French Revolution”, *Modern European Intellectual History: Reappraisals and New Perspectives*, der. Dominick LaCapra ve Steven Kaplan (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1982), 200. Baker’ın kendisi de kültürel tarihe yakınlık duyuyordu.

güvence verilmiş durumdadır. Bir yanda büyük nedensel anlatı ile diğer yanda inceltilmiş, kültüre doğru meyletmiş mikrotarih arasında sunulan kesin tercih, son yıllarda tarihçilerin daha eklektik yaklaşımlara yönelmesi ve antropoloji ve söylem çözümlemesinin sadece cephanelerine eklenmiş yeni silahlar hâline gelmesiyle muğlaklaşmış gibi görünüyor. Tarihçilerin büyük bir kısmı geleneksel anlatı tarzına sadık kalsa da çoğu akademik çalışma, analitik olarak biraz onunla biraz da bununla uğraşiyor. Örneğin 19. yüzyılın Amerika yerlilerini ele alan bir tarihçi, hikâyesinin çerçevesini sınai ve ekolojik değişimler gibi genel nedensel gelişmelerle çizerken, bu değişimlerin yerel dünya görüşlerinde nasıl vuku bulduklarını açıklamak için Geertzci bir çözümlemeye başvurabilir. Bu iki yaklaşım kuramsal açıdan uzlaşmaz olabilir ama pratikte değildir. Araştırmalarını ayrıksı önermeler hâlinde derleyip toplamayı seven tarihsel sosyologların aksine, tarihçiler geçmişin herhangi bir alanının karmaşık gerçekliğinin peşinde, bir miktar metodolojik belirsizliğe ihtiyaç bulunduğunu örtük olarak kabul ederler.

Geniş kapsamlı nedensel şemaların savunucuları ve yeni kültür tarihi ve mikrotarih hayranları bir zamanlar kalın kafalıydı. Bir sonraki bölümde göreceğimiz gibi, konuyla ilgili olarak 1980’lerde ve 1990’larda ‘postmodernizm’ adıyla bilinen akımın etrafında yaşanan tartışmalarsa bugün daha çirkin bir hal aldı. Bugünlerde tarihçiler, metodolojik kavgalardan geri adım atıp, Lynn Hunt’ın ‘duyarlı eklektizm’ adını verdiği bir tutum benimsediler (bu ne daha kadar sürer bilemiyoruz tabii): “Farklı sorunlar genellikle farklı yaklaşımları ve yöntemleri gerektirir ve sorabileceğimiz bütün sorulara hiçbir yöntem tek başına yanıt veremez.” 21. yüzyılın başlarında, alandaki yenilikleri sürükleyen şey, bir yöntem ya da kuram değil, Hunt’ın bir süreç olduğunu belirttiği tarihi ‘küreselleştirme’ çağrısıydı.⁸⁹ Bazı tarihçiler disiplinin

⁸⁹ Lynn Hunt, “Where Have All the Theories Gone?”, *Perspectives on History*

şu anda kendine zarar verecek kadar edilgen olduğundan, kullanılan yöntemlerdeki hâkim eklektisizmin tarihte kuramın ‘ehlileştirilmesi’ ve alanın eleştirel ve analitik keskinliğinin kaybedilmesiyle sonuçlandığından endişe ediyorlar.⁹⁰ Durumun böyle olmadığını ya da uzun bir süre böyle kalmayacağını umalım. Yöntem ve yaklaşımlara ilişkin canlı tartışmalar her disiplin gibi tarih açısından da hayati bir öneme sahiptir: Nedenlerin anlamlardan önce geldiğini ya da geçmişe nasıl yaklaşacağımızın herhangi bir veçhesini tartışmak, ne yaptığımızı ve bunu neden yaptığımızı açıklığa kavuşturmak açısından büyük önem taşır.

(Mart 2002), 5.

⁹⁰ Örneğin, Joan Scott, “History-Writing as Critique”, *Manifestos for History*, der. Keith Jenkins, Sue Morgan ve Alun Munshow (New York: Routledge, 2007), 19-38; Gary Wilder, “From Optic to Topic: The Foreclosure Effect of Historiographic Turns”, *American Historical Review* 117 (Haziran 2012): 723-45.

1. Nesnelliğin Yükselişi ve Düşüşü

Tarihçilere kendilerini ‘sosyal bilimciler’ mi yoksa ‘beşerî bilimciler’ mi olarak gördüklerini sorarsanız, muhtelif yanıtlar alırsınız ama en yaygın duyacağınız yanıt “her ikisi de” olacaktır. Kaynağını gerçekten alan, hikâye anlatıcılığıyla şekillenmiş, esasen melez bir disiplin olan tarih, ayaklarını müfredatın ‘sanatlar’ ucunda bulunan hem ‘daha sert’ hem de ‘daha yumuşak’ disiplinlere basar. Tarihçiler bir yandan mizaçları itibarıyla bütün bilgilerini sıraya dizene kadar bıkmıyıp usanmadan arşivleri kazan, diğer disiplinlerdeki meslektaşlarını ‘olgular’ üzerindeki hâkimiyetlerinin derinliğiyle yıldırın inatçı empiristlerdir. Diğer yandansa tarih kitapları çoğunlukla hikâyelerin etrafında inşa edilir ve en başarılı tarihler, yani en yaygın okunan ve yıllara meydan okuyan tarih çalışmaları, genellikle iyi bir romanın bazı niteliklerini taşırlar. Disiplinin özündeki melezlik, tarihçiler arasında geçmişin yeniden inşasında ‘olgu’ ile ‘kurgu’ arasındaki çizgi üzerine tekrar tekrar gündeme gelen tartışmaların ana nedenlerinden biridir.¹

Yüzeysel olarak bakılınca tarihin bir olgu mu yoksa kurgu mu olduğu sorusu, sadece parlak bir çizgi çekilerek kolaylıkla yanıtlanabilir gibi görünür: Tarih bir kurgu olmaz çünkü disiplinin en temel zemini –en azından modern

Tarihin tabiatı gereği ‘çift anlamlı’ olmasının derin kökleri için bkz. Ann Curthoys ve John Docker, *Is History Fiction?* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 2005), 1-6. Bölümler.

tarih anlayışlarında– bir şeyleri uydurmanıza izin verilmiyor olmasıdır. Fakat modern meslekî normlar bize tarihin sınanabilir olgulara dayanması gerektiğini söylerken, postmodern hassasiyetler kaçınılmaz bir biçimde, bütün tarihsel açıklamaların tercihlerin ürünü olduğunun ve aynı şeye ilişkin farklı açıklamaların, tarihçinin mesleki yordamlarına ve standartlara riayet ettiği sürece eşit ölçüde geçerli olabileceğinin farkında olmamızı sağlar. Bugünlerde akademik tartışmalara pek az maruz kalan halk arasında bile tarih yazmanın sadece kanıtları sıraya dizmek ve olguların ‘kendi adlarına konuşmalarına’ izin vermek olduğuna inananların sayısı çok değildir. Bununla birlikte geçmişe ilişkin açıklamaların kaçınılmaz olarak tarihçinin siyasi, estetik ya da diğer tercihleri tarafından şekillendirildiğine dair geniş uzlaşma bağlamında bile, tartışma için son derece geniş bir alan bulunuyor.

Tartışmaysa özellikle ‘postmodernizm’ diye bilinen akımın akademiye vurduğu önceki yüzyılın sonlarında, birçok disiplini radikal kuşkuculuğun muhtelif biçimlerinin girdabına çekiyor ve tarihçiler arasında özellikle sert atışmalara neden oluyordu. Fakat postmodernizmin etrafındaki kriz, aslında eldeki malzemeyi tam bir nesnellikle ele almanın tarihçiler için hem mümkün hem de nihai meslekî amaç olduğuna ilişkin daha önceki inanıştan uzaklaşılan daha uzun bir evrimin son aşamasından ibaretti. Postmodernizm artık 20 yıl önce olduğu gibi çok yakıcı bir mesele değil ama mirası, hem tarihyazımının belirli veçhelerini şekillendiren düşünsel bir akım hem de tarihçilerin pratiği ve arşivlerde izini sürdükleri ‘geçmişle’ ilişkileri hakkında önemli meseleleri gündeme getiren kuramsal bir meydan okuma olarak güncelliğini koruyor. Postmodernizm, tarihsel araştırma ve tarihyazımı pratiğini sürekli çevreleyen soruları, en keskin biçimleriyle ortaya attı: Malzememize belirli kimlikler ve deneyimler aracılığıyla ve muhtelif düşünsel, duygusal ve siyasi gündemlerle yaklaştığımızı teslim ederken, geçmişî doğ-

ru bir biçimde ve sorumluluğumuzun farkında olarak nasıl yeniden inşa edebiliriz? Belgelerimizin arasındaki noktaları bağlarken işin içine icat ne ölçüde girer ya da girmelidir? Tarih yazmak ne ölçüde edebi bir girişimdir? Tarihçiler, nihai hakikat ve nesnellik konusundaki kuşkuculuğu siyaset yüklü bir tarih yazma amacıyla nasıl bağdaştırabilirler?

Daha önce de gördüğümüz gibi (bkz. Dördüncü Bölüm), Avrupa ve ABD’de 19. yüzyılın sonlarında yeni ortaya çıkan tarihçilik meslekleri kendilerine, o dönemde itibarlarının zirvesinde olan bilimsel disiplinleri model almışlardı: Akademik tarihçiler için 1880’i takip eden on yıllarda çalışmalarının güvenilirlik ve statü kazanması fizik, kimya ve biyoloji alanlarındaki meslektaşlarınıninkiler kadar tartışmaya kapalı gerçekler ortaya koymalarına bağlıydı. 19. yüzyılın ikinci yarısında Amerikalı tarihçiler tarihi bir tür ‘edebiyat’ ya da ‘sanat’ olarak görmeyi kesin bir dille reddederek alanlarını olguların üzerinde titiz ve ayrıntılı bir hâkimiyet kurma girişimi olarak tanımladılar. Örneğin tarihçi Edward Potts Cheyney, 1901’de Amerikan Tarih Cemiyeti’nde sunduğu bir raporda, tarihçinin görevinin ‘olguları toplamak, nesnel olarak incelemek ve bizatihi olguların istediği şekilde düzenlemek’ olduğunu ilan etmişti.² Isaac Newton gibi saygın bir bilim insanının ‘doğaya ayna tuttuğunun’ söylenmesi gibi, tarihçilere de geçmişe bir ayna tutmaları tembih edilmişti. Amaçları özgün belgeleri eleştirel bir gözle inceleyip olguları sıraya dizmek olmalıydı. Araştırmacılar bilimsel olarak tetkik edilmiş bir kaynağın sadece tek bir anlam verebileceğini varsayıyor ve zaman zaman tarihin tükenebilir bir disiplin olduğuna ilişkin örtük neticeyi dile getiriyorlardı. 1898 yılında Fransa’da yayımlanan önde gelen bir tarihsel çalışmalar kılavuzunun açıkça ortaya koyduğu gibi, “Tarihin

Peter Novick, *That Noble Dream: The “Objectivity Question” and the American Historical Profession* (Cambridge: Cambridge University Press, 1988), 21-40, alıntı 38-39; Joyce Appleby, Lynn Hunt ve Margaret Jacob, *Telling the Truth about History* (New York: W. W. Norton, 1994), 2. Bölüm.

kullanabileceği malzeme sınırlıdır; bu durum tarih biliminin ilerleme olanağını kısıtlar. Bütün belgeler bilindiğinde ve işlemlerden geçirilip kullanılabilir hâle getirildiğinde, eleştirel bilimin işi de bitmiş olacaktır” şeklinde düşünülüyordu.³

Geçmişin meslekten uzmanlar tarafından incelenmesine ilişkin bu bilimsel idealin altında, Peter Novick’in “geçmişin gerçekliğine ve bu gerçekliğe karşılık gelen hakikate bağlılık; bilen ile bilinen, olgu ile değer ve özellikle de tarih ile kurgu arasında keskin bir ayırım” şeklinde tanımladığı ‘tarihsel nesnellik’ ideali yatar.⁴ 1880’lerden 20. yüzyılın ortalarına kadar Avrupalı-Amerikalı tarihçilerin birçoğu, hatta belki de çoğunluğu, geçmiş incelenirken kişisel önyargıların ya da inançların çarpıtmalarından uzak durulmasının hem arzu edilen durum hem de bunun mümkün olduğuna ikna olmuştu. Hiç kimsenin buna yüksek sesle itiraz etmediği bir sırada bu idealin altına imza atmak kolaydı. On yıllar boyunca tarihsel nesnellik konusunda neredeyse bir fikir birliğine varan uzlaş, tarih bölümlerinin üst sınıflardan gelen beyaz, erkek, Protestan araştırmacıların çalıştığı son derece türdeş yerler olduğu gerçeğiyle ilişkiliydi.

ABD’de 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında çoğu tarih profesörü üst orta ve üst sınıflardan geliyordu. İki savaş arası dönemde tarihçilik mesleği Protestan olmayanlar dâhil olmak üzere biraz daha geniş bir yelpazeden gelen kişilere açılmaya başladığında, bu durum WASP^{5*} müesses nizamı içinde bir kaygı uyandırdı. O dönemde örneğin Yahudilerin doğa bilimlerine, hatta görece yeni ortaya çıkmış sosyal bilimlere girmeleri kabul edilebilirdi ama bilim hâline gelmeyi hedefleyip insancıl bir arka plana, belirli bir ‘kültüre’ sahip olmayı gerektirdiği varsayılan tarih gibi bir

Charles-Victor Langlois ve Charles Seignobos, *Introduction aux études historiques* (1898)’den alıntılan Novick, *That Noble Dream*, 39.

Novick, *That Noble Dream*, 1-2.

* Beyaz, Anlo-Sakson, Protestan (White, Anglo-Saxon, Protestant) sözcüklerinin baş harflerinden oluşan kısaltma, ç.n.

disiplin için bu henüz mümkün değildi. Nitekim mesleğin önde gelen isimleri, ‘beğeni’ ya da ‘estetik duyarlılık’ta bir gerilemenin olmasından endişe duyuyorlardı. 1920’lerde ve 1930’larda Oscar Handlin, Daniel Boorstin ya da Richard Leopold gibi, yollarına devam ederek önemli tarihçiler haline gelen parlak ve genç Yahudi araştırmacılar için yazılmış gizli tavsiye mektuplarında adayın “bazı insanların ırkıyla ilişkilendirdikleri saldırgan özelliklerden hiçbirine sahip olmadığı” veya “Yahudi olmakla birlikte insanın beklediği türde bir Yahudi olmadığı” ya da bir Princeton mezunu olduğu için “salırgan tipte [bir Yahudi] olmadığı” gibi çok sayıda güvence yer alıyordu. Katolik tarihçiler ekseriyetle kendi inançlarına özgü kurumlarda ya da ilahiyat okullarında ders veriyor ve doktorası olan az sayıda kadın da genellikle sadece kadınları kabul eden kolejlerde iş buluyorlardı.⁶ Geçmişe değerlerden azade, ihtirassız yaklaşma ideali, kısmen ABD’nin önde gelen kurumlarında çalışan tarihçilerin büyük oranda türdeş bir sosyokültürel evrene ait olmaları nedeniyle boy atmıştı.⁷

Bununla birlikte 20. yüzyılın ilk yarısında, hâkim tarihsel nesnellik idealine yöneltlen ve gittikçe artan itirazlar, bu türdeş grup içinden de duyulmuyor değildi. Daha Birinci Dünya Savaşı’nın öncesinde, ABD’li ‘ilerici’ tarihçiler tarafsız ve oydaşmaya dayalı tarih idealine bir saldırı başlatmışlardı. Bu tarihçilerin en ünlülerinden Charles Beard’ın *An Economic History of the U.S. Constitution* (1913) başlıklı kışkırtıcı kitabı, ülkenin kurucu belgesini, mülk sahibi yazarlarının kendi çıkarlarını korumaya çalıştıkları, protokapitalist bir risale olarak yorumlayınca tartışmaya neden olmuştu. Tarihçiler, tarihsel kanıtların devlet yönetiminin ve araştırmacıların iş birliğiyle savaş dönemi propagandasına uydurulduklarına tanıklık ettikçe, Birinci Dünya Savaşı da

Age., 63-68, 169-75; alıntılar 172-73.

Appleby, Hunt ve Jacob, *Telling the Truth*, 129-30.

alandaki kavramsal birtakım sarsıntılara neden oldu. Bunun en bariz biçimde Almanya’da yapılmış olması, Tötonik bilimsel ölçütlere duyulan geleneksel saygıya ağır bir darbe indirdi. Son olarak, yeni bir çalışma alanının, bilgi sosyolojisinin doğuşundan, Oliver Wendell Holmes gibi yazarların ‘hukuki gerçekçilik’ anlayışlarına ve kültürel antropolojinin toplam etkisi ile 1880’lerden itibaren giderek artan saygınlığına varasıya, iki savaş arası dönemde yaşanan bir dizi entelektüel gelişme de sosyal bilimlerde göreci ethosun gelişmesine ve değerden azade bir bilimin olanağı hakkında yeni palazlanan bir kuşkuculuğun ekmeğine yağ sürdü.⁸

ABD’de tarihçilik mesleğinde tarihsel nesnellik idealine yöneltilen daha da esaslı bir itiraz, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonraki on yıllarda akademide yaşanan muazzam dönüşümün bir ürünüydü. İki milyondan fazla savaş gasisine eğitim alanında olanaklar sunan GI Yasası –ki bu yasanın etkileri bir kuşak sonraki bebek patlamasıyla katlanacaktı– yükseköğretim için eş görülmeyen bir talep ve profesörler için sayısız yeni iş olanağı yarattı. 1930’larda yılda yaklaşık 150 tarih doktora veriliyordu; 1960’ların sonlarına gelindiğindeyse bu sayı 1.000’i geçmişti. Bu esnada, Amerikan Tarih Cemiyeti’ne üye olanların sayısı 1950’lerde %60’tan fazla, 1960’lardaysa %90 arttı. Tarih profesörlerinin arasında artık çok daha geniş bir toplumsal, etnik ve dinî köken yelpazesinden gelen genç erkekler (ve az sayıda genç kadın) yer alıyordu. 1957 yılında Yale’in tarih bölümünün başkanı “İngilizce konusu hâlâ eğitilmiş, meslekten ve hâli vakti yerinde sınıflardan [doktora öğrencileri] çekiyor... Tarih konusuyorsa bir bütün olarak daha aşağı bir toplumsal tabakaya hitap ediyormuş gibi görünüyor” sözleriyle dert yanmıştı. Temizlik görevlilerinin, tezgâhtarların, büro elemanlarının ve tamircilerin oğullarının Ivy League’de tarih çalışmak için başvurduklarını belirtiyor ve mesleği toplumsal bir ‘kaldı-

raç' olarak kullandıklarından endişe ediyordu.⁹ Yüzyılın ortasındaki kuşakları oluşturan ve seçkin olmayanların da deneyimlerine kulak veren bu öğrenciler, emek tarihi ve 'aşağıdan tarih' gibi konu ve yaklaşımların öncülüğünü yaparak disiplini devrimcileştirecekti. (bkz. Birinci Bölüm).

1950'lerden 1970'lere kadar daha genç kuşaklar, kendilerinden öncekilerden son derece farklı bakış açıları ve gündemler geliştirseler de genellikle tarih çalışmalarının bilimsel ve nesnel olduğu varsayılan doğasını sorgulamamışlardı. Çalışmaları farklı aktörleri ve farklı hikâyeleri öne çıkarıyordu ama tarihsel olguların statüsüne itiraz etmiyordu. Daha asilzade ve kıdemli öğretim üyeleri siyasi, askerî ya da diplomatik tarihin 'hakikatlerinin' peşindeyken, genç kuşak buna emek hareketleri, işçi sınıfının hayatı ya da kölelikle ilgili başka 'hakikatlerin' toplamıyla karşılık veriyordu. Soğuk Savaş, McCarthycilik, Vietnam Savaşı ve Watergate Skandalı üniversite kampüslerini siyasi kargaşanın içine çekerken, her iki taraf da diğerini geçmişe ideolojik bir gündem dayatmakla suçladı ama yine her iki taraf da neyin önemli olduğuna ilişkin kendi kabullerine sarsılmaz bir inanç besledi. Kısacası 1960'ların ihtilafları, birbirinden çok farklı bakış açıları ortaya koyarak disiplini üretken sonuçlar verecek şekilde istikrarsızlaştırdı ama tarihsel anlatıların hakikat iddialarına felsefi bir itirazda bulunma zahmetine girmede.¹⁰

1970'lerden başlayarak, kadınlardan ve Afrikalı-Amerikalı araştırmacılardan oluşan küçük ama sesi gür çıkan azınlıkların tarih bölümlerine girmeye başlaması, disiplinin epistemolojisi açısından çok daha yıkıcı oldu. Bu gruplar geçmişe ilişkin, ilk kez tarihçinin kimliğinin akademik faaliyetin açıktan ikrar edilen bir bileşeni olmasını isteyen yeni yaklaşımlar geliştirdiler. Tarihçilik mesleğindeki kadınların

Novick, *That Noble Dream*, 362-66, alıntı s. 366.

¹⁰ Age., 13. Bölüm.

sayısı, aslında toplumsal açıdan muhafazakâr olan savaş sonrası yıllarda azalmış, 1940'larda yeni doktoralıların yaklaşık %20'sinden, 1960'larda %12'sine gerilemişti. Fakat 'ikinci dalga' feminizm 1970'lerden başlayarak, kadınların yeniden ve daha da yüksek sayılarda akademiye dönmelelerini sağladı; 1980'lere gelindiğinde tarih tezlerinin yaklaşık üçte biri kadınlar tarafından yazılıyordu (2008 yılında bu oran %42'ydi).¹¹ Yahudi, İtalyan ya da İrlandalı etkin kimlikleri, çalışmalarını en fazla dolaylı olarak etkileyen –örneğin Yahudi tarihçiler genellikle Yahudi tarihi çalışmıyorlardı– kendi kuşaklarından solcu erkek meslektaşlarının aksine pek çok kadın tarihçi, kimliklerini ne çalıştıkları ve nasıl çalıştıklarıyla açıktan ilişkilendiriyordu. Feminizmi benimseyen kadın tarihçiler (kuşkusuz hepsi benimsememişti), kadınların duygusal ve bilişsel tarzlarını erkeklerinkinden kökten farklı bir şekilde betimleyen J. D. Winnicott, Eleanor Maccoby ve Carol Gilligan gibi feminist sosyal bilimcilerin öncülüğünde, deneyimlerinin farklı olması nedeniyle kadınların tarihi erkek meslektaşlarından daha farklı yazabileceklerini ve de yazmaları gerektiğini ileri sürmeye başladılar. Bu bazı kadın tarihçilerin birer kadın olarak 'öznelliklerini' açık bir şekilde kabul etmelerine ve nihayetinde toplumsal cinsiyet kuramı, psikanaliz ve postmodernizm dâhil olmak üzere yeni radikal metodolojiler keşfetmelerine yol açtı.¹²

Yaklaşık aynı dönemde, radikal Afrikalı-Amerikalı tarihçiler de tarih çalışmalarının içeriğinin, onu üretenlerin kimliklerinden ve deneyimlerinden ayrılmayacağını ve ayrılmaması gerektiği iddiasını gündeme getirmeye başladılar. Aralarından en radikal olanları beyaz tarihçilerin Afrikalı-

Age., 366-67, 491-93. Robert B. Townsend, "The Status of Women and Minorities in the History Profession, 2008", *Perspectives on History*, Eylül 2008. 196'den 1980'e kadar kadınlar tarih bölümlerinde istihdam edilen öğretim üyelerinin yaklaşık yüzde 20'sini, izleyen on yıllarda 30 ilâ 35'i 2000 ile 2008 arasındaysa 47'sini oluşturunuyordu.

Novick, *That Noble Dream*, 491-93.

Amerikalı kölelerin ve tarihsel olarak boyun eğdirilmiş diğer renkli insanların deneyimleri hakkında konuşma ehliyetlerine itiraz ettiler. Siyahların Gücü hareketinin akademideki erken ve daha militan dönemlerinde, yani 1960'larda ve 1970'lerin başlarında, bu kaygılar bazen kölelikle ilgili konferanslarda beyaz araştırmacıların yuhalanmalarına ya da susturulmalarına, siyah araştırmacıların gösterişli bir biçimde beyaz meslektaşlarının konuşmalarını terk etmelerine yol açıyor ya da siyah çalışmaları programlarının siyah olmayan öğretim elemanlarını kabul etmemesine yönelik taleplere neden oluyordu. Afikalı-Amerikalı ve diğer azınlıklardan gelen tarihçilerin kimlik siyasetlerinin etrafındaki gerilim sonunda büyük oranda yatıştı ama etnik ve ırksal azınlıkların tarihsel deneyimlerini kimin güvenilir ve meşru bir şekilde yansıtabileceğine ilişkin sorular, tarihçilik mesleği ve pratiği üzerinde kendi izlerini bıraktı.¹³

O halde, 20. yüzyılın sonlarına doğru ABD'de tarihsel nesnellik ideali tarihçiler topluluğunun kendi içinden baltalanmıştı: 'Aşağıdan tarih' ile uğraşan araştırmacılar, yoksulların hikâyelerinin de en az güçlülerinkiler kadar, hatta onlarınkinden daha fazla önem taşıdığına ısrar ederken, kadınların ve beyaz olmayanların tarihi üzerine çalışan bazı tarihçiler, marjinalleştirilmiş grupların deneyimlerinin 'ana anlatıyla' bağdaşmayacak kadar farklı olduğunu ileri sürüyorlardı. İçlerinden sadece en radikal olanlar 'öznelliğin' sahiplenilmesini savunuyordu ama tarih üzerine farklı bakış açıları üst üste yığıldıkça, herhangi bir tarihçinin, ne kadar dürüst ve iyi niyetli olursa olsun, sınıf, toplumsal cinsiyet, ırk, ulus ve sair kaynaklı önyargılarla lekelenmemiş, her şeye tarafsız yaklaşabileceği tanrısal bir görüş noktasından

August Meier ve Elliott Rudwick, *Black History and the Historical Profession, 1915-1980* (Urbana: University of Illinois Press, 1986), 289-93; Novick, *That Noble Dream*, 472-79. 1960'lardan 200'lere kadar tarih bölümlerinde işe alınan azınlıklara mensup öğretim üyelerinin oranı yüzde 15 civarında seyretti; Townsend, "Status of Women and Minorities."

geçmişin hikâyesini anlatabileceğine inanmak da giderek güçleşti.

Önceki kuşakların nesnellikle ilgili ideallerine son darbeyi günümüzün küresel bakış açıları indirdi. İster yukarıdan, ister aşağıdan, isterse çeperden olsun, bugün tarihi yazma biçimimizin, Batı'nın geçmişi kayıt altına almaya geleneğinin diğer geleneklere baskın çıktığı bir tarihsel sürecin ürünü olduğunu giderek daha fazla fark ediyoruz. Bugünlerde 'tarihi' dünyanın bütün olaylarının yazılı kayıtlarda belgelendirildikleri hâliyle içine sığdırılabileceği tek ve devasa bir zaman çizelgesi olarak tahayyül etmekten kaçınmak neredeyse imkânsız. Fakat Daniel Woolf'un ve diğerlerinin de gösterdiği gibi, bugün evrensel olarak 'tarih' kabul edilen şey aslında geçmiş hatırlatmak ve anlatmak için kullanılan ve sadece Avrupa ve daha sonra Amerika iktisadi ve jeopolitik olarak birkaç yüzyıl önce hâkim hale geldiğinde ve gelebildiği için, diğer toplumların zihinsel coğrafyalarını sömürgeleştirmiş olan bir dizi Batılı kuraldan ve pratikten ibaret.¹⁴

Bütün toplumların ortak geçmişlerini anlatma yolları vardır, ancak bunlar mitler, efsaneler, destanlar, şecereler, vakayinameler ve etnografiler gibi sayısız sözlü ve yazılı biçim alabilir. Afrikalı ve Amerikalı toplumlarda, anılar ve gelenekler sözlü olarak aktarılırken, Asyalılar ve Avrupalılar yüzyıllar boyunca yazılı kayıtlar tutmuşlardır. Asyalı tarihyazımı gelenekleri Batılı muadillerinden daha eskiye gider: "Dünyada hiçbir medeniyet tutarlı ve sürekli bir biçimde geçmişin kayıt altına alınması ve anlaşılmasına Çinliler kadar yüksek bir öncelik atfetmemiştir" diye yazar Woolf.¹⁵ Çinlilerin birbirini takip eden farklı çağlara dayanan kadim

¹⁴ Senteze yönelik en iyi tartışma için bkz. Daniel Woolf, *A Global History of History* (Cambridge: Cambridge University Press, 2011). Ayrıca bkz. Prasenjit Duara, Biren Murthy ve Andrew Sartori, der., *A Companion to Global Historical Thought* (Oxford: Wiley Blackwell, 2014), ve *The Oxford History of Historical Writing*, 5 cilt (Oxford University Press, 2011-2015)'teki pek çok makale.

¹⁵ Woolf, *Global History*, 51-52.

tarihsel zaman anlayışları, Batı'da hâkim olan ve 'Roma'nın kuruluşundan' ya da 'İsa'nın doğuşundan' başlayan tek bir zaman çizelgesine dayanan yaklaşımlardan farklıdır ama tarihyazımı tarihçiler için resmî kuralları, pratikleri ve makamlarıyla daha erken bir tarihte ve özenli bir şekilde de gelişmiştir. MÖ. 90 gibi erken bir tarihte, tarihçi Sima Qian babasının başlattığı, önemli hanedanların yıllıklarından, zamandizini tablolarından, farklı bilgi dallarına ilişkin incelemelerden, büyük ailelerin vakayinamelerinden ve yaşam öykülerinden oluşan beş bölümlük karmaşık başyapıtı *Shiji*'yi (Büyük Tarihçinin Kayıtları) tamamladı. (Sima yapıtının tamamlanmasına kendisini öylesine adamıştı ki imparatorun gözünden düşünce, onurlu bir şekilde intihar edip görevini tamamlanmadan bırakmak yerine, aşağılayıcı hadım edilme cezasını kabul etmişti.)¹⁶

Babürlülerin Hindistanı'nda, çağdaş İran'da ve Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğu gibi, tarihyazımı, erken modern dönemin Avrupa saraylarındakiyle aynı sıralarda ve benzer şekillerde, prenslerin, kralların ve dinî otoritelerin desteğiyle serpilmişti. Çağdaş Avrupalılar, tıpkı daha sonraları 14. yüzyılda yaşamış İslam âlimi İbn Haldun'u, Giambattista Vico ya da Charles de Montesquieu geleneğinde sosyolojik tarihin habercisi olarak övecekleri gibi, diğer geleneklerin gelişkinliğini de kabul ediyorlardı.¹⁷ Erken modern dönemde Avrupalılar Asya ve İslam kültürlerinin yazılı tarihsel geleneklerinin hakkını teslim etseler de, tarihin başka biçimler aldığı toplumlara bir geçmişe sahip olmayı çok görüyorlardı. 16. yüzyılda yaşayan tarihçi Garcilaso de la Vega, melez kökenleri sayesinde İnka atalarının sözlü geleneklerini Peru'nun İspanyol dilinde yazılmış tarihlerine katması itibarıyla emsalsizdi; seleflerinin ve çağdaşlarının birçoğu yerli

¹⁶ Age., 53-66; Burton Watson, *Ssu-Ma Ch'ien, Grand Historian of China* (New York: Columbia University Press, 1958), biyografik ayrıntılar 2. Bölümde yer almaktadır.

¹⁷ Woolf, *Global History*, 127-29, 211-25.

anlatıları sözlü gelenekler dayandıkları gerekçesiyle güvenilirmez ve ‘barbar’ görüp yok saymıştı.¹⁸ Yazılı söze çok daha nadir rastlanan bir kıta olan Afrika ise tarihi olmayan bir yer olarak görülüyordu ve bu görüş 20. yüzyılda da varlığını sürdürdü. 1963 gibi geç bir tarihte seçkin İngiliz tarihçilerinden Hugh Trevor-Roper, “Belki de gelecekte, öğretilecek bir Afrika tarihi olacak. Ama şu anda ya yok ya da çok az var: Afrika’da bile sadece Avrupalıların tarihi var. Geri kalanıysa tıpkı Avrupalılardan, Colombus’tan önceki Amerika’nın tarihi gibi büyük oranda karanlıktır. Karanlıkta tarihin konusu değildir” diye ilan etmişti.¹⁹ Batı tarzı tarihyazımında kullanılan belirli malzemelerin yokluğu nedeniyle bütün bir kıtanın geçmişi bir çırpıda yok sayılabiliyordu.

Avrupalılar uzaklardaki toprakları ‘keşfedip’ bu topraklar üzerinde hak iddia ederken, 18. yüzyıla gelindiğinde, bölgelerin, hanedanların ve dinlerin eskiden çoğul olan tarihleri için bir şemsiye olarak tekil, ‘evrensel’ ve çizgisel bir tarih mefhumu tasarladılar: Büyük T harfiyle yazılan Tarih, geçmişe ilişkin, toplumların uygarlığa giden tek bir anayolda az ya da çok ilerlemiş oldukları bir tasavvuru teşvik ediyordu. Aynı zamanda, diğer tarihsellik biçimleriyle karşı karşıya gelen Batılı tarihçiler de kendi bilimsel faaliyetlerini, geçmişe gün yüzüne çıkarma ve betimleme biçimlerini, diğer toplumların daha önemsiz görünen pratikleriyle kıyaslayarak, daha özenli bir şekilde kurallaştırmaya çalıştılar. Bu nedenle, Fransız tarihçi Joseph de Guignes (1721-1800) Ortadoğu ve Asya tarihine takdire şayan bir ilgi gösterirken, Çin tarihyazımını yavan ve sıkıcı, ‘Arabi’ ise “bir vakanüvisten fazlası değil” diyerek küçümsüyordu. Avrupa Aydınlanması’nın önde gelen isimleri, Thukidides gibi kendi geçmiş bilgilerinden bazılarının sözlü geleneklere dayandığını kolaylıkla unutup resimli ve sözlü kaynakları kaçınıl-

¹⁸ Age., 5. Bölüm.

Alıntılayan ibid., 16; ayrıca bkz. Frederick Cooper, “Africa’s Pasts and Africa’s Historians”, *Canadian Journal of African Studies* 34 (2000): 298-336.

maz biçimde kusurlu diyerek görmezden geliyorlardı. David Hume, 18. yüzyılda “İnsanların zayıf bellekleri, abartmayı sevmeleri, kaygısız özensizlikleri; bu esaslar, eğer kitaplar ve yazılarla düzeltilmezlerse, kısa süre içinde tarihsel olaylara dair anlatıları bozar” diye yazmıştı.²⁰

Avrupa-Amerika emperyalizminin en parlak döneminde, yani 19 ve 20. yüzyıllarda Batılı tarih araştırmalarının ilke ve gelenekleri, sömürgeleştirilmiş ülkelerdeki seçkinlerin bunları benimsemekten başka fazla bir seçeneklerini olmadığı fikrini bütün dünyadaki üniversitelere aşılarmıştı.²¹ Günümüzde, modern Batılı tarihsel normların dışında düşünmek artık neredeyse imkânsız hâle gelmiş olsa da, en azından bunları kaçınılmaz kılan süreçlerin tarihsel açıdan olumsal olduğunun farkındayız. Nitekim küresel bağlamda bakıldığında, uzun bir süre Avrupalı-Amerikalı araştırmacılar tarafından el üstünde tutulmuş ve yazılı (‘nesnel’) belgelerin kaynak, tarihinse tekil, çizgisel bir süreç olarak taşıdıkları değere ilişkin temel kanılarla ilişkili bir ideal sayılmış nesnellik, Batılıların rakip tarihsel geleneklerin kökünü kazıdığı yüzyıllara yayılan bir sürecin tuzu biberidir.

Demek ki 1950’lerden bu yana birbirini takip eden bir dizi darbenin, tarihçinin nihai hakikate ulaşabileceğine ilişkin eski iyimser (ya da kendinden hoşnut) kanaati sarstığını söyleyebiliriz: Akademinin içindeki ve dışındaki muhalifler, Batılı tarihçilik mesleğinin dümenini elinde tutan beyaz üst sınıf erkelere ait belirli bir bakış açısı olarak gördükleri bir önceki kuşağın ‘nesnellik’ ölçütüne itiraz etmişlerdir. Bu aşınma süreci içinde metodolojik ve sosyolojik gelişmeleri birbirinden ayırmak mümkün değildir: Seçkin olmayan etnik kökenlerden gelen araştırmacılar seçkin siyasi tarihin hâkimiyetine karşı çıkmış, kadınlar ve renkli insanlar beyaz

Jennifer Pitts, “The Global in Enlightenment Historical Thought”, *Companion to Global Historical Thought*, 184-96; Woolf, *Global History*, 281-340, alıntı 283 (Hume), 317 (Guignes).

Age., 8. Bölüm.

erkek araştırmacılara “sizin hakikatinizle bizimki bir değil” demiş, dünya kültürünün ve akademinin küreselleşmesi, Batılı tarihsel normlara yönelik radikal ve yeni bakış açılarına olanak tanımıştır.

Araştırmacıların kimliklerindeki ve bakış açılarındaki bu değişimlerin yanı sıra 1980’lerde geleneksel tarih anlayışlarına yönelik, genel olarak ‘postmodernizm’ olarak adlandırılan ve bir süreliğine mesleği çalkalayan ve bugün de bazı çevrelerde uyarı çanlarının çalmasına neden olmayı sürdüren bir dizi felsefi itiraz ortaya çıkmıştır.

2. Postmodernizm ve Tarih: Radikal Kuşkuculuk ve Yeni Yöntemler

‘Postmodernizm’ ekseriyetle 1980’lerde akademinin beşerî bölmesini vuran düşünsel tsunamiyi ifade etmek için kullanılan, geniş kapsamlı bir terimdir. Kökleri dilbilim, felsefe ve edebiyat çalışmalarına dayanan postmodernizm, Jacques Derrida, Jacques Lacan ve Paul de Man gibi anlaşılması güç ve tartışmalı düşünürlerin isimleriyle birlikte anılmıştır. Buradaki amaçlarımız açısından, postmodernizmin tarihsel çalışmaları etkileyen ve tartışmaları alevlendiren en önemli vechesi, dil ve ‘metin’ vurgusudur. Akademik postmodernitenin soykütüğünde öne çıkanlar, 20. yüzyılın yapısalcılık ve postyapısalcılık adıyla bilinen Fransız düşünce hareketleridir.²² Yapısalcılığın kökeni, 1916 tarihli *Genel Dilbilim Dersleri* başlıklı eserinde dillerin sözcüklerin anlamlarını gösterdikleri şeylerle, yani gösterilenlerle bağlantıları içinde değil, diğer sözcüklerle ya da gösterenlerle ilişkileri içinde kazandıkları kapalı birer sistem olduğunu iddia ederek kendi alanında çığır açan dilbilimci Ferdinand de Saussure’un,

İzleyen tartışma Terry Eagleton, *Literary Theory: An Introduction*, 3. Baskı (Oxford: blackwell, 2008), 3. ve 4. Bölümler’de yer alan yapısalcılığa ve postyapısalcılığa dair istisnai ölçüde sarıh açıklamalara dayanmaktadır.

20. yüzyılın başlarındaki çalışmalarına dek gider. Örneğin ‘kedi’ sözcüğünün esasen dört ayaklı tüylü bir hayvanla ilgisi yoktur. Bu sözcük bize bir anlam ifade eder çünkü onun ‘yedi’ ya da ‘kadı’ sözcüklerinden farklı olduğunu anlarız. Başka bir deyişle yapısal dilbilimciler, dile yönelik geleneksel artzamanlı yaklaşımdan (dilin zaman içinde nasıl evrim geçirdiği meselesinden) ayrılırlar ve bunun yerine dili, anlamın sözcük ile şey arasındaki bir karşılıklıktan değil, verili bir sistem içindeki sözcükler arasında var olan farklılıklardan kaynaklandığı, karmaşık ve eşzamanlı bir örgü olarak görürler.

Saussure’ün yapısal dilbilim adı verilen yaklaşımını başta ünlü Fransız etnolog Claude Lévi-Strauss olmak üzere antropologlar tarafından benimsenince, sadece dili değil genel olarak kültürü de anlamının etkili bir yolu hâline gelmiştir. Saussure’ün dil için yaptığı gibi Lévi-Strauss da kültürleri, anlamın birbirine zıt ikili terimlerden oluşan kodlardan –akrabalık örüntüleri, mitler, totem sistemlerinden– türediği örğüler olarak çözümlemeye çalışmıştır. Lévi-Strauss bir kültürün içindeki herhangi bir unsurun, sadece karşıtı üzerinden bilinebilir olduğunu ileri sürmüştür: ‘Çiğ’ yiyecek fikri sadece ‘pişmiş’ yiyeceklerle ilişki içinde anlam kazanır; tıpkı ‘erkek’ ile ‘kadın’ ya da ‘açık’ ile ‘koyu’nun ancak karşıtlıkları içinde anlaşılabilir olması gibi. (Örnekler yakın döneme kadar getirilebilir: Dijitalleri çıkana kadar saatlerimizin analog olduğunu ya da trans kimlikler görünür hâle gelene kadar natrans olmanın ne anlama geldiğini bilmiyorduk.)

Yapısal dilbilim ve yapısal antropoloji 20. yüzyılda Batı düşüncesinin düğüm noktasına, verdikleri filizlerle diğer bağlamlarda daha önce karşılaşmış olduğumuz etkili fikirler sokmuştur. Yapısalcılık anlamın ‘gerçek dünya’ya içkin olmadığını, bunun yerine özerk dilbilimsel ya da kültürel kodlar içinde ve üzerinden, özellikle de bu kodların içinde farklılığın işlemesi yoluyla var olduğunu ileri sürer. Yapısalcı çözümleme ya dilin kendine (dilbilim) ya da dilsel olarak

ifade edilen kavramlara (kültürel antropoloji) yaptığı vurgu nedeniyle, esasen ‘gerçek dünyadan’ ziyade sözcüklerin ve metinlerin önemiyle ve ‘gösterilenlerden’ ziyade ‘gösterenlerle’ ilgilenir. Keza yapısalcılık insan özneyi de göz ardı eder.²³ Anlamı yaratan kişiler değil, yapılarıdır ve bu nedenle insanlar dilsel ya da kültürel yapıların nedenleri değil sonuçlarıdır: Ancak önceden var olan ortak anlam örgüleri üzerinden düşünebilir, konuşabilir, kısacası var olabiliriz. Yapısalcılık göstergeler sistemine tâbi olarak gördüğü kişisel insan davranışlarını ve tecrübelerini önemseydiği için, teknik anlamda ‘antihümanist’ tir.

1950’lerde ve 1960’larda son derece etkili olan yapısalcılık, erkeklerin ve kadınların, kendi kaderlerinin özerk müellifleri olabileceklerine dair hümanist mefhumu reddederken, yöntemi de dil ya da kültür gibi bir göstergeler sisteminin eninde sonunda deşifre edilmesini mümkün kılar. Yapısalcılığın içinden doğan ve 1970’lerden başlayarak onun yeri alan ve postyapısalcılık ya da yapısöküm adıyla bilinen kuramlarsa çok daha radikal bir şekilde kuşkucudur. Postyapısalcılar (en ünlüsü Jacques Derrida’ydı), yapısalcı düşünceleri en radikal sonuçlarına vardırıdılar. Saussure ya da Lévi-Strauss gibi düşünürler göstergebilimsel yapılardan – gösterge sistemlerinden– anlam çıkarabilecekleri konusunda kendilerine güvenirken, postyapısalcılar meseleyi kuramsal bir uçurumun kenarına götürdüler. Yapısalcılığın istikrarlı karşıtlıklarını reddederek, verili herhangi bir terimin nihai anlamının asla kavranamayacağını, bu yaklaşımda anlamın yokluğunun esas kabul edildiğini çünkü sadece tek bir karşıt terimin değil (‘kedi’, ‘kadı’ değildir) olanaklı tüm terimlerin reddedilmesini gerektirdiğini ileri sürdüler. Örneğin ‘erkek’ olmak, ‘kadın olmamak’ tır ama aynı zamanda sonsuz sayıda başka şey de olmamaktır. Verili herhangi bir kavram, örneğin ‘erillik’, onun tanımlanmasını olanaklı kılan tüm

karşıt terimleri potansiyel olarak gerektirir ve bunlar tarafından sürekli tehdit edilir. Dolayısıyla anlam sonsuza dek ‘ertelenir’ çünkü bir terim sonsuz sayıdaki karşıtlarını kendinden uzaklaştırmakla ‘her zaman’ meşgul olacaktır.²⁴

Bu tür bir yüksek kuram, kulağa çoğu tarihçinin uğraşlarından uzakmış gibi gelir ve gerçekten de çok az tarihçi Derrida gibi kuramcılarının yazılarıyla doğrudan ilgilenmiştir. Bununla birlikte yapısalcılık ve postyapısalcılık 1980’lere gelindiğinde akademi içinde, sonuçları tarihçilerin geçmişe yaklaşımları açısından tartışmalı konumlara tahvil edilen, postmodernizm adıyla bilinen bir düşünsel iklimin yaratılmasına katkıda bulunmuştur. Önceki bölümlerde, tarihçileri etkileyen ve geniş ‘postmodernizm’ kategorisinin içine giren yazarlardan ve hareketlerden bazılarıyla karşılaştık. Örneğin yapısalcılık, çalışmaları insanların kapana kısıldığı ‘söylemler’ ya da ‘anlamlandırma ağları’ lehine ‘insanı’ devre dışı bırakan Michel Foucault ve Clifford Geertz gibi düşünülerin üzerinde büyük bir etkiye sahipti. Daha genel olarak 1980’lerde, Batılı tarih çalışmalarında, geçmişe ilişkin kaynakların sadece geçmiş gerçekliğe açılan saydam pencereler değil, birer ‘metin’ olarak da görüldüğü yaklaşımların doğuşuna tanıklık edilmiştir.

‘Metinlere’ yapılan ve ‘dile dönüş’ adıyla da bilinen bu vurgu, postmodernizm ve yeni kültür tarihi gibi hareketlere yakınlık duyan tarihçilerin, kaynakları belge niteliği taşıyan kanıtlardan ziyade sözcüklerden ve hikâyelerden oluşan örüntüler ve en geniş anlamıyla ‘kurmaca’ biçimleri olarak okumaya başladıkları bakış açısı değişikliği idi.²⁵ (Özgün anlamıyla ‘kurmaca’, ‘gerçek olmayan’ anlamına gelmez, ‘yaratılmış ve inşa edilmiş şey’ anlamına gelir ki bu önemli

²⁴ Age., 110-16.

John Toews, “Linguistic Turn and Discourse Analysis in History”, Neil Smelser ve Paul Baltes, der., *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*, 13. Cilt (Amsterdam: Elsevier, 2001), 8916-22.

bir ayrımdır.) Örneğin bu stratejinin en bilinen uygulamalarından biri adli kaynakları içerir.

Geçmiş bir toplumdaki ceza hukuku kurumlarının kayıtlarıyla karşılaşan geleneksel bir tarihçi, bunları, örneğin farklı suç biçimlerinin oranlarını ya da adli baskı örüntülerini belirlemek için kullanacaktır: Kimlerin, hangi sıklıkta, hangi suçları işlediğine ve nasıl cezalandırıldığına bakacaktır. Oysa dile dönüşçü kültür tarihçileri, mahkeme salonuna suç ve cezanın kanıtlarını aramak için değil, sözcükler ve özellikle de anlatılar yaratan kurumsal bir ortam olarak bakarlar. Savcılar, sanıklar ve avukatlar her zaman yaşanan şeyin ayrıntılarını jüriyi, yargıcı ya da diğer yetkilileri ikna etmesini umdukları bir hikâyeye dönüştürürler çünkü bu hikâye dinleyenin aşına olduğu ya da yaygın klişelere ve popüler anlatılara uyan başka hikâyelerle ya da kültürel kategorilerle bağlantılıdır.

Örneğin Natalie Davis'in erken modern Fransa'da ciddi suçlar işlemiş kişilerin krala sundukları dilekçelerini ele alan *Fiction in the Archives* (1987) başlıklı çalışması, kraldan merhamet dileyen sanıkların, işledikleri suçlara ilişkin açıklamalarını, bilindik çağdaş anlatılarla uyumlu olacak biçimde şekillendirdiklerini ileri sürer. Davis, kitabının ilk sayfalarında, metodolojik dayanağını açıklar. Öğrenciyken “genellikle bilimsel tarihçiler olarak gerçek olgulara ulaşabilmek için belgelerimizdeki kurgusal unsurları ayıklamamız öğretilirdi” diye yazar.²⁶ Çalışmasında, bunun tam tersini yapmayı, yani ‘kurmaca’ boyutlarının af hikâyelerini kendi kültürleri içinde nasıl etkin kıldıklarını, diğer hikâyelerin yankısını bulduğu hikâyeler halinde nasıl şekillendirildiklerini göstermeyi önerir. Dilekçe sahiplerinin hikâyeleri, farklı toplumsal sınıflara ve ortamlara uygun hâle getirilen olay örgüsü ve ayrıntılar dâhil olmak üzere belirli tiplere ayrı-

²⁶ Natalie Zemon Davis, *Fictions in the Archives: Pardon Tales and Their Tellers in the Sixteenth-Century France* (Stanford, CA: Polity Press, 1987), 3.

labilir. Örneğin sık sık karşılaşılan ‘köylü hikâyesi’ başka bir köyden genç erkeklerin izinsiz girdikleri bir köyde geçer. Bu kişiler kadınları rahatsız ederler, içlerinden biri dilekçe sahibine diklenir ve belki de bir tokat atar. Dilekçe sahibiyse hiddete kapılarak (*chaude colle*) düğüne davetsiz gelen kişiyi öldürür. Davis, resmettikleri durum ve motivasyonlar bildik meşru öfke hikâyelerine karşılık geldiğinden bu tür hikâyelerin etkili olduğunu belirtir, nitekim dilekçe sahiplerinin büyük bir kısmı affedilmiştir.²⁷

İster mahkeme salonunda olsun ister basında, suç hikâyeleri postmodernizmden etkilenen birçok klasik kültür tarihi çalışmasına malzeme sağlamıştır. Örneğin Judith Walkowitz’in *City of Dreadful Delight* kitabı, 1880’lerin Londrası’nda ‘cinsel tehlike anlatıları’nı konu alır.²⁸ Bu tür hikâyelerin bir bölümü meşhurdur, örneğin Karındeşen Jack adıyla bilinen ve fahişeleri öldüren seri katilin işlediği suçlara ilişkin gazetelerde çıkan korkunç haberler bunlardan biridir. 1885 yılında popüler *Pall Mall Gazette*’nin editörü W. T. Stead tarafından “Modern Babil’in Genç Kız Haracı” gibi fazlasıyla duygusal bir başlık altında kaleme alınan çocuk fahişeliğine ilişkin ifşalar daha az bilinmekle birlikte o dönem aynı ölçüde heyecan yaratmıştır (Stead’in yazıları sık sık, gazetecinin genç kızları canavarın elinden kurtardığı modern Theseus rolünde görüldüğü Minotaur efsanesine göndermede bulunur). İlk kısım, bir müşteri gibi davranan Stead’in beş pound karşılığında işçi sınıfı kökenli 13 yaşında bir kızın bekâretini annesinden satın almak için nasıl pazarlık yaptığını ve başka korkunç ayrıntıları tasvir eder. Walkowitz, Stead’in ‘Genç Kız Haracı’ hikâyelerinin okurlarına hitap etmesini sağlamak için melodram, gotik romans, pornografi ve kentli toplumsal reformcuların yazıları gibi bilindik çağdaş türlerden nasıl yararlandığını gösterir. Bu

Age., 36-43, 51.

²⁸ Judith Walkowitz, *City of Dreadful Delight: Narratives of Sexual Danger in Late-Victorian London* (Chicago: University of Chicago Press, 1992).

kitap Stead'in röntgenci gazeteciliğini –gazetesi dikkat çekici bir şekilde Karindeşen Jack haberleri de yapmıştı– üst sınıftan erkeklerin izleyicilik gelenekleri, kadınların kentsel mekândaki yeni faaliyetleri ve meşguliyetleri, cinsel tehlike işaretlerinin teşvik edilmesi ve ele alınmasında feministlerin rolü gibi üst üste binen birçok toplumsal bağlamın içine yerleştirir. Bununla birlikte araştırmanın kalbinde şu soru yatar: Neden bu özgül ortam, kötüye kullanılmış çocuklara ve öldürülen fahişelere ilişkin korkunç hikâyeleri üretmiş ve bunlara çok güçlü bir tepki vermiştir? *City of Dreadful Delight*, olgulara dayanan ama kurmaca etrafında inşa edilen ve amacı bazı hikâyelerin verili bir zamanda ve mekânda neden ve ne ölçüde yankı bulduğunu göstermek olan bir tarihsel araştırma türüne aittir.

Kuşkusuz, tarihsel kaynakların büyük bir kısmı anlatı biçiminde ortaya çıkmaz: Siyasi ya da adli bir konuşmanın hikâyeye benzer doğasını kavramak, bir vergi kaydını, ticari faturayı ya da kilise sicilini kavramaktan çok daha kolaydır. Fakat hikâyeler, görünüşte anlatısal olmayan kaynakların arkasına gizlenmiş de olabilirler: Örneğin modern demokrasilerin anayasalarının tümü, erkeklerin (kadınların değil) yasaları ve devleti icat ederek hayatta kalmanın daha iyi bir fikir olduğuna karar vermeden önce varsayımsal bir doğa durumunda birbirini öldürmenin eşiğine geldikleri 'toplumsal sözleşme'yi hikâyesine atıfta bulunur.²⁹ Tavizsiz bir postmodern yaklaşım, bütün belgelerin, hatta en soyut olanların –örneğin birtakım sayıların– bile geçmişteki bir gerçekliğe açılan pencereler değil, kendilerini üreten dünyanın zihinsel kategorilerinin ve kültürel geleneklerinin ifadeleri olduğu varsayımını gerektirir. Postmodern 'uğrak'tan önce, bir nüfus sayımını inceleyen tarihçiler, bunu bir ülkenin nüfusunu

Carole Pateman, *The Sexual Contract* (Stanford, CA:Stanford University Press, 1988). Pateman'ın feminist siyaset kuramı alanındaki klasik eseri, hikâyeleştirilmiş bileşenlerinin altını çizerek sözleşme kuramının "doğallığını bozar."

tespit etmek ya da sayımın gerçek sayıları nasıl ve neden daha yüksek ya da düşük gösterdiğini ortaya koymak için eleştirmek ve böylece belgelerin ötesindeki geçmiş ‘gerçekliği’ yeniden inşa etmek amacıyla kullanırlardı. Oysa postmodern bir yaklaşım, nüfus sayımına, toplumsal kategoriler ve hiyerarşiler gibi şeylerle ilgili varsayımları ya da insanların toplumsal mekânı nasıl parçalara ayırdıklarını ortaya koyan bir ‘metin’ olarak odaklanacak ve sayımın geçmişteki herhangi bir demografik gerçeklikle ilişkisinin anlamsız ya da bilinemez olduğunu düşünecektir.

Dile dönüş, tarihçileri bütün kaynaklarını, geçmişteki gerçekliğin sorunsuz sorunsuz yansımaları olarak görmek yerine kültürel olarak yapılandırılmış metinler şeklinde görmeye davet etmişti: Bu bakış açısından, 16. yüzyıla ait bir harita bize fiziksel bir mekânın coğrafyasını değil haritacıların zihinsel evrenine ilişkin bir şeyler anlatır. Fakat postmodernlerin ‘metinlere’ ve (yine geniş anlamıyla) ‘kurmacaya’ tanıdıkları öncelik, tarihçilerin kendi yazdıklarına da uzanmıştır: Araştırmacılar tarihsel kaynakların kurmaca doğasına dikkat çekmeye başladıkları sırada, tarihyazımının geçmişte ve günümüzde edebi geleneklerce nasıl şekillendirildiğiyle de ilgilenmeye başlamışlardır. Bu gündemin en ünlü savunucularından biri *Metahistory, The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe* [Metatarih, On Dokuzuncu Yüzyıl Avrupası’nda Tarihsel İmgelem] isimli çalışmasının 1973 yılında yayımlanmasıyla ismini duyuran ve tarih kuramıyla ilgili geniş bir külliyat sayesinde etkisini koruyan edebiyat kuramcısı Hayden White olmuştur.

White, her türlü tarihyazımının bir kurmaca yazmak olduğunu ileri sürer. Gerçi buradan yola çıkarak tarihçilerin belgeleri ya da kaynakları icat ettiklerini ileri sürmez ama en azından modern Batılı tarzda tarihyazımının her zaman, en geniş anlamıyla edebi kültürden alınmış çok sayıda anlatısal olay örgüsü tipinden birine bağlı kaldığını ifade eder. White, tarihsel kanıtların olgu biçimindeki mevcudiyetini inkâr

etmez ama bir tarihsel açıklamanın anlaşılır olması için bu olguların fark edilebilir bir olay örgüsü etrafında örgütlenmesi gerektiğini iddia eder. (Bir tarihçi kuramsal olarak sadece bilgileri kronolojik sıra içinde art arda dizmeyi tercih edebilir ama ortaya çıkan şey, çağdaş kültürde anlamdan yoksun bir biçim olan ‘vakayiname’ olacaktır.)³⁰ Geçmişle ilgili kanıtlar bize bir hikâyeye biçiminde ulaşmazlar: Biz onlara bir anlatı dayatırız. Tarihin ‘olguları’ yoruma açık unsurlar içermez; bir araya getirilmeyi bekleyen bir yapbozun parçalarına benzemezler. Olgular daha ziyade Alun Muslow’un ‘yapboz haline getirilmeden önce’ diye nitelediği bir durumda bulunurlar, tarihçiler onları bir örüntüye uysunlar diye şekillendirirler. “Tarihsel olgular yorumları belirlemez, bunu sadece olay örgüsü yapıları yapar” diye yazar Muslow³¹

White, *Metatarih*’te Batı kültürünün dört temel öykülendirme tarzını, romans, komedi, trajedi ve hiciv olarak tespit eder.³² Genellikle bilinçli bir tercih olmasa da tarihçiler, hikâyelerini bu olay örgüsü tiplerinden birine uyacak şekilde örgütlerler: Örneğin E. P. Thompson, İngiliz Sanayi Devrimi’nin hikâyesini, etrafı kuşatılmış zanaatkârların sömürüye ve sefaletle mahkûm edildiği bir trajedi olarak anlattır. Başka bir tarihçiye bunu, başarısızlık ve yanlış anlamalara rağmen, sonunda uzlaşmanın galebe çaldığı (yaşam standardı herkes için yükselir!) klasik komedi tarzında şekillendirebilir. Marksist ve milliyetçi tarihçiler ekseriyetle güçlükler karşısında üstün gelen kahramanlardan söz eden romans tarzında yazarlar.³³ White bu olay örgülerine ev-

³⁰ Hayden White, *The Content of the Form: Narrative discourse and Historical Representation* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1987), 42-43.

Alun Munslow, *Destructuring History* (Londra: Routledge, 1997), 149. Ayrıca bkz. Keith Jenkins, *On “What Is History?”* (Londra: Routledge, 1995), 134-35

White, *Metahistory*, 7-30.

³³ White bu olay örgüsü tiplerinden iki ya da daha fazlasının, tarihçilerin eserlerinde gerilim içinde birlikte var olabileceklerine ve aslında bunun

rensel bir değer atfetmez: Bunlar Batılı tarihçiler için geçerlidirler çünkü bu kişiler kendi kültürlerinin en bilindik edebî biçimlerinden yararlanırlar.³⁴

White, tarihyazımının bu 'kurmaca' boyutunun tarihçinin en güçlü aleti olduğunu çünkü tarihçilerin ortak bir teknik dile sahip olmadıklarını ileri sürer: "Tarihçinin karakteristik kodlama, iletişim ve mübadele aracı sıradan bilgiye dayanan konuşmadır." Sonuç olarak, tarihçiler 'yabancı olanı tanıdık, gizemli olanı anlaşılır olana çevirme' amaçlarına ulaşabilmek için figüratif dilin yaygın kabul gören biçimlerinden yararlanmalıdırlar.³⁵ White tarihçilerin geçmişî kurmacalaştırma biçimlerini işaret etmenin, araştırmanın düzgün yapılmış olması, mantıksal tutarlılık, kanıtların sorumlu kullanımı vb.'ye dayanarak iyi ve kötü tarih arasında ayrıma gidemeyeceğimiz anlamına gelmediğinde ısrar eder. Tekrar edelim: Tarih yazmanın bilindik olay örgülerine bağlı olduğunu söylemek, hiçbir şekilde tarihçilerin malzemelelerini uydurduklarını ima etmez. White, tarihin kurguya borçlu olduğu şeyleri teslim etmenin tarih uğraşını zayıflatmak yerine, tarihçilerin kendi pratikleri konusunda daha sağduyulu ve dürüst olmalarını ve disiplinin her zaman en büyük gücü olan, sıradan okurlarıyla bağlantı kurma yeteneğinden yararlanabilmelerini sağlayacağını savunur.³⁶ White'ın yazıları, kaynakların öykülendirilmiş doğası konusunda olduğu gibi, araştırmacıların ister ilk elden kaynaklar olarak kullanılan belgelerde ister tarihçiler tarafından kaleme alınmış

içlerindeki en büyüklerin karakteristik bir özelliği olduğuna inanır. White, *Tropics of Discourse: Essays in Cultural Criticism* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1978), 94.

³⁴ Age., 58.

Age., 94.

³⁶ Age., 97-99. White'ın 'dile dönüş' içindeki rolüne ilişkin yararlı bir çözümleme için bkz. Lloyd Kramer, "Literature, Criticism, and Historical Imagination: The Literary Challenge of Hayden White and Dominick LaCapra", *The New Cultural History*, der. Lynn Hunt (Berkeley: University of California Press, 1989), 97-128.

ikincil anlatılarda olsun, bütün ‘metinlerde’ bulunan uydurma sürecinin de son derece farkında oldukları bir uğrağın göstergesidir.

3. Her Şey İnşa Edilmiştir

Tarihyazımında 1990’ların başlarında zirvesine ulaşan post-modern ‘uğrak’, başta toplumsal gruplar ve kimliklerle ilgili olanlar olmak üzere, birçok soruya ilişkin yaklaşımları kesin olarak yeniden şekillendirdi. Bu dönüşümlerin en erken tarihlilerinden ve en önemlilerinden biri, Birinci Bölümde gördüğümüz üzere 1980’lerd, bazı feminist tarihçilerin ‘kadınların’ tarihinden ‘toplumsal cinsiyet’ tarihine geçilmesini savunmasıyla gerçekleşti. Joan Scott gibi tarihçiler, kadınların (biyolojinin belirlediği bir kişi kategorisi) tarihini toplumsal cinsiyet tarihi ya da cinsiyetler arasındaki dilsel ve kültürel ilişkinin tarihi şeklinde yeniden şekillendirmek için yapısalcı ve postyapısalcı yöntemlerden yararlandılar. Scott’ın “Gender: A Useful Category of Historical Analysis” başlıklı ünlü makalesi “Sözcüklerin de, işaret etmeleri gereken fikirler ve şeyler gibi, bir tarihleri vardır” gözlemiyle başlar. Aslında bir dilbilgisi terimi olup toplumsal kategorilere aktarılan ‘gender’ [toplumsal cinsiyet] sözcüğü, sözlü kodların keyfililiğini işaret etmesi ve böylece verili saydığımız cinsiyetler arası farklılıkların benzer şekilde değişken doğası üzerine düşünmemizi sağlaması açısından, bütün tarihçiler için sadece yararlı değil, aynı zamanda hayatidir de. Bazı dillerde cinsiyet sınıflandırmaları vardır, birçoğundaysa yoktur (ya da ikiden fazla vardır) ve sözcüklerin cinsiyetli olduğu dillerde bu durum çoğunlukla keyfidir: Bir yatağın Fransızcada neden eril, İspanyolcada neden dişil olduğunun ya da Almandada genç kız (*Mädchen*) sözcüğü için neden cinsiyetsiz belirteç kullanıldığının herhangi bir nedeni yokmuş gibi görünmektedir. Dilbilgisinde cinsiyet, diye yazar

Scott, “içsel özelliklerin nesnel bir tasvirinden ziyade, üzerinde toplumsal olarak anlaşılmış bir ayırt etme sistemidir.” Dahası, eril ile dişil arasındaki fark, zamana ve mekâna bağlı olarak da değişmektedir. Saussüre gibi yazarlardan hareketle ifade etmek gerekirse, tıpkı dilbilimsel terimlerin sadece birbiriyle ilişki içinde bir anlam kazanmaları gibi, cinsiyet de toplumsal dünyadaki karşıtıklardan ve hiyerarşilerden söz etme biçimimizi örgütleyerek “toplumsal ilişkileri meşrulaştırır ve inşa eder.” Erkekler sadece dil tarafından inşa edildikleri ve dilde yansıtıldıkları biçimlerde ‘kadın olmadıkları’ için ‘erkek’ –güçlü, ehil, akılcı vb.– olabilirler.³⁷

Toplumsal cinsiyet kuramını tarihe uygulanması, toplumsal kategorilerin doğallıktan çıkarılmasında hayati bir rol oynamıştır: Tarihçiler kadınlar ile erkekler arasındaki farkın zamandan münezze bir biyolojik olgudan kaynaklandığını düşünmeyi bıraktıkça, bu kavrayışı doğalmış gibi görünen diğer toplumsal ayırım biçimlerine doğru da genişlettiler. Farklı insan gruplarının deri rengi ve diğer fiziksel özellikleri arasındaki farktan daha doğal, daha bariz görülen ne olabilir ki? ‘İrk’ farklı yerlerden gelen insanlar birbiriyle karşılaştıkları sürece önem taşımıştır ve 19. yüzyılda Avrupa’da ve Amerika’da yoğun bir bilimsel incelemenin konusu hâline gelmiştir. ABD’de köleliğin trajik mirası ve siyah Amerikalıları hedef alan ısrarlı ayrımcılık, yerli Amerikalılar, Asyalılar ve Hispanikler dâhil olmak üzere diğer grupların tartışmalı tarihleriyle birlikte, 20. yüzyılın ortalarından bu yana, ırksal önyargıların kökenlerine ve anlamlarına ilişkin geniş ve yetkin bir tarihsel çalışmalar külliyatı ortaya çıkarmıştır.³⁸

Joan Wallach Scott, “Gender: A Useful Category of Historical Analysis”, *Gender and the Politics of History* (New York: Columbia University Press, 1988), 29, 46. Bkz. 1. Bölüm.

³⁸ Konuyla ilgili öncü çalışmalar arasında George Frederickson, *The Black Image in the White Mind: The Debate on Afro-American Character and Destiny* (New York: Harperr & Row, 1971) ve David Brion Davis, *The Problem of Slavery in the Age of Revolution, 1770-1823* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1975) sayılabilir.

Oysa 1980'lere dek, çoğu araştırmacı, ırkların varlığını veri kabul ediyor, kendi araştırmaları için bir sıfır noktası teşkil edecek fiziksel bir gerçeklik sayıyordu: İnsanlar siyah, beyaz, kahverengi ya da sarı *idiler* ve ilerici araştırmacıların projesi, çeşitli olumsuz özelliklerin nasıl ve neden deri rengi ve diğer ırksal özelliklerle ilişkilendirildiğini eleştirel bir şekilde çözümlemektir. Irk adını verdiğimiz şeyin aşikârmiş gibi görünen biyolojik doğasına itiraz eden ilk tarihçilerden biri "Race and Ideology in American History" [Amerikan Tarihinde Irk ve İdeoloji, 1982] başlıklı makalesiyle Barbara Fields oldu. Fields, hâkim varsayımlara uymadıkları için sürekli olarak görmezden gelinen, bu örnekte ırkın fizikselliğiyle ilgili herkesçe malum olgulara işaret etti. Eğer siyahlık ve beyazlık deri renkleriye neden bu kadar çok istisna vardı? Neden 19. yüzyılda Avrupalılar, açık tenli Kuzey Afrikalıları bile her zaman siyah olarak tanımlıyorlardı? Neden her zaman beyaz görünen Amerikalı 'siyahlar' vardı? Bir damla kuralının nedeni neydi? Beyaz bir kadının siyah bir çocuk doğurabileceği ama siyah bir kadının beyaz bir çocuk doğuramayacağı inancı neden Amerikan ırk düşüncesinin temelini oluşturuyordu? Bütün bu sorulara verilecek cevaplar kuşkusuz biyolojik değil siyasi niteliklidir ve Fields "İrkin biyolojik bir olgu, bireylerin fiziksel bir niteliği olduğu görüşü, artık savunulabilir değildir"³⁹ önermesinden yola çıkarak bu siyasetin araştırılması çağrısında bulunmuştur.

Fields, ırkın bir inanış biçimi, aksi yöndeki muazzam kanıtlara rağmen insanların sahip oldukları bir ideoloji olduğunu ileri sürmüştü. Bu iddiasına birçok özgür siyahın kendi başına hayatta kalmayı başardığını gördüklerinde bile kölelerinin beyaz efendileri olmadan hayatta kalamayacağına inanmaya devam eden iç savaş öncesi plantasyon sahiplerini örnek gösteriyordu. Fields, tarihçileri ABD'nin tarihinde

³⁹ Barbara Fields, "Ideology and Race in American History", *Region, Race and Reconstruction: Essays in Honor of C. Vann Woodward* (Oxford: Oxford University Press, 1982), 149.

ırkı aşkın, metafizik bir sorun olarak görmeyi bırakıp bunun yerine ayrımların ve önyargıların kaynaklandığı ya da tahrik edildiği –başta Yeniden İnşa’nın trajik sosyopolitik dinamiği olmak üzere– belirli tarihsel koşullarla ilgilenmeye çağırmıştı. Postmodern düşünürlerden yararlanmamış olsa da, Fields’ın ırkla ilgili ulaştığı sonuçlar, Scott’ın toplumsal cinsiyetle ilgili ulaştığı sonuçlarla çarpıcı bir benzerlik arz ediyordu: “İrk insanların iktidar ve tahakkümle, egemenlik ve yurttaşlıkla, adalet ve hukukla ilgili temel soruları gündeme getirdiği ve idrak ettiği ideolojik vasat hâline geldi.” Fields ırkın bir ideoloji olduğunu ama bunun, sonuçlarını trajik olarak daha az gerçek kılmadığını ileri sürüyordu: “Bir kez ona göre hareket edildiğinde, bir yanılsama da bir gerçek kadar öldürücü olabilir.”⁴⁰

Demek ki tarihsel bir bakış açısıyla, siyahlık bakan kişinin gözündedir ama tarihçilerin gösterdiği gibi beyazlık da öyledir. Çok daha uzak olmayan bir tarihe kadar, beyazlığı ya bir ırksızlık hali ya da diğerlerinin anormal kopuşlar teşkil ettiği, ‘varsayılan’ ırk olarak görmek ve çoğu beyaz insanın her zaman tek bir kategoriye mensup olduğunu varsaymak yaygın bir tutumdu. Yakın tarihli araştırmalar sayesinde çok daha karmaşık hikâyeler ortaya çıktı. Afrikalı ve Amerika yerlisi azınlıklarla karşı karşıya gelen, birbirini izleyen Avrupalı göçmen dalgalarıyla ABD’nin deneyimi, tarihçilerin ‘beyazlığın’ tıpkı diğer herhangi bir ırksal yafta gibi basit bir fiziksel karakteristik olduğunu göstermelerini mümkün kıldı. İki yüzyıl önce Britanya ve ABD’deki İrlandalı işçiler koyu ten ve maymuna benzer özelliklerle tasvir ediliyorlardı ve Amerika’daki diğer göçmen topluluklarının –örneğin İtalyanların ya da Yahudilerin– beyazlığı her zaman veri kabul edilmiyordu.⁴¹

David Roediger’in etkili kitabında ileri sürdüğü gibi sa-

Age., 162-159.

Noel Ignatiev, *How the Irish Became White* (New York: Routledge, 1995).

nayileşen Amerika’da işçiler kendi beyazlıklarını, bağımlı hale gelme korkularından kurtulmak için kullanıyorlardı. Giderek daha fazla Amerikalının fiili bağımsızlığını yitirip ücretli emekçi haline geldiği, atölyesini kaybedip fabrikalara girdiği 19. yüzyılın başlarında, işçiler siyah kölelerin aşağı statülerine karşı özerk beyaz işçiler olarak idealleştirilmiş bir kimlik inşa ettiler; ‘hizmetkâr’ yerine ‘tutulmuş adam’ diye anılmakta ısrarcı oldular ve işverenleri için ‘efendi’ yerine ‘patron’ sözcüğünü benimsediler. Beyazlık erken sanayi işçilerinin kimliğinde, “Ben köle değilim” demenin bir yolu, emekleri üzerindeki denetimlerini fiilen yitirmelerinin karşılığında manevi bir telafi olarak hayati bir yer edindi: Roediger, toplumsal cinsiyet tarihçilerinin tarih boyunca erkeklerin farklı biçimlerde ‘kadın olmadıklarını’ ileri sürmelerine benzer şekilde, 19. yüzyılın başlarında beyaz olmanın ‘siyah olmamak’ ve hatta ‘yerli olmamak’ anlamına geldiğini savunur.⁴² Çok etnisiteli herhangi bir toplumda olduğu gibi Amerika’da da beyazlık hiçbir zaman basit ya da durağan bir kategori olmadı: Avrupa’dan insanların kitleler halinde geldikleri 1840’lardan 1920’lere kadar olan dönemde, Anglo-Sakson seçkinler kendilerini Tötonları, Keltleri, Slavları, İbranlar ve diğerlerini içeren bir beyazımsı ırklar hiyerarşisinin tepesinde görüyorlardı. Ancak göçmen musluğunun kapatıldığı 1920’lerden sonra Amerika’da esasen ‘Kafkasyalılar’ ile siyahlar arasındaki bir dikotomi şekillendi.⁴³ Batı dünyasının dışında da ırk hiçbir zaman basit biyolojik ikilikler şeklini almadı: Örneğin Afrika tarihçilerinin yakın tarihli çalışmaları, 19. yüzyılın Mısırı ve Zanzibarı gibi yerlerde ırksal kategorilerin, önyargıların ve mücadelelerin karmaşıklığını gün yüzüne çıkarmış ve bizi Batılı toplumların –ke-

David Roediger, *The Wages of Whiteness: Race and the Making of the American Working Class*, 2. Baskı (1991; New York: Verso, 1999).

Matthew Frye Jacobson, *Whiteness of a Different Color: European Immigrants and the Alchemy of Race* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1998).

limenin hem düz hem de mecazî anlamıyla– siyah ve beyaz kategorilerinden uzaklaşmaya davet etmiştir.⁴⁴

4. Kapıdaki Barbarlar

1980’lerde ve 1990’larda, önde gelen toplumsal cinsiyet ve ırk tarihçileri, en tartışma götürmez görünen biyolojik kimliklerin bile, insanların onlar hakkında konuşma, yazma ve düşünme biçimleri tarafından tanımlandığını ileri süren ‘kültürel inşacılık’ hattına öncülük yaptılar. (Önceki bölümlerde, Thomas Laqueur ve Geroge Chauncey gibi tarihçilerin hem homoseksüel hem de heteroseksüel ilişkilerin ve kimliklerin geçmiş toplumlarda ne kadar sonsuz bir değişkenliğe sahip olduklarını göstermelerinde olduğu gibi, bu yaklaşımın örneklerinin cinselliğin tarihine uygulandığını görmüştük.) Bu tür araştırmalar tipik olarak ‘metinleri’ vurgular ve insanların kadınları, geyleri, ırksal azınlıkların mensuplarını ve diğerlerini tahayyül etme, anlama ve resmetme biçimlerini yeniden inşa etmek için her türlü betimleyici kaynağı –risaleleri, bilimsel incelemeleri, tıbbi metinleri, basını, oyunları, romanları ve başka şeyleri– kullanırlar: Kaynakların kurmaca ya da ‘hikâyeleştirilmiş’ veçhelerini öne çıkaran çalışmalarda olduğu gibi, bu yaklaşım da postmodernizmin genel etkisine çok şey borçludur. Sonuç olarak, bütün bu yaklaşımlar, gerekçeli itirazlardan zehir zemberek veryansılara kadar uzanan biçimlerde çok sayıda eleştirinin hedefi haline gelmiştir.

⁴⁴ Örneğin bkz. Jonathon Glassman, “Slower Than a Massacre: The Multiple Sources of Racial Thought in Colonial Africa”, *American Historical Review* 109, no. 3 (Haziran 2004): 720-54; Glassman, *War of Words, War of Stones: Racial Thought and Violence in Colonial Zanzibar* (Bloomington: Indiana University Press, 2011); Eve Troutt Powell, *A Different Shade of Colonialism: Egypt, Great Britain and the Mastery of Sudan* (Berkeley: University of California Press, 2003); Bruce Hall, *A History of Race in Muslim West Afrika, 1600-1960* (Cambridge: Cambridge University Press, 2011).

Postmodernizmin tarih çalışmaları üzerindeki etkisinin en belagatli ve aşırı muarızları, bu tehditkâr kuramların yozlaşmış Galyalı kökenlerini ifşa ederek, geleneksel Fransız düşmanlıklarını dışa vurma fırsatını kaçırmayan İngiliz tarihçiler olmuştur. Siyasi ve düşünsel açıdan muhafazakâr bir Cambridge öğretim üyesi ve mesleki idealini ‘hakikati aramak’ şeklinde gururla tanımlayan önde gelen tarihçilerin sonuncularından biri olan Sör Geoffrey Elton buna “Saçmalıklar her zaman kulağa Fransızcada daha hoş gelir” diyerek burun kıvırmıştı.⁴⁵ Tarihsel yöntemle ilgili meseleler üzerine konuşurken kullandığı ateşli retorikle tanınan müteveffa Elton, 1990’ların başlarında postyapısalcı kuramları, bulaşıcı bir hastalık, şeytani bir baştan çıkarıcı ve bir madde bağımlılığı türü gibi çeşitli şekillerde tanımladığı bir dizi konuşma yapmıştı. Postmodernizm Elton’a bakılırsa Marksizmden daha tehditkâr bir ‘virüs’ü, “çünkü kökenini karakteristik olarak karizmatik Fransızlardan alıyordu.” Kendisinin ve müttetiklerinin, sadece birer tarihçi olarak kendi varoluşları için değil “daha yüksek düşünce biçimleri ve daha derin hakikatler ve kavrayışlar –aslında kokainin düşünsel muadilleri– önerdiklerini iddia eden şeytani ayartıcıların rahat vermediği masum gençlerin yaşamları için de kavga ettiklerini” söyleyerek gürlüyordu. Bu ayartıcıların arasında Marksizm ve yapısökümden yaptığı sözde karışım ‘votka ile LSD’yi karıştırmaya benzeyen’ Joan Scott gibi ‘fanatik feministler’ bulunuyordu.⁴⁶ Birkaç yıl sonra Elton’ın Cambridge’den genç meslektaş –saygın modern Avrupa tarihi kürsüsündeki halefi– Richard Evans, *Tarihin Savunusu* isimli kitabında postmodernizmi ‘karşı konulamaz’ bir düşünsel moda ve taraftarlarını da “disipliner kapıların önünde... belirgin bir düşmanca niyetle dolanan entelektüel barbarlar” olarak ta-

G. R. Elton, *Return to Essentials: Some Reflections on the Present State of Historical Studies* (Cambridge: Cambridge University Press, 1991), 27, 48.

⁴⁶ Age., 27-29, 41.

rif ettiği çok daha dengeli ama yine de etrafına telaş yayan bir ifade kullandı.⁴⁷

Bu kişilerin ve başka birçok kişinin tarihe yönelik postmodern yaklaşımlarda bu denli endişe verici bulduğu şey neydi? Tavizsiz bir postmodern tutum asla geçmişin gerçekten yaşandığı konusunda emin olamayacağımızı ileri sürerek, gerçekten de çoğu insanın tarih hakkında düşünme biçimine ciddi bir felsefi itirazda bulunur. Bir postmodernist, biz tarihçilerin elindeki tek şeyin ‘gerçek geçmiş’le ilişkisi asla bilinemeyecek sözcükler ve (sözlü tanıklıklar, imgeler ve fiziki eşyalar dâhil olmak üzere) ‘metinler’ olduğunu iddia edecektir. Metinsellik, tarih kuramcısı Keith Jenkins’in sözleriyle “şehirdeki tek oyundur.”⁴⁸ Bu nedenle tarih bu metinlerin yorumundan ibaret olduğundan, tarih yapma süreci de kaçınılmaz olarak öznelidir. Gördüğümüz üzere Hayden White gibi bir kuramcı için, geçmiş hakkında yazmak bir kurgu eserinin olay örgüsünü çıkarmaya benzer: Tarihçiler kanıtlarına ne kadar saygılı olurlarsa olsunlar, her zaman, en geniş anlamıyla, edebi bir anlatı kaleme almaktadırlar. Elton’a göre, bir tarihçinin kendi öznelliğini ve gündeminin günümüzün kaygılarından kaynaklandığını kabul etmesi, insanın kendisini bencilce ‘kaynakların otoritesinin’ üzerinde görmesi anlamına gelen korkunç bir narsisizm örneğidir.⁴⁹

Evans selefinin hakikat ve nesnellikle ilgili modası geçmiş görüşlerini paylaşmaz; onun itirazları 1990’larda orta yolu benimseyen tarihçilerce yaygın bir şekilde paylaşılan türdendir. O dönemde ve bugüne dek akademik tarihçilerin belki de çoğunluğu, postmodern konumun, geçmiş ‘gerçekliği’ göz ardı ederek, tarihyazımının temel ahlaki ve siyasi gerekçelerinin, yani günümüzü aydınlatan ve geleceği işaret eden güvenilir bir anlatıyı yeniden inşa etme çabasının

Richard J. Evans, *In Defense of History* (New York: W. W. Norton, 1999), 7, 11.

⁴⁸ Jenkins, *On “What Is History?”* 32

⁴⁹ Elton, *Return to Essentials*, 36, 42-43, 49.

altını oyduğundan endişe etmiştir. Varlığını sorguladığımız bir geçmişin, bize nasıl aydınlanma ve rehberlik sağlayabileceğini sorarlar. Dahası bu tür eleştiriler, geçmiş deneyimin gerçekliğine ilişkin yeni bilinemezcilik kuramlarının, tarihte acı çekmiş olan herkese yönelik bir hakaret anlamına geldiğini ileri sürer. Gerçekten de postmodernizmi eleştiren birçok kişinin dikkat çektiği gibi, bir topluluğun gerçekten yaşanmış bir geçmişe inancını dile getirmeyi ahlaken acil bir görev olarak gördüğü birçok örnek vardır. Modern Almanya tarihçisi olan Evans, başka pek çok kişinin de yaptığı gibi Holokost'a işaret eder: "Auschwitz bir söylem değildi. Onu bir metin olarak görmek kitle katliamını önemsizleştirir. Gaz odaları bir retorik parçası değildi. Auschwitz gerçekten de doğası gereği bir trajedydi ve bir komedi ya da fars olarak görülemez."⁵⁰

Evans, daha genel olarak, sözcüklere ve metinlere yönelik postmodern odaklanmayı, geçmişte çekilen acıların ve maruz kalınan baskıların gerçekliği karşısında günümüz akademisyenlerinin bencil uğraşlarına öncelik tanımakla suçlar.⁵¹ Postmodernizme saldıranlar sadece muhafazakârlarla da sınırlı değildir; sol eğilimli birçok tarihçi de mesleklerindeki tehlikeli bir gelişme olarak gördükleri postmodernizmi eleştirmek için onlara katılmıştır. En ortodoks Marksistlere göre, postmodernizm altyapı ile üstyapı arasındaki maddi ilişkiyi tersine çevirerek, sözcüklerin soyut ve ikincil dünyası lehine sosyoekonomik yaşamın altyapıyı teşkil ettiğini görmezden gelir.⁵² Daha genel olarak, sol eğilimli birçok tarihçi, iktidarın işleyişini gerçek toplumsal ilişkilerin kan ve teri yerine söylemsel oluşumlarda arayan kuramlara düşmanca yaklaşmıştır. Önde gelen feminist tarihçiler, metinselliğe yaptığı vurgunun kadınların geçmişte yaşadıkları ger-

Evans, *In Defense of History*, 107.

Age., 159.

⁵² Örneğin bkz. Bryan D. Palmer, *Descent into Discourse: The Reification of Language and the Writing*

çek şiddet ve sömürü deneyimlerini kararttığı suçlamasını yönelttikleri Joan Scott ile yüksek perdeden tartışmalara girmişlerdir. Referans teşkil eden eleştirel bir makalenin başlığı şöyle diyordu: “Eğer ‘Kadın’ Boş Bir Kategoriden İbaretse Neden Geceleri Yalnız Yürümekten Korkuyorum?”⁵³ Post-modernistler her zaman, iktidarın insanları tanımlamak ve tuzığa düşürmek için söylemler üzerinden nasıl çalıştığını günyüzüne çıkaran, eleştirel bir siyasi projeleri olduğunda ısrar etseler de, muarızları buna tarihin siyaseten anlamlı ve etkili olabilmesi için geçmişteki acıların ve adaletsizliklerin gerçek olduğuna dair bir inanişaya dayanması gerektiği yanıtını vermiştir. Sol eğilimli birçok akademisyen, muhafazakâr meslektaşlarıyla, postmodernizmin nefesine düşkün ve siyasetten sorumsuz bir düşünce oyunu olduğu kuşkusunu paylaşmıştır.

1990’larda ve sonrasında birçok tarihçi, postmodernistlerin kavrayışlarından bazılarını ödünç alıp daha radikal önermelerini reddederek, kavga eden bu iki kampın arasında bir yerde konumlanmıştı. Yüksek sesle çalan bütün bu uyarı çanlarına rağmen –Evans 1997’de postmodernizmin tarihçilerin ‘çoğunluğu tarafından benimsendiğini’ iddia etmişti– hiçbir önemli araştırmacı aslında postmodern tarih çalışmaları kaleme almadı; sadece bu akımdan bazı kavrayışları ödünç aldılar, deneysel ve kuramsal çalışmalarla sadece disiplinin çeperleriyle sınırlı kaldı.⁵⁴ Pek çok

⁵³ Laura Lee Downs, “If Woman Is Just an Empty Category, Then Why Am I Afraid to Walk Alone at Night?” *Comparative Studies in Society and History* 35, sayı 2 (Nisan 1993): 414-37; bkz. aynı sayıda yer alan Joan Scott’un yanıtı (438-43) ve Downs’un reddiyesi (444-51).

⁵⁴ Evans, *In Defense of History*, 12. Evans’ın–epey geç bir tarihte, 1997’de kaleme alınmış– şiddetli saldırısının hedefleri çoğunlukla Keith Jenkins, Frank Ankersmith, Alun Munslow ve Elizabeth Deeds Ermarth gibi kuramcılardı. Adını andığı gerçek tarihçilerin sayısıysa azdı– bilhassa Patrick Joyce ve Diane Purkiss– ve özel olarak etkili isimler oldukları söylenemezdi. Fakat Evans, Natalie Davis, Robert Darnton, Simon Schama ve Carlo Ginzburg gibi çalışmalarını takdirle andığı bazı önde gelen kültürel tarihçileri ve mikrotarihçileri de yanlış bir şekilde ‘postmodernist’ diye tanımlamıştı. Lawrence Stone da

yaratıcı tarihçi, hikâyelerin ya da temsillerin peşine düşerek 1980’lerde ve 1990’larda yaşanan ‘dile dönüş’e katıldı ama içlerinden neredeyse hiçbiri geçmişin gerçekliğine bir inançsızlık sergilemedi. O hâlde neden postmodernizm bu denli büyük bir velveleye neden oldu? Belki de en temel önermesini –yani, Jacques Derrida’nın ünlü sözleriyle “metin dışında hiçbir şey yoktur”– tartışmak gerçekten de çok zor olduğundandır: Geçmişin mevcudiyeti son derece olasıdır ama kesin olarak kanıtlanması sonuçta mümkün değildir. Bu tür şeylerden endişe duyan tarihçiler, postmodern felsefi meydan okumaya yanıt verirken genellikle kendilerini, maddenin varlığını inkâr eden bir düşünürün kuramını çürütmesi istendiğinde, büyük bir taşa kuvvetli bir tekme savurup “İşte böyle çürütüyorum”⁵⁵ demesiyle ünlü, 18. yüzyılda yaşamış İngiliz yazar Samuel Johnson’ı taklit ederken bulurlar.

Bir tarihçiye ait en bilinen Johnsonvari taş tekmeleme metni, 1994 yılında önde gelen üç tarihçi, Joyce Appleby, Lynn Hunt ve Margaret Jacob tarafından yayımlanan bir kitapta ortaya konmuştur. Çok okunan kitapları *Telling the Truth about History*, postmodernistlerin ve diğer kültürel inşacıların kuşkucu göreciliği ile nesnel tarihsel hakikat arayışına dair modası geçmiş inanışlar arasında bir orta yol bulmaya çalışıyordu. Bilimde ve tarihte mutlak hakikate 20. yüzyılda yöneltilen itirazları ele alan yazarlar, sevinçle, bunların Amerikan yükseköğretim sisteminin farklı seslere ve bakış açılarına açılmasının belirtisi olan olumlu gelişmeler olduğu ve “demokratik bir tarih pratiğinin... hâkim görülmeye ilişkin kuşkuculuğu teşvik ettiği” sonucuna varırlar.⁵⁶ Bu görüşe göre, 1990’ların başlarında akademik dünyanın bir

1992’de “tamamıyla postmodern bir bakış açısından yazılmış önemli bir tarih çalışmasının akla gelmesi imkânsızdır” diye belirtmişti. Stone, “History and Postmodernism”, *Past & Present* 135 (1992): 191.

⁵⁵ James Boswell, *The Life of Samuel Johnson* (New York: Penguin Classics, 1986), 122.

⁵⁶ Appleby, Hunt ve Jacob, *Telling the Truth*, 3, 11.

kriz içinde olduğu algısı, bilimin yanılmazlığına, ilerlemenin kaçınılmazlığına ve kusursuz nesnellığe ulaşılabileceğine yönelik ‘mutlak’ inanışların çökmesinin bir sonucuydu; bu gerçekliklere ilişkin giderek artan şüpheler, sağlıklı bir demokratik itiraz ruhundan kaynaklanmıştı. Fakat yazarlar çizgiyi, tam bir göreciliğin ‘kinizmine ve nihilizmine’ batmak ya da çokkültürlü parçalanmanın tuzağına düşmek noktasında çekiyorlardı. Herhangi bir nesnel gerçeğin varlığına ilişkin postmodern kuşkuları reddederek hem tarih çalışanların öznelliğini hem de geçmişin, tarihçilerin söyleyebileceklerini sınırlayan nesnel izlerinin varlığını kabul eden ‘şartlı nesnellik’ adını verdikleri bir duruş benimsiyorlardı: Geçmiş gerçekten de metinlerde ve maddi kalıntılarda mevcuttur ama kaçınılmaz bir şekilde onu yazanlar tarafından şekillendirilen ‘tarihi’ dikte edemez. O hâlde ‘şartlı nesnellik’ kaçınılmaz olarak, öznel bir tarihçi ile onun araştırmalarını sınırlandıran ve şekillendiren malzemeler arasındaki etkileşimli ilişki anlamına gelir. Fakat tarihçiler, içinde çalıştıkları kurumlar tarafından sosyolojik olarak da eğitilirler ve sınırlanırlar ve ideal bir demokratik toplum, araştırmacıları entelektüel camia tarafından konan kurallar ve standartlara tabi kılarken, aynı zamanda hoşnutsuzluğu ve kuşkuculuğu da teşvik eden bilimsel faaliyet ve eğitim normları üretecektir. Kısacası yazarlar, postmodernist ikilemin çözümünü, pragmatik bir şekilde demokratik bilimsel kurumların işleyişinde görürler.⁵⁷

5. *Çarpıtma mı Hayalgücü mü: Çizgiyi Nerede Çekeceğiz?*

Appleby, Hunt ve Jacob’ın –kaçınılmaz olarak öznel olduğumuzu ama geçmişin izleri ve entelektüel camialarımızın normları tarafından sınırlandığımızı söyleyen– uzlaşmacı

tutumu, bugün birçok tarihçiye büyük ihtimalle makbul görünecektir. Her halükârda, toplumsal tarihçiler ve kültür tarihçileri, metinlere ve temsillere odaklanmaktan uzaklaşmış ve kültürün nasıl insanları şekillendirdiğine değil, insanların kültürle ne *yaptıklarına* yoğunlaşmaya başlamışlardır: ‘Pratik’ ve ‘performans/icra’ kavramları son yıllarda üretken bir şekilde her yerde karşımıza çıkmaktadır.⁵⁸ Fakat hakikat ve kurmaca meseleleri, tarihin öznelliği ve geçmiş malzemeler konusundaki özgürlükle ilgili sorunlar ortadan kalkmış değildir. Postmodern ‘tehdidin’ tarihçiler arasında yarattığı öfkenin bu denli şiddetli olmasının en önemli nedenlerinden biri, kuşkusuz tarih ile kurmaca arasında var olduğu iddia edilen keskin ayrımın bu kadar kolay bir şekilde belirsizleşmesidir: Tarihçiler yazma faaliyetinin kurmaca ucundan gelen sınır ihlallerine özellikle duyarlıdırlar çünkü romancılara bilimsel dünyadaki diğer herhangi bir gruptan çok daha fazla benzerler. İlkesel olarak tarihçilerin olgularla bağlanmış oldukları ve uydurma konusunda katı bir ambargoya riayet ettikleri konusunda bir görüş birliği vardır. Fakat tarihinin görevi aynı zamanda dağınık kaynakları toplamaya ve aralarındaki boşlukları doldurmaya da dayanır ve seçkin tarihsel çalışmalar, geçmiş tahayyül edebilme ve onu kuvvetli bir düzyazı hâlinde yeniden yaratabilme kabiliyetini de içerir. İhtilaf genellikle, çoğunlukla da çatışmaya yol açacak şekilde, hangi boşluk doldurma ve tahayyül biçimlerinin meşru olduğu, hangilerininse olmadığı konusunda çıkar.

Tarihçilik mesleği yıllar boyunca, düzenli aralıklarla kaynakların uydurulduğu ya da çarpıtıldığı iddialarını içeren skandallarla sarsılmış, tarihçiler kızgınlıklarında ya birleşmiş ya da acı bir şekilde bölünmüştür. Bazen korkunç bir ‘tarih alanında görevi kötüye kullanma’ örneği karşısında, meslekte geniş bir fikir birliği oluşur. Örneğin 2000’le-

⁵⁸ İyi bir genel değerlendirme için bkz. Gabrielle M. Spiegel, “Introduction”, *Practicing History: New Directions in Historical Writing after the Linguistic Turn* (New York: Routledge, 2005), özellikle 11-26.

rin başlarında, ABD’de tarihçilik mesleğinin yükselen yıldızlarından, Emory Üniversitesi öğretim üyesi Michael Bellesiles’le ilgili, sonunda onu akademiden ayrılmak zorunda bırakan bir skandal patlamıştı.⁵⁹ Bellesiles, 2000 yılında, popüler basında hararetli bir şekilde incelenen ve Amerikan tarihi alanında mesleğin en önemli ödülllerinden biri olan Bacroft Ödülü’nü kazanan, siyaseten önemli bir kitabın yazarı olarak birçok akademik tarihçinin ancak hayalini kurabileceği bir konumdaydı. Dahası, en büyük düşmanlarından biri olan Ulusal Tüfek Cemiyeti’nin (NRA) saldırılarına uğradığı için liberal meslektaşlarının da saygısını ve sempatisini kazanmıştı. Bellesiles’in *Arming America: The Origins of a National Gun Culture* (2000) isimli kitabı, sömürgeletirme döneminden İç Savaş’a kadar Amerika’daki silahları ele alan ve siyasi anlamı son derece bariz, şaşırtıcı bir dizi bulguya dayanan bir çalışmaydı. *Arming America*, Amerika’nın sömürge dönemde gururla silah taşıyan bireylerden oluşan bir ülke olduğuna dair yaygın imgeyi alaşağı etmişti. Bellesiles vasiyetnameler ve envanterlerde yaptığı araştırmalarda, 1765-1790 döneminde bütün hanelerin ortalama sadece %14,7’sinde silah bulunduğunu keşfetmişti. Değiştirilebilir parçaların yayılmasının silahların sınai üretiminde ani bir yükselişi mümkün kıldığı 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde bu oran %31’e çıkmış, ama Bellesiles’in iddiasına göre, İç Savaş’a kadar silah kültürü ülkeyi ele geçirmemişti.

⁵⁹ Takip eden değerlendirme, Peter Charles Hoffer, *Past Imperfect: Facts, Fictions, Fraud – American History from Bancroft and Parkman to Ambrose, Bellesiles, Ellis and Goodwin* (New York: Public Affairs, 2004) 5. Bölüm ile Jon Wiener, *Historians in Trouble: Plagiarism, Fraud and Politics in the Ivory Tower* (New York: New Press, 2005), 4. Bölüm’e dayanmaktadır. Wiener’in son derece taraflı kitabı akademik yolsuzluk örneklerinin esasen tarihçiler sağcı siyasi çıkarlar ve basın tarafından hedef alındığında ortaya çıktığını ve Bellesiles’in hatalarının o kadar da korkunç olmadığını ileri sürer. Bununla birlikte Bellesiles’i kınayan 2002 raporunu yayımlayan Emory tarafından kurulan komite üç liberal akademisyenden oluşuyordu.

Amerika’da silah kültürünün kökenleri Anayasa’dan ziyade kapitalizmde yatıyormuş gibi görünüyordu.

Akademik eleştirmenler tahmin edilebileceği üzere, çalışmanın silah sahipliğini ve Anayasa tarafından güya kutsanmış olmasını Devrim kuşağının kültürüne dayandıran İkinci Anayasa Değişikliği temelli argümanlar açısından doğuracağı sonuçlar nedeniyle son derece mutluydular. NRA’nın öfkesi de aynı ölçüde tahmin edilebilir bir şeydi. Charles Heston kitabı ve yazarını suçlamak için bizzat kavgaya girdi. Akademisyenler arasındaki hüsnükuruntu ve kenetlenme ihtiyacı, Bellesiles’in kaynaklarının ve yöntemlerinin ciddi bir incelemeye tabi tutulmasını geciktirmiş olabilir ama sonunda uzmanlar sayısal tablolarını incelediler ve 2002 yılında önde gelen bir akademik dergide yayımlanan bir forumda ciddi sorunları gündeme getirdiler: Örneğin 18. yüzyıl için düşük yüzdeleri veren hayati tablo, örneklerin taban sayısını göstermiyordu, yüzde hesaplamaları hatalı gibi görünüyordu ve kayıtlarına başvurulmuş ilçelerin hangileri olduğu konusunda rahatsız edici bir muğlaklık vardı.⁶⁰ Bellesiles savunma olarak bahaneler sıraladı: Arşivlere yaptığı seyahatlerin kaydını tutmamıştı, bulgularını not aldığı sarı not defterleri ofisini su bastığında yok olmuştu ve her halükârda argümanı tablolardan çok daha fazlasına dayanıyordu. Sonunda kendi bölümü tarafından dışarıdan kurulan bir komite, üç aylık bir soruşturmanın ardından Bellesiles’in araştırmasını yaparken doğrudan tahrif etme dâhil olmak üzere ciddi mesleki ihlallerde bulunduğu dair kanıtlara ulaştı. Bir yıl içinde Bellesiles kadrolu görevinden istifa etti, ödülü geri alındı ve yayımcısı kitabı basmayı durdurdu.

Bellesiles olayı büyük bir utanca neden oldu –bütün basın mensupları, eleştirmenler ve akademik komiteler aptal durumuna düşmüştü– ve birçok öğretim üyesi sonucun silah lobisinin işine yaramasından endişe ediyordu. Fakat

Bellesiles'in kaynaklarını sorumsuzca kullanmaktan suçlu bulunmasının ardından bu olay tarihçiler arasında özel bir anlaşmazlığa neden olmadı çünkü onu savunacak önemli bir isim bulamamıştı.⁶¹ Birçok kişi tarafından kaynakların aldatıcı ve taraflı bir şekilde manipüle edilmesinin nihai örneği olarak görülen Holokost inkârı, daha da az anlaşmazlığa neden olmuştur. Modern Almanya tarihçileri ve diğerleri, bir kural olarak Holokost inkârcılarıyla tartışmayı, hem bunu yaparak inkârcıların pozisyonunu tanıtmış ve onlara yapay bir meşruiyet sağlamış olacakları gibi ahlaki, hem de sağlam bilimsel bilginin sınırlarının bu denli dışına düşmüş iddiaların arkasına takılmanın zaman ve enerji kaybı olacağı gibi entelektüel gerekçelerle reddederler: Bilim insanları dünyanın düz olduğunu iddia eden biriyle tartışarak zaman kaybederler mi diye sorarlar. Fakat 1990'ların sonlarında, David Irving isimli önde gelen Holokost inkârcılarından biri, tarihçi Deborah Lipstadt'ı, yazdığı bir kitapta Nihai Çözüm'ü tartışmaya açanların vakayinamesini çıkarırken ismini lekelediği iddiasıyla Londra'da mahkemeye verdiğinde, bu tür bir tartışma zorla kamuoyunun gündemine girdi. Irving sonunda davayı kaybetti ama bu mahkemeye çağrılan bilirkişilerden biri de daha sonra Irving'in çalışmalarını sistematik olarak parça parça eden bir kitap yazan Richard Evans'tı. Evans, Irving'in iddialarının taraflı seçimlerle, belgelerin yanlış tanıtılmasıyla ve kasıtlı ihmallerle dolu bir araştırmaya dayandığını göstermek gibi zorlu ve iç karatıcı bir işi yapabilmek için, alanında nefret edilen bir tezle uğraşma konusunda sergilenen isteksizliği aşmıştı.⁶²

Meslekten tarihçilerin ve diğerlerinin, özellikle

⁶¹ Bununla birlikte, Jon Wiener, Bellesiles'in "belgelendirmenin ufak bir kısmındaki hataları" nedeniyle haksız bir şekilde hedef alındığını ileri sürer ve isimlerini verdiği çok sayıda önde gelen tarihçinin telefon sohbetlerinde kendi değerlendirmesine katıldığını yazar. Wiener, *Historians in Trouble*, 91-93.

⁶² Richard J. Evans, *Lying about Hitler: History, the Holocaust, and the David Irving Trial* (New York: Basic Books, 2001).

sahtekârlığın yaygın olarak tahkir edilen bir gündemin hizmetine koşulduğu Holokost inkârı söz konusu olduğunda, kaynakların açık bir hileyle manipüle edilmesini ya da uydurulmasını reddetmek için bir araya gelmeleri kolaydır. Fakat David Abraham isimli genç bir akademisyenin ihtilaflı ve içinden çıkılması güç vakasının 1980'lerin ortasında gösterdiği gibi, tarafsızlık, özensizlik ve sahtekârlık arasındaki çizgileri belirlemek çok daha zor olabilir.⁶³ Princeton'da genç bir öğretim üyesi olan Abraham, 1981 yılında Alman iş dünyası ile Nazilerin yükselişi arasındaki ilişkiyi ele aldığı *The Collapse of the Weimar Republic* isimli bir kitap yayımladı. Bu uzmanlaşmış çalışma, 1920'lerde ve 1930'larda Almanya'nın siyasal iktisatı üzerindeki sistematik baskılara dair daha soyut bir Marksçı argüman ileri sürüyordu ama önemli bir yayınevi tarafından yayımlanmış ve olumlu eleştiriler almıştı. Princeton'un üst yönetimi, bölümünün desteğine rağmen Abraham'a kadro vermeyi reddetti ama iş piyasasındaki geleceği parlak gözüküyordu.

Fakat kadrosunun reddedildiği sıralarda Abraham alandaki iki kıdemli tarihçinin, Yale'den Henry Turner ve Berkeley'den Geral Feldman'ın saldırılarının hedefi haline geldi. Abraham Alman büyük sermayesi ile Nazilerin çıkarları arasında nesnel bir örtüşmenin var olduğunu ileri sürmüştü. Turner yıllardır, kabaca söyleyecek olursak bunun tam tersini iddia ettiği kendi araştırması üzerinde çalışıyordu. Abraham'ın kitabını inceleyen Turner, Abraham'ın argümanlarının var olmayan belgelerin düpedüz uydurulması dâhil olmak üzere sahte araştırmaya dayandığını iddia ederek *Amerikan Tarih Cemiyeti*'ne ve alanın Amerika'daki ve Avrupa'daki önde gelen tüm tarihçilerine mektup gönderme kampanyası başlattı. Abraham iş aramaya başlayıp önde gelen üniversitelerce mülakata davet edildiğinde, Turner'ın

Abraham olayına dair değerlendirmem Novick *That Noble Dream*, 612-21 ve Wiener, *Historians in Trouble*, 5. Bölüm'e dayanmaktadır.

müttefikleri Feldman kaynakları çarpıtan ve uyduran bir araştırmacıyı işe almamaları konusunda uyarmak için bölüm başkanları ve dekanlarla temas kurdu. Birçok kişi Turner ve Feldman'ın taktiklerini nahoş buldu –özel mektup ve telefonlarla peşine düşmek yerine neden kitap incelemesi yayımlayıp yazarı eleştirmiyorlardı?– ama kampanya işe yaradı ve mahkemeye taşınacak bir skandaldan çekinen üniversiteler Abraham'a kadro vermeyi reddettiler. Ülkenin en önde gelen bazı üniversitelerinin de dâhil olduğu ve bilimsel sahtekârlık iddiasının ve çirkin akademi siyasetinin ortaya saçıldığı bu dramatik hikâyeye, ulusal basında da kendisine yer buldu.

Abraham açısından sorun, kendisinin de kabul ettiği gibi, gerçekten de korkunç bir özensizlikten kabahatli olmasıydı; eleştirilerin ardından arşivlere geri döndüğünde, en az bir belgenin tarihini yanlış verdiği, bir raporun yazarını ve alıcısını yanlış tespit ettiği ve daha da önemlisi, birkaç yerde aslında kendi argümanını destekleyen ifadelerden oluşan kendi özetlerini doğrudan alıntılar şeklinde sunduğu ortaya çıktı. Hatalarını 'affedilmez' olarak niteledi ama kasten herhangi bir belge uydurduğunu reddederek, bir sonraki baskıda hatalarını düzeltmeyi önerdi. Abraham'ın birçok destekçisi de onun araştırmasında baştan savma davrandığı konusunda hemfikirdi, ama hatalarının genel argümanını geçersiz kılmadığını savundular; bazıları hiçbir tarihçinin dipnotlarının, Abraham'ın maruz kaldığı türde, onun örneğinde belli ki mesleki rekabetin ve ideolojik kinin motive ettiği düşmanca bir inceleme karşısında ayakta kalamayacağını ileri sürdüler. Sonunda Abraham'ın düşmanları üstün geldi: Tarih alanında bir kadro bulamayan Abraham kariyerini değiştirdi ve sonunda bir hukuk profesörü olarak başarı kazandı. Kayda değer bir vicdan muhasebesine ve hoşnutsuzluğa yol açan Abraham vakası, tarihçilerin gündemine birçok zorlu meseleyi getirdi: Kimler kabul edilemez buldukları araştırmaları ihbar etmelidir ve bunu nasıl yapmalıdır? Bir

araştırmayı geçersiz kılmak için kaç hata gerekir? Her şeyden önce, bu vaka ‘kaynakların egemenliği’nin en dogmatik inananları dışında herkesi, özgün bir argüman inşa etmek için tarihsel malzemeyi seçme sürecinde yaşananlar üzerinde düşünmeye sevk etti. Gerçek sahtekârlık dışında, herhangi bir tarihçi yorum ile çarpıtma arasındaki çizgiyi nerede ve nasıl çekeceğini nasıl bilebilir? Neyi meşru, takdire şayan bir tarihsel hayalgücü becerisi sayabiliriz ve bir tarihçi çizgiyi hangi noktada geçer?

Tarihsel hayalgücü, uydurma ve bunların sınırlarıyla ilgili en ünlü modern tartışma, yaklaşık 25 yıl önce Natalie Davis tarafından kaleme alınan ve hâlâ çok okunup sık sık sınıflarda ödev olarak verilen, tarih kanonunun çok takdir edilmiş eserlerinden birisinin etrafında yaşandı. *The Return of Martin Guerre* (1983), 1560’larda Fransa kırsalının derinliklerinde ortaya çıkan ve erken modern köylülerin yaşamlarına ışık tutan bir adli davaya ilişkin bir anlatı, kısacası klasik bir mikrotarih çalışmasıdır. Hikâye bir sahtekârlıkla, 16. yüzyılda Güneybatı Fransa’daki Artigat köyünde yaşanan bir kimlik hırsızlığıyla ilgilidir. Hâli vakti yerinde iki köylü ailesinin çocukları olan Martin Guerre ve Bertrrande de Rols, 10’lu yaşlarının başlarında birbirleriyle evlenmiş ama birlikteliklerini tamamına erdirmeleri ve bir çocuk dünyaya getirmeleri sekiz yıl sürmüştü. Martin 20’li yaşlarının başlarında babasından para çalıp kaçmıştı. Sekiz yıl sonra Artigat’ta yeniden boy göstermişti. Kız kardeşleri onu sıcak, karısıysa daha gönülsüzce karşılamış ama cemaat aslında Martin’i değil, Arnaud du Tilh isimli, kayıp Martin Guerre’in evliliğini ve mülklerini üstlenmeye hevesli bir düzenbaz olan bir adamı kabul etmişti. (Yeni Martin en azından başlangıçta Bertrrande dâhil olmak üzere insanları, köydeki herkesle ilgili her türlü özel ayrıntıyı biliyormuş gibi görünerek kendisine inandırmıştı.) Ancak dört yıl sonra, bir mülkiyet ihtilafının ardından, Martin’den giderek daha fazla kuşkulanan amcası, yeğeni olduğunu iddia

eden kişinin aslında bir sahtekâr olduğuna ikna oldu ve onu Bertrande'in adına tutuklattı. Arnaud kendisinin gerçekten Martin olduğunu ileri sürdü ve köylülerin anlaşmazlığa düştüğü ve sonucun, dramatik bir gelişmeyle gerçek Martin Guerre birdenbire, tahta bir bacakla topallayarak mahkemede boy gösterene kadar belirsiz kaldığı iki duruşma yapıldı. Böylece Arnauld'un foyası meydana çıktı ve asılarak idama mahkûm edildi. Bertrande dâhil herkesten özür diledikten sonra infazı köyde gerçekleştirildi. Hikâye yüzyıllar boyunca, insanların bildiklerine ve gördüklerine dair algılarının akıllı bir manipülatör tarafından aldatılabileceğine dair oldukça uçuklatıcı bir kıssa olarak defalarca yeniden anlatıldı.

Hikâye kusursuzdur ama duruşma kayıtları ortadan kaybolduğu için, esasen mahkemelerdeki görevliler tarafından olaydan sonra yayımlanan birkaç ayrıntılı anlatıdan ibaret olan ilk elden kaynaklar yetersizdir. Davis bu kaynakları olaya dâhil olan ailelerle ilgili ayrıntılar için köyün adli kayıtlarını tarayarak destekler ve Artigat köyündeki yaşamın dokusunun büyük bir kısmını –veraset pratiklerini, âdetleri, gündelik hayatın ayrıntılarını– bölgedeki çeşitli köyler üzerine yaptığı çalışmalardan yola çıkarak yeniden inşa eder. Kitabının ilk sayfalarında, “Burada sunduğum şey kısmen benim yaratımımdır ama geçmişin sesleri tarafından sıkı bir şekilde kontrol altında tutulmuştur” diye belirtir.⁶⁴ İncelikle yazılan kitap birçok meselede sindirilmesi gereken fikirler sunar ama esas noktalarından biri, Martin'in eşi Bertrande'in davranışını ona kayda değer bir faillik atfederek okumasıdır. Terk edilmiş genç kadının diğer herkes gibi aldatıldığını ileri süren daha önceki açıklamaların aksine, Davis, Bertrande'in geri dönen adamın Martin olmadığını anlamış olması gerektiğini savunur. Davis, Bertrande'in bir ahmak değil, bir kocası olduğunu iddia etmenin toplumsal

⁶⁴ Natali Zemon Davis, *The Return of Martin Guerre* (Cambridge, Ma: Harvard University Press, 1983), 5.

avantajlarını anlayan ve muhtemelen Martin'in yerini alan akıllı ve çekici adamı seven, kendi ihtiyaçları olan kurnaz bir kadın olduğunu ileri sürer.

Kitabın gücünü korumasının önemli bir nedeni Davis'in, hikâyesindeki farklı aktörlerin yaşananları nasıl deneyimlemiş olmaları 'gerektiğini' canlı bir şekilde resmettiği yeniden yaratımlarıdır. Ebeveyni Bask ülkesinden göçmüş olduğundan "belki de Labour'dan gelen oğlan için Artigat'ta büyümek o kadar da kolay değildi. Öğrenmesi gereken diller vardı... ve kuşkusuz ismi (Martin) yüzünden alay edilmişti." Yeni bir çocuğun, acizlik içinde geçen yıllarının verdiği utancın ve baskıcı babasının yükü altında mücadele veren Martin, kuşkusuz "darı tarlalarının, fayans işlerinin, mülklerin, evliliklerin sınırlarının ötesinde bir yaşam hayal etmişti." Çok genç olan Bertrande'a gelince, Martin'le evlenmesinin hemen ardından "belki de dile getirememişti, ama bir süreliğine cinsel ilişkiye giremeyecekleri için rahatlamış olduğu açıktı." Yıllar sonra, biraz daha büyüdüğü ve daha hoşuna gidecek 'yeni bir Martin' hayatına girdiği zaman, açıkça söylemeden bu adamın kocasını taklit etmesine yardım etmişti. Sık sık yaşanan sohbetleri sırasında "tahmin edilebilir ki, uydurma evliliğin devam etmesine karar verdiler."⁶⁵ Motivasyonlarına ilişkin bütün bu varsayımlar, bu okuryazar olmayan köylülerin zihinleriyle doğrudan temas kurmamızı sağlayacak herhangi bir kaynak olmadığından, bağlamsal bilgilere dayandırılmıştır.

Davis'in bilgi temelli spekülasyonları, alandaki bir başka araştırmacıyı, onun anlatısına *American Historical Review*'daki yüksek profilli bir makaleyle saldıran Robert Finlay'i ikna etmemişti.⁶⁶ Finlay'in Davis'in 'belki'lerine ve 'olmuş olabilir'lerine hiç tahammülü yoktu ve tarihsel kayıtlara haksız bir saygısızlık gösterdiğine inandığı hikâyeyi

Age., 19, 22, 44, 46.

⁶⁶ Robert Finlay, "The Refashioning of Martin Guerre", *American Historical Review* 93 (Haziran 1988): 553-71.

yeniden okuma biçimine güçlü bir itirazda bulundu. Eleştirisinin temelinde Davis'in Bertrande'ı, sahtekâr Arnaud'nun, yeni eşine yönelik giderek artan bir sevgi ve bir koca sahibi olmanın çıkarına olduğuna dair kurnaz bir hesapla hareket eden suç ortağı olarak resmetmesi yer alıyordu. (Davis, Bertrande ve Arnaud'nun kurnazca işledikleri zinanın günahıyla, birliklerini kutsanmamış bir Porteston evliliği olarak görerek başa çıkmış olabileceklerini ileri sürmek için Reform'un bölgede açtığı gediklere işaret eder.) Finlay, kaynaklardan hiçbirinin Bertrande'ın ikili oynadığını göstermediğini ya da ima etmediğini savunur ve Davis'i hikâyeye feminist bir gündem dayatmak ve 'tarihsel bir aşk öyküsüne' çekmek için kayıtları çarpıtmakla suçlar. Bertrande'a dair çizdiği resmin, 'tarihsel bir yeniden inşadan daha çok bir uydurmanın ürünü gibi görüldüğünü' yazar.⁶⁷

Finlay'ın yazısı, bir forumun parçası olarak, Davis'in derginin aynı sayısına yazdığı, argümanları özgün kitapkinden çok daha fazla belgesel kanıtla desteklenmiş, uzun ve ateşli yanıtla birlikte yayımlandı.⁶⁸ Hem *The Return of Martin Guerre* hem de Finlay-Davis tartışması, çok ilginç tarihsel meseleleri gündeme getirdi. Örneğin bir kişinin kimliği, aynaların, fotoğrafların ve modern benliğin diğer tuzaklarının bulunmadığı bir toplumda yıllar geçtikten sonra nasıl saptanabilir? Sahtekârın cinsel davranışı, Davis'in inandığı gibi Bertrande'ın durumu anlamasını mı sağlamıştı, yoksa Finlay'ın ileri sürdüğü gibi insanların genellikle giyinik, yangından mal kaçırır gibi, karanlık ve dondurucu odalarda seks yaptıkları bir ortamda önemsiz miydi? Bununla birlikte meselenin özünde, Davis ile Finlay arasındaki tartışma tarihte hayalgücünün rolüne ilişkin çok farklı bakış açılarına gelip dayanır. "Tarihyazımında yeniden inşa nerede biter ve uydurma nerede başlar?" diye sorar Finlay. Ona göre,

Age., 556-57, 562-66, 570.

⁶⁸ Natalie Zemon Davis, "On the Lane", *American Historical Review* 93 (Haziran 1988): 572-603.

Davis'in Bertrande'ın rolüne ve Arnaud'yla ilişkisinin doğasına ilişkin temel iddialarının hiçbirisi kayıtlarda bulunmaz ve bu yüzden Davis çizgiyi geçerek kurmaca yazımı alanına girmiştir. Evet, diye kabul eder Finlay, tarihçiler kaynaklar kayıp olduğunda sık sık 'belki'ler ve 'olmuş olabilir'lerle uğraşırlar ama sonunda spekülasyonun "kaynakların egemenliği, belgelerin mahkemesi karşısında boyun eğmesi gerekir."⁶⁹ David, Finlay'ın tutumunu dar görüşlü gelenekçilik olarak tasvir ettiği sert bir yanıt verir: 'Egemen' olduğu varsayılan kaynakların yalnızca tek bir şey söylemediğinde ısrar eder. Vakayla ilgili ana kaynak olan yargıç Jean de Coras'ın duruşmaya ilişkin anlatısı, farklı okumalara büyük bir alan bırakır ve kendisinin karmaşık, çok katmanlı bir hikâyeyi bir araya getirmenin yollarından sadece birisidir. Kendi versiyonunun 'kısmen kendi uydurması' olduğunu yazarken "ulaşmak istediğim şeyle kaynakların mutlak bir kesinlikle verebilecekleri arasındaki boşluğu açtım; ama son sayfamda, okur kanıtlardan anlam çıkarmanın diğer yolları üzerine düşünmek konusunda yeterli cesaretlendirmeye sahip" diye açıklar.⁷⁰ Özetle Davis, kendisini kendi tercih ettiği hikâyeyi kaynaklara dayatmakla suçlayan Finlay'e, belgelerin doğaları gereği muğlak olduğu ve sonsuz bir okuma yelpazesini mümkün kıldığı cevabını verir; onunki kaynakların anlatabileceği pek çok hikâyeden yalnızca biridir. Bir tarihçinin 'kurmacaya'ya girmesi, bir başkasının duyularını anlayan ve sorumlu hayalgücüdür.

Postmodernizmi çevreleyen tartışmalar, tarihçilik mesleğinde bugün neredeyse ortadan yok olmuştur. Bir yandan, 1980'lerin ve 1990'ların yaratıcı bakış açıları ve yöntemleri (kültürel inşacılık, metinlere ve anlatılara gösterilen dikkat) çoğu tarihçi için birer alışkanlık hâline gelmiştir. Öte yandansa bugünlerde az sayıda kişi 'geçmişin' gerçekten

⁶⁹ Finlay, "Refashioning", 569, 571.

⁷⁰ Davis, "On the Lane", 599.

yaşandığının kanıtlanabilir olup olmadığı gibi yanıtlanması mümkün olmayan sorular üzerinde kavga ederek vakit ve enerji kaybetmek istemektedir. Fakat nesnellik, uydurma ve geçmişin temsili gibi meseleler söz konusu olduğunda, son birkaç on yılda yaşanan tartışmalar disiplinin doğasını değiştirmiştir. Tarihçilerin, görevlerinin ‘kaynakların egemenliğinin’ önünde eğilmeyi içerdiğini tahayyül ettikleri bir döneme geri dönelebileceğini düşünmek artık imkânsızdır.

Anlatı ve hayalgücü muhtemelen bir disiplin olarak diğer herhangi bir araştırma alanına kıyasla tarih açısından daha merkezî bir yere sahiptir, çünkü görmüş olduğumuz gibi ‘tarih yapmak’ her şeyden önce ikna edici, olgu temelli hikâyeler yaratmaya dayanır. Geçmiş araştırma ve yazmak paradoksal bir iştir. Bir yandan, tarihçiler mesleki kimliklerini geçmişteki olguların titiz ve etraflı bir araştırmasına dayandırır; öte yandan mükemmel bir tarih ile yetkin bir tarihsel kurmaca arasındaki çizgi sık sık gözden kaybolacak kadar ince görünür. Garrett Mattingly’nin ilk kez 1959’da yayımlanan ve bir tarihyazımı klasiği olarak görülen *The Armada*’sı, dipnotları olmayan şunun gibi pek çok pasaj içerir: “Cücesi camdan Guise dükünün yaklaştığını bağırdığında, kraliçe ona böyle dediği için deli olduğunu söyledi ve kendi gözleri nazik adamı çılgına dönmüş hayranlarının arasında at sırtında tanıdığında, dudaklarının rengi çekildi ve sesi boğulup titredi.”⁷¹ İnsan bunun, Hilary Mantel’in, VIII. Henry’nin sarayında geçen beğenilen romanlarından ne kadar farklı olduğunu merak ediyor. Mantel’in *Bring Up the Bodies* kitabındaki bir sahnede, bir haberci Jane Seymour’a kendisine kur yapan evli kraldan bir aşk mektubu ve bir para kesesi getirir; Jane mektubu öper ama açmadan her ikisini de kralın elçisine geri verir. Titiz araştırmasıyla gurur duyan Mantel, sahneyi çağdaş bir

elçinin mektuplarından almıştır.⁷² William Cronon'ın ileri sürdüğü gibi, tarih ile titizlikle belgelendirilmiş tarihsel kurmaca (Mantel asla romanlarına tarihsel uydurmaları dâhil etmediğini söyler) arasındaki ayırım birinin gerçek olması diğerininse olmaması ya da tarihsel romancıların kendilerini herhangi bir kurala uymak zorunda hissetmemeleri değildir. En büyük fark, tarihsel kurmaca yazarlarının, geçmişin tarihçilerin erişemediği alanları, en tipik olarak karakterlerinin içsel yaşamlarını ve gündelik hayatın gayriresmî konuşmalarını yeniden yaratma izinlerinin olmasıdır. Cronon tarihçiler olarak “kanıtlara ilişkin kurallarımız bizimle haklarında yazdığımız insanların duygusal yaşamları arasına yüksek bir duvar örer” diye yazar.⁷³

Fakat romancılar gibi tarihçiler de sürekli olarak hikâyelerinin doğasını dayatan tercihlerde bulunurlar. Amerikan Büyük Ovaları'nın 19. yüzyıldaki tarihi bir ilerleme, bir trajedi ya da güçlükler karşısında bir zafer hikâyesi olarak anlatılmıştır. Öncüler, federal New Deal plancıları ve bizatihi doğa kahramanlar, Amerikalı yerliler, devlet ve kapitalizm ise kötü adamlar olarak öne çıkmıştır. Zaman dilimleri –insanın nerede başlayıp nerede bitireceği– anlatının şeklini ve havasını belirlemiştir. Avrupalı öncülerin soyundan gelenler, coşkun bir geleceğe açılan cesaret ve dayanıklılık konusundaki maharetlerini kayda geçirirken, Karga Yerlilerinin şeflerinden Plenty Coups, aynı dönemde ve aynı yerde geçen 1930 tarihli otobiyografisini şu sözcüklerle bitirmiştir: “Buffalo uzaklara gittiğinde, insanlarımızın kalpleri yere düştü ve onları yeniden kaldıramadılar. Bundan sonra hiçbir şey olmadı.”⁷⁴ Tarih her zaman, birisinin katmanlaş-

Larissa Mac Farquhar, “The Dead Are Real: Hilary Mantel's Imagination”, *New Yorker*, 12 Ekim 2012; <http://www.newyorker.com/magazine/2012/10/15/the-dead-are-real> (erişim tarihi 2 Şubat 2016)

⁷³ William Cronon, “Storytelling”, *American Historical Review* 118, sayı 1 (Şubat 2013): 11.

⁷⁴ William Cronon, “A Place for Stories: Nature, History, and Narrative”, *Journal of American History* 78, sayı 4 (Mart 1992): 1347-76, alıntı s. 1366.

mış ve muhtemelen bir başkasınınkiyle çatışan hikâyesidir: Bunu kabul etmek geçmişe ilişkin vakayınamelerimizi daha az güvenilir değil, daha çeşitli, derin ve gerçeğe daha uygun kılar.

SONUÇ

ABD’de tarihin değeri konusunda en sık alıntılanan şiar “Geçmişî hatırlayamayanlar onu tekrarlamaya mahkûmdur” sözüdür. İspanyol asıllı Amerikalı yazar George Santayana’ya ait bu söz kulağa çok çekici gelse de özünde epey sorunludur. Kitabın başında gördüğümüz gibi, geçmişî hatırlamanın ve geçmişten çıkarılan dersleri bugüne uygulamanın sık sık yıkıcı sonuçları olmuştur. Fransızlar bunu 1914-1918 arasındaki korkunç tecrübelerinin onları doğu sınırları boyunca Maginot Hattı olarak bilinen dev bir savunma sistemi inşa ederek yeni bir siper savaşına hazırlanmaya sevk ettiği 1940 yılında zor yoldan öğrendiler. Bu savunma hattı, darbeyi doğu cephesi yerine kuzeyden indiren, hızlı hareket eden Alman tankları ve piyade birlikleri tarafından hızla geçildi: Bir önceki savaştan çıkarılan ‘dersler’ hızlı ve aşağılayıcı bir yenilgiye yol açtı.

Kuşkusuz, birçok durumda, geçmişî unutmak için gayret sarf edenler, onu tekrarlamaya değil, kargaşa ve terörün yepyeni biçimlerini yaratmaya mahkûmdur. Fransa’dan Rusya ve Çin’e modern bir devrimin binlerce ya da milyonlarca can pahasına, eski günleri ve eski yöntemleri reddettiği her örnekte yaşanan bu olmuştur. Fakat geçmişî yüceltmek de bir o kadar tehlikeli olabilir: Tek Gerçek Kilise’ye özlem duyan dinî bağnazlar, eskinin cesur Güneyi’nin hasretini çeken ırkçılar ve Alman İmparatorluğu’nun şanını yeniden tesis etmenin peşinde koşan Naziler tarafından katledilen kitleleri düşünün. Geçmişin idealleştirilmiş, tek yanlı bir versiyonunu hatırlamayı tercih edenler, onun kökünü kazı-maya çalışan devrimciler kadar zarara yol açabilirler.

Bu kitap boyunca benimsediğim ve bugün birçok tarihçi tarafından da paylaşılan tutum, tarih çalışmanın günümüzdeki ve gelecekteki durumlara uygulanabilecek, düzgünce paketlenmiş aksiyomlar biçiminde ‘dersler’ öğretmediğidir. Hiçbir tarihsel durum önceki herhangi bir durumu tekrar etmediği gibi, çoğu örnekte hangi dersin en uygun düşeceği de belirsizdir: Vietnam Savaşı sırasında, muhafazakârlar Kuzey Vietnam diktatörlüğüne askerî olarak göğüs germeyi savunmak için 1930’ların Avrupasını örnek göstermiş, liberallerse Fransız emperyalistlerinin 1950’lerde komünist isyancılar tarafından Vietnam’dan sökülüp atılmış olmalarını işaret ederek geri çekilmeyi savunmuşlardır.¹ Fakat tarihten çıkarılacak dersler mefhumuna dair makul şüphelere sahip olsak da birçoğumuz özellikle daha yakın tarihli ve son derece travmatik olaylar söz konusu olduğunda içgüdüsel olarak bu dersleri aramaya başlarız. Bu başka hiçbir örnekte Nazilerin kitle katliamları konusunda olduğundan daha geçerli değildir: “Holokost’tan çıkarılacak dersler” şeklinde yapılacak bir Google araması, yüz binlerce sonuç verir. Bu bizi şaşırtmamalıdır: İnsan eseri olan bu ölçekteki bir dehşetle karşılaşıldığında, nihilist bir umutsuzluğa karşı koruma olarak yararlı ya da kurtarıcı bir ‘kıssadan hisse’ bulma ihtiyacı duyarız.² Bununla birlikte profesyonel olarak Holokost üzerine çalışan çoğu tarihçi, diğer alanlardaki meslektaşları gibi, geçmişin bize gelecek için düzgün şablonlar sağlayabileceği hususunda şüphecidir. Holokost’un ve diğer büyük ölçekli tarihsel suçların farkında olmak, kuşkusuz etik hassasiyetlerimizi keskinleştirir ve bizi benzer şeylerin yaşanması konusunda tetikte tutar ama gelecekteki hiçbir durum 1930’ların Almanyası’ninkıyla aynı olmayacaktır. Anma elbette hayati önem taşır ama önde gelen bir Holokost tarihçisinin de belirttiği gibi, tarihi sürekli olarak

Michael R. Marrus, *Lessons of the Holocaust* (Toronto: University of Toronto Press, 2016), 37-38.

Age., 7-9.

yeniden çerçeveleyerek ve yeniden yazarak geçmişi canlı tutmak da öyledir: “Bu, tartışma ve anlaşmazlık anlamına geldiği gibi, araştırma, yeni sorular ve eski sorunlara bakmanın yeni yolları anlamına da gelir.”³

Geçmişin amacına en iyi şekilde hizmet etmesi için, onu mekânda dondurmamalı, onun hakkında tartışmalıyız. Bu doğrultuda, bu kitabın bölümlerinin çerçevesi belirli sorularla çizilmiştir ve bu tercih kuşkusuz yazarın kuşkucu mizacı kadar ‘tarihin’ karşılıklı mutabakata dayalı herhangi bir ortodoksi biçiminde katılaştırıldığında en iyi ihtimalle yararsız ve sıkıcı, en kötü ihtimalle tehlikeli bir hâl alacağına ilişkin inancının bir ürünüdür. Aynı nedenle, bu kitaptaki malzemeler, farklı yaklaşımların Homeros’tan Herodotos’a ve günümüzün en son akımına dek birbirini takip ederek ilerlemesi şeklinde sunulmamıştır: Tarihyazımı giderek daha iyi bir hâl almaz, günün ihtiyaçlarına ve meraklarına yanıt olarak değişir ve kayar. Yenilikler ve yeni bakış açıları geçmişi inceleme çabasını taze ve ilginç tutar ama bu belirli alanları ya da yaklaşımları eski moda ya da anlamsız diyerek bir kenara atmamız gerektiği anlamına gelmez. Lynn Hunt’ın da belirttiği gibi, tarihin hiçbir alanı artık ‘sıcak’ olmadığı için bir kenara bırakılmamalıdır çünkü geçmişin görmezden gelinen veçhelerinin nasıl ve ne zaman önem kazanacağını bilemeyiz. Yaklaşık 100 yıl önce antik Roma tarihi, siyasi kavrayış açısından hayati bir kılavuz olarak görülüyordu. Artık görülüyor ama ne zaman yeniden yararlı hale geleceğini kim bilebilir ki?⁴ Pek az kişi 30-40 yıl önce, İslam tarihi ve kültürünün Batılı ülkelerin kaygılarında bugün sahip olduğu merkezî yeri tahmin edebilirken, Rus geçmişi Amerikalılar için 40 yıl önce olduğu kadar acil bir gündem olmaktan çıkmıştır ama yeniden hayati bir önem kazanabilir. Akademik tarihte güncel eğilimleri tespit etmek kolay

Age., 171.

Lynn Hunt ile görüşme, “The Future of History”, <https://www.youtube.com/watch?v=amkZ5TkxwY8> (erişim tarihi 5 Kasım, 2016).

olsa da –birçok kişi küresel tarih, ulusötesi tarih ve çevre tarihinin günümüzün en yeni alanları olduğunu söyleyecektir– bunların disiplini ne zamana dek şekillendireceğini ya da yerlerine hangisinin geleceğini kimse bilemez.

Disiplinin geleceği bilenemez olsa da önemini koruyacağı su götürmezdir. Neden tarih çalışılmalı? Bu soruya verilecek en basit yanıt, tarihin diğer disiplinlerin yanıtlayamadığı soruları yanıtlıyor olmasıdır. Örneğin bugün ABD’deki Afrikalı-Amerikalılar, resmî ayrımcılığın son kalıntıları da yarım yüzyıl önce ortadan kaldırılmış olmasına rağmen, neden gelirden eğitime, sağlığa, ortalama yaşam beklentisine ya da hapse girme oranına varasıya olası her açıdan bu denli şaşırtıcı bir dezavantaj içindedir? Irkçı düşüncelere başvurulmadıkça, bu soruyu yanıtlamanın tek yolu, Yeninden İnşa dönemi, Jim Crow Yasaları ve on yıllar boyunca kentsel siyasalarda, seçimlere katılımda ve yargı sisteminde yaşanan adaletsizliklerin birikmesi üzerinden, Afrikalıların Amerika’ya getirilişi ve kölecilikten günümüze dek uzanan uzun ve acı veren bir anlatı yoluyla tarihten geçmektedir. Modern, demokratik, sanayileşmiş toplumlarda varlığını sürdüren –erkeklerle kadınlar, zengin ve yoksul bireyler, gruplar ve uluslar arasındaki– her türlü başka eşitsizlik de ancak tarihsel olarak açıklanabilir. Sosyal bilimciler günümüzün sorunlarını teşhis edebilir ya da siyasi reçeteler önerebilirler ama sadece tarihçiler bu tür meseleleri nasıl ortaya çıktıklarını göstererek derinlemesine açıklayabilirler. Tarihçiler size yanıtlar veremezler ama sorunlara zaman perspektifinden bakmak size doğru soruları nasıl soracağınızı öğretebilir.

Zaman perspektifi önemlidir çünkü tarih diğer bütün disiplinlerden daha fazla kamusal yaşamda vuku bulur. Bu kitabın bir diğer temel amacı da tarihin birçok açıdan melez bir alan olduğunu vurgulamaktır: Tarih son derece uzmanlaşmış ve hiç uzmanlaşmamış, olgusal ve hayalgücüne dayalı ya da akademik ve popüler olabilir. Geçmişi yeniden

yaratmak ve yorumlamak, bilimsel monografilerde ve uzmanlaşmış dergilerde olduğu gibi, bu iki dünyayı birbirine bağlayan çok sayıda insanla, çok satan popüler kitaplarda, televizyon belgesellerinde ve tarih müzelerinde de gerçekleşir. Bu kitapta tarihin sadece geçmiş insanlar, topluluklar ve uluslar açısından derin bir anlam ifade ettiği için değil, ama aynı zamanda disiplin kuramsal soyutlamalar karşısında belirli zaman ve mekânların canlı gerçekliklerine öncelik verdiği için de akademi dışında bu denli geniş bir cazibeye sahip olduğu ileri sürülmeye çalışıldı. Bununla birlikte alanın gücü aynı zamanda onun zayıflığı da olabilir çünkü tarihyazımı zaman zaman fazla betimleyici ve empirik bir hal alır ve sadece kendi hatırına bilgiye hasredilir. Geçmişle ilişkin akademik ve popüler tartışmalar, arşivlerinin ayrıntılarını gereğinden fazla seven tarihçilere neyin gerçekten değerli olduğunu hatırlatmada önemli bir rol oynar.

Kısacası bu kitap, tarihi bir disiplin olarak canlı tutan iki gücün altını çizdi: Akademi ve kamusal dünya arasında bir köprü rolü oynaması ve tarih bölümlerinde, okullarda, müzelerde ve hatta yönetim kurumlarında yarattığı tartışmalar. Felaket tellalları her zaman tarihe olan ilginin azalacağını tahmin ederler ama böyle bir şeyin yaşanmakta olduğunu gösteren pek az kanıt vardır. Bu nedenle bu kitabın sonunda Dersler, Yasalar, Krizler ya da Tarihin Geleceği hakkında büyük laflar yer almayacak. Bu kitap eğer önceki bölümlerde ele alınan sorular ve tartışmalar okurların bütün biçimleriyle geçmişi öğrenme ve geçmiş hakkında fikir ileri sürebilme iştahlarını açmış ve yeteneklerini bilemişse amaçlarına ulaşmış demektir.

DİZİN

1789 Fransız Devrimi 74, 95, 203, 241
1819 Peterloo Katliamı 83
1830 Devrimi 83
1914-1918 Büyük Savaşı 84
1949 Devrimi 219

A

ABD tarihi 88, 184
Abensour, Léon 56
açıklayıcı modeller 115
adli kayıtlar 210, 212
Afrika tarihi 21, 114, 117, 288
ahlaki otorite 42
aile: hayatları 44; ~nin iktidar mücadeleleri 57; ~ tarihi 123
akademik: ~ disiplinler 169; ~ ihtilaflar 196; tarih 220, 222, 327; ~ tarih pratiği 77
Alman kültürü 199
Altpolitika 53
Álvares, Domingos 94, 252
Amerika tarihi 21
Amerikan: ~ Devrimi 26, 73, 150, 173, 249; ~ edebiyatı 126; İç Savaşı 84, 86; ~ köleliği 70; ~ tarihi 17, 188, 313
analoji 227
Anderson, Benedict 52, 79, 80, 82, 119, 155
Anglo-Sakson kimlik 75
anlamlandırma ağları 259, 293
anlatı(lar) 13, 18, 27, 97, 105, 107, 111, 140, 143, 169, 177, 178, 180, 210, 211, 222, 233, 237, 244, 248, 254, 274, 275, 294, 296, 298, 307, 318, 323, 328
Annales Okulu 233, 237, 261

Antik: ~ dünya 223; ~ Yunan 65
Antonius, Marcus 240
antropoloji 237, 238, 275, 291
araştırma kurumları 188
Arendt, Hannah 197
aristokrasi 28, 76, 203, 204
aristokratik değer 47
Aristoteles 27, 28, 127, 134, 137
arkeoloji 12, 147
arşiv 13, 210, 211, 212
artzamanlı çözümleme 222
asimetrik cehalet 115
askerî tarih 19, 31, 178, 179, 184
askerlik 35, 97
Asya tarihi 21
aşağıdan tarih 30, 32, 40, 283, 285
aşamacı kuramlar 225
Atlantik: devrimleri 91, 95; ~ modernitesi 96; ~ tarihi 90, 91, 93, 96; ~ ticaret 106, 164
Auschwitz 103, 308
Avrupa: ~ emperyalizmi 115; ~ işçi sınıfı hareketleri 39; ~ kültürü 120; ~ tarihi 73, 115, 214; ~ Savaşı 25
Avrupamerkezci eğilimler 114
ayaktakımı 251
Aydınlanma 111, 131, 132, 171, 203, 225, 230, 241, 272

B

Bacon, Francis 139
balıkçılık 124, 158
Bancroft, George 45, 74
baskıcı iktidar 53
Bassi, Laura 133
Bastille kuşatması 30
Batı: sömürgeciliği 75, 116;

tarihsiciliği 119; ~ tarzı tarihyazımı 288; ~ uygarlığı 16, 91
batıl inanç 143
Batılı toplumsal kurallar 66
de Beauvoir, Simone 26
bedensel deneyim 155
Bell, Alexander Graham 17
Berlin, Ira 51
Bernstein, Eduard 40
beşerî: ~ bilimler 11, 124, 166; faaliyetler 261
betimleme 15, 20, 34, 220, 222, 233, 258, 259, 288
beylik tarihsel anlatılar 97
bilgi: ~ sistemleri 267; ~ sosyolojisi 282
bilim 33, 77, 123, 134, 135, 136, 137, 139, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 155, 174, 178, 179, 188, 203, 227, 230, 259, 271, 279, 280, 315; ~ felsefesi 134; ~ sosyolojisi 135; ~ tarihi 134, 135, 136, 137, 143
bilimsel: ~ akımlar 165; ~ araştırmalar 188; ~ deneyler 141; ~ Devrim 111, 144; ~ düşünce 144; ~ faaliyetler 288; ~ ihtilaf 140; ~ ilerleme 138; ~ kesinlik 42; ~ pratikler 145
bilinemezçilik 307
bilmesinlercilik 134
Birinci Dünya Savaşı 78, 84, 176, 226, 249, 281
biyografi 19, 23, 27, 93, 178, 180, 251
biyoloji 137, 266, 279
biyolojik: ~ cinsiyet farklılıkları 63; ~ farklılık 271; ~ ikilikler 304
Blight, David 85
Bloch, Marc 122, 237
Boleyn, Anne 24
Boston Çay Partisi 30
Boswell, John 66
Boyle, Robert 139, 140, 141
Braudel, Fernand 116, 237, 265
Bridenbaugh, Carl 38
burjuva devrimleri 229
burjuvazi 28, 47, 110, 234
bütüncül tarih 237
bütünlük 127

büyük anlatı 121
büyük: ~ şahıslar 172; ulusal liderler kanonu 26

C

Carr, E. H. 221, 239
Büyük Catherine 24, 56
cemaat değerleri 48
ceza pratikleri 269
Chakrabarty 115, 116, 118, 119
Chaucer dönemi 29
Chauncey, George 66, 67, 68, 305
Churchill, Winston 23
cinayet 101, 103, 182
cinsel: ~ eylemler 69; ~ ilişki 320; ~ kimlikler 65, 270; ~ tehlike 296
cinsellik 68
cinsiyet(ler) 59, 76, 300; ~ kuramı 284; ~ sınıflandırmaları 300
Clinton, Bill 17
coğrafi belirlenim 180
Columbus 91
Copernicus 26, 136, 203
Crow, Jim 63, 328
Crummell, Alexander 75

Ç

çağdaş tarih 12
çevre tarihi 19, 123, 126, 157, 159, 161
Çin Devrimi 119
çoğul tarih 75
çokuluslu bankalar 106

D

Darnton, Robert 33, 131, 132, 254, 255, 256, 257, 258, 260, 261, 263, 264, 309
Davidoff, Leonore 47, 76
deliliğin tarihi 265
demografik gerçeklik 297
demokrasi 18, 45, 84, 117, 128, 184, 205, 228
demokratik toplumlar 124
deneyim alanları 125
deneylerin nesnelliği 140
Derrida, Jacques 290, 292, 310
Descartes, René 134

despotik yönetim 228
 despotizm 224
 devlet 27, 176
 devrimler 15, 74, 135, 202, 211, 225, 226
 dilbilim 12, 216, 290, 291
 din 65, 76, 123, 124, 141, 167, 211, 213, 245
 dinî: ~ anlatılar 107; ~ deneyim 167; ~ gelenekler 89, 247; ~ ihtilaf 124; ~ inançlar 44
 dinler tarihi 167
 diploması 238
 diplomatik tarih 107, 283
 doğa: ~ bilimleri 11, 174, 227, 280; ~ tarihi 156
 doğal: ~ dünya 90, 156, 157; kaynaklar 193
 doğüstü güç 247
 Dolléans, Edouard 40
 Du Bois, W. E. B. 75, 96
 Durkheim, Emile 12
 duygusal stratejiler 53
 dünya: ~ sistemleri 108, 109; ~ tarihi 71, 106, 110, 111, 114
 düşünce(ler): ~in toplumsal tarihi 131; ~ tarihi 26, 126, 127, 128, 130, 131, 132, 133, 155, 262

E
 edebiyat 11, 12, 14, 17, 41, 124, 132, 135, 148, 279, 290, 297
 eğitim 12, 13, 34, 116, 117, 119, 188, 196, 211, 220, 226, 250, 282, 311
 eğitimli sınıf 262
 eklektisizm 275
 ekoloji 75
 ekonomi 16, 34, 108, 206
 I. Elizabeth 24
 Elkins, Stanley 50
 emek: ~ hareket(ler)i 40, 41, 42, 283; ~ tarihçileri kuşağı 40; ~ tarihi 21, 40, 41, 123, 283
 emekçi sınıflar 40, 76
 emperyalizm 113, 289
 Engels, Friedrich 39, 108, 235
 engizisyon 94, 249

entelektüel: ~ merak 20; ~ tarih 134, 167
 episteme 266
 erkek(ler): ~in kimliği 61; ~ fahişeliği 65; ~in statüsü 61
 eski rejim 131, 204, 229
 estetik duyarlılık 280
 eşcinsel ilişkiler 13
 eşcinsellik 66
 eşzamanlı betimleme 222
 ev içi: ~ emek 219; ~ hizmet 88
 evlilik 29, 35, 36, 98, 118, 155, 190, 209
 evrensel yasalar 227, 228

F

faillik 21, 55, 82, 99, 267, 319
 fars 308
 faşizm 228, 229, 230, 231
 Feierman 114, 115, 116, 118, 145
 felsefe 11, 13, 14, 124, 265, 290
 femi ist çalışmalar 60
 feminizm 56, 272, 284
 feodal toplumlar 59
 feodalizm 108
 fizik 13, 243, 279
 Foote, Molly Hallock 68
 Foucault, Michel 258, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 273, 274, 293
 Fransız: ~ burjuvazisi 46; ~ Devrimi 26, 28, 46, 59, 60, 83, 89, 95, 131, 132, 150, 180, 202, 204, 205, 206, 221, 226, 234, 241, 247, 257, 260, 272; ~ Direnişi 86; ~ Gericiliği 60; ~ köylülüğü 45
 Büyük Frederick 83, 214

G

Galileo 145, 146, 179
 Gandhi, Indira 24
 Gandhi, Mohandas 25
 geleneğin icadı 87
 geleneksel: ~ Batı uygarlığı 16; ~ kadınlık 64; ~ seçkinler 230; ~ tarih 40, 270, 290; ~ ulus 97
 genetik 126, 134, 161
 Genovese, Eugene 47, 51, 52
 gerçeklik efekti 184

Gettysburg muharebesi 85
gey tarihi 65, 68, 69
Gibbon, Edward 171
Gilroy, Paul 96
Ginzburg, Carlo 249, 250, 262, 309
giyim tarzları 149
Gordon, Peter 130, 331
gotik romans 295
görsel kültür 14
göstergebilimsel yapılar 292
göstergeler sistemi 292
Grant, Ulysses S. 17
Griffith, D. W. 85
güç dengesizliği 53
gündelik: ~ hayat 124, 152, 188
güven teknolojileri 143

H

Hacking, Ian 134
hakikat 142, 183, 279, 283, 307, 310, 312
hâkim paradigma 135
hâl değişimi 243
halk(lar): ayaklanmaları 97; ~ hareketleri 229; ~ kültürleri 253; ~ın failliği 54
Hall, Catherine 47, 76
Hammond, Barbara 40
hane içi hiyerarşi 61
hareketsiz tarih 238
Hatfeld, April 92
hayali cemaat 80, 82, 87
Hayes, Carleton 91
hayvancılık 34
hayvanlar tarihi 165
Hegel 14, 235
VIII. Henry 24, 179, 323
Herder, Johann Gottfried 225
Herodotos 24
heteroseksüel: ~ ilişkiler 58; ~ dünya 67
hikâye anlatıcılığı 185, 277
Himmelfarb, Gertrude 27, 28
Hitchcock, Alfred 50
Hitler, Adolf 23, 25, 102, 103, 104, 105, 197, 199, 201, 207, 230, 315
Hobbes 128, 129, 130, 139, 140, 141
Hobsbawm, Eric 40, 41, 49, 80

Holokost 86, 103, 186, 194, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 206, 207, 231, 248, 308, 315, 326
Homeros 26, 223, 327
homofobi 65
homoseksüellik 65, 67
Hristiyan değerleri 142
Hristiyanlık 107, 251
Hume, David 288
hümanizm 59, 125, 165

I

ırk 75, 179, 231, 232, 285, 301, 302, 303, 304, 305
ırksal: ~ arındırma 104; ~ azınlıklar 18; ~ eşitsizlikler 184

İ

İç Savaş 62, 85, 183, 184, 186, 229, 313
idealizm 185
ideoloji 302, 303
ideolojik: ~ etkenler 205; ~ kanaatler 202; ~ öğreti 211
İkinci Dünya Savaşı 29, 50, 78, 85, 150, 172, 179, 190, 192, 194, 205, 236, 282
iktidar: ~ın mikroteknolojileri 267; ~ mücadeleleri 164
iktisadi: ~ değişim 236; ~ faaliyetler 238; ~ hiyerarşi 115
iktisat 13, 34, 35, 110, 111, 123, 237, 241, 266; ~ tarihi 34, 35, 123
ilerleme 74, 108, 116, 128, 137, 138, 201, 202, 219, 224, 269, 279, 324
imparator kültü 81
İngiliz: ~ Devrimi 46, 196; ~ miti 75; ~ orta sınıfı 76; ~ Sanayi Devrimi 119, 298
insan tarihi 156
insan: ~ deneyimleri 125; ~ hakları 116, 117, 182
insanlık tarihi 159
insanmerkezci 162
inşacılık 138
Büyük İskender 23, 79, 83
iş disiplini 43
işçi sınıfı 30, 39, 43, 44, 108, 226, 283, 295

İtalyan Rönesansı 119, 125

J

II. James 29

Jefferson, Thomas 184, 186, 194

jeopolitik 104, 164, 286

Jobs, Steve 26

Johnson, Walter 53, 54, 55, 225, 310

K

kadın(lar): ~ anatomisi 273; ~ emeği 61; ~ ın tarihi 56, 58, 59, 61, 62, 65, 70, 148, 184, 208, 209, 284

kahvehaneler 28

kamu: ~ alanı 148, 155; ~ hayatı 16, 24

kamusal: ~ itaat senaryosu 52; ~ dünya 78, 329; ~ iktidar 63; ~ tarih 19, 170, 187, 195

kanlı topraklar 103

kapitalizm 41, 42, 108, 109, 110, 113, 129, 158, 162, 203, 204, 221, 235, 248, 324

kariyerizm 200

karşılaştırmalı tarih 231, 233

Keegan, John 31, 32

Kelly, Joan 59, 60

kentleşme 116

kentli toplumsal reformcular 295

kiyaslanamamazlık 135

kimlik 18, 20, 50, 67, 68, 82, 150, 252, 285, 304, 318

kimya 279

kinizm 310

kitlesel vahşet 102

klasik: ~ emek tarihi 40; ~ hümanist bakış açısı 126; ~ siyasi tarih 24

Kleopatra 24, 240, 244

kolektif: ~ geçmişler 82; ~ güçler 40; ~ irade 74

komedi 298, 308

komünizm 228, 229, 234

Konfüçyüs 26

köle: ~ sahipliği 92, 184; ~ ticareti 37, 53, 88, 89, 117, 118, 248

kölecilik 34, 231, 232

kölelik 51, 88, 181, 184, 187, 232, 283, 285, 301

Kuhn, Thomas 134, 135, 136, 137, 138, 144, 202, 203

Kuhncu devrim 138

kurmaca 11, 293, 294, 296, 297, 299, 305, 312, 321, 323, 324

kurumsal tarih 212

kutsanmış aile 62

küçük burjuvazi 110

kültür(ler) 14, 18, 21, 70, 88, 91, 116, 154, 156, 158, 159, 170, 223, 248, 251, 253, 254, 257, 258, 259, 260, 261, 263, 264, 265, 267, 273, 274, 275, 292, 293, 294, 295, 311; ~ tarihi 223

kültürel: ~ analiz 260; ~ antropoloji 274; ~ inşacılık 305, 322; ~ kodlar 291; ~ miras 16, 187, 188, 220; ~ öncelik 64; ~ pratikler 160; ~ tarih 21, 67, 96, 123, 260, 261, 262, 273, 332

küresel: bakış açıları 286; tarih(ler) 17, 18, 19, 71, 93, 106, 328

kütleçekim kuramı 134

L

Lacan, Jacques 290

Lenin 226

Lerner, Gerda 57

Levine 51

Levine, Lawrence 51

Lévi-Strauss 291, 292

lezbiyen tarihi 65, 69

liberal 45, 55, 184, 187, 203, 269, 313

Lincoln, Abraham 23, 24, 178, 180

Liu, Tessie 62

Lovejoy, Arthur 126, 127, 131

Luther, Martin 25, 27, 245

M

Macaulay, Thomas Babington 28, 29, 45, 74

Machiavelli 128, 129, 171

maddi kültür 21, 147, 154

madun 116

makroekonomi 12

Mandela, Nelson 25

Mandler, Peter 20, 176
Marie-Antoinette 23, 260
Marksist tarihler 42
Marksizm 42, 109, 203, 204, 233, 234, 237, 239, 240, 252, 261, 267, 306
Marx, Karl 11, 26, 39, 108, 109, 110, 128, 234, 235, 236, 237, 244
matematik teoremler 122
matematiksel çıkarım 141
McCarthyçilik 17, 283
II. Mehmed 83
Meiji dönemi 66, 81
melodram 295
meslekten tarihçilik 114, 115
meşhul asker mezarı 84
metinsellik 307, 308
metodoloji 22
Michelet, Jules 28, 45, 74
mikrotarih(ler) 223, 249, 252, 253, 254, 257, 258, 271, 273, 274, 275, 318
militarizm 193
milliyetçi tarih 248
milliyetçilik 74, 78, 79
miras yasaları 59
mitolojiler 107
mitsel bugün 83
modern: cezalandırma 268; demokrasi(ler) 33, 296; dünya tarihi 109; ~ episteme 266; milliyetçilik 82; ~ tarih 211, 277; ~ tarihyazımı 211; ~ ulus(lar) 80, 83
modernite(ler) 95, 96, 116, 117, 119, 121, 144, 228
modernleşme 116, 117, 228, 248
modernlik 117
monarşi 109, 131, 203, 224
Morgan, Philip 51, 90
Morrison, Toni 14
Moulin, Jean 86
muhayyel kadınlık 63
mutlak monarşi 109

N
Napolyon, Bonapart 23, 25, 31, 179, 181
Naziler 86, 103, 104, 325

nedensel: ~ açıklama 273; çözümleme 222; ~ şemalar 244
nedensellik 15, 221, 222, 223, 226, 248, 269, 273; ~ örüntüleri 15
nesnellik 20, 279, 280, 281, 282, 285, 289, 311, 322
Newton 137, 144, 279
nicel: ~ kaynaklar 37; ~ tarih(ler) 33, 35, 37, 39
nicelleştirme 33, 34, 45, 69
nihilizm 310
çar II. Nikola 24
normal bilim 135
nüfus sayım tutanakları 36
nükleer yıkım 191

O

O'Brien, Mary 57
O'Shea, Joseph 38
Ojibwe kabilesi 101
okuma pratikleri 133
okuryazarlık 169
okyanus tarihleri 90
olumsallık 201, 244
orta: ~ hâlli ahali 30; ~ sınıf(lar) 41, 47, 59, 67, 203, 229; ~ sınıf aileler 37
Ortaçağ 12, 29, 34, 65, 66, 111, 147, 175, 213, 252; ~ tarihi 12, 175
Osmanlı İmparatorluğu 12, 287
oy hakkı 56, 212

Ö

ölçüştürülemezlik 137
ölüm 33, 35, 103, 164, 238
özel alan 155
özgür topraklar 99

P

paleografya 12, 13
Parker, John 54
paternalizm 52, 267
Peloponez Savaşları 223
Mareşal Pétain 85
Pflugfelder, Gregory 66
plantasyon tarımı 164
Platon 12, 127, 130
Polibius 224

- Pomeranz 111, 112, 113, 114
 Popper, Karl 134
 popüler tarih(ler) 19, 177, 178, 180, 194, 220
 pornografi 132, 295
 postkolonyalizm 116
 postmodernist ikilem 311
 postmodernizm 20, 273, 275, 278, 284, 290, 293, 305, 306, 308, 309
 postyapısalcılık 290, 292, 293
 profesyonel tarih 170, 176
 psikanaliz 284
 psikoloji 16, 228
 psikolojik fenomen 199
 psikoterapi 18
- R
- rakip paradigmlar 138
 Ranke, Leopold von 174
 rasyonel zihin 69
 Rawls, John 12
 refah 117, 193, 231
 reform 111, 321
 Reformasyon hareketi 226
 Üçüncü Reich 119, 179, 196
 Renan, Ernest 82, 84
 revizyonizm 194, 200, 203, 206
 Roberts, Clayton 224, 230, 244
 romantik yanılsamalar 157
 Rousseau 128, 129, 132, 157, 264
 Rowbotham, Sheila 57
 Rönesans 59, 60, 65, 73, 92, 188
 Rus Devrimi 23, 226
 Ryle, Gilbert 259
- S
- sağduyu 127
 Sahlins, Marshall 246, 247
 Sahlins, Peter 49, 97, 98
 sanat 14, 124; ~ tarihi 11, 12, 14
 sanayi devrimi 149
 sanayileşme 40, 108, 113, 116, 158, 226, 228
 savaş(lar) 15, 16, 30, 32, 46, 56, 62, 63, 64, 67, 68, 78, 84, 86, 89, 101, 103, 128, 164, 172, 186, 191, 192, 193, 200, 201, 215, 226, 237, 238, 244, 248, 280, 281, 282, 283, 302
 Scott 52, 53, 61, 63, 94, 276, 300, 301, 303, 306, 308, 309, 331
 seçkinlerin toplumsal tarihleri 47
 seküler 119, 176
 sendika mücadeleleri 41
 serflik 232
 Sewell, William H. 15, 245, 248, 249
 sınıf 37, 41, 43, 44, 45, 47, 57, 59, 60, 68, 148, 179, 203, 229, 234, 247, 285, 289, 331; ~ bilinci 43, 44
 sınır topraklar 120
 Sidney 40, 149, 153
 simya 144, 170
 sivil haklar 212
 siyah kültürü 96
 siyasal: ~ iktisatlar 20; ~ iktisat 266, 316
 siyaset 11, 26, 27, 29, 30, 40, 52, 59, 79, 81, 89, 116, 134, 171, 195, 199, 206, 228, 229, 230, 234, 260, 279, 296
 siyasi: ~ değişim 224, 236; ~ devrim 204; ~ dönüşüm 219; ~ hiyerarşi 115; ~ modernite 119, 228; ~ seçkinler 27, 107; ~ tarih 24, 26, 27, 28, 241; ~ yaşam 124
 Skinner, Quentin 128, 129, 130
 Skocpol, Theda 228, 229
 Smalwood, Stephanie 38
 Smith, Adam 26
 Snyder, Timothy 102, 103, 104, 105
 Soğuk Savaş 35, 72, 91, 104, 134, 205, 206, 234, 248, 283
 sosyal bilimler 237, 280, 282
 sosyalizm 104
 sosyoloji 16, 228
 sosyolojik tarih 287
 Southcott, Joanna 44
 Sovyetler Birliği 102, 103, 191, 205
 soykütükçülük 270
 sömürge: ~ arşivleri 212; ~ ticareti 149
 sömürgecilik 73, 154, 182, 193, 194, 226
 sömürgeleştirilmiş ülkeler 193, 289
 söylem çözümlemesi 275
 söylemsel oluşumlar 266, 308
 sözlü: ~ kaynaklar 217, 218; ~ tarih 217, 218

Stalin 102, 103, 104, 105
Stowe, Harriet Beecher 26
Stuckey, Sterling 51
süreklilik 127, 220, 233
süreksizlik 137, 270
Sweet, James H. 93, 94

Ş
şehir devletleri 128
şifacı statüsü 94
şövalyelik 63

T
tarım 34, 43, 59, 115, 124, 204, 229
tarih: ~ araştırmaları 170, 176, 260;
~ biçimleri 225; ~ çalışmaları 13,
45, 74, 126, 151, 167, 171, 183,
210, 222, 237, 262, 277, 283, 284,
305, 309; ~in yazgısı 114; ~ kanonu
124; ~ laboratuvarı 253; ~ pratiği
69, 206, 218; ~ savaşları 17
tarihçilik mesleği 122, 176, 280, 285
tarihsel: ~ aktörler 212;
araştırma(lar) 89, 125, 182, 196,
220, 228, 278, 296; ~ biyografiler
24; ~ değişim 115, 270; ~ ilerleme
195; ~ malzeme 317; ~ olgular 298;
~ sosyoloji 228, 231; ~ yorumlama
20, 222; ~ üretimi 170
tarihyazını 72, 114, 120, 128, 138,
157, 166, 170, 172, 177, 206, 210,
234, 240, 244, 248, 270, 278, 286,
287, 300, 321, 327
tedrici reform 74
teleoloji 269
temsilciler meclisi 27
Terör Dönemi 180
Thernstrom, Stephan 36, 37, 56, 61
Thiers, Adolphe 28
Thompson, E. P. 41, 42, 43, 44, 47,
48, 50, 56, 62, 136, 236, 251, 262,
264, 265, 270, 298
Thompson, Edward Palmer 41
Thoreau, Henry David 157
Thukidides 223, 288
ticaret 29, 34, 87, 88, 90, 92, 106,
107, 115, 117, 118, 164, 238; ~

güzergâhları 34; ~ örüntüleri 118;
~ yolları 29
ticari toplumlar 59
ticarileşmiş toplumlar 147
toplumsal: ~ cinsiyet 21, 60, 62, 63,
64, 65, 179, 213, 284, 285, 300,
301, 304, 305; ~cinsiyet hiyerarşisi
62; ~ cinsiyet ideolojileri 63;
~cinsiyetin tarihi 148; ~ cinsiyet
rolleri 213; ~ devrim 204;
gruplar 18, 109, 228, 234, 300; ~
hareketlilik 36, 38, 61; ~ kategoriler
297; ~ pratikler 21; ~ sınıf(lar) 28,
68; ~ sorun 39; ~ statü 271; ~ tarih
21, 28, 30, 32, 33, 36, 39, 40, 43,
44, 45, 46, 47, 48, 53, 56, 57, 69,
77, 213, 251; ~ tarihçiler 55, 56,
202, 213, 311; ~ tarih geleneği 30;
~ zamansallık 15
toprak sahipleri 62, 232, 233
totalitarizm 104, 129
travmatik olaylar 326
Trevelyan 29, 30, 33, 40, 45
Truva Savaşı 26, 223
Turner 98, 99, 102, 157, 316
Turner, Frederick Jackson 98, 157
tüketici: ~ devrimi 147, 149;
kültürü 76, 124, 151

U
ulus devlet 77, 116, 124, 206
ulusal: ~ anlatılar 18; ~ arşivler 212;
~ bellek 87; ~ bellek tarihleri 83; ~
çıkart 78; ~ duygular 73; ~ kimlik
83, 87; ~ miras 185; ~ sınırlar 106;
~ tarih(ler) 71, 72, 73, 74, 106, 180,
225; ~in incelenmesi 174
uluslararası: diplomasi 78;
ilişkiler 165; ~ rekabet 229
uygarlaştırma misyonları 193
uygarlık 116
uzun mesafeli ticaret 115

Ü
ülkesizleşme 107
üniversite merkezli tarih 175
üretim: ~ biçimleri 234; ~ güçleri 235
üstanlatı 248

- V**
 varlıklar zinciri 127, 165
 Vichy hükümeti 86
 Vico, Giambattista 225, 287
 Voltaire 132, 171, 172, 174, 203, 204
- W**
 Wallerstein 109, 110, 113
 Wallerstein, Immanuel 109, 113
 Washington, George 17, 179, 182
 Waterloo muharebesi 31
 Webb, Beatrice 40
 Weber 12, 97, 259
 Weber, Eugen 97
 Weber, Max 12, 259
 White 61, 100, 101, 102, 208, 231, 280, 297, 298, 299, 301, 303, 307
 White, Richard 100, 101
 Orangelı William 29
 Wilson, Woodrow 85
 Wollstonecraft, Mary 133
 Wright, Richard 96
- Y**
 yabancılaşma 96, 147
 Yahudi aleyhtarlığı 199, 200, 201
 yapısalcılık 290, 291, 292, 293
 yazılı: ~ belgeler 217; ~ kaynak 217
 yeni rejim 211
 yerli sanat 193
 yoksul çoğunluğun tarihi 46
 yoksullaşma tecrübesi 43
 yoksulluk 50
 yorumlama 14, 20, 195, 205, 206, 222, 248
 yönetici sınıf 268
 yönetim organları 211
 yukarıdan tarih 30
 yüksek: ~ kültür 260; ~ kuram 293
- Z**
 zaman tasavvuru 116
 zamansal kategori 116
 Zedong, Mao 23

Tarihçiler tarihin ne olduğu sorusuna zaman içinde birbirinden farklı yanıtlar vermişlerse de geçmişin geçmişte kalmayı reddedip karşımıza her seferinde yeni bir yüzle çıktığı, hatta geleceğin şekillenmesinde söz sahibi olduğu konusunda büyük ölçüde hemfikirdir.

Bu kitap tarihin bu anlamda ne denli geniş bir çalışma alanı olduğunu bize hatırlatırken, bir yandan da disiplini şekillendiren ve alanın doğasından ileri gelen gerilimlerin ve düzenli tartışmaların canlı bir manzarasını sunuyor. Geçtiğimiz on yıllar içinde tarihçilerin yeni aktörlere, yeni mekânlara ve yeni nesnelere yönelmesiyle birlikte tarih disiplininin nasıl değiştiğini ve tarihyazımının gelenekleri ile yenilikleri arasındaki gerilimi çarpıcı örnekler üzerinden ele alıyor. Akademik, kamusal, popüler ve diğer başlıca tarihyazımı türleri arasındaki farklar ve örtüşmeler ile tarihçinin kaynaklarının erişilmesi zor, zaman zaman da sorunlu doğası hakkında sorular soruyor. Geçmişe dönük bir disiplin olarak tarihin kendi geleceğine nasıl baktığını, alana ilgi duyan herkesin kolaylıkla anlayabileceği sade bir dille gözler önüne seriyor.

FOL	TARİHİ DÜŞÜNMEK	ISBN 978-625-8411-97-3	
KITAP NO / 211	BASKI / 1		
/folkıtap	/folkıtap	/folkıtap	